ALİ ŞERİATİ

16 BÜTÜN ESERLERİ

İslambilim I

FECR

Fecr Yayınları 156
ALİ ŞERİATİ
Bütün Eserleri 16

İslambilim I

Eserin Orijinal Adı
İslam Şinâsî I

Tercüme
Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç

Editörler
Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç
Prof. Dr. Derya Örs

Tashih ve Redakte
Dr. Murat Demirkol

ISBN 978-605-5482-14-5

1. Baskı: Ağustos 2011

Kapak ve İç Konsept: TN İletişim
Sayfa Düzeni: Cinas
Baskı: Kalkan Matbaacılık
Büyük Sanayi 1. Cadde 99/32
Tel: 0312. 341 92 34 İskitler/Ank.

FCR Yayın Reklam Bilgisayar
San. ve Tic. Ltd. Şti.
Rüzgarlı Cad. No: 2/5
Ulus / Ankara
Tel : 0312. 310 08 60
Faks : 0312. 311 47 89
www.fcr.com.tr
e-posta: fcr@fcr.com.tr

ALİ ŞERİATİ

İslambilim I

Ankara 2011

İÇİNDEKİLER

DÖRDÜNCÜ DERS

BEŞİNCİ DERS

ALTINCI DERS

DOKUZUNCU DERS

EKLER

ALİ ŞERİATİ

23 Kasım 1933'te Horasan eyaletine bağlı Sebzivar'ın Mezinan köyünde dünyaya geldi. 1950'de Meşhed'deki Öğretmen Koleji'ne girdi. 1952'de Meşhed yakınlarındaki Ahmedâbâd köyünde öğretmenliğe başladı. 1955 yılında Mekteb-i Vâsıta'yı yazdı. Ebuzer-i Gıfarî'yi tercüme etti. 1956'da Meşhed Üniversitesi'ne girdi. Ulusal Direniş Hareketi'ne üye olduğundan, babası ve diğer üyelerle birlikte tutuklandı, altı ay tutuklu kaldı. 1959'da Alexis Carrel'den Dua'yı tercüme etti. Üniversiteden başarıyla mezun oldu. 1960'ta Fransa'ya gönderildi, orada sosyoloji ve dinler tarihi üzerine çalıştı. Cezayir Kurtuluş Hareketi'ne aktif olarak katıldı. Bu faaliyetlerinden dolayı Paris'te tutuklandı; bu arada birçok makale, konuşma ve çevirisi değişik dergilerde yayımlandı. Sosyoloji ve dinler tarihi alanında doktorasını tamamlayarak 1962'de İran'a dönerken sınırda tutuklandı; aylarca hapiste kaldı. Hapisten çıktıktan sonra öğretmenlik yapmaya başladı ve Meşhed Üniversitesi ve diğer merkezlerde konferanslar verdi. Hüseyniye-i İrşad 1973 Eylül'ünde kapatıldı. Savak, Şeriati'yi aramaya başladı. Kendisini bulamayınca babasını tutukladı. Babası bir yıl kadar hapsedildi. Şeriati teslim oldu ve on sekiz ay hücrede kaldı. 1975-77 arası Savak'ın takibinden sürekli kaçıp başkalarının evlerinde kalarak çalışmalarına devam etti. Sabahlara kadar süren konuşmalar yaptı. 16 Mayıs 1977'de Avrupa'ya hicret etti. Otuz gün sonra İngiliz İstihbaratı'nın yardımıyla Savak tarafından şehit edildi.

YAYINCININ NOTU

Yayınevimiz, Şeriati düşüncesini külliyat olarak okurlarına sunmakla önemli bir hizmet vermektedir. Merhum Şeriati, dünyanın bugün yaşayan iki önemli medeniyeti olan, İslam ve Batı medeniyetini yakından tanıma fırsatı bulmuş ender şahsiyetlerden biridir. Dahası, bir sosyolog gözüyle incelediği konuları, dahiyane bir düşünce işçiliği ile işlemiş ve Fars edebiyatının kendisine kazandırdığı akıcı üslupla ortaya koymuştur. Bilimsel liyakati, özgün bakış açısı, dindarlığı ve inandığı doğrular uğruna can verecek kadar yürekli kişiliği ile sadece İran gençliğini arkasından sürüklemekle kalmamış, dünya Müslümanlarının öze dönüş çabasına katkıda bulunarak bir döneme damgasını vurmuştur. Onun bu özgün ve özgürlükçü tutumu, sadece İslam düşmanlarının tepkisini çekmekle ve onlar tarafından şehit edilmekle kalmamış, dost ve kardeş bildiği Müslümanlardan da çok büyük tepkiler almıştır. Çünkü onun düşünceleri, Batılı saldırı karşısında çok derin ve güçlü bir mukavemet oluştururken İslam geleneğini kirleten ve çöküntüye sebep olan bidat ve hurafelere de ağır darbe indiriyordu. Tabiî bu da bilinçsiz kesimler nezdinde İslam'ın kendisine yapılan bir saldırı olarak algılanıyordu.

Kendi tabiriyle içinde doğup büyüdüğü geleneksel Safevî Şiîliğine yöneltti̇ği eleştiriler yüzünden İran'da dışlanırken, Şiî bakış açısı nedeniyle de Sünnî dünyadan önemli tepkiler almıştır. Ancak Şeriati, her ne kadar Ali Şiası ve Safevî Şiası ayrımı yapsa ve Safevî Şiîliğini eleştirse de eleştirdiği düşünceden bütünüyle kurtulamamış ve söz konusu etkilerle Sünnî dünyanın kabul edeme-

yeceği kimi düşünceler serdedebilmiştir. Sahabiler hakkında kullandığı ifadeler hoşgörü sınırını zorlayan kusurlar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yaşadığı çağ ve çevrenin etkisiyle Fransız sosyalistlerinden etkilendiği ve kimi yorumlarında bu etkinin izlerinin görüldüğü de söylenebilir.

Ali Şeriati'nin de her insan gibi hata edebileceğini, hatalarının ve savaplarının sadece kendisini bağlayacağını okuyucunun takdir edebileceğine inanıyoruz. Fecr Yayınevi olarak, ölçümüzün Kur'an-ı Kerim ve onun numune-i timsali olan Hz. Peygamber (a.s) olduğuna inanıyor, Şeriati de dahil bütün insanların bu ölçüler içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Onun her görüşünü onaylamadığımız halde eserlerini yayınlıyor, ama katılmadığımız görüşlerine de müdahale etmeyi uygun görmüyoruz. Çünkü böyle bir müdahalenin düşüncelerin doğru anlaşılmasına engel olacağı, bunun da hem yazar hem okur açısından bir hak ihlali sayılacağı kanaatindeyiz. Buna rağmen kimileri, tasvip etmedikleri düşüncelerden dolayı bilinçsiz okuyucuların olumsuz etkileneceği gerekçesiyle vebal alacağımızı düşünebilirler. Fakat biz, genelde Müslüman olmanın, özelde Şeriati okuru olmanın, okuduğu her şeyi kabullenen değil, eleştiren bir seviye gerektirdiğini düşünüyoruz. Dolayısıyla bütün olumsuzluklarına ve kusurlarına rağmen Şeriati'nin o engin birikiminin bizlere çok şey kazandırdığına ve kazandıracağına inanarak eserlerini külliyat olarak yayınlamaya karar vermiş bulunuyoruz. Buna paralel olarak hem Fars hem de Türk edebiyatına vukufiyetiyle temayüz etmiş mütercimlerden oluşan bir heyet oluşturarak eserlerin en az hata ile çevrilmesine de özen gösterdik. Bu nedenle tercümeler, sadece söz konusu eserleri dağınık vaziyette sunulmaktan kurtarmayacak, Şeriati okurunun liyakatsiz tercümelerden çektiği sıkıntıları da asgariye indirecektir.

Külliyattaki kitapların bazılarında yazara ait olmayan dipnotlar yer almaktadır, İran'daki Dr. Ali Şeriati Eserlerini Derleme Bürosu tarafından eklenen notların sonunda (Derleyen), yayınevi-

miz tarafından ilave edilen notların sonunda (Fecr), mütercimlerin ilave ettiği notların sonunda ise (Çev.) ifadeleri kullanılmıştır. Bunların dışındaki dipnotlar Ali Şeriati'ye aittir.

Bütün hassasiyet ve çabamıza rağmen, insan olmamız hasebiyle gözümüzden kaçan kusurlar olursa okurumuzdan özür diler, eleştirilerine müteşekkir kalırız. Bu vesileyle Şeriati'ye Allah'tan rahmet diler; başta değerli mütercimler olmak üzere, editörlere, tashih ve redakte heyetine ve eserlerin sizlere ulaşmasında emeği geçen bütün dostlara gönülden teşekkür ederiz.

FECR YAYINEVİ

FARSÇA YAYINCININ NOTU

Elinizdeki eser, Şehit Muallim Dr. Ali Şeriati'nin 1350-1351 (1971-1972) yıllarında "İslambilim" adı altında Hüseyniye-i İrşad'da verdiği bir dizi dersi kapsamaktadır. Bu derslerin bazıları Şeriati hayattayken kasetten metne aktarılarak yayımlanmış olup kitabı hazırlarken bunları esas aldık. Şehit Muallim'in üzerinde çeşitli değişiklikler yaptığı bu metinler, yeniden kasetle karşılaştırılmış ve o zaman çeşitli nedenlerle çıkarılan bazı konular yeniden eklenmiştir. Geri kalan derslerde ise mevcut kasetlerden kaynak olarak yararlandık ve metinleri emanete tam riayet ederek metne aktardık. Ayrıca bazı derslerin sonunda Şehit Muallim, sorulan sorulara cevap vermiş veya zarurete göre bazı açıklamalar yapmıştır. Soru ve cevaplarla açıklamalar "Ekler" bölümüne alınmıştır.

"Tarih ve Dinlerin Tanınması" derslerinin devamı olan "İslambilim" dersleri, üç cilt halinde tanzim edilmiş olup İrşad'da "İslambilim" adı altında anlatılanların tamamını içermektedir.

Son olarak, okuyucuların dikkatini aşağıdaki hususlara çekmek istiyoruz:

Şehit Muallimin nezaretinde tanzim edilen derslerde alt başlıklar aynen kullanılmıştır.

Bir kelime veya ifade eklenmesi durumunda bunlar [ ] köşeli parantez içerisinde verilmiştir.

Kasetten anlaşılmayan, hatta tahmin edilebilir bile olmayan kelimelerin yerleri ...* şeklinde gösterilmiştir.

Bazı sorular zorunluluk yüzünden özetlenmiştir.

Bu cilt, Hüseyniye-i İrşad'da verilen İslambilim dersleri dizisinden dokuzunu kapsamaktadır.

Derslerin veriliş tarihleri aşağıdaki gibidir:

Birinci Ders	15/11/1350	(4 Şubat 1972)
İkinci Ders	22/11/1350	(11 Şubat 1972)
Üçüncü Ders	29/11/1350	(18 Şubat 1972)
Dördüncü Ders	6/12/1350	(25 Şubat 1972)
Beşinci Ders	13/12/1350	(3 Mart 1972)
Altıncı Ders	20/12/1350	(10 Mart 1972)
Yedinci Ders	18/1/1351	(7 Nisan 1972)
Sekizinci Ders	25/1/1351	(14 Nisan 1972)
Dokuzuncu Ders	1/2/1351	(21 Nisan 1972)

Burada açıklamamız gerekir ki Birinci ve İkinci dersler, iki ayrı oturumda verilmiş ise de Şehit Muallim'in hayatta olup Hüseyniye-i İrşad'da çalışmalarını sürdürdüğü dönemde onun nezaretinde birleştirilmiş ve yeniden yazılmıştır. Öyle ki bu birleşik metin, kasette yer alan konuların tamamını içermenin yanı sıra Şeriati'nin yazdığı eklemeleri de içermektedir. Bu kitapta söz konusu metin, yeniden tashih edilip kasetle karşılaştırma sonucunda bazı küçük değişiklikler yapılarak aynen aktarılmıştır.

Şehit Muallim Dr. Şeriati Külliyatı Tedvin
ve Tanzim Bürosu

BİRİNCİ ve İKİNCİ DERSLER

İlkin, burada tarih ve dinlerle ilgili olarak ders programı duyurulduğunda, üç yıl içerisinde tamamlanması gereken kapsamlı bir program düşünülmüştü. Program üç dönemden oluşuyordu: Birinci dönem, "Tarih ve Dinlerin Tanınması", ikinci dönem "Dinî Toplumbilim", üçüncü dönem "İslambilim".

Tarih ve dinlerin tanınması, 20 Ferverdin 1350 (10 Nisan 1971) tarihinden başlayıp oldukça daraltarak hızla geçtiğimiz dönemdi. Bunun nedeni de her on beş günde bir toplanmamız ve bu konuyu kapsamlı olarak ele alacak yeterli fırsatımızın bulunmayışıydı.

İkinci dönem, ikinci yıldan itibaren başlanması gereken dinî toplumbilim konusuna ayrılmıştı. Üçüncü dönem (İslambilim) de üçüncü yılda yer alacaktı. İki nedenden, bu programı değiştiriyoruz. Şimdi başlayıp öğrenim yılının sonuna değin İslambilim konusunu kapsayan son programı başlatıyoruz.

İkinci nedense şu ki öğrenimlerinin son yılında bulunan öğrenci hanım ve beylerden kimileri, bana bu yıl öğrenimlerinin sona ereceğini, öğrenimin bitişinden sonra zorunlu olarak askere gideceklerini ya da iş arayacaklarını, dolayısıyla her birinin bir yana gideceğini ve artık derslere katılma olanaklarının bulunmayacağını defalarca söylediler. Bu iki nedenden, programı değiştirme kararı aldım. Öğrenim yılının sonuna kadarki kalan sürede, başarabilirsem *İslambilim* dersine başlayacağım, sonunda yine oldukça daraltarak. Açıklanıp yorumlanmasını size bırakıp ele almakta olduğum farklı konuşma ve derslere dönmek istiyorum. Böylece, fırsatı bulunmayan kimseler, en azından öğrenimlerinin bir döneminde yılsonuna dek benim anladığım anlamda İslamî toplumbilimi ya da "İslambilim"i ders biçiminde görmüş olacak-

lar. Dinî toplumbilim dönemine ise olanak bulursak daha sonra başlayacağız.

İslambilim, başlı başına zihnimizde *İslambilim* (*İslam Şinâsî*) kitabını çağrıştırmaktadır.[1] *İslam Şinâsî*, beş yıl önce Meşhed Üniversitesi'nde verdiğim şifahî derslerden ibarettir. Hâlbuki bu dört ya da beş yıl içinde ben düşündüm, çalıştım. Yeni konular geldi aklıma. Dolayısıyla şimdiden başlayarak İslambilim konusunda söylediklerim, *İslam Şinâsî* kitabının tamamlanması yönünde olacaktır. Tamamlama derken de *İslam Şinâsî* kitabında ortaya koyduklarımı daha çok açıklayacağım ya da yorumlayacağım ve böylece *İslam Şinâsî* kitabına yoğun bir muhalefet gösteren birtakım kimseler benim bu kitaba inancımın kalmadığı yolunda benden bir itiraf duyup mutlu olacaklar anlamında söylemiyorum bunu. Her geçen gün, eleştiriler arttıkça, bu kitaba inancım daha bir sağlamlaşmaktadır. Şu anda başlayan dönemin ders yönü ve dershane niteliği oldukça fazladır. Şimdiye değin, kalabalık olması ve dershanede iki üç bin kişi bulunması nedeniyle gerçek anlamda ders verilemiyordu. Kaçınılmaz olarak şimdiye değin, herkesçe anlaşılabilir olması için ders ve konferans arası bir karışım yapıyordum. Ama şimdi hem öğrenciler doğal bir biçimde seçildiler hem de önceden ders için daha çok hazırlık yapıldı. Dolayısıyla dakik, yorucu ve yoğun bir çalışma yapılabilir. Bu yüzden, şimdiden başlayarak bizim ders ortamımız gerçekten resmî bir ders şeklinde, sınıfta var olduğunu bildiğimiz şekilde olacaktır. Sizden, derslere bu gözle bakmanızı ve onu bütünüyle bir ders olarak algılamanızı rica ediyorum. Ek olarak, derste açıklanamayan bir şey bulunursa, burada gündeme getirilen konular çevresinde etraflıca irdeleyerek, doğal olarak var olan eksikliği tamamlayınız. Bu yüzden dersin bitiminde tartışma ve eleştiri oturumunda, burada ders olarak anlatılanların tamamlanması için incelenmesi gereken birtakım kitapları belirteceğim.

[1] *İslam Şinâsî* külliyatın 30. Kitabı olup *İslam Nedir Muhammed Kimdir* adıyla yayınlanmıştır.(Fecr)

Şimdi kendi inancıma göre, çağının bilincinde olan İslambilir bir Müslümanın (aradığım niteliklerin hiçbiri rastgele değildir, çünkü bir insan Müslüman olabilir ama İslambilimci olmayabilir veya İslambilimcidir ama bu çağın adamı değil, taş devrinin adamıdır) yalnızca dinî bir inanç olarak değil, aynı zamanda bir düşünsel öğreti ve bir ideoloji olarak İslam'a ilişkin taşıdığı düşünce ve inanç yapısının geometrik şeklini ve itikadî-zihinsel tasvirini ortaya koyacağım. Bachelard (Çağımızın büyük düşünürlerinden olup birkaç yıl önce ölmüştür. Gazetelere, söyleşilere, fotoğraflara ve magazine konu olmadığı için değeri bilinemeyen derin düşünceli büyüklerden ve bu yüzyılın büyük simalarındandır.) tıpkı Descartes ve Eflatun benzeri düşünürler gibi, bir idenin, bir inancın, geometrik şekil kazandığında kendisinin doğru anlatımını bulduğuna inanır. Bunu bir kez daha tekrarlıyorum çünkü bu söz oldukça derindir: Bir inanç geometrik şekil kazandığında kendisinin en iyi anlatımını ya da anlatım dilini bulmuş olur. Bir geometrik şekil içerisinde anlatılıp tasvir edilebilen her inanç, mantıklı ve doğru olduğunu kanıtlamış olur. Çünkü dünyadaki en kesin bilimsel kavramlar, matematiksel kavramlardır. Felsefî ya da dinî inançlarımızı geometri ya da matematik diliyle anlatabilirsek hem kendi inancımızı anlatmada en iyi dili bulmuş hem de inancımızın aklî, bilimsel ve mantıklı olduğuna ilişkin en iyi dayanağı elde etmiş oluruz. Tartışmayı, cedelleşmeyi, asılsız kanıtlar ileri sürmeyi, zihin yormayı, benzetmelere girişmeyi vs. -ki bunlar kanıtlama ve mantık bakımından güçsüzlüğün dilidir-gerektiren felsefe ve dinlerin tersine bunların yerine bu düşünsel, felsefe ya da din, hatta edebiyat ve sanat ekolü için anlatım dili olarak matematikten yararlanılabilirse o zaman bir ekol hem anlatım bakımından başarılı hem mantıksal kanıtlama ve mantıklı olma açısından başarılı olacaktır. Böylelikle o ekol, bilimsel temellerinin bulunduğunu gösterir. Bir şey daha eklemek istiyorum: Bir ekolün anlatıldığı geometrik şekil, kendisinin doğal bir şekil olup olmadığını, normal ya da anormal bir şey olduğunu, uyumlu ve sağlıklı ya da birbirine girmiş uyumsuz bir yapıda bu-

lunduğunu gösterir. Bir ekolün bu geometrik yapısından, o ekolün doğallık ve sağlık ölçüsü belirlenebilir.

Tanıma ve anlama meselesi, bilme meselesinden ayrı bir şeydir. Tanıma ve bilme arasındaki ayrımı bilmeyen biri, ne bir şeyi tanıyabilir, ne de bir şeyi bilebilir, isterse tanınmış bir bilgin, büyük bir allame olsun. Bir kişi, bir kitap ya da bir ekol ile ilgili olarak pek çok şey bilen, ama ne o kişiyi, ne o ekolü, ne de o eseri tanıyan bir sürü insan vardır. Bu ikisi arasında ne gibi bir ayrım bulunmaktadır? Bu ikisi arasındaki ayrımı açıklayabilirsem İslam âliminin, İslam'ı tanıyan kimseden apayrı olduğunu açıklayabilirim. İslam âlimlerinden kimileri, İslam'ı tanımaktadırlar. Kimileri ise İslam âlimidirler -oldukça da âlimdirler!- ama İslam'ı tanımıyor olabilirler. Bunun tersine kimileriyse İslam'ı tanımakla birlikte İslam âlimleri arasında yer almazlar. Öyle ki bu ayrım, edebiyat konusunda da bir kitap ya da bir kişi ile ilgili olarak da vardır. Bu edebiyat fakültesi içerisinde "esatid-i girâm/değerli üstatlar"dan (herkesçe bilinen radyogram gibi, çünkü "gram" Avrupa kökenlidir, Arapçası "kirâm", Farsçası da "girâmî"dir. Bu ikisi birbirine montaj edilmiş, olmuş "girâm") birçok kimse bulunduğu açıktır. Bunlar, örneğin *Hafız Divanı*'ndan ya da *Şahname*'den veya *Mesnevi*'den kaç bin nüsha bulunduğunu, her bir nüshanın nerede olduğunu, her nüshanın ağırlığının ne olduğunu, eni ve boyunun ne kadar olduğunu bilirler; bunlar bilgidir. Bu kişiler, her nüshada falan gazelin ne gibi değişikliklerle kaydedildiğini, Hâfız'ın divanında örneğin, adları geçen ve şairin memdûhu olan kimselerin kimler olduklarını, nasıl yaşadıklarını, nasıl bir dönemin adamı olduklarını, durumlarının ne olduğunu bilirler. Hatta Hâfız'ın memdûhu olan falan hânın bıyığının uzunluğunun kaç milimetre olduğunu bile bilirler bu kimseler. Tüm bu özellikleri bilirler bunlar. Bunlar, Hâfız'ın divanında kaç Farsça, kaç Arapça kelime bulunduğunu, Hâfız'ın ayetlere, rivayetlere ve tarihsel olaylara yaptığı işaretleri, bu rivayetlerin, bu tarihsel göndermelerin hangileri olduklarını bilirler. Oysa Hâfız'ı

hiçbir şekilde tanımazlar, bir gazeli bile anlayamazlar. Güzel bir anlatımı, Hâfız'ın duygulannın zarifliğini hissedemezler. Hâfız'ı tanımak ayrı bir şeydir. Aslında bu Hâfız bilicilerin, Hâfız gibi bir tiple ruhî ve fikrî bir uyumları yoktur.

Dolayısıyla Hâfız'ı tanımak, Hâfız konusunda geniş ve derin bilgiler edinmekten başka bir şeydir, kişi de böyledir. Bir düşünürü göz önüne alın ya da büyük bir sanatçıyı: Biri gelip bu kişinin tüm vücut özelliklerini, kanındaki globülin sayısını, vücudunda bulunan üre miktarını ve vücudunun tümünü hücre hücre açıklar, fizyolojisini bilir. Bu bireyin yaşını başını bilir, hayatıyla ilgili bilgilere sahiptir, ama o bireyi bir düşünür ya da bir ruh olarak en küçük bir ölçüde bile hissetmez, tanımaz, anlamaz. Oysa başka biri, bir görüşmeyle, bir temasla, basit ve kısa bir söyleşiyle, hatta suskun bir bakışla, bu bireyi, onunla ilgili olarak birkaç eşek yükü bilgiyi kafasında taşıyan kimseden daha fazla, daha iyi ve daha derinlemesine tanıyabilir.

Ekol de böyledir. Ekolü tanımak, ekole ait kültür ve bilimlerde uzman olan kişilere özgü bilimsel ve dakik bilgilere sahip olmak anlamında değildir. Bu ekolün yönünü ve bütünsel tasvirini hissetme anlamındadır tanımak (ekolü parça parça, tek tek, öğe öğe anlamak ya da bir parçasında uzman olmak ve öteki parçalarını algılamamak, anlamamak ve görmemek değil). Ekolü tanımak, bir ekolde ya da bir dinde ya da bir ideolojide gizli bulunan anlam ve ruhu, insanın etiyle, kemiğiyle, duyularıyla hissetmesidir.

Büyük yazar ve şairlerimize bir bakın. Yaşadığımız bu çağda bunlardan hiçbirinin edebiyat fakültesi mezunu olmadığını söyleyebiliriz. Çağdaş şairlerimizin listesine bir göz atın: Nîmâ'dan tutun da Umîd'e[2] varıncaya değin, hatta Umîd'den sonrasına, yeni nesle varıncaya değin -ki şiirin yeni dalgası onlardan gelmektedir- hiçbir şair edebiyat fakültesinde resmî olarak öğrenci olmamış, bu

[2] Mehdi Ehavan Sâlis (Çev.)

fakülteyi bitirmemiştir. Biri güzel sanatlar okulundan gelmiş, biri tıp fakültesinden gelmiş, biri iktisat okumuş, biriyse kesinlikle hiçbir şey okumamıştır. Günümüzün şiirinin ruhunu anlayanlar, edebiyatın devinim yönünü duyumsayanlar işte bu kimselerdir. Merhum Celâl'in[3] söyleyişiyle: "Benim büyük başarılarımdan biri, Allah'ın benim kalbimden edebiyat fakültesinden doktora alma vesvesesini yok etmesidir. Bu yüzden, edebiyat kalbimde diri kalmıştır."

İslambilim bu anlamdadır, tahsil edilmesi gereken bir kültür ve bilimler dizgesi anlamında değildir. Elbette İslam ilimleri ve İslam kültürü, oldukça değerli ve zengin olup İslam uygarlığının övünç kaynağıdır. Ama İslambilim, İslam ideolojisi anlamındadır, İslam ilimleri anlamında değil. Edebiyat fakültesinde okumamış şair ve yazarlar sanat ve edebiyatı anlarlar anlamındadır, resmî hocalar edebiyat öğretirler anlamında değil. Fransa'da 19. ve 20. yüzyıl edebiyat ekollerinin tümü Sorbonne Üniversitesi dershanelerinde değil, kafelerde oluşmuştur. İlkin kitle arasında, fikir gücü, duygusu, hareketi, heyecanı ve cesareti bulunan kişiler arasında müzikte, resim sanatında, edebiyatta ve şiirde yeni bir ekol oluşur; gruplar içinde, topluluklar arasında, sokaklarda, kişiler arasında var olan ilişkiler yoluyla bir ekol şekillenir. Sonra üniversite bu yeni akımla savaşır, bu yeni akımı bozgunculuk olarak niteler. Bunlar edebiyatı yıkmak istiyorlar, sanatı yıkmak istiyorlar, bunlar kültürel ve edebî özgürlüğün düşmanıdırlar, diyerek bu akıma karşı koyar. Kavga ve savaş başlar. Ne var ki zamanın ve mantığın gerekliliği, bu yeni akımı güçlü kılıp yeni mantıkla silahlandırır ve eski direnişi güçsüzleştirip altüst eder. Sonra birkaç yıl geçer, bu kaçak mahkûm ekol, resmî bir kişilik kazanır. Sonundaysa üniversiteye yüklenir, üniversiteye girer. O zaman üniversitenin resmî hocası, yeni bir kürsünün başkanlığını, yeni şiirin ya da falanca sanat ekolünün üniversitede öğretimini üstlenmekle övünç

Celâl Âl-i Ahmed (Çev.)

duyar. Şairimiz Nîmâ'yı düşünün, otuz yıl boyunca bütün çocukların ve büyüklerin oklarının değişmez ve sabırlı bir nişan tahtası olmuş, her türlü sövgü ve saldırı iğnesinin iğneliği haline gelmişti. Ne var ki dünyaya egemen olan ilahî yasa gereği, yeni bir yol (her türlü alanda) açma durumunda olan kimselerin özelliklerinden biri, Allah'ın onlara, sövgüler karşısında büyük bir dayanma gücü bağışlamasıdır. Otuz yıl boyunca bu adam, karşılaştığı herkesin sövgüsüne uğruyordu. Herkes, bir yerde kendisini göstermek istiyor, ben burada oturuyorum, bana da dikkat edin, dercesine Nîmâ'ya bir sövgü yolluyordu. Ona yapılan sövgünün uzaması, söven kişinin eski hocalardan ve fazıllardan olmasına alametti.

Yavaş yavaş iş öyle bir yere vardı ki şimdi aynı hocalar "Bir gece rahmetli Nîmâ ile bir toplantıya katıldık. Orada oturup rahmetliyle sigara içtik!" der oldular. Neden? Çünkü onun kişiliği artık kayıtlara geçmiştir. Kendisini üniversiteye kabul ettirmiştir. Artık onun ekolü resmîlik kazanmıştır. Ona saldırdıkları için övünenler, şimdi onunla tanışıp görüştüklerini savlayarak övünmekteler bununla. Belli oluyor ki artık onun kişiliği, çalışması, zamanın kayıtlarına geçmiştir. Yeni akımın, yeni hareketin, yeni gücün ve yeni düşüncenin böylece zamanda yer bulduğunu, o şekliyle zamanla savaşıp sonra onu fethettiğini görmekteyiz. Bu yaratışlar, tüm dünyada sanat ve edebiyatın resmî duvarlarının dışında baş göstermekte ve filizlenmektedir sürekli. Sonra da bu resmî oturumları, resmî kurumları fethetmektedir.

Çıkarmak istediğim sonuç, buna göre iki tür anlama ve bilmenin bulunduğudur: Birincisi, bir ekole ya da kültüre bağlı bir bilim dalında çalışan, bir ekolün bilim adamı olan, bilimsel ve kültürel bir dizge olarak bu ekolde uzmanlaşan, bu alanda öğrenim görüp doktor olan kimselerin anlama ve bilmeleridir. Öteki grupsa, özel bilimlerle ilgili ve bu ekole bağlı bilimsel uzmanlık alanlarında uzmanlaşsın ya da uzmanlaşmasın, onu birinci gruptan önce hisseden ve onlardan daha iyi tanıyan kimselerdir.

Neyi tanırlar onlar? Ne bu ekolün bilimlerini, ne de bu ekolün kültürünü. Tersine, bu ekolün ruhunu, bu hareketin devinim yönünü tanırlar. Bunlar, bu ekolü tanıyıp anlayanlardır. Onlarsa bu ekolün uzman ve bilginleridir. İslam kültürü olarak İslam, Müslümanların bilimleri olarak İslam, tarih boyunca İslam medeniyeti, zihin, felsefe, kelam, lügat, tefsir ve tarih stoklarından oluşmuş bir dizge olup hep birlikte bunlar İslam maarifini oluştururlar. Bu maarifin özel bölümleri vardır.

Bu bilgileri edinmenin yolu da şudur: İnsan gidip talebe olmalı, bilimsel bir öğrenim görmelidir. Sizin okuduğunuz öteki bölümler gibi, o kişi de o bölümün uzmanı olur böylece. Oysa bir ideoloji olarak İslam başka bir şekilde tanınır, başka bir şekilde anlaşılır. İslam'da ideoloji olarak bilimsel bir uzmanlaşma söz konusu değildir. Tersine, öğretinin bir kültür olarak değil bir iman olarak hissedilmesi söz konusudur. İslam'ı tanıma duygusu, bilimlerden bir dizge olarak değil, bir inanç olarak söz konusudur. İslam'ın kavranması, teknik ve bilimsel bilgilerden oluşan bir stok ve yığın olarak değil, düşünsel, tarihsel, insanî bir hareket olarak söz konusudur. Sonuç olarak, burada İslam bir âlimin zihnindeki eski dinî ilimler olarak değil, bir aydının zihninde bulunan bir ideoloji olarak söz konusudur.

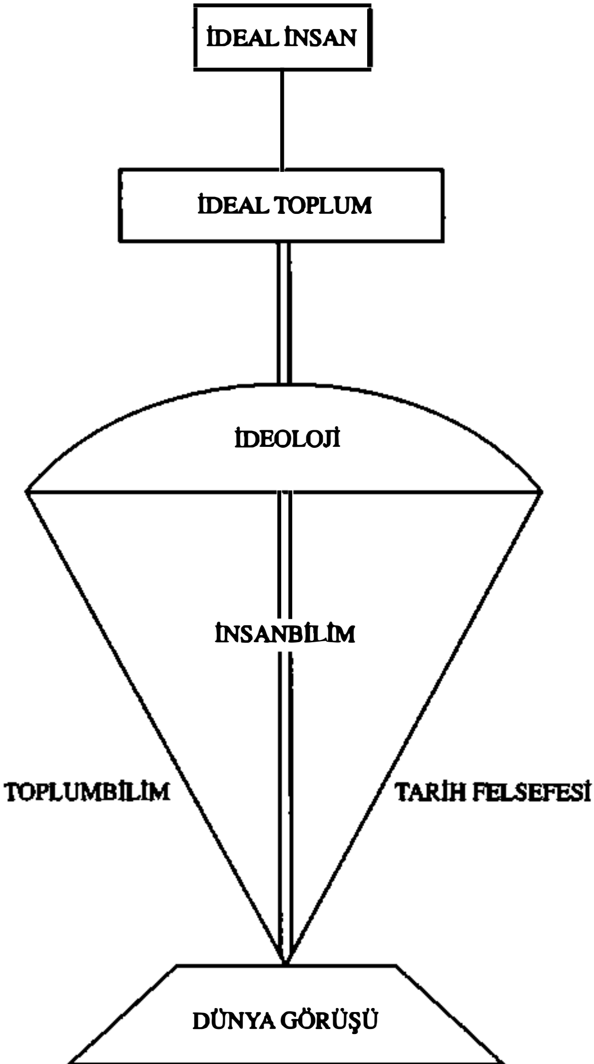
Şimdi İslambilim, bu şekliyle okutulmalıdır. Bu iş için ilkin aslında ekolün ne olduğuna, "İslam, ne kültür, ne de ilimdir, İslam bir inanç ekolüdür," dediğimde ne demek istediğime açıklık kazandıracak olan bütünsel ve kapsamlı bir öğreti tasviri ortaya koyuyorum. Sonra da bir inanç ekolü olarak İslam nedir, sorusu gündeme gelmektedir. Daha sonraysa iki soru çıkmaktadır karşımıza: Birincisi, ekol ne demektir? Doktrin nedir? İkincisi, ekol olarak İslam nedir? Sonuna değin benim işim, bu inanç tasvirlerinin yorumlanması olacaktır. Ekolü öncelikle bir ide olarak açıklıyorum, sonra tasvir olarak ortaya koyuyorum. Ekol dediğimde, "ekol, felsefî görüşten, dinî inançlardan, ahlâkî değerlerden, bilimsel yöntemlerden oluşan uyumlu bir dizgeden ibaret olan, bir-

birleriyle ilintili bir iletişim içerisinde olup anlamlı ve yönlü harekete geçirici bir gövdeyi oluşturur. Bu gövde diridir; çeşitli uzuvları bir kandan beslenmektedir ve tek bir ruhla diridir".

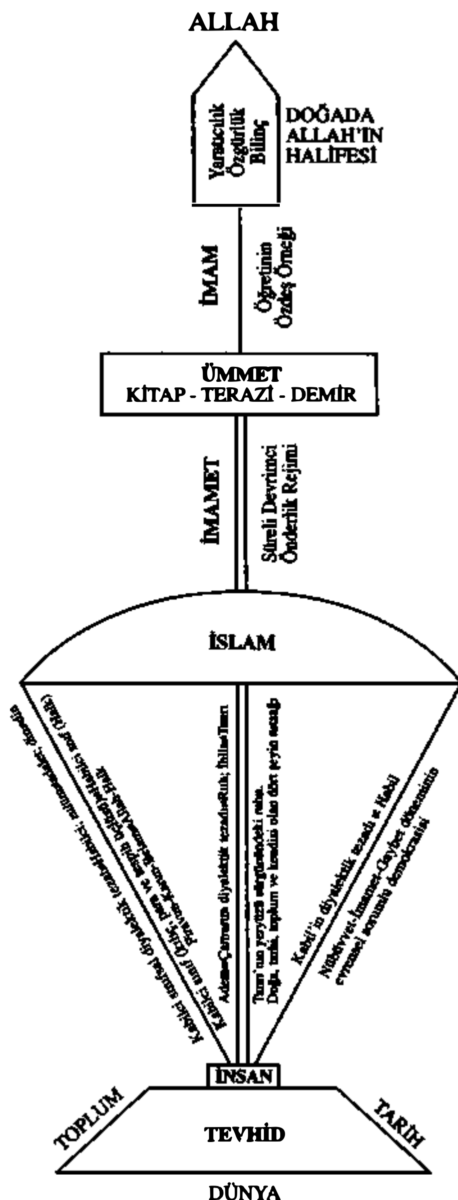
Uzman bir bilgin, bir öğretiye bağlı olabilir ya da olmayabilir. Öğretiye bağlı bir uzman, fizik uzmanı da olsa, onun iktisat ve sınıflar konusundaki görüşünün ne olduğunu, o söylemeden kestirebilirsiniz. İktisatçı olup da bir öğretiye bağlıysa, bu iktisatçının tabiat âlemi konusundaki felsefî görüşünün ne olduğunu kestirebilirsiniz. Neden? Çünkü bir öğretiye bağlı bir kimsenin iktisadî, toplumsal, dinî, felsefî görüşü, hatta siyasal cephe alışı, sanatsal ve edebî hissedişi uyumlu bir doku ve bir sebep sonuç bağlantısı içerisinde yer alır. Onun boyutlarından birini tanımakla onun öteki düşünce ve zevk boyutlarını kestirebilirsiniz. Çünkü öğretiye bağlı bir kimsenin inançları, duyguları, pratik yaşayışı, siyasal ve toplumsal yaşayışı, aynı zamanda düşünsel, dinî ve ahlâkî yaşayışı, birbirinden ayrı, rastgele dağınık ve birbiriyle ilintisiz değildir. Görünüşte birbiriyle ilintisiz olan boyutlar dizgesi, tek bir ruhla yaşamaktadır ve aynı gövdede uyumlu bir şekil taşımaktadır. Faşist olan bir kimse ekol sahibidir, egzistansiyalist bir kimse ekol sahibidir. Marksist olan bir kimse de ekol sahibidir. Siz, fizikçi olan bir Marksist ya da bir egzistansiyalist veya bir faşist tanırsınız. Örneğin ekolü faşizm olan bu fizikçinin, bu durumda ruhbilim bakımından ırkçı bir ruhbilime inanç beslediğini, ırkçıların inançlarına inandığını, toplumsal bakımdan nasyonalizm ve realizme inandığını söyleyebilirsiniz. Fizikçi de olsa, nasyonalizmle ilgili bir tek söz bile söylememiş olsa toplumsal bakımdan ailenin ve aile eğitiminin esas olduğuna inanır, çünkü faşisttir. Şimdiye değin bu tür sözler etmediği halde, ekol mensubu olduğundan, kültürel inançları, siyasal inançları, iktisadî ve hatta edebî inançları gibi hep birlikte tek bir uyum içindedirler ki toplam olarak inanç ekolü adını taşıyan bir gövde oluştururlar. Ekol sahibi olmayan biri ise büyük bir uzman, büyük bir fizik buluşçusu olabilir, ama siyasal bakımdan cephe

alışının ne olduğunu kesinlikle bilemezsiniz, iktisadî bakımdan onun bir görüşü olup olmadığını ya da bir görüşü varsa bunun ne olduğunu bilemezsiniz. Sağa mı, sola mı ya da merkeze mi eğilimi olduğunu bilemezsiniz. Kendisine sorulmalıdır. Bu adam, her konu üzerine, her ortamda konuşur. Önce konuşmasını dinleyip görüşünün ne olduğunu öğrendikten sonra görüşü şudur, diye yargıda bulunmamız gerekecektir. Çünkü öğretisi olmadığından her konuda özel bir cephe alabilir, özel bir inanç taşıyabilir. Oysa ekolü olan insan, bütün yaşayış, inanç, edebiyat, sanat ve tarih konularında düşünür ve hepsi hakkında sahip olduğu ideolojiyle uyumlu ve çelişmez bir yargıya varır. Örneğin, belirli bir ekole bağlı bir insan görüyoruz, ama bu insan edebiyat ve sanatla ilgili görüşlerini söylememiştir. Bununla birlikte belirli bir toplumsal ekolü olduğundan kesin olarak edebiyata edebiyat için, şiire şiir için, sanata sanat için ya da edebiyata kişisel duyguların dili olarak inanmaz. Tam olarak, sanat ve edebiyatın, toplumsal savaşımın hizmetinde olması gerektiğine inanır; çünkü belirli bir toplumsal ekolü vardır. Öyleyse ekol, içerisinde bireysel duyguları, toplumsal tavrı, ahlâkî özellikleri, özellikle insanın felsefî, dinî ve toplumsal inançlarını barındıran bir manzumeden ibarettir. Bu öğelerin her biri bir güneş çevresinde dönen bir küre olup bunlar uyumlu, anlamlı bir sistem oluştururlar ve topluca bir yön ve uyuma doğru devinim içindedirler. Bu, devinim ortaya çıkaran, yapıcılık ortaya çıkaran, toplumsal güç ortaya çıkaran, insana insanî yükümlülük ve sorumluluk veren bir öğretidir. Oysa uzmanlık ve bilimin bu tür etkileri yoktur. İslam, "inanç ekolü" şeklinden "kültür, bilgi ve bilimlerden bir dizge" şekline dönüştürüleli beri hareketten, sorumluluktan, toplumsal bilinçten, toplumun yazgısı üzerinde etkili ve iz bırakıcı olmaktan uzaklaşmıştır.

Şimdi, "ekol, inanç sahibi bir insanın yetkin düşünsel yapısıdır" dediğimde bu yapı nedir? (Şekil 1)

İDEAL İNSAN
İDEAL TOPLUM
İDEOLOJİ
İNSANBİLİM
TOPLUMBİLİM
TARİH FELSEFESİ
DÜNYA GÖRÜŞÜ

Şekil 1

ALLAH
Yaratıcılık
Özgürlük
Bilinç
DOĞADA
ALLAH'IN
HALİFESİ
İMAM
Öğretinin
Özdeş Örneği
ÜMMET
KİTAP - TERAZİ - DEMİR
İMAMET
Süreli Devrimci
Önderlik Rejimi
İSLAM
Adem=Çamurun diyalektik tezadı=Ruh; İblis=Tanrı
Kabil'in diyalektik tezadı = Habil
Nübüvvet-İmamet-Gaybet döneminin
evrensel sorumlu demokrasisi
İNSAN
TOPLUM
TEVHİD
TARİH
DÜNYA

Şekil 2

Sıradan bir görünümü olan bu şekli herhangi bir yerden almadım, ama toplam olarak büyük bir duyarlılık gösterdiğim ideolojiler üzerindeki çalışmalarımdan çıkardım. İnançları, dinî ve toplumsal inanç ekollerini vs. inceleyerek böyle bir şekli (yalnız şekil bakımından değil -çünkü şekil sıradan bir şey olup bir anlatım aracıdır- ekole ilişkin başlı başına bir kuram olan içeriği açısından) tasarladım. Bunu "inanç ekolü" adını taşıyan şeyin öğretilmesi ve açıklanması olarak ve yetkin bir inanç ekolünün (ki bir ekolün bütün düşünsel yapılarını kendisinde barındırır) böyle yetkin bir şekil ve gövdeyi içerdiğini belirten bir kuram olarak tasarladım.

İtikadî Altyapı ve Üstyapı

Altyapı dediğimde bu itikadî altyapı anlamındadır. Üstyapı dediğimde, bu inanç esasından kaynaklanan bütün inançlardan söz ediyorum demektir.[4] Her inanç ekolünün temel bir altyapısı, bir yapı taşı ve tüm inançların kurulduğu bir sütunu olmalıdır. O da itikadî altyapıdan ibaret olup istisnasız her öğretinin, ister ilahî bir öğreti olsun, ister maddî bir öğreti, ister natüralizm ve materyalizm olsun, ister idealizm ve faşizm olsun, isterse Marksizm olsun bir altyapısı ya da yapı taşı olmalıdır. Her öğretinin altyapı taşı dünyagörüşünden ibarettir.

Bir kimsenin dünyagörüşü yoksa bütün görüş ve bilgileri bakımından o, tam olarak, bol eşya alan bir kişiye benzer. Yani o kimsenin fazlaca mobilyası vardır, oldukça fazla ev eşyası vardır, ama onları üst üste yığmıştır, salonun ortasına dökmüştür. İbrik, tarak, kitap, sandalye, korse, kazan, elbise dolabı, kömür, yağ, çerez, çöp tenekesi karman çorman rastgele yerlerde durmaktadır.

Bir öğretmenim vardı. Eski yeni her bilimden haberdardı. Her fenden, her sanattan, her bilimden, her edebiyattan ve kültürden, ölünün talkınından tutun da "twist" dansına, sevgi ve muhabbet

[4] Bu iki terimi, telaştan elleri ayakları birbirine dolanan (!) kimi aydınlar, toplumbilimdeki yaygın anlamıyla almışlar -ki Farsçada o anlamla sınırlı kalmıştır- ve sonra da bana âlimce bir eleştiri yöneltip şöyle buyurmuşlardı: "Altyapı, dünyagörüşü değil, iktisattır!" Onların eleştiriye olan eğilimlerinin şiddeti, burada toplumsal sistemden değil, inanç sisteminden söz edildiğini düşünmelerine imkân vermemiştir.

büyüsünden tutun da petrokimya endüstrisine varıncaya değin bir şeyler bilirdi. Bizim yazı öğretmenimizdi ve bu farklı farklı bilgileri onun sırtına yük olmuştu, onu zahmete sokmuş, bizi de tutsak etmişti. Eğer gerçekten zihni temizleyen bir bilim olsaydı onu rahatlatırdı.

Birçok bilgiye ve farklı malumata sahip olmak, ama dünyagörüşü altyapısına sahip olmamak, inşaat için gereken bütün araç ve gereçlere sahip olup ne yapacağımızla ilgili bir plan ve hedefimiz bulunmamak gibidir.

Zihninde bir yapı planı ve inşaat için bir hedefi olmayan bir kimsenin bu inşaat için gerekli malzeme ve stoku yoksa o daha rahattır. Bu yüzden imansız, amaçsız ve öz bilinçsiz bir bilgin ve uzmanın sıradan bir insandan, bir ümmiden daha aşağı bir varlık olduğunu görüyoruz. Saf bir köylü, özgür bir çoban, saf ve sıradan bir göçebe, kendini beğenmiş, kibirli, amaçsız, sorumluluk üstlenmeyen ve dermansız bir dert demek olan dertsiz bir allameden daha katlanılabilirdir, hatta daha insandır. Budur Ebuzer ve İbn Sina arasındaki fark. İnançlı mücahit ile müçtehit âlim, yükümlü aydın ile araştırmacı bilgin, bilinçli, sorumlu ve amaçlı ile amaçsız ve inançsız bir uzman, inanç ile bilgi, ideoloji ile kültür farkı.

İlim, sanat, edebiyat, felsefe, insan, hayat, ahlâk, hatta varlık, ancak bir iman içerisinde yer aldığında ve bir ekolün inanç sistemine yerleştiğinde anlam kazanıp ruha kavuşur ve yön bulur. Bütün bunlar ancak bunların tümü bir dünyagörüşü temeline dayandığında ve bu ölçüte göre açıklanıp yorumlandığında mümkün olur.

1- Dünyagörüşü

Ekol sahibi olan her düşünür, kendisi için böyle bir şekli çizmeli ve ondan sonra "senin dünyagörüşün nedir?" sorusuna cevap vermelidir. Dünyagörüşü olan, cevap olarak şöyle diyebilir:

Benim dünyagörüşüm materyalizm, realizm, şüphecilik (septisizm), Taoizm, şirk (politeizm), ikicilik (düalizm), tevhit, vah-

det-i vücut, idealizm, tanrıtanımazlık (ateizm) ya da varoluşçuluk vs.dir.

Dünyagörüşü, insanın kendi varlık ya da varoluşuyla ilgili sahip olduğu algılama çeşididir. Hâfız ile Mevlana'nın farkı, dünyagörüşü ayrılığındadır.

Hayyam şöyle der:

"Bu dünyadan gidip de geri gelen biri olmadığına ve o dünyadan kimsenin haberi bulunmadığına (dünyagörüşü) göre yaşadığın anı ganimet say (ideoloji)." İdeolojinin dünyagörüşünün içerisinden çıkarıldığını, bu ikisinin birbiriyle sebep-sonuç ilişkisi içinde olduğunu görüyoruz.

Hâfız şöyle der:

"Bizim yokluğumuzda ezelî kısmeti verdiklerine göre" (yani dünyanın yaratılışında bize ne istediğimizi sormadan herkese bir rızık verdiler) -Hâfız'ın cebrî dünyagörüşü- "biraz olsun rızaya uygun değilse ayıplama" (Hâfız'ın ideolojisi)[5].

Dolayısıyla, "Dünyanın bir Rabbi, bilinci, iradesi, duyuları, dakik bir hesabı kitabı vardır ve insan, yarın bugünkü yazgısını görür, amelinin karşılığını görür." diye inanan dinin bir dünyagörüşü vardır ve bu dünyagörüşüne dayanarak şöyle söyler: "Öyleyse hayat böyle, insan şöyle olmalı, şöyle yapılmalı, böyle olmalı, sen böyle, ötekiler öyle olmalı, hayatın, toplumun, ahlâkın, kötünün, iyinin, gerçeğin, yalanın anlamı bu olmalı vs." Bu ise dinin ideolojisidir.

Hegel'in idealizmi, Marks'ın diyalektik materyalizmi, Heidegger'in, Jaspers'in ve Sartre'ın egzistansiyalizmi, Albert Camus ve

[5] Çoğunlukla felsefî rubai ve Şiîrlerde ilk yarı, dünyagörüşünün yansımasını ortaya koyar ve temellendirir. İkinci yarı ise ideoloji olup rubainin üstyapısı ve mantıklı ve ilintili sonucudur. Kur'an'da *"O'na yönelenden başka her şey yok olucudur,"* (28/Kasas Suresi 88) hükmü, ilahî bir dünyagörüşünü açıklar. Sonuçta insanda ve hayatta yalnızca ona doğru yönelen ölümsüz ve değerlidir. Bundan başka her şey boştur, yok olucudur. (Ayet meali yazarın tercümesine sadık kalınarak verilmiştir. Çev.)

Becket'in abesliği (absurdité), Katolik Mezhebi ya da İslam Dini, Lao Tzu'nun Taoizm'i, Hindu Karma ve Samsarası, Buda'nın çile ve nirvanası, Hallac'ın vahdet-i vücudu, Hayyam'ın, Ebulalâ'nın,[6] Schopenhauer'ın ve Maeterlinck'in kötümser şüpheciliği vs. hep dünyagörüşüdür.[7]

2- İnsanbilim ya da Hümanizm

İnsanbilim ya da hümanizm, ekol sahibinin -dünyagörüşüne göre- insan denen varlığın ne olduğu ve ne olması gerektiği konusundaki algılama biçimidir. (Burada insanbilimden amacım, bir öğretide var olan insanı tanıma biçimidir, bilinen anlamıyla insanbilim değil. Hümanizmden de genel anlamda amacım bu terimin özel anlamı değil, kendi öğretimizde insanlık için inandığımız gerçeğin, yükümlülüğün ve anlamın değeridir. Çünkü insanın asıllığı, eski Yunan'da, Rönesans döneminde ve ayrıca 18. yüzyıl sonlarının ve 19. yüzyıl başlarının radikalizmi ile 20. yüzyıl egzistansiyalizminde kullanılan bir terimdir.)

Herkesin, insanı kendi dünyagörüşü esasına göre tanıdığı ve her öğretinin, insanı bir başka biçimde algıladığı açıktır. Biri insanı maddî bir hayvan olarak görürken, öteki onu tanrısal bir hayvan olarak görür. Her öğreti ona bir nitelik vermektedir: İdealist, konuşan, iktisadî, üretici, özgür, seçebilen, mahiyetsiz, bekleyen, reddedici, tutucu, tanrımsı, doğal, toplumsal, kültür yaratan, uygar, öz bilinçli vs.

Burada yeniden anımsatmalıyım ki bir öğreti insandan söz ettiğinde ve insanbilimi tanımladığında, felsefî ve itikadî algılamada insanın anlam ve gerçeğinin tanımını amaçlamaktadır; fizyoloji, psikoloji, biyoloji, etnoloji, antropoloji ve sosyoloji gibi bilim-

[6] Ebulalâ Maarrî (Çev.)

[7] "Dünyagörüşü" bizim, dünya ile ilgili felsefî bakış açımız ve itikadî yorumlama ve algılama biçimimizdir; bilginlerin varlık ya da doğa ile ilgili fiziksel kuramı değil. Laplace, Galileo, Kopernik, Newton, Einstein ve Planck'ın söyledikleri değil, Sartre ya da Papa'nın ve Brehmen'in dünyadan anladıkları şeydir. "Dünya bilgisi" değil, "dünyagörüşü".

lerde var olan gerçekliğini değil. Kuru bilimsel gözde değil, onun inancında, hedeflediği öğretinin ve itikadî bakış açısının gözünde "insanın tür olarak gerçeği"dir amaçlanan.

İnsanın gerçeği, insan olgusu değil, felsefe, din ve sanatın sözünü ettiği insanın gerçeği. Örneğin Claude Bernard'ın, Darvin'in, Freud'un değil, Budha'nın, Konfüçyüs'ün, Sokrat'ın, Eflatun'un, Voltaire'in, Rousseau'nun, Hegel'in, Tolstoy'un, Sartre'ın ya da İbrahim'in, İsa'nın, Muhammed'in, Ali'nin ya da Homer'in, Goethe'nin, Hâfız'ın, Mevlana'nın, Tagor'un, George Sand'ın, Van Gogh'un sözünü ettiği insan.

Nitekim tarih de böyledir. Tarih felsefesinin amacı, yani filozofların ya da peygamberlerin tarih için -anlam ve yönü bulunan tek bir gerçeklik olarak- benimsedikleri algılayış, kavrayış, gerçek, hareket ve hedef budur. Yani Heredot, Tusidid, Gibbon, Taberî ve Beyhakî gibi tarihçilerin anladıkları değil, İbn Haldun'un, Vico'nun, Emery Neff'in, Hegel'in, Marks'ın, Emerson'un, Sartre'ın ve Toynbee'nin anladıkları tarihtir.

Toplumbilim de böyledir. Amacım, bir bilim olarak ve bir üniversite hocasının düşündüğü şey olarak toplumbilim değil, bir ekol içindeki toplumbilimdir. İşte bu bakış açısıyla, benim inancıma göre öğretinin üç esas temelini insan, tarih ve toplum oluşturmaktadır.

Bu şekilde (şekil 1) gösterilen ve her üçü de dünyagörüşünden kaynaklanıp onunla mantıksal bir sebep-sonuç bağı bulunan bu üç sütun, dünyagörüşü temeli üzerine kurulmuş olan ekolün yapısı içerisinde yer alan sütunlar olup aslında dünyagörüşünden üç ağaç gibi filizlenip dallanmıştır. "İdeolojik üstyapı"nın tamamı onun üzerine kurulmuştur. Kendi başı ve eliyle ağır bir emanet yükünü omuzlayan bir insandır sanki. Gerçekte de böyledir. Bilince erişmiş, insanlık yükümlülüğünü kendisinde hissetmiş her insan, kendisini dünyanın ağır yükünü omuzlamış ve iki eliyle tutmuş Atlas -mitolojik Yunan tanrısı- gibi görür.

Bu şekil, inanç öğretisinin şekli olup aslında inanç ve mücadele insanından başka bir şey olmayan insan hakikatinin tasviridir.

3- Toplumbilim

Burada amaçlanan, insanın, mensubu olduğu ekolün esas ve gereğince, insan toplumuna ve bu toplum için düşündüğü sisteme ilişkin inancıdır. Bir öğretide toplumbilim, (burada "toplum görüşü") öncelikle toplumu nasıl bir gerçeklik olarak bildiğini, onu düşünce ve inanç açısından nasıl tanıdığını belirginleştirir. Çünkü bir öğretideki toplumbilim yükümlü bir bilimdir, meslekî ve itikadî bir toplumbilimdir. Sadece amaçsız ve özgür bir çözümleme, günümüz akademik terimiyle "toplumbilim için toplumbilim" değil.

Bir öğretide toplumbilim, öğretiye özgü yöneliş, amaç ve bakışla uyum içindedir. Bu yüzden, yargılamaya, eleştirmeye ve değerlendirmeye yönelir, yön ve yükümlülük taşır. Hedefi yalnızca ilişki ve görüngüleri çözümleme ve tanıma, var olan her şeyi olduğu gibi inceleme olan bağımsız akademik toplumbilimin karşıtı bir toplumbilimdir bu.

Saint Simon, Proudhon, Marks ve Lucaks'ın toplumbilimiyle Pareto, Durkheim ve Gurvitch'in toplumbilimi arasındaki fark budur.

19. yüzyıl toplumbilimi, daha çok inanç toplumbilimi idi ve bu söyleyişle, Avrupalıların yükümlü toplumbilim dedikleri şeyi amaçlıyorum. Oysa bugün, öteki bilimlerin ideolojiden uzaklaşma ve hatta omuzları yükümlülük yükünden kurtarma, iyiyi kötüyü belirlemekten ve değerler konusunda yargıda bulunmaktan (jugement des valeurs) sakınma edimleriyle uyumlu olarak toplumbilimde yalnızca gerçeklikler konusunda yargıda bulunmaya (jugement de realite) yönelir. Açıkça iyi ve kötüye el atmaktan, çözüm yolu sunmaktan, yol göstericilikten, sorumluluk kabul etmekten, toplumsal, ahlâkî ve insanî yükümlülükten ve genel olarak bir inancı kabul etmekten, uygulama ve inançta somut bir yön ve hedef edinmekten kaçınır. Değerlendirme ve doğruya yöneltme yerine olguları ortaya koyma, bölümleme ve çözümlemeye yönelir sadece. Bu doğrultuda şu kuramı ortaya atmıştır: Yükümlülük, inanç ve hedef, bilime zarar verir ve inanç çerçeveleriyle ve belirli ideolojik değerlerle sınırlar. Özel inanç,

araştırmanın dizginini kendiliğinden ele geçirir ve onu istediği ve inandığı mecraya çeker. Sonuçta bilim, gerçek olan her şeyi, var olan her şeyin gerçeğini bulmak için yansız araştırmalarda bulunma yerine inancın işine gelen belirli sonuçları arar duruma gelir, inancın doğruluğunu kanıtlayan gerçeklikleri elde eder. Çünkü bir inançlı araştırmacı (dine ya da küfre, ruha ya da maddeye, sosyalizme ya da kapitalizme, özgürlüğe ya da diktatörlüğe vb. inanıyor olabilir), doğal olarak bağımsız olamaz. Garazsız ve bağlantısızlığı amaçlayan bir araştırmacıyı ise inceleme araştırma özü yönlendirir. O, ulaştığı her sonuca inanıp güvenir. Örneğin bir sosyalist, yansız ve bağımsız bir tarih araştırmacısı olamaz. Çünkü o, tarihte yalnızca sınıf çatışması arar. Sınıf çatışmasından bir iz bulduğu her yerde onu genelleştirir. Bulamadığı yerdeyse tevil edip yorumlar. Sınıf çatışmasına karşıt gerçeklikler gördüğü her yerde bu gerçeklikleri görmezden gelir. Kimi zaman görmez, göremez bile. Çünkü onun gözünde kendisine özgü inancının rengini taşıyan gözlük bulunmaktadır.

Öyle ki bir Tanrı tanır fizikçi, bilimsel araştırmalarında her yerde Tanrı'yı bulur. Maddeci fizikçi ise hiçbir yerde bulamaz Tanrı'yı. Öyleyse, bu önceki iki bağdan bağımsız olan ve yansız bakıp düşünen bir araştırmacı, fizik dünyayı olduğu gibi tanıyabilir.

Bu çıkarsamanın ne ölçüde sağlam olduğunu ve doğru gibi göründüğünü görüyoruz. Bir tarafıyla doğrudur aslında (kendisiyle batıl murat edilen hak söz)! Çünkü Orta Çağ'da bilim ve araştırmanın, sahip olduğu dinî yükümlülük nedeniyle zorunlu olarak sadece, önceden ruhanîlerce sipariş verilen gerçekleri kanıtladığını, Hıristiyanlığın önceden belirlediği ve müminlerin bildiği sonuçlara ulaştığını gördük. 19. yüzyılda da bilimler, özellikle insanî bilimler, daha özele indirgeyecek olursak tarih ve toplumbilim, somut ve belirgin hizipsel inanç ve sloganların kıskacında ve sınıfsal, sınıf karşıtı, ırkçı ve ulusal ideolojilerin sınırlamalarında kalmıştı. Öyle ki bir tür yeni skolâstik ortaya çıkmıştı. Orta Çağ'da dine yaptığı hizmetçilikten ve uşaklıktan kurtulan bilim, Yeni Çağ'da öğretinin hizmetine girmişti.

Bilimin bu dar ideolojik duvarlardan ve hizipsel söylemlerin kanıtlanması ve ırkçı, ulusal, siyasal, iktisadî ve benzeri akide üreticilerinin ve felsefe türeticilerinin isteklerinin açıklanması yükümlülüğünden kurtulması zorunluluğu, ustalıklı bir yanlış ile bilimi insana hizmet etmesi ve halkın bilinçlendirilip iyiye yönlendirilmesi ödevinden uzaklaştırabilecekleri ve bilim için bilim, yansız gerçekçilik, bağımsız araştırma, bilimsel tarafsızlık, araştırmacının taassuptan uzaklığı, peşin kabullerden (prejugement) sakınma, olay ve gerçeği araştırmada peşin yargı ve öncel inançlar taşımamak adına -ki son derece güvendirici ve akla uygun sloganlardır- bilimi, özellikle insanî bilimleri, özellikle de tarihi, toplumbilimi ve edebiyatı -ki dünya halk kitlelerinin aydınlatılması ve yönlendirilmesi gücünü bütün bilim dallarından daha çok taşımaktaydılar- inziva ve uzlete çekebilecekleri çok uygun bir ortam oluşturdular. Bugünkü bilimin, artık fetva vermekten, çözüm yolu sunmaktan, değerler konusunda yargıda bulunmaktan, yön ve amaçları açıklayıp belirlemekten, inançları kanıtlamak ya da olumsuzlamaktan, çalışma planı yapmaktan, yol göstermekten, mevcut olguları eleştirmekten, istenilen durumu önermekten ya da öngörmekten sakındığını ve sadece olayları araştırıp çözümlemeyi, bilimsel bilinmezleri açığa çıkarmayı ve olgular arasındaki mantıksal ve neden-sonuç ilişkisini iş edindiğini söyleyerek bilimi toplum içinden ve insanların düşüncelerine ulaşmaktan uzaklaştırmışlar, mevcut durumun eleştirisine yardımcı olmaktan, hayatın güçlüklerinin giderilmesinden, gerektiği yönde toplumun yönlendirilmesinden, kara günlerin, gerilemenin ve genel cehaletin nedenlerini ortaya çıkarmada, geçmişteki ve şu anki bahtsızlıklarının nedenlerini ve toplumlarının yazgısını tanımada, ideal yargılarını yaratmada ve kendilerini biçimlendirmede insanlara yardımcı olmaktan aciz duruma getirmişlerdir. Böylece bilimi amaçsızlık ve yansızlık adına (inzivalarında eylemsiz kalan ve sonuçta eylemsel olarak kötülerin, yağmacıların ve halkı aldatanların ekmeğine yağ süren derviş ve zahitler gibi), hedefine ulaşmada insanı bilinçlendirme, aydınlatma, ona yol gösterip yardım etme yükümlülük ve sorumluluğundan uzaklaştırdılar. O zaman insa-

nın başından neler geçtiğini ve neler geçmekte olduğunu söylemeyen, ne yapması gerektiğinden, nasıl kurtulması gerektiğinden söz etmeyen bir toplumbilim ve tarih ortaya çıktı. (Tarafsız tarihçi ve sorumsuz toplumbilimci!) Bu ikisi, bilimsel ve insanî yükümlülüklerini bir yana atarak kayıtsız ve hedefsiz duruma geldiklerinde tarih oyuncularının oyuncağı, toplum zorbalarının aracı olduklarının bilincinde değildirler. Bilim, halka hizmetten ve insana olgunluk, bilinç ve kurtuluş bağışlama sorumluluğundan yan çizerse, ister istemez, halkın düşmanlarının hizmetine girer ve insanın gerilemesi, cehaleti, düşünsel ve toplumsal tutsaklığı yolunda koşuşturmaya başlar. Gördüğümüz gibi günümüzün tabiî bilimleri, dünya gerçeğini araştırma yükümlülüğünü göz ardı etmiş ve Tanrı'yı ispat ya da inkârda bağımsız duruma gelmiştir, ama pratikte vahşilerin sermayedarlık ve zorbalık tasmasını boynuna takmıştır. Toplumbilimde artık Orta Çağ'daki imanın ve Yeni Çağ'daki ideolojinin gürültü patırtısı yoktur, ama kapısı kapalı ders ve araştırma salonlarında hocaların ben duygularını doyurmakta ve öğrencilerin bilimsel uğraş zevklerini tatmin etmekte ya da gizli ve kara sömürü kurumlarında Batı halk kitlelerinin ve Doğu'nun yoksun uluslarının zillet, sapma ve yağmalanma yolunu yordamını göstermekte, sermaye ve güç sisteminde ruhun kirletilip öldürülmesi ve insanın gerilemesi için bilimsel planlar hazırlamakta olup bilimsel bir hal almıştır. Peşin kabulün ya da inanç taassubunun bilimsel araştırmaya zarar verdiğini kabul ediyorum. Çünkü gerçeğin ne olduğuna önceden inanan bir bilim adamı araştırmacı olamaz. Araştırma, konuların gerçeği bulmak için incelenmesi, ayrıştırılması, çözümlenip ölçülmesi demektir çünkü. Araştırmaya başlamadan önce ruhun var ya da yok olduğuna inanan bir fizyolojist, gerçeğin hangisi olduğunu tam olarak anlayamaz. Bir kapitalist ya da komünist, tarihin gerçeği ve bilimsel devinimini ortaya çıkarmak için tarihin içine girdiğinde her ikisi de daha önceden taraf olduğu gerçeği keşfeder sonuçta.

Şu mantıklı hadis, aynı esası hem de çok şiddetli ve aşağılayıcı bir üslupla anlatmaktadır: "Kur'an'ı kendi reyince yorumlayan

kişi, makatını ateşle doldurur." Burada rey, peşin kabulün (pre-jugement) ta kendisidir. Önsel inanç, araştırmacıyı bilinçli ya da bilinçsiz olarak Kur'an'ı yorumlama yerine değiştirmeye ve kendi inancıyla uyumlu kılmaya zorlar. Öyle ki Sünnî olsun Şiî olsun, filozof olsun, sufi olsun hepsinin nasıl başlamışlarsa öylece çıktıklarını görüyoruz Kur'an araştırmasından. İnançlarını Kur'an'dan alacakları yerde Kur'an onların inançlarının kanıtlanmasına araç olur böylelikle. Ama gülünç ve aynı zamanda da feci olan ise, inanç ve kişisel kanı demek olan reye akıl şeklinde anlam verilmesi ve kimsenin Kur'an'ı kendi aklıyla yorumlamaya hakkı olmadığı şeklinde bir sonuca varılmasıdır; sanki akıl dışında, anlamak için başka araç varmış gibi.

Bu nakli de akıl aracılığıyla anlıyoruz biz. Bunlar, insanların Kur'an'ı anlamadığı şeklinde bir anlam çıkardılar ya da keşişlerin İncil ve Tevrat'ı okuyup anlamayı kendi tekellerine aldıkları ve kutsal kitabın resmî ve ruhanî makamların yetkisi altında olması için çevrilmesini, yayımlanmasını ve başkalarının başvurmalarını engelledikleri Orta Çağ'da olduğu gibi, bununla da Kur'an üzerinde düşünüp akletmeyi yasaklamakla Kur'an'ı insanlar arasında sadece cismi bulunan, ruhu ve sesi ise bilinmez kalan kutsal, mübarek, gizemli, muammalı ve anlaşılmaz sözler, dualar ve sesler haline getirdiler. Sonuçtaysa şimdi bu mantıklı, bilimsel ve gerçekçi hadiste söylenilenin tam tersine Kur'an'ı akılla değil, rey ile yorumlamaktadırlar. "Bilim, inancın hizmetinde olmalıdır" ya da "inançtan bağımsız ve arı olmalıdır" -bilim inancın hizmetinde ya da bilim için bilim- şeklindeki iki görüşten birincisi, bilimi önceden var olan inançların açıklanıp tevil edilmesine araç kılarken, ikincisi bilimi etkisiz ve değersiz kılmakta, tarafsızlık adına bir hedefe sürüklemekte, sonuçta bilimi halka ve topluma hizmetten azletmekte ve eylem açısından ya nötr duruma getirmekte ya da baskının, paranın ya da aldatmacaların hizmetine sokmaktadır. Ben, bu iki görüş arasında, hem onu köleliğe ve önceden sabit olan ya da sabit olması gerekli görülen şeyin ispatına sürüklemeyen, hem de onu kısırlaştırmayan, halkın yönlendiril-

mesi ve kurtuluşu, insanın gereksinimi, insan toplumuna hizmet, eleştiri, çözüm yolu sunma ve doğruyu yanlışı gösterme hedefinden uzaklaştırmayan ve üniversite köşelerine ya da güç sahiplerinin komplo ve çıkarlarının hizmetine sürmeyen üçüncü bir yol düşünüyorum. Bu yolu şöyle açıklayabilirim: Bilgin, araştırmadan önce inançtan bağımsız olmalı ve araştırmadan sonra inanca bağlanmalıdır. Araştırıcı, önceden kendini önsel inancının doğruluğunu kanıtlamayla kayıtlı kılmamalı, bilakis araştırma -araştırıcı değil- ona gerçeği göstermeli, sonra da kanıtlanmış bu gerçek, araştırıcı için "inanç" haline gelmelidir. Gerçeği tanıdıktan sonra ona inanmalı ve kendisini kendi bilimsel bilincinin (araştırmacının, kendisi için kanıtladığı inancının) karşısında ve ayrıca halkın ve zamanın önünde sorumlu bilmelidir. Toplumbilimci, tarihçi ve insanbilimci, bu bilinecekleri kendisinin ve aynı inancı paylaşanların bilimsel olmayan, yüklenilmiş önsel inançlarını açıklamak ve ispat için araç kılmamalıdır. Ayrıca bu bilineceklerin kendilerini yeterli görmemeli, yani mevcut tarih, toplum ve insanın mantıksal irdeleme ve çözümlemesiyle, bilimsel açıklama ve nedensel anlatımıyla da yetinmemeli, gerçeği bulduktan sonra, yansız ve taassupsuz araştırmadan sonra olumlu ve olumsuz neden ve etkenleri de göstermelidir. Peygambercesine halka doğru yolu göstermeli, toplumun ya da sınıfın ya da insan türünün sefilliğinin, bahtsızlığının ve gerilemesinin nedenlerini -ki tarafsız araştırmayla bulmuştur- açıklamalı, irdeleme yolunu ve kurtuluş çaresini göstermelidir. Bilim adamı, bu yolda çabalayıp şu konuda mutaassıp olmalıdır: Ne "inanç için bilim", ne de "bilim için bilim"; ancak doğruyu iletmek için gerçekle yükümlü olan bilim. Araştırmadan önce inanma, bilimin afeti ve halkın aldatıcısıdır. Araştırmadan sonraki inanmaysa: Budur bilim adamının yükümlülüğü ve peygamberce misyonu.

4- Tarih Felsefesi

Kimileri tarihi hiç olarak bilirler. Bunlardan biriyse -ki tarihe asla inanmaz- Bay Napolyon'dur. Napolyon şöyle der: "Tarih, herkesin ittifak ettiği yalanlardan başka bir şey değildir."

Hesapçı insanlar arasında da tarihe bir bilim olarak değil, bir sanat olarak bakanlar vardır. Emery Neff, tarihin dağ, doğa, deniz ya da insan, toplum ve hayat gibi nesnel bir gerçeklik değil, şiir olduğuna inanır. Şiir, dış dünyada şairin keşfettiği bir gerçeklik değildir. Şair çeşitli madde ve öğeleri kullanarak bir eser yaratır, yaratma işini gerçekleştirir. Olmayanı yapar. Dolayısıyla tarih, tarihçinin söylediği bir şiirdir, dışarıda keşfettiği bir gerçeklik değil. Çünkü ben bir türlü söylerim, başkası başka türlü. Herkes istediği gibi yapabilir. Bu sözlerin benzerini de Romain Rolland[8] daha ciddi bir biçimde söyler:

"Tarih, başkaları gibi benim de planını yanımda bulundurduğum binanın yapımı için üzerinde taş yontmaya koyulduğum dağlık bir araziden ibarettir." Yani geçmişe giderim ve gönlüm ne isterse, eğilim duyduğum şekle göre ondan bir şeyler seçip alırım, yontarım ve değiştiririm. Sonra da bu seçilmiş ve yontulmuş parçaları tarihî bir binada -ki onun ustası ve mimarı, ayrıca şekil ve üslubunu planlayan benim- kullanırım. Örneğin "Büyük Fransız İhtilali Tarihi". Bu durumda Büyük Fransız İhtilali, tarihçinin anlattığı ve keşfettiği bir gerçeklik değil, tarihçinin yarattığı bir yapıttır. Büyük Fransız İhtilali, işte o dağlık bölge olup her tarihçi, gereksinimine, amacına, beğenisine, inancına ve yeteneğine bağlı olarak, istediği tarihi yapmak için orada taş yontmaya koyulur.

Fakat tarih felsefesi, tarihin geçmişteki ayrı ayrı olaylardan ve kimi kişilikler, askerî güçler, kahramanlar ve fatihlerce yaratılan olgular-

[8] Romain Rolland (1866-1944), Fransa'nın oldukça iyi yazarlarından olup biyografi alanında uzmandır. Sözlerimin başında söylediğim gibi, İran'da biyografi yazarlığı önemsizdir. Çünkü bireyin hal şerhi bir değer taşımaz. Biyografi yazmaktan herkes kaçınmıştır İran'da. Avrupa'daysa tersine, oldukça yaygındır. Çünkü şahsiyete tapma yaygındır. Her zaman bir şahsiyete ya da şahsiyetlere tapınırlar; kimi zaman dinî şahsiyetlere, kimi zaman düşünce, kimi zaman bilim şahsiyetlerine, kimi zaman millî, kimi zaman tarihsel, kimi zaman da düşünsel şahsiyetlere tapınırlar. Kimi zaman ise kız erkek binlerce genç, Orli havaalanında sabaha dek bütün geceyi Elvis Presley'i özlemle bekleyerek geçirir; tıpkı putperestlerin putları karşısındaki durumları gibi.

dan oluştuğu veya geçmişte depolanan ve bir düşünürün ya da bir yazarın, yetenek ve gereksinimine göre ondan bir şeyler alıp bir şeyler yaptığı ham ve şekilsiz materyallerden oluştuğu ya da geçmişte baş gösteren rastlantılar dizgesi olduğu inancında değildir.

Tam tersine, tarihi sürekli bir akım olarak görür. Bu akım, insanlık hayatının başlangıcından bu yana, bilimsel determinizm yasası uyarınca, yani neden-sonuç yasasına göre hareket eder, olgunluk kazanır. Zorunlu olarak çeşitli yol ve aşamaları ve öngörülen belirli noktaları geçer. En sonunda kesin ve zorunlu olarak, önceden belirlenebilecek -tarihin hareket yasaları uyarınca- bir son noktaya ulaşır.

Tıpkı boy atıp gelişen bir fidan, büyüyen bir civciv ve zaman boyunca devinim içinde olan yer küresi gibi tarih de doğal diri bir gerçekliktir. Öyleyse, bilimsel yasaya ve neden-sonuç esasına göre devinim ve değişim içinde olan tarih, onun bunun oyuncağı olmadığı gibi, rastlantısal, hedefsiz, mantıksız ve hesapsız da değildir.

Dolayısıyla tarihin seyri bilimsel bir seyir olduğu için, bu seyrin içinde yer alan ben, tarihin hareket yasalarını tam olarak keşfedersem üç yüzyıl sonra toplumumun, insanlık toplum ya da toplumlarının yazgısının nereye sürükleneceğini tahmin edebilirim. Tıpkı tam ve kesin tahminde bulunabilen meteoroloji gibi. İran'da, merhum Enverî zamanından sayın Dr. Gencî'ye dek olan sürede tahminlerin yanlış çıktığını görüyorsan bu, hava yasalarını iyi tanıyamadıklarından ya da mevcut etken ve nedenlerin hepsini hesaba katmadıklarından kaynaklanmış olmalıdır. Yoksa hava yasalarını -ki neden sonuç yasalarından olup kesindirler- bilmekle, gelecekteki hava değişimleri, hava dalgasının alçalıp yükselişi, fırtınanın ve bulutun ortaya çıkışı ve yağmurun yağışı önceden tahmin edilebilir.

Tarihin hareket seyrini keşfettiğimizde, geleceğini de tahmin edebiliriz.

Bir kimse, bir tarih felsefesine, daha doğru söyleyişle, tarih bilimine inanabilir. Yine tarihin bilimsel bir gerçeklik ve gerçekleşen

değişmez bilimsel yasalara göre oluşan bir devinim olduğuna inanabilir. Dolayısıyla bu kimse, zaman boyunca insanın yaşantısının rastlantısal olmadığı, kişilerce oluşturulmadığı, onun bunun arzusuna bağlı bulunmadığı ve durağan ya da hareketli, gerileyici ya da ilerleyici olmadığı, tersine, mevcut belirleyici ve bilimsel yasalar uyarınca gerçekleşen bu hareketin tarih olduğu inancını taşıyabilir.

Buna göre tarih, kesin yasalar doğrultusunda zorunlu akış içerisinde bulunan bir süreklilikdir. Buysa, tarih felsefesine inanmak demektir. Ama nasıl hareket etmektedir? Hangi bilimsel yasalar uyarınca? Ne tahminde bulunulabilir? Onun hareketinin son durağı ve yazgısının sonu nedir ve nereden nereyedir? Bunların cevabı, özel bir öğretide özel bir tarih felsefesi oluşturur. Her öğretiyse ondan, başka türlü söz eder. Henüz tarih bilimi -herkesin görüş birliği taşıyacağı biçimde- keşfedilmediğinden, tarihi bir inanç öğretisi şeklinde tasarlayıp ona felsefe adını veriyoruz.

5- İdeoloji

İdeoloji[9], inançtan ve inancın tanınmasından ibarettir. Terim anlamındaysa insanın kendisi karşısında sınıfsal konumu, toplumsal temeli, ulusal durumu, dünyevî ve tarihsel takdiri ve bağlı olduğu toplumsal grup karşısında taşıdığı özel görüş ve bilinçtir ideoloji. İnsan onu açıklar, ona dayanarak özel sorumluluklar, çözüm yolları, yön belirlemeler, tavır almalar, amaçlar ve yargılar elde eder. Sonuçta da özel bir ahlâka, davranış biçimine ve özel bir değerler sistemine inanır. Yani taşıdığın dünyagörüşü uyarınca ve taşıdığın toplumbilim, insanbilim ve tarih felsefesi temellerine göre senin hayatla, kendinin kendinle, başkalarıyla ve dünyayla olan ilişkin konusundaki inancın nedir?

Nasıl yaşamalı, ne yapmalı? Ne tür bir toplum kurmalı, toplumsal bir düzeni ideal bir biçimde nasıl değiştirmeli ve herkesin birey

[9] İran aydınları, çoğunlukla ideolojinin sınıfsal olması gerektiğini sanırlar; oysa böyle değildir. Bir ideoloji, dinî ya da ulusal olabilir. Alman İdeolojisi adlı kitap, ideolojinin bir millete de dayandırılabileceğine tanıklık etmektedir.

olarak, topluma karşı ne gibi bir sorumluluğu vardır? Ne tür çalışmaları, ne tür ilintileri, ne tür tutkuları, ne tür idealleri, ne tür gereksinimleri, ne tür inanç dayanakları, olumlu ve olumsuz ne tür değerleri, ne tür toplu davranışları, ne tür hayır ve şer temeli ve toplumsal kimliği vardır?

Dolayısıyla ideoloji, insanın toplumsal, ulusal ve sınıfsal yönünü, aynı şekilde bireyin, toplumun ve insanlık hayatının değerler sistemini, yaşam biçimini ve ideal konumunu bütün boyutlarıyla yorumlayan, "Nasılsın?" "Ne yapıyorsun?" "Ne yapmalı?" ve "Ne olmalı?" sorularını cevaplayan bir inançtır.

Ama dünyagörüşü, insanbilim, toplumbilim, tarih felsefesi ve ideoloji, bu öğretide ancak iki şey belirginleştiğinde anlam taşır ve hayat bulup harekete geçer.

6- Medine-i Fazıla (Ütopya)

Ütopya, herkesin zihninde beslediği, gönlünde arzuladığı, insan toplumunun o şekilde biçimlenmesine çalıştığı ideal bir toplumdur. Bütün felsefeler, dinler ve insanlar, zihinlerinde mutlaka bir ütopya taşırlar. Dindarın zihnindeki cennet, medine-i fâzıladır.

Eflatun'un *Ütopya*'sı, çağının aristokrat ve düşünür Yunanlıları için medine-i fâzıladır.

Thomas More'un *Güneş Kenti* ve *Tanrı Kenti* vs. birer medine-i fâzıladır. Jean Isoule'nin *Temiz Kent*'i de öyle. Şia'nın, âhir zamanda gerçekleşeceğine inandığı *evrensel adalet toplumu* da öyle.

Eski kitapların birçoğunda Cabulka ve Cabulsa gibi kentlerden söz edilmektedir. Bu kitaplarda anlatılan kent, hayallerinde yarattıkları ve insanların, yönetimin, dinin, siyasal kurumların, toplumsal ve ahlâkî tabakaların, iktisadın, toplumsal temellerin, düşüncenin, kültürün, çocukların ve öğretmenlerin hep gerektiği şekilde olduğu örnek bir kenttir.

Buna göre, ütopya üretmek -görünürde dediklerinin tersine- her idealist[10] insanın bireysel ve kesin gereksinimidir. Yani her insan

[10] Burada ideal ve idealizm, hayalperestlik ya da zihnin esas oluşuna ve düşün-

bir amaç taşımaktadır. Buysa, üstün bir topluma sahip olma arzusunun her insanın yaratılışında, her toplumun vicdanında bulunduğunu göstermektedir. Bu da insanın yetkinliği arayış ruhunun tecellisidir.

Ama üstün toplum, bir öğretide artık hayalî bir toplum olmayıp ideal bir toplumdur. Bu, bir öğretinin ilkelerine göre temellendirilmelidir. Bu öğretiye inananlar, bu toplumda yaşamayı özgür ve ideal bir insanî yaşayış olarak görürler ve onun gerçekleşmesi için uğraş verirler.

İdeal toplum ya da üstün toplum, öğretiye inanan birey ya da topluluğun gereksinim duyduğu ve şu anki insan toplumunun o şekilde değişmesini istediği bir toplumun zihnî ve itikadî tasviridir.

Aslında, hayalî toplumların varlığı, insanın hep mevcut durumdan arzulanan duruma doğru devinim içinde olduğunun göstergesidir, ister hayalî olsun, ister bilimsel olsun, ister Eflatun'un *Ütopya*'sı olsun, isterse Marks'ın sınıfsız toplumu olsun.

Fakat bir öğretide arzulanan toplum, bilimsel ve gizil olarak nesnel ve aynı zamanda o öğretinin ruh ve yönüyle uyumlu, bu öğretideki dünyagörüşüne dayalı ve son hedefe ve bu öğretiye inanan insanın hayat felsefesine uygun bir toplumdur.

7- İdeal İnsan

İdeal insan, bir arzu, "olması gereken insan", "olmak" zorunda olan insandır. Bu insanı ariflerimiz de aramaktaydılar; "o olmak" ve "ona ulaşmak" uğraşındaydılar.

cenin nesnel gerçeklikten öncelikli oluşuna inanmak anlamında olmayıp hedef ve sona inanmak ve amaç taşımak anlamındadır. Sürekli olarak bugünden ve mevcut gerçeklikten geçerek son hedefe doğru giden bir kimse, evrime, ilerleyen devinime, amaca ulaşmaya ya da nihai yaratmaya, nihai amaca, mutlak gerçeğe, tarihin sonunda yüce amaçların gerçekleşeceğine ve var olan her şeyin sonu olacağına da inanmalıdır. Böyle bir kimsenin ideali bulunmalıdır, işte bu, idealisttir. Dolayısıyla idealist, burada, amaç peşinde olan, bulunduğu konumda duraklayıp kalmayan, olması gerekene doğru ilerleyen ve onu "bulmak" ya da "yaratmak" telaşında olan insan demektir.

Tasavvuf ve özellikle de felsefe ve hikmet-i işrak kitaplarımızda (son derece açık anlamda ve belirgin ve somut özelliklerde) işaret edilen kâmil insan, kendi insanî yükseliş ve evriminin son noktasına ulaşmış, insanî miracın zirvesine varmış, şehvet bağından sıyrılmış ve insana özgü uçuşa nail olmuş bir insandır.

Faşizm, "super man"den (üstün insan) söz etmektedir. Nietzsche ise Tanrı'nın vârisi olan insandan. Hegel de tarih felsefesinde kendisine özgü idealizme göre, mutlak idenin evrim aşamalarını -öz bilinçte- geçtikten sonra üstün insanda mutlak öz bilince ulaşan ve onun deyişiyle Tanrı'nın o insanda kendi idealini tanıdığı bir geleceği öngörmektedir. 19. yüzyıl Alman ahlâkî sosyalizmi (ki çoğunlukla Hegel'in toplumcu öğrencileri bu sosyalizme inanırlardı) insanı ayıplanmış kılan, değiştiren, kendi gerçek ve yaratılışına yabancılaştıran burjuvaziye ve zühde (dünya düşkünlüğü ve ahiret düşkünlüğü) karşı savaşırken yaratılışın sağlıklı insanının, insan olan insanın, bütün yeteneklerini özgür ve sağlıklı olarak yetkinleştirmiş insanın arayışı içindeydiler. Hatta materyalizme dayanan ve aydınlarımızın anladığı kadarıyla insanı bir "iktisadî hayvan" olarak tanımlaması gereken Marksizm de "l'homme total"den söz etmektedir: Tam insan, gerici ve bozucu etkenler, iktisadî durum, sınıfsal düzen, insanlık dışı çalışma koşulları ve adaletsiz ve uygunsuz kurumlar aracılığıyla örselenmemiş, eksilmemiş, felç olmamış, parçalanmamış, bozulmamış, kendisini yitirmemiş, çarpılmamış, âline olmamış[11] bir insandır; para kulu, tek boyutlu, sömüren, sömürülen, efendi, köle, şehvet düşkünü, züht kulu, riyazetçi, amele, işsiz vs. olmayan, eksik değil tam olan, dosdoğru olan insan.

[11] "Alinasyon" konusunda bilgi edinmek için Meşhed Edebiyat Fakültesinde verilen "Medeniyet Tarihi" derslerine, "Hunermend" dergisinin 2. sayısında Sartre'ın "Şiir Nedir?" başlıklı yazısının girişine, Tahran Sanayi Fakültesinde verdiğim "Alinasyon" başlıklı konferansa, İrşad'da verdiğim "Ali İnsân-i Temâm" (Tamam İnsan Ali) başlıklı konferansa ve sayın Dr. İnâyet'in "Cihanî ez Hod Bîgâne" (Kendine Yabancı Bir Dünya) adlı değerli kitabındaki ilgili makaleye bakınız.

Dolayısıyla, bütün öğretiler -ister maddî, ister irfanî olsun- kâmil ya da tam insan tipinden, arzulanan bir insandan, insandaki ideal bir örnekten zihinsel bir tasavvur taşırlar. Yoksa toplumsal felsefe, ahlâkî öğreti ve yaşama çizgisi, yönsüz olduğu için anlamsızdır.

İnsanlık örneği, yön bağışlayan, bizi harekete zorlayan ve ona doğru adım atmamız ve o örneğe daha da yaklaşmamız için elimizi ve düşüncemizi çalışmaya zorlayan bir örnektir. İnsan türünden, aşkın bir tipi tanımaksızın ve ideal bir örneğe sahip olmaksızın insan bireyleri eğitilemez. Gizil insanı bilmeliyiz ki böylece ileri teknik ve gelişkin yeni eğitim ve öğretim bilimiyle yaşayan insanlıkta ona gerçeklik kazandıralım.

Eğitim, insanın olması, yani onun o ideal tipe yaklaştırılması demektir. İnsanın olmasını -yani eğitim ve öğretimi- üstlenen kişiye, bireyden ne yaratmak istiyorsun, diye sorup "Bu artık bizimle ilgili bir şey değil. Beyninin altüst oluşuna acımak gerek, çünkü çok sarsıldı", diye cevap alırsak deriz ki sen, insanı şu anki durumundan başka bir duruma getirmeye çalışıyorsun. Senin için ideal olan o durum nedir? O, olması gereken insan olmalı değil mi? Hiç kuşkusuz. Öyleyse o nedir?

Der ki biz, eğitim ve öğretim uzmanı ve sorumlusuyuz. Başkası bizimle ilgili değildir. Bu felsefedir, idealizmdir, dindir.

Öyleyse ne yapmak istiyorsun bay yapıcı?

Böyle bir eğitim ve öğretim uzmanı, yüzlerce marangozluk gerecini, çeşit çeşit kıymetli keresteleri toplayan ve yoğun bir titizlik, dikkat ve ustalıkla işiyle ilgilenen ve ölçen, kesip yontan marangoza benzemektedir tıpkı. Bu marangoza, ne yapmak istiyorsun, diye sorduğumuzda, "Bunu düşünmedim. Ben idealist değilim, gerçekçiyim -yani her şey olduğu gibidir-. Çalışma masası yapıyorum, hem de son teknolojik buluşların ışığında, en modern teknoloji araçlarıyla." diye cevap verir. Kabul, ama bu masanın başında kimin çalışacağını ve ne iş yapacağını anlamalı değil misin?

İnsanî değerler sistemini, zihnimizdeki ideal insan -inandığımız aşkın insanın ideal tipi- belirlemektedir. Olması gereken ama bu-

lunmayan örnek bir insan, örnek bir model... Eğitim ve öğretim, çalışma ve çabalamaların bütün hedefi, insanlığı nesilden nesle ona daha benzer kılmaktır.

Bu yüzden her öğreti, insan alanında aşkın insana ilişkin ideal bir tasvir sunmalıdır. Yoksa tüm çabaları anlamsız, hareketi hedefsiz olacaktır. Şimdi zihninize, şu soru -nabzımı tutmak bakımından- gelebilir. Bu olan, yine de hem toplum hem de insan için standart mıdır? Yerinde bir soru, buracıkta gündeme getirilmesi gerektiği anlamında. Çünkü ideal örnek, şu anki insanın ya da toplumun korunması ve kalıplaştırılması değildir. Hatta tam tersine, hedefli, kendi yüce fikrî ve ideal örneklerine doğru giden insan ya da toplum, kendi seyri içerisinde klişeleşmiş kuralları, değişmez kalıpları alaşağı etmekte, kırmaktadır hep. İdeal toplum ve insan, sabitleşme şeklini değil, hareket yönünü belirleyen bir cazibedir.

Durağanlık etkenlerini ve alıkoyucu nedenleri ortadan kaldıran, ancak hareket etkenidir. Standartlar, insanı daha önce yapılmış boyutlar ve kalıplar içine döküp dondurarak korumakta ve "böyle ol" demektedir. Amaç peşinde olma ve idealcilik ise onu bu biçimlerden kurtararak her dönem ve düzenin durağan su birikintilerinden çıkarmakta, zamanın yatağında harekete geçirmekte ve denize, o mutlak sonsuzluğa sürmektedir. Bu yüzden sözlerimin başında, üretilmiş ve değişmez kurallar belirlemeye inanmadığım ölçüde kayıtsızlığı, başıboşluğu ve sorumsuzluğu da düşünmediğimi ve kayıtsızlık ya da kayıtlılık yerine yönü seçmek gerektiğini, olma şeklini ya da şekilsiz olmayı değil, sürekli bir evrimsel oluşu ve süreğen bir hareket ve hicreti ve bir yere varmayı değil, bir yöne gitmeyi seçmek gerektiğini söyledim.

Buna göre bir öğretinin planı aşağıdaki gibidir:

1-Dünyagörüşü (öğretinin altyapısı), 2- İnsanbilim, 3- Tarih felsefesi, 4- Toplumbilim (üç esas temel), 5- İdeoloji, 6- İdeal toplum, 7- İdeal insan (şekil 1). Bu esas üzerine, şimdi bu ilkeleri açıklama gereği duymaksızın kendi düşünsel şemamı, benim inanç öğretimin tam şekli ve sistemi olan şemayı çizebilirim.

1. Dünyagörüşü-Tevhit

Benim[12] dünyagörüşüm tevhitten ibarettir. Elbette bir inanç olarak tevhit, bütün muvahhitlerin ittifak ettiği bir konudur; ama burada bir dünyagörüşü olarak söz ediyorum tevhitten. Benim görüşüm ve tevhidî dünyagörüşünden amacım, bütün dünyanın, dünya ve ahirete, fizik ve fizikötesine, madde ve manaya, ruh ve cisme ayrılarak değil, tek vahdet olarak algılanmasıdır. Yani tüm varlığın, tek bir küll, tek irade, akıl, duygu ve hedef taşıyan, diri ve şuurlu tek bir gövde olarak algılanmasını amaçlıyorum. Çokları inanmaktadırlar tevhide, ama sadece bir dinî-felsefî görüş olarak: Allah birdir, birden çok değildir. Sadece bu kadar, fazlası yok. Ama ben tevhidi bir dünyagörüşü olarak anlıyorum ve İslam'ın onu bu kavramla söz konusu ettiğine inanıyorum. Aynı biçimde, şirke de aynı açıdan bakıyorum. Şu anlamda ki şirk de bir dünyagörüşüdür; dünyanın ayrılıklar, çelişkiler, uyumsuz kutuplar taşıyan, birbirine uymayan devinimler, ayrı ayrı ve bağın-

[12] Burada ve bütün başka yerlerde "ben" kelimesini kullanmam, başkalarının ağzından konuşmuş olmak istemediğimdendir. Tevhit şu anlamda, ümmetse şu anlamdadır. İslam bunu söylemek istiyor, Şiîlik şu ya da toplum bu, sınıf şudur. İdeoloji böyle, bilim şöyledir vs. dediğimde, İslam, Şiîlik, ideoloji ve sınıf budur deme. Ben diyorum, bence böyle, diye konuş ki insanlar bunun herkesin sözü değil, bizim sözümüz değil, senin sözün olduğunu bilsinler, diyerek karşı çıktılar. Dedim, pekâlâ!

Ondan sonra "ben" inanıyorum, "ben"im görüşümce, burada "ben"im kuramım vs. dedim. Baktım yine bağırmaya başlıyorlar, neden hep "ben" diyorsun, diye. Şimdi nasıl konuşacağımı şaşırdım. Ne "ben"i kullanmam mümkündü ne de kullanmamam. Öyleyse konuşmamalıydım! Belki de amaçları budur?! Ne olursa olsun bir anımsatmada bulunmam gerek: Her ne söylüyorsam ve her ne hakkında söylüyorsam, birincisi, kendi birikimlerimle elde ettiğim kişisel görüşümdür ve iyisiyle kötüsüyle benim malımdır. İkincisi "bu doğrudur, bundan başkaca yoktur" diye inanmıyorum kesinlikle. Üçüncüsü, sözlerim benim şu anıma aittir, belki yarın düzeltir ya da değiştiririm. Dördüncüsü, "vız vız"lara kulağım borçlu olmadığı oranda gözüm, doğru eleştirisiyle kusurumu bana gösterecek bir görüş sahibi beklemektedir. Birinin hesaplı bir sözü varsa, onu sövgü ve ihanetle de karıştırmış olsa sonsuz teşekkürle karşılarım. Tamamen saf sövgü, yalan ve suçlamadan ibaret olana kulak asmam.

tısız özler, eğilimler, hesaplar, ilkeler, hedefler ve iradelerle dolu düzensiz bir dizge olarak algılanmasıdır. Tevhit, dünyayı bir imparatorluk olarak görür, şirkse bir feodalizm olarak.

Bu algılayış ile materyalizm ya da natüralizm arasındaki fark şudur: Ben dünyayı diri, iradeli, öz bilinçli, ideal ve hedef sahibi bir varlık olarak kabul ediyorum. Dolayısıyla varlık, hayat, irade, duygu ve amaç taşıyan uyumlu bir düzenle diri bir varlıktır; tıpkı mutlak büyük bir insan gibi (dünyaya benzeyen ama eksik, küçük ve göreli insanın tersine). Yani irade, yaratıcılık ve hedef sahibi bir insanı mutlak derecesine değin tüm boyutlarında örnek şeklinde genişletirsek dünyaya ulaşmış oluruz.

İnsan ve Tanrı ilişkisi, fizik ve fizikötesi ilişkisi, Tanrı ve doğa ilişkisi -ki bu söyleyişleri kullanmaktan hoşlanmıyorum- aydınlığın yanan lamba ile ilişkisidir; insan bireyinin bilinciyle gövdesinin ilişkisidir.[13] Bilinç gövdeden ayrı değildir, bilinç gövdenin bir parçası değildir, gövdenin kendisi değildir. Gövdeye yabancı değildir ve aynı zamanda bilinçsiz bir gövde kokuşmuş bir leştir. Böyle değil mi? Dolayısıyla ben, "vahdet-i vücud"a (panthéisme), "kesret"e (politheisme), "teslis"e (trinité) ve "seneviyet"e (dualisme) değil, ancak tevhide inanırım. Tevhit, dünyayla ilgili özel bir algılamadır. Tevhidî dünyagörüşü, varlıkta küllî bir birliği gösterir. Birbirinden ayrı üç temel arasında birlik: Tanrı, doğa ve insan.[14] Çünkü kaynak birdir, hepsinin tek yönü vardır ve hepsi tek bir irade ve ruhla hareket ve hayat taşımaktadır.

[13] Hz. Ali'nin sözü burada ne denli derin, güzel ve aynı zamanda da açıktır: "Allah, eşyanın dışındadır; ama yabancı değildir. Eşyanın içindedir; ama onunla aynı değildir."

[14] Vahdetin burada özde ve mahiyetteki vahdet olmadığını belirtmeliyim. Bu felsefî ve kelamî sözler, zihninizi örselemesin! Hepsini atın dışarı. Çünkü inancıma göre felsefî konuların çözüm yolu, hepsini çözmeden zihinden dışarı atmaktır. Amaç şudur: Bu üçü birbirlerine uzak, yabancı ve karşıt değildir, aralarında sınır yoktur. Tanrı'nın, tanrılara özgü dünyada metafizikte ve aşkın dünyada bulunduğu, doğa ve maddeninse alt dünya olduğu, öte yandan da insanın tanrısının ayrı, doğanın tanrısının ayrı olduğu, tanrının ayrı, dünyanın ayrı ve insanın ayrı olduğu öteki felsefe ve dinlerin tersinedir durum.

Bu dünyagörüşünde varlık iki itibarî yöne ayrılmaktadır: 1) Gayb, 2) Şehadet. Yani bugünkü söyleyişle duyumsanan ve duyumsanamayan yahut daha açık anlamıyla, inceleme, bakma ve tecrübemizden (ve sonuçta bilimden) uzak olan ve duyusal kavrayışımıza gizli olan şey ile ortada olan ve görülen şey. Bu ise bir tür ikicilik ya da ikilik değil, insana ve onun bilgiyle olan ilişkisine oranla göreli bir bölümlemedir. Dolayısıyla gayb ve şehadet şeklinde yapılan bir bölümleme, gerçekte kozmolojik değil epistemolojik bir konudur. Bu, mantıklı bir bölümleme olup bilim de bunu benimsemekle kalmaz, böyle bir bölümlemeyi kullanır.

Einstein, fizik dünyanın ilk ve temel taşı olarak maddenin esas oluşuna inanan ve enerjiyi maddenin değişmiş ve artık şekli sanan materyalistlere ve tam tersine enerjiyi esas ezelî kaynak ve maddeyi de onun değişmiş ve sıkıştırılmış şekli sanan erkeci/energetistlere karşı şunu duyurmaktadır: Karanlık oda deneyi, madde ve enerjiden hiçbirinin varlık dünyasının temel özü olmadığını göstermektedir. Hatta bu ikisi birbirlerine öyle dönüşürler ki bu dönüşüm, her ikisinin de tanınmaz ve görülmez bir özün birbiri ardınca gelen görünümleri olduğunu; bu özün, kimi zaman madde şeklinde, kimi zaman da enerji şeklinde görünüm kazandığını, kendini bu iki şekilde gösterdiğini ve fizik biliminin, o duyumsanamaz varlığın sadece bu iki görünümüyle ilgisi olabileceğini gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tevhidî dünyagörüşünde tabiat, yani "şehadet" âlemi, "ayetler" ve "sünnetler" dizgesinden ibarettir.

"Ayet" kelimesinin seçimi, son derece derin ve şaşırtıcı doğal olguları anlatmak içindir. Deniz, ağaç, gece, gündüz, yer, güneş, deprem, ölüm, hastalık, olay, yasa ve hatta insanın kendisi birer ayettir. Aynı zamanda ayet ve Allah, birbirinden ayrı ve uyumsuz iki temel, iki öz, iki dünya ve iki kutup değildir. Ayet, belirti ve işaret anlamındadır; tezahür demektir. Bu terimle eş anlamlı fenomen terimi, sadece fizik biliminde değil, öteki bilimlerde de

bugün duyular dünyasındaki her şeyi adlandırmada kullanılmaktadır: Fenomen, Farsçaya "pedîde" ya da "pedîdâr"[15] Arapçaya da "zahîre" şeklinde çevrilmiştir.

Görüngü ya da görüngübilim[16], genel anlamda şu esasa dayanmaktadır: Mutlak, gerçek, gerçekliğin temeli, dünyanın, tabiatın ve maddenin esas özü, bizim asla ele geçiremeyeceğimiz şeylerdir. Var olan, duyumsanabilen, bilimsel olarak tanıyabileceğimiz, deneyebileceğimiz ve araştırabileceğimiz şey, duyumsanamayan gaybî bir asıl gerçeğin dışsal ve duyumsanabilen görünüşleri, belirtileri ve görünümleridir. Öyleyse fizik, kimya ve ruhbilimi, dünya ve ruhun hakikatinin sadece bu duyumsanabilen görüngü ve belirtilerini inceleyip çözümlemekte ve sonuçta da tanıyabilmektedir. Bu durumda bilim, varlığın belirtilerinden izlerinden ve görüngülerinden söz etmektedir. Çünkü bizce duyumsanabilen doğa, bu belirti ve görüngülerin oluşturduğu dizgedir.

Bütün dinî, bilimsel ve felsefî kitaplar arasında tabiattaki şeyleri ve bütün gerçeklikleri ve devinimleri "ayet" diye adlandıran sadece Kur'an'dır. Elbette İslam tasavvufunda ve ayrıca Doğu vahdet-i vücudunda maddî âlem, Tanrı'nın ya da gerçek varlığın kendisi olan mutlak gerçekliğin uçsuz bucaksız, şekilsiz ve renksiz okyanusunun yüzeyinde oluşan dalgalar ve köpükler olarak kabul edilmektedir. Ya da idealizmde ve dinî, ahlâkî felsefelerde, maddî tabiatı Tanrı ve insana ters düşen aşağılık ve değersiz şeyler ve olaylardan oluşan bir dizge olarak algılamaktadırlar. Oysa Kur'an anlatımında ayetlere büyük bir bilimsel değer verilmekte, ayetler aldatmacaları ve gerçeği örten örtüler değil, tersine gerçeğin belirtileri olarak algılanmakta olup onları görmemek ve bir yana atmakla değil, onlar üzerinde ciddi ve bilimsel olarak düşünmek ve onları tanımakla gerçeğe ulaşılabileceği belirtilmektedir.

[15] "Nemud" ya da "nemudar" kelimelerinin Farsçada fenomen kelimesinin anlamını daha iyi karşıladığını ve fenomenoloji felsefesine daha yakın olduğunu düşünüyorum.

[16] Husserl öğretisine bakınız.

Ayetleri, yani dünya görünümlerini bu tarzda algılamanın eski irfanın değil, yeni bilimin algılayışına daha yakın olduğunu görüyoruz. Sufiyane "vahdet-i vücud" değil, bilimsel-çözümlemeli "tevhid-i vücud"dur bu. Tevhitte, çokluğun, çeşitliliğin ve çelişkinin ne varlıkta, ne tarihte, ne toplumda, hatta ne de insanın kendisinde kabul edilmesi olanaksızdır.

Tevhit budur. Sonuçta tevhit, fiziğin fizik ötesiyle, insanın doğayla, insanın insanla, Tanrı'nın dünya ve insanla birliğini yorumlayıp açıklamakta ve hepsini uyumlu, diri ve öz bilinçli tek bir tümel kurumda betimlemektedir.[17]

Tevhidî altyapının dünyada çelişki ve ayrılığı kabul edemeyeceğini söylemiştim. Dolayısıyla varlığın çelişkisi, insan ve doğanın, ruh ve cismin, dünya ve ahiretin, madde ve mananın çelişkisi, aynı şekilde hukuk, sınıf, toplum, siyaset ve soya ilişkin çelişki, toprak kan ve soy sop çelişkisi, tevhidî dünyagörüşünde bulunmayan nesnelerdir. Çünkü tevhit, varlığa birlik gözüyle bakmak demektir.

Fizik ile fizikötesi, madde ile mana, bu dünya ile öte dünya, duyulan ile duyulmayan, ruh ile cisim, akıl ile işrak, bilim ile din, din bilimleri ile tabiî bilimler, halk için çalışma ile Allah için çalışma, siyaset ile din, mantık ile aşk, ekmek ile tapınma, takva ile yükümlülük, geçim ile yaratıcıya dönüş ve dünya ile ahiret çelişkisi, efendi ile raiyet, hâkim ile mahkûm, kara ile ak, aristokrat ile alt sınıf, ruhanî olan ile olmayan, Doğulu ile Batılı, mutlu ile mutsuz, aydınlık ile karanlık, iyilik özü ile kötülük özü, Yunanlı ile Berber, Arap ile Acem, İranlı olanla olmayan, sermayedar ile proleter, havas ile avam, âlim ile halktan kişi vs. arasındaki çelişkide olduğu gibi şirk dünyagörüşüyle, yani ikicilik (iki parça görmek), teslis (üç parça görmek) ve çok parça görmekle uyumludur, tek parça görmek demek olan tevhitle değil. Bu yüzden şirk dün-

[17] "Nur" ayeti, bu tasviri "dünya"ya ilişkin çizmektedir. Ayrıca Tanrı ve dünya arasındaki özel bağıntıyı bu tevhidî dünyagörüşünde ortaya koymaktadır. Varlığın tamamı, bir "yanan kandil"dir. Vahdet-i vücud ya da kesret-i vücud değil, tevhid-i vücud deyişim bu anlamdadır.

yagörüşü, toplumsal, sosyal ve sınıfsal şirkin alt yapısını oluşturmuştur hep. Yaratıcının çokluğu ise, yaratılanların çokluğunun açıklayıcısı, kutsayıcısı, ezeli ve ebedî olarak göstericisi olagelmiştir şirkte.[18] Bu dünyagörüşünde tanrıların çelişkisi de insanların çelişkisini doğal ve tanrısal göstermiştir. Tevhit ise bütün şirkleri olumsuzlamaktadır. Tevhitte zerrelerin tümü ve varlığın bütün devinim ve görünümleri uyum içerisinde yürümekte ve tek bir yöne doğru akıp gitmektedir. "O yöne yönelmeyense yok olucudur."

İnsanın bütün toplumsal güçlere olan bağımlılığının olumsuzlanması ve insanın tüm boyutlarda kendine özgü bağıntısının bilinçle ve varlığa egemen olan iradeyle olması, tevhidî dünyagörüşünün dayanağı, tüm yön ve amacı, inancı ve gereksinim duyduğu yan ile birlikte bir odak noktası olup dünyadaki tüm devinimler o tek mihverin çevresinde dönmektedirler; bütün zerreler, bütün kâinat her noktanın merkeze kadarki ışığının eşit olduğu bir dairede devinim içindedirler. Bu ise varlığın manevi ve güçlü merkezidir; yani varlığın gövdesine egemen olan salt irade, salt bilinç ve salt güçtür. Yer, insan, Kâbe ve tavaf da toplam olarak dünyanın gerçek cisimlenişi olup bu anlama gerçeklik bağışlamakta ve dünyagörüşünden gerçek bir görünüm sunmaktadır.

Tevhidî dünyagörüşünde insan, sadece tek bir güçten korkar, sadece tek yargıcın önünde sorumludur, sadece bir tek kıbleye yönelir ve sadece tek bir ele ve odağa çevirir bakışını; hepsi bu. Bunun karşıt kavramıysa şudur: Ondan başka her şey hiçtir, boştur; tüm farklı yönelişler ve uğraşlar, rengârenk korkular, tamahlar ve dayanaklar anlamsızdır, yararsızdır, başıboşluktur.

Bu yüzden tevhit, bireye bağımsızlık ve yücelik bağışlar. Sadece onun -ki varlığın namusudur- karşısında teslim olmak, insanı

[18] "Hâlik (yaratıcı), şirk dinlerinde "Rab" (Tanrı)dan ayrıdır. Kimi zaman tanrıların kendileri, büyük bir yaratıcının yaratığı olmakla birlikte dünyanın ya da insanın ya da hayatın sulta sahibi olarak sayılıyorlardı; bir sınıfın ya da ulusun ve soyun özel mabudu olup beşerî şirki tevil ediyorlardı.

korku ve açgözlülüğün alçaltıcı bağları ve yalancı güçler karşısında başkaldırıya zorlamaktadır.[19]

2. İnsanbilim = Âdem'in Yaratılışı

Çelişki: "Allah-İblis", "Ruh-Balçık"

Kur'an'ın diliyle konuşuyorum. Çünkü en derin ve en ileri hümanizmi Âdem ve onun yaratılış kıssasında bulmuşumdur. Âdem, insan türünün tezahürüdür. İnsanın biyolojik anlamda değil, felsefî anlamda türsel hakikatidir. Kur'an, insandan biyolojik anlamda söz ettiğinde, tam olarak tabiî bilimlerin diliyle konuşur: Nutfeden, pıhtıdan, ceninden vb. söz eder. Fakat Âdem'in yaratılışında anlam, gizem ve felsefe dolu bir müteşabihin dili vardır. İnsanın yaratılışının, yani onun manevi gerçeği ve yazgısının, türsel niteliklerinin Âdem'in yaratılışında bir formülü vardır:

Allah'ın Ruhu + Kokuşmuş Balçık = İnsan.

"Kokuşmuş balçık ve Allah'ın ruhu", iki remiz ve iki sembolik işarettir. İnsan, gerçekte ne kokuşmuş balçıktan (hame-i mesnun) yapılmıştır, ne de Allah'ın ruhundan. Bilakis birincisi mutlak aşağılığı, yerinde saymayı ve duraklamayı göstermekte, diğeriyse sonsuz ilerlemeyi ve bitimsiz yüceliği anlatmakta olup insan dilinde bu anlamı tam olarak ortaya koymak için Allah'ın ruhundan daha iyi bir bileşim bulunamaz.

Kur'an'ın sözü -insan, "Allah'ın ruhu"ndan ve "kokuşmuş balçık"tan terkip olmuştur- *İki Sonsuz (Deux Infinis)* adlı eserinde Pascal'ın yaptığı yorumla aynı anlamı taşımaktadır. Pascal, orada şöyle söylemektedir: "İnsan, iki sonsuz arasında bir varlıktır; sonsuz aşağılık ve güçsüz ile sonsuz yüce ve görkemli arasında..."

Fakat her ikisi de aynı gerçeği anlatmakla birlikte Kur'an'ın söyleyişiyle Pascal'ın söyleyişi arasında, Allah ile Pascal arasındaki mesafe kadar büyük bir mesafe vardır!

[19] Daha fazla açıklama için bak. *İslam şinâsî*, "Tevhid" esası (13. Aşama); "Şirk Sosyolojisi", Tahran Edebiyat ve İnsanî Bilimler Fakültesinde verilen konferans; "İbrahim'le Buluşma" (İrşad'da ve Meşhed Üniversitesi'nde verilen üç konferans.)

İnsanî durum (situation humaine) -varoluşçuluğun dayandığı şey- da insanın fıtratı gibi, ikili bileşimine ve yaratılışının çelişkisine dayanan başka bir açıklamadır. Kur'an'dan anlaşıldığına göre insan, iki çelişik kutup olan "Allah-Şeytan" kutupları arasında bir konumda bulunan bağımsız ve sorumlu bir iradedir. Bu iki çelişiğin bir araya gelmesi, bu "tez" ile "antitez"in toplamı -ki onun hem tabiatında vardır hem sergüzeştinde- onda hareketi, evrimsel-cebrî ve diyalektik bir hareketi ve insanın özünde ve yaşayışında çelişik iki kutup arasındaki sürekli savaşımı yaratır.

İkili ve çelişik "Tanrı-Şeytan" ya da "ruh-balçık" bileşimi (ki insan bu ikisinin toplamıdır), insanın diyalektik bir gerçeklik olduğunu söylemek ister.[20]

Allah ya da Allah'ın ruhu -ki mutlak ve sonsuz temizlik, yücelik, güzellik, görkem, güç, yaratıcılık, bilinç, görme, bilme, sevgi, rahmet, irade, özgürlük, bağımsızlık, egemenlik ve ölümsüzlüktür- insanda, onu doruğa doğru çeken, göğün görkemine, göksel miraca, Allah'ın ahlâkıyla donanmaya sürükleyen bir yeti ve çekimdir. Oraya kadar ki insan, doğanın bütün gizlerinin bilincinde olacak bir bilgiye ulaşır; maddî ve manevi bütün güçlerin, yerin ve göğün, güneşin ve ayın, hatta Allah'ın meleklerinin -Allah'a yakın melekler de dâhil- onun karşısında teslim bayrağını çekerek yere kapandıkları, dünya saltanatına dayalı bir varlıktır; tanrımsı bir kuldur. Bilinçli, gören, yaratan, yargılayan, bilen, hikmetli, müdebbir, temiz ve yüce bir iradedir; yeryüzünde Allah'ın emanetçisi, cennetteyse ölümsüz bir yaratık olan bir irade.

[20] Biliyorum elbette: "İki zıddın birleşmesi olanaksızdır." Yine "iki çelişiğin birleşmesinin ve ortadan kaldırılmasının imkânsız olduğunu" da biliyorum. Ama bu, aslında mantıkla, Aristo mantığıyla, yani formel ve zihinsel mantıkla ilgili bir olaydır. Ne var ki diyalektiğin zihinsel biçimlerle ilgisi yoktur. Diyalektik, nesnel gerçekliklere yöneliktir, zihnin ve aklî biçimlerin hareketini değil, özün ve doğal nesnelerin hareketini anlatır. Zihin dünyasında tek bir nesne aynı anda sıcakken soğuk olamaz; aynı biçimde hem büyük hem küçük olamaz. Bunun tabiatta imkânsızlığı bir yana bu esas olarak böyledir. Akıl, diri bir varlığın aynı durumda ölü olabileceğini düşünemez. Çünkü ölüm ve hayat, birbirinin zıddıdır. Ama fizik dünyada aslında ölüm ve hayat yan yana ve birliktedir.

Niçin? Nasıl? Onun yarısı Allah'ın ruhudur. Bu ise onu yücelmeye, evrime, 'mutlak'a, Allah'la, ilahî doğa ve yaratılışa doğru kanatlandırılan, devinim ve yücelişe doğru sürükleyen tezdir. Ne var ki birincisiyle çelişen güçlü bir etken de onu çökeltileşmeye, donuklaşmaya, duraklamaya, ölüme, aşağılığa, çirkinliğe ve kokuşmaya çekmek ister. Böylece tanrısal bir ruh taşıyan ve sel gibi çağlayıp coşarak akan, önündeki pislikleri süpüren, kırıp döken ve yolunda yeşillikler, mutluluklar, bahçeler ve güzellikler filizlendiren, tüm bunları denize, mutlak saf ebediliğe ulaşmak için yapan insanın, sel suyunun dibine çöken, dibe oturup kalan, pekişip sertleşen, yarılan, testicilerin çamuru gibi (salsalin kelfehhar) yeri kaplayan, kaynakları tıkayan, tohumları altına alan, yeşilliklerin üzerine çöken ve üzerinde hiçbir ot bitmeyen lığ gibi, devinimınden geri durmasını, durağanlaşmasını, tarla yerine balçıklık, deniz yerine bataklık olmasını, hareket yerine duraklama, hayat yerine ölüm, Allah'ın ruhu yerine kokuşmuş balçık (hame-i mesnun) ve taşlaşmışlığı olmasını sağlamaya çabalar. Bu ise tezi reddeden, çürütmek isteyen, insanı tezin karşıtı bir yöne sürmeye çabalayan antitezdir (karşı tez).

Bu iki çelişiğin bir araya gelmesiyle savaşım ve devinim ortaya çıkar. Sonuçta da evrim, bu ikisinin sonuç ve terkibidir (sentez).

"Allah'ın ruhu" ile "kokuşmuş balçık" arasında "iki sonsuz" arasındaki kadar uzaklık vardır. İnsan ise bu ikisi arasında "seçim" yapması gereken bir "ikircik", bir "gelgit", bir özgür iradedir. Balçığın içinde, sertleşmiş lığların altında, ruhu, Allah'ın ruhunu seçmek ne kadar da zor ve ağırdır. O yanda üstünün en üstünü, hayal edilebilenden daha yüce ve büyük olan sonsuz ve mutlak yetkinlik, güzellik, gerçek, güç, bilinç ve irade bulunmaktadır (ahiret). Bu yanda da aşağının en aşağısı, mutlak ve sonsuz eksiklik, çirkinlik, yanlışlık, güçsüzlük, bilgisizlik ve tutsaklık, hayal edilebilenden daha aşağı, daha çirkin, daha bencildir (dünya).

Bir paranın iki yüzü gibidir. Ağaç, hayvan, insan, toplumsal düzen, annelik şefkati, aşk ve benzerleri, yaşadıkları ve geliştikleri sırada aynı zamanda kendi yaşlılık ve ölümlerini de yaratırlar. Hz. Ali şöyle der: "Bir insanın aldığı soluklar, onun ölüme doğru attığı adımlardır!" Hayat soluğu, ölüm adımıdır.

Böyle olduğunu görüyoruz bunun. Ruhun görkemi, yücelik, güzellik, bilinç, iyilik, temizlik, inanç, fedakârlık ve yaratılış saflığı bakımından insan zihnini şaşkınlığa düşüren, hiçbir maddî ve gaybî varlığın, melek ve perinin sahip olamadığı yerlere yükselmiş insanlar tanıyoruz. Pislikte, alçaklıkta, zaafta, çirkinlikte, korkaklıkta, canilikte hiçbir canlının, hiçbir mikrobun ve hiçbir şeytanın, tozlarına bile yetişemeyeceği insanlar görüyoruz. Çünkü pislikte, çirkinlikte ve kötülükte de insan, yetkinlik, özgürlük ve güzellikte olduğu gibi bitimsizlik sahibidir. Şu anlamda ki bir ucu Tanrıdır, bir ucu şeytan. İki "uç"ta iki mutlak "imkân". İnsan sonsuz sayıda aşağı ile sonsuz yücenin bulunabileceği bir yoldur. Bu yol, varlık alanında çekilmiş bir çizgidir. Her şeyin içinden geçmektedir. İnsan ise sorumlu bağımsız iradedir. O, hem seçmek durumunda olan irade hem de seçilmek durumunda olan murattır. Brahmanizm'deki söyleyişiyle: Hem yolcu hem yol hem de gitmektir. Kendi balçıklı benliğinden tanrısal benliğine doğru sürekli bir hicret içindedir insan. İnsan, bu özlerin bir araya gelişi, diyalektik varlık ve ikili[21] bir ucubedir. Tanrı ise burada, yani insanın özünde, insanın hayat yolunda bir sonsuz yön anlamına gelir. Aynı biçimde balçık ve çamur da bu anlama gelir.[22] Yoksa insanın gerçek yapısı, onda bugün gördüğümüz ve bilimin sözünü ettiği, tanıdığı ve tanıyabildiği şeydir.

[21] İslam'daki "Allah-şeytan" ikiciliği (dûalizm) ile Zerdüştîlik ve Maniheizm gibi ikici dinlerdeki "Tanrı-Şeytan", "Aydınlık Zurvan-Karanlık Zurvan" ikiciliği aynı olmayıp İslam'daki "Allah-İslam'da "Ahura-Ehrimen" (Tanrı-Şeytan) çatışması, savaşımı ve ikiliği "dünya"da değil "insan"da söz konusudur. Şeytan, antitez ya da Allah'ın karşıtı değil, Allah'ın aciz ve muti kuludur ve insanla olan düşmanlığında Allah'tan ruhsat almıştır (Şeytan için bağımsız bir gücün varlığının reddi). O, insanın tanrısal yarısının antitezidir. "Aydınlık ve karanlık", "Allah ve İblis" çatışması, insanların dünyasında (toplum ve birey) gerçekleşir. "Allah-İblis" toplamı ise insan demektir. Yoksa tabiat dünyası, Allah'ın mutlak ve rakipsiz saltanatıdır. Dünyada hep aydınlık, iyilik ve güzellik vardır. Orada hayır ve şer çatışması yoktur. Orada Ehrimen (Şeytan)'in yeri yoktur.

[22] Görünümde ortaya çıkan benzerlikler yüzünden kimileri, benim burada kullandığım kavram ve terimlerin, mutasavvıfların, Hint filozoflarının, Platonistlerin ve vahdet-i vücuda, hatta hululiyeye ve müşebbiheye inanan kimi İslam

Kur'an da onun yaratılış ve yapısını bilimsel (felsefî değil) bir anlatımla tekrar tekrar ortaya koymuştur. Onda Allah'ın zatından hiçbir unsur yoktur, olmayacaktır da. Allah, onda, Allah'a doğru -mutlak öze ve bitimsiz olgunluğa- varan bir yöne gitmek için bir yetenek ve imkân anlamındadır.

Bu yüzden, şu derin anlamlar taşıyan, "Biz Allah'tanız ve ona dönücüleriz" şiarını ben yaygın tefsirlerin anlamlandırdığı gibi anlamlandırmıyorum. Bundan ölüm ve kabir şeklinde bir anlam çıkarır söz konusu tefsirler. Sanki kabre düştüğümüz andan başlayarak Allah'ın iradesi altında olmaktayız ve Allah'ın memurları bizi bu dünyadan -ki bize aittir- alıp nakletmektedirler. Ayrıca vahdet-i vücutçuların verdiği şu anlamı da vermiyorum: İnsan, Allah'ın öz zatına hulul etmekte (geçmekte) ve denizde bulunan ve dağıldığında deniz haline gelen köpük gibi kendinde fani ve Allah'ta baki olmaktadır. Bu ayette "fîh" (onda) değil, "ileyh" (ona) denildiğini görüyoruz. Yani onda değil, ona doğru döneriz. İnsanın evrim yönünden, yani sonsuz kemalden söz edilmektedir.

İnsan, bu diyalektik olgu, sahip olduğu çelişik ikili yapı nedeniyle zorunlu olarak hareket halindedir. Çelişme ve savaş alanı onun kendisidir. İki güç arasındaki bu savaş, ondaki sürekli tekâmülü gerçekleştirir.

Bu hareket, balçıktan Allah'a doğrudur. Allah neresidir? Nereye kadardır? Sonsuzluktadır. Sonuçta insan hiçbir durağa varamaz; Allah'ta yerleşmez. Bu toprak-Allah mesafesi, insanın olgunluğu-

kelamcılarının sözleriyle benzer olduğunu düşünmektedirler. Bu görünüşteki benzerlikler nedeniyle sözlerimi onlarla karıştırmamak gerek. Çünkü ben, onların, Allah'ın zatı, sıfatlarıyla olan ilgisi, vahdet-i vücud, hadis ve kadim farklılığı, heyula, cevher, akl-ı evvel, nüfus-i felekiye, envar-ı ispehbodiye vs. konularında yaptıkları araştırmaları anlamıyorum. Anlamak da istemiyorum. Aslında kendileri de anlamıyorlar; Allah korusun, sizin de anlamanız gerekmiyor! Çünkü o "akıl almaz hayaller", anlaşılmak için değildir asla.

Burada söylediğim şey, bütünüyle bir sembol ve işaret anlamındadır. Söylediklerimin tümü, insanî değerler, inanç, ahlak ve eylem konuları anlamındadır. Sürekli olarak kaçıp ürktüğüm felsefe-i ûlâ sorunlarından, kelam konularından, tasavvuftan, eski hikmetten, malihülyalı saçmalardan, dünya ötesine ait hayallerden söz etmiyorum.

nun evrimsel uzanımıdır. Ama ona doğru, onun yönünde evrim ve devinim halindedir sürekli. Yani sonu 'O' olan yüceliş ve yükseliş uçuşundadır insan. Ne var ki sonu olmayan bir yüceliştir bu. O ise sonsuz, sınırsız ve uçsuz bucaksızdır. Bu da insanın sonsuz aşağılıktan sonsuz yüceliğe dek uzanan hareket ve devinim çizgisini ve aynı zamanda da onun tekâmülünün nereye değin olduğunu gösterir: Allah'a değin, Allah'ın ruhuna değin. Yani sonsuza değin, yani durmaksızın.

Sabit standartların burada ne rezilliklere düştüklerini görüyoruz. Nasıl değişmez standartlar? Kim sabit bir standart ortaya koyabilir? İnsan bir seçimdir; savaş, çaba ve tanımadır; bir sürekli olmadır, sonsuz bir hicrettir; kendinde hicrettir; balçıktan, Allah'a dek hicrettir (enfüsi hicret).[23]

Balçıktan Allah'a dek çizilen yol, mezhep/din adını taşır. Burada mezhebin yol demek olduğu açıktır. Mezhep hedef değil, yol ve araçtır. Dinî toplumlarda görülen bahtsızlıkların tümü, dinin ruh ve yön değiştirmesi ve sonuçta, sahip olduğu rolün değişmesi nedeniyledir. Bu ise dinin hedef kılınması yüzündendir. Siz bir caddeyi hedef kılıp çiçeklendirip asfaltlayıp süsleyin; yüzlerce yıl, nesilden nesle bu cadde üzerinde çalışıp caddeye tapıcı olun, caddeye itikat edin, onu sevin, ona aşk besleyin; onu gördüğünüzde ya da adı kulağınıza çalındığında coşku ve heyecandan ağlamaya başlayın; ona yan bakanla savaşın; bütün zaman ve paranızı onu süslemeye, onarmaya, temizlemeye verin, hayatınızla ilgili işlere koşmak için onu bir an olsun terk etmeyin, hep onun üzerinde yürüyün, onda eğlenin, ondan söz edin, toprağını yüzünüze gözünüze sürün, derdinize deva yapın. Ne olursunuz? Kayıp. Evet, sizin bu doğru, tam ve gerçek yolunuz, sizi hedeften alıkoymaktadır; sizi bir yere götürmemektedir. Yolda kaybolmak, yolu kaybetmekten kötüdür.

[23] Benim Kur'an'da "hicret" esası ve tarihteki rolü konusundaki görüşümle ilgili bilgi için bak: "Hicret ve Temeddün" (Hicret ve Medeniyet), Konferans, İrşad; *Muhammed Hâtem-i Peyâmberân* (Peygamberlerin Sonuncusu Muhammed) adlı kitabın "Ez Hicret tâ Vefat" (Hicretten Ölüme Değin) başlıklı bölümü.

Duyduğunuz bu gerçek ve doğru yol, bu sırat-ı müstakim, bu düz ve kutsal yol, bundan önce binlerce kişiyi amaca ulaştırmıştır. Ama şimdi sizi bir ömür boyunca durağan bırakmıştır. Tam olarak, yanlış yolu, kaybolmuşluk ve avarelik yolunu seçmiş kimseler gibi olmuşsunuz.

Niçin? Çünkü siz, yolu gezinti yeri kıldınız. Yol yürümeyi, kutsal park, kutsal mezar ve pansiyon haline getirdiniz. Şia'ya bir bakın. İmam -yani insana kılavuzluk eden, yolu gösteren kişi- gaybî kutsal bir kişi, sadece övülmesi, tapınılması, aşk beslenilmesi, yüceltilmesi ve başkaca hiçbir şey yapılmaması gereken insanüstü bir şahsiyet ve asalet haline gelmiştir onun için. Din, esaslar, hükümler ve dinî kişilikler hedef olmuşlardır. Bu yüzden bunlar kimseyi hedefe ulaştırmaz. Namaz bir araçtır. Kur'an, şöyle der namaz için: "Kötülüklerden ve çirkinliklerden alıkoyma aracı." Oysa şimdi bu özel hareket ve sözlerin kendisi hedef olmuştur. Bu yüzden böylesine karmaşık, hassas ve teknik bir hal almıştır; ama etkisi kalmamıştır.

Bence İslam kültüründe çeşitli alanlarla ve türlü türlü nüanslarla din için kullanılan ad ve terimlerin tümü "yol" anlamındadır. Din kelimesinin kendisi, hikmet, kutsal akıl gibi kullanılan anlamları dışında yol anlamını da taşır. Öteki kavramlar da bu anlamı içerirler: Silk, şer', şeriat, tarikat, sırat, mezhep ve ümmet.[24]

Dolayısıyla din, insanı aşağılıktan, donukluktan, cehaletten, çamurca yaşayıştan, İblisçe yapıdan yüceliğe, devinime, görmeye, ruhsal yaşayışa, tanrısal yapıya -balçıktan Allah'a- götüren yoldur. Seni bir yere götürürse dindir, götürmezse ya yanlış yola gitmişsindir ya da yolu yanlış gitmişsindir! Her ikisi de aynı şeydir! Bu yüzden Müslümanın da kâfir gibi, Şia'nın da Ehlisünnet gibi, hiçbiri bir yere varamadığını görüyoruz.

[24] Silk: İnce dağ yolu (cılga). Şeriat: Suya inen ve insanların su almaları için kullanılan ırmak kıyısı yolu. Tarik: Bir ülkeden, bir kentten bir ülkeye, bir kente uzanan büyük yollar. Mezhep: Sefer yolu. Sırat: Mabede giden yol. Ümmet: Bir önderin ardında bir yol üzerinde hareket halinde olan bir grubun hareket ve gidişi.

Şöyle diyebilirsiniz: Ama Müslüman olmayanların durumları şu anda bir oranda daha iyidir. Şiîlerin durumlarıysa Şiî olmayanlardan daha iyi değildir.

Doğrudur. Yanlış yolda gitmiş olan biri, doğru yol yürürse, doğru yolda yanlış yürüyenden daha tez bulabilir doğru yolu. Uzak bir yolda yürüyen, geç de olsa bir yere ulaşır. Doğru yolu yanlış yürüyenler ya da bizim gibi geri geri gidenlerse ya aslında oturup yolun faziletlerinden söz etmektedirler ya da adımlayarak gezinti yapmaktadırlar. Başları kendilerine bağdır. Bu yüzden her ikisi de bahtsızdır. Çünkü doğru ve hak yolda olduklarına ilişkin bin bir delilleri vardır; bundan önce, bu yolun yolcularının menzile ulaştıklarına, hem de doğru söylediklerine ilişkin bin bir örnek ve belgeleri vardır. Tüm bu kanıt, ayet, yakin ve güvene karşın, geri kalmışlık tüm görkemiyle durmaktadır. Sonuçtaysa kendilerine karşı bir kuşkuları, bir şeyler yapmak, kendilerini değiştirmek, kusur ve hastalığın nerede olduğuna bakma çabaları yoktur. Bu yüzden, ineğe tapan, Allah'a tapandan daha ileri geçer; Allah'a inananınsa haberi bile olmaz.

Ali, bin bir kanıtla Ömer'den daha iyidir. Bu ise Ali Şia'sına, bahtı Yezid'in akıbetinden daha kötü de olsa huzur, güven ve gurur verir. Bu da onun ve halkın can belası olur. Ne kimsenin sözünü dinler, ne de yaptığı işten kuşkuya düşer. Görürüz ki Ali vardır, Ali'nin yolu vardır, o da Ali'nin yolundadır, ama yolunu şaşıranlar, ondan daha ilerdedirler; hatta Ali'nin Şia'sını kendi Şiası yapmışlardır. Niçin? Ali'nin yolu, Ali Şia'sının mesire yeri olmuştur da ondan. İman ise put olmuş, mesire yerinin kalbine yerleştirilmiş, altından yapılmış kutsal bir heykel haline gelmiştir. İmam, yol üzerinde virajları ve yönü gösteren bir işaret değildir artık.[25]

İnsan dizgesini kapsamlı olarak tanımlamak için Âdem kıssasından elde edilen unsurlar dizgesi şu şekildedir: İnsan, sürgün edil-

[25] "Ziyâret-i Câmia" metninde imamlara hitaben: "...sâsetu'l-ibâd/insanların efendileri ve erkânu'l-bilâd/ülkelerin yöneticileri ve meâlimu't-tarîk..." (meâlimu't-tarîk: yol işaretleri, yol gösterici işaretler)

miş bir tanrımsıdır; zıtların bir araya gelmesidir. Diyalektik bir olgu olarak "Allah-Şeytan", "ruh-balçık"tır; kendi yazgısını oluşturan özgür iradedir; sorumlu, yükümlü, Allah'ın istisnaî emanetini alan, bütün meleklerin tapındığı, yeryüzünde Allah'ın halifesi, Allah'a asi bile olan, görürlüğün yasak meyvesini yiyen, cennetten kovulan ve bu doğa çölüne sürülen, aşk (Havva), akıl (şeytan) ve isyandan (yasak meyve) oluşan üç çehre taşıyan, sürüldüğü yerde (tabiatta) insanî bir cennet yaratmakla, sürekli savaşında balçıktan Allah'a dek yükselmekle ve bu balçık ve lığ halindeki hayvanken Allah'ın ahlâk ve huyunu almakla görevli olandır!

3. Tarih Felsefesi, "Hâbil-Kâbil"

Bu öğretide tarih felsefesi bir bilimsel zorunluluk esasına dayanmakta olup sürekli bir akımdır. Tıpkı insanda olduğu gibi, insanlığın başlangıcından bu yana her yerde baş göstermiş ve tarihi oluşturmuş olan ve iki düşman ve çelişik unsur arasında süregelen bir diyalektik çelişki ve savaşım söz konusudur tarih felsefesinde de. Tarih, insan türünün zaman çizgisindeki devinimidir. İnsan türüyse küçük dünyadır; varlığın en yetkin görünümü, yaratılışın tezahürüdür. Doğa ise onda bilince ulaşmıştır; onun çizgisinde evrime, bilinçli ve kendinde olan diri bir olmaya doğru yol alır.

Başka bir deyişle insan, varlığın mutlak irade ve bilinci olan Allah iradesinin tecellisidir. İnsan bu insanbiliminde Allah'ın dünyadaki temsilcisi, yeryüzündeki halifesidir. Dolayısıyla, insan olma serüveninden ve mahiyetinin oluşma sürecinden ibaret olan insan tarihi, rastlantısal olamaz, olaylarca yaratılmış olamaz, maceracıların oyuncağı olamaz; bu tarihin kof, boş, anlamsız, sonuçsuz ve bilinmez olması imkânsızdır.

Kuşkusuz, tarih, dünyanın öteki gerçeklikleri gibi bir gerçekliktir; bir yerden başlayıp kaçınılmaz olarak bir yere varacaktır. Hedefi olmalıdır tarihin, bir yöne doğru yürümelidir.

Nereden başlamıştır? "Çelişki"nin başlangıcından(!); tıpkı insan gibi.

İnsanın kökenini insanbilimde tanıdık: İnsan, balçıktan ve Allah'ın ruhundan terkip olmuştur. "Âdem" kıssasına bakın bir.

Âdem kıssasında insan türünden, hakikî ve felsefî anlamıyla insandan söz edilir. İnsan, Âdem'deki bu "ruh-balçık", "Allah-Şeytan" savaşımından başlar. Fakat tarihi nereden tanırız? Nereden başlar tarih? Kâbil ile Hâbil'in savaşından.

Âdem'in oğullarının ikisi de beşerdir, doğal birer beşer. Ama birbirleriyle savaşmaktadırlar. Biri ötekini öldürür. Buradan başlar insanlık tarihi. Âdem'in savaşı özde (türde) gerçekleşen soyut bir savaştır. Bu ikisininkiyse hayatta gerçekleşen somut savaştır. Dolayısıyla Hâbil ve Kâbil öyküsü, tarih felsefesini, Âdem'in öyküsüyse insan felsefesini göstermektedir. Hâbil ile Kâbil'in savaşı, tarihin diyalektik esasına göre tarihteki iki karşıt cephenin savaşıdır. Dolayısıyla, tarihin de insanınki gibi diyalektik bir hareketi vardır. Bu çelişki de Kâbil'in (bence tarım düzeninin, tekelci ya da bireysel mülkiyetin temsilcisidir) Hâbil'i (bence avcılık çağının ve mülkiyetten önceki ilkel ortaklık döneminin temsilcisidir) öldürmesiyle başlar. Bundan sonra tarihin sürekli savaşı başlar. Tarih, baştanbaşa, katil Kâbil kanadıyla, maktul Hâbil kanadı arasında, hâkim kanatla mahkûm kanat arasında olagelen savaşa sahnedir. "Avcı Hâbil", "mülkiyet sahibi Kâbil" eliyle öldürülür. Yani üretim kaynaklarının genel paylaşım dönemi (hayvancılık ve avcılık çağı) ile kardeşlik ve gerçek iman ruhu, çiftçilik dönemiyle özel mülkiyet düzeninin, dinî aldatmacanın ve başkasının hakkına tecavüzün gerçekleşmesiyle ortadan kalkar, mahkûm olur. Böylece Kâbil tarihte diri kalır ve hâlâ ölmemiştir.

Bu konuyu şuradan çıkardım: Âdem, oğulları arasındaki ihtilafı gidermek için -ki Kâbil, kardeşinin güzel nişanlısına tutulmuştu- onların Allah'a kurban sunmalarını önermişti. Kâbil, kurbanlık olarak bir deste solgun sarı buğday getirmiştir. Hâbil ise kırmızı tüylü genç ve kıymetli bir deve getirir. Bu yüzden Hâbil'i avcılık döneminin temsilcisi, Kâbil'i de çiftçilik döneminin temsilcisi olarak görüyorum. Tarih, hayvancılık, yani avcılık döneminde (ki deve, bu öyküde bu üretim düzeninin göstergesidir) tabiat, üretimin kaynağı olmuştur (orman, deniz, ova ve ırmak). Tüm kabilede üretim aracı olarak el ve tırnak kullanılırdı daha

çok. Kimi zaman da herkesin sahip olabileceği ve kendisinin yapabileceği araçlar vardı.

Üretim kaynaklarında (su ve toprak vs.) ya da üretim araçlarında (öküz, saban vs.) özel ve bireysel mülkiyet bulunmazdı. Her şey, eşit olarak herkesin kullanımındaydı. Kardeşlik ruhu (eşitlikten doğan), toplu ruhun kutsanması, toplumsal gelenek, ataya hürmet, ahlâkî ödevler karşısında baş eğme, toplu yaşayışın sınırlarına mutlak ve kesin boyun eğme, yaratılıştan gelen safâ ve gönül temizliği, dinî vicdan, barış ruhu, sevgi, fedakârlık vb. bu düzende insanın ahlâkî özelliklerindendir. Hâbil, böyle bir insanın temsilcisidir.

İnsanın çiftçilikle tanışmasıyla, insan yaşayışı, insan toplumu ve insan tipi, bence tarihin en büyük devrimi olan derin bir devrimin eline düşer. Bu, yeni insanı ortaya çıkaran, güçlü ve kötü insanı, medeniyet ve parçalanma çağını oluşturan bir devrimdir.

Çiftçilik düzeni, doğadaki üretim kaynaklarını sınırladı, üretim araçlarını geliştirip üretim ilişkilerini karmaşıklaştırdı. Tarım alanı -orman ve denizin tersine- özgürce, herkesin yetkisinde olmadığından, ilk kez olarak doğadaki bir şeyi kendine özel kılma ve başkalarını ondan yoksun bırakma gereksinimi belirdi: Bireysel mülkiyet!

Bundan önce, insan toplumunda "birey" yoktu. Kabilenin kendisi bir bireydi. Tek parça toplum -ki herkes bir aile içindeki kardeşlerdir- bölündü. Doğadaki bir toprak parçasının -ki herkesin malıydı, herkesin mülkiyeti altındaydı- bir kişinin hakkı olduğu ve ötekilerin hak sahibi olamadıkları ilk gün, henüz kanun, din, veraset vb. gibi hiçbir kural ve sistem bulunmuyordu. Sadece "güç", kabilenin güçlülerinin gücü vardı -ki ortak mülkiyet düzeninde kabilenin koruyucusu ve daha çok toplumsal haysiyet kazanma etkeni ya da daha çok av avlama etkeniydi ve bunların hepsi de kabilenin yararınaydı-. Şimdi sadece hakkın belirlenme kaynağı tekelci yararlanmaların koruyucusu, bireysel mülkiyetin kazanılmasının ilk etkeni olmuştu. Bu yüzden Marks'ın, "Mülkiyet, güç kazanma etkenidir." şeklindeki görüşü, tarihin bu hassas anında,

doğru anlaşılması için doğru yansıtılmalıdır. Şu anlamda ki işin başlangıcında, mülkiyeti bireye özgü kılan etken, güç ve kudretti. Güç, bireysel mülkiyeti yarattı. Bireysel mülkiyetse güce süreklilik ve silah verdi, onu yasal, doğal ve meşru kıldı.

Özel mülkiyet, tek parça toplumu ortadan ikiye böldü. Temel, sahiplenme ve bireysel mülkiyet üzerine kurulduğunda, zahitlik edecek, gerçek ve gereksinim duyduğu kadarıyla yetinecek hiç kimse yoktur. O zaman, bu gereksinimin miktarını kendisi belirlemelidir.

Burada herkes, artık bir şey yapamayacağı zaman yetinir; artık istemiyorum diye bir şey yoktur. Oysa önceki Hâbil düzeninde -ya da toplu mülkiyette- herkes, gereksinimi olduğu ölçüde avlanırdı. Çalışmak, gereksinimin giderilmesi için bir araçtı sadece. Üretimde kim daha çok hak etmişse daha çok kazanıyordu. Ama şimdi tabiatın (orman ve denizin) açık ve bereketli sofrasından uzaklaşıp sanatın (toprak ve tarımın) hakir ve fakir sofrasının başına üşüşerek hırsla, açgözlülükle, aşırı istekle birbirlerinin canlarına da düştüler. Bu yeni toplumsal yaşayış ilişkisinde akbabalar, leş yiyen kuşlar (Kâbil'in öyküsünde kargalar) bütün zayıf kuşların kollarını kanatlarını kırarak her birini bir yana sürdüler. Hep birlikte, tek bir sesle, çöllerin bağrında, ırmak kıyılarında, deniz sahillerinde hareket halinde olan göçmen kuşlar grubu gibi bir toplum, şimdi bu özel mülkiyet, tekelcilik leşinin başında vahşice ve kinle dolu bir durumda, "beriki ötekine pençe atmakta, öteki berikini gagalamakta".

Sonunda bu insanlık ailesi, özgürlük, barış, hoşgörü ve mutlulukla dolu bu aile, düşman ve çelişik iki kutba dönüşür: Gereksinim ve iş gücünden fazlaca bir toprağa sahip olan bir azınlıkla, bunun tersine açlık çeken ve kol gücü bulunan, ama toprağı ve aracı bulunmayan çoğunluk. Yeni toplumsal ilişkide yazgı açık ve kesindir: Kölelik. İçinde, 'kendi'sinden başka hiçbir şeyi bulunmayan, ne toprağı, ne suyu, ne yüzsuyu, ne şerefi, ne soyu sopu, ne ahlâkı ne izzeti, ne düşüncesi, ne bilgisi, ne hüneri, ne değeri, ne hakkı, ne hakikati, ne ruhu, ne anlamı, ne eğitimi, ne dini, ne de dünyası bulunan bir sınıfın yer aldığı toplumsal bir düzen.

Bunlar hep toprağın ürünüdür. Bahçeden ve tarladan elde edilen çiçek ve meyveler, bu maddî ve manevi ürünlerin üretim kaynaklarının sahibi olan sınıfın, aşağı işler yapmadığından, kendini eğitip bilgi sahibi kılmak ve maneviyata, edebiyata, bilim ve sanata yönelmek için fırsatı, olanakları ve sermayesi bulunan sınıfın tekelinde olacaktır kaçınılmaz olarak. Her ikisi de tek ruh taşıyan elbirliği içindeki önceki toplumda birlikte yaşıyor ve tek bir ruhla, tek bir yakınlıkla, tek bir haysiyet ve şerefle kabile halinde hayat sürüyordu. Her ikisi de boş ellerle yan yana ormana ve denize gidiyordu. Tabiatın servetini çevrelerindeki hava gibi -ki onda ikisi birlikte soluk alıyordu- ve ülkelerinin gözleri önüne serilen alanları gibi -ki ikisi birlikte oturup seyrediyordu- kabileleriyle birlikte kullanan iki eşitti ve doğal olarak iki kardeşti her ikisi de. Her ikisi de bir Âdem'in çocuğuydu. Âdem ise tek bir topraktandı. Ama şimdi bu iki kardeş, mülkiyet leşinin başında, birbirinden uzaklaşmış olarak karşı karşıya geçmişti. Aralarında yargıda bulunan tek şey cana kasteden düşmanlıktı. Akrabalık bağı, kölelik bağı olmuştur artık. Eşitlik ayrılığa kurban edilmiştir; kardeşlik kardeş katilliğine dönüşmüştür. Din, aldatma ve çıkar sağlama aracı olmuştur; gerisi hiç. İnsanlık ruhu, barış ve sevgi ise kinci ruha, rekabete, mala kulluğa, açgözlülüğe, tekelcilik arayışlarına, aldatmacaya, baskıya, zulme, bencilliğe, taş kalpliliğe, katilliğe, hakları ayaklar altına almaya, sultacılığa, üstünlük taslamalara, faziletçiliğe, halkı aşağılamaya, güçsüzü horlamaya, kişisel çıkar yolunda her şeyi ve herkesi ezmeye, kardeşin canına kıymaya, babaya işkence etmeye ve hatta Allah'ı kandırmaya dönüşmüştür.

Bu şekilde Hâbil (inançlı, barışsever ve fedakâr insan) tipiyle Kâbil (şehvet kulu, mütecaviz, kardeş katili, inançsız ve maddeci insan) tipi arasındaki çelişki, ruh çözümlemesi ve bilimsel, toplumbilimsel irdeleme yoluyla derinlemesine anlaşılabilir. Bu yolla, onların çevresi ve işleri de tam açıklığa kavuşur. Böylelikle, her ikisi de aynı soydan, aynı anne-babadan oldukları, aynı eğitimi aldıkları ve aynı aile, çevre ve din içerisinde yetiştikleri halde -ve o çevrede henüz insan toplumu oluşmadığı ve çeşitli düşünsel

çevreler, kültürel havalar, toplumsal gruplar olmadığı varsayıldığında, kardeşlerden her birinin farklı din ve öğretimlerin etkisi altında kaldıkları söylenemez- nasıl olup da birbirlerine bu denli zıt duruma geldikleri ve her birinin başka bir tipin sembolü oldukları öğrenilebilir.

Araştırmada uygulanması gereken bilimsel ve mantıksal yöntem şudur: Her yönden birbirine benzeyen, ama bir yönden birbirinden ayrılan ve çelişen iki olgudan her birinde etkin olan bütün etkenler, neden ve koşullar dizin halinde ortaya konulmalıdır. Bu yapıldıktan sonra her ikisinde ortak ve benzer olan yanları ayıklayarak böylece çelişen ve karşıt etken ya da etkenlere ulaşılmalıdır. Bu iki kardeşin öyküsünde de onların ayrılık yönünü oluşturan tek elken, her birini özel toplumsal ve iktisadî bir konum içine sokan farklı çalışma etkeni ve her ikisinin sahip olduğu çelişik üretim altyapısı ve iktisadî düzendir.

Bu kuramı açıkça pekiştiren şey, Hâbil tipiyle ilkel ortaklık çağı, bağımsız üretim ve avcılık dönemi insanın sınıfsal psikoloji ve toplumsal davranışının tam bir uyum içinde olmasıdır. Kâbil tipiyse, sınıfsal toplum ve kölelik düzeni insanın toplumsal ve sınıfsal ahlâkıyla, efendi psikolojisiyle uyum taşımaktadır.

İkincisi, tefsircilerin ve bilginlerin, Hâbil ve Kâbil kıssasının, Kur'an'da nefsin (insanın) öldürülmesinin kınanması için anlatıldığı şeklinde bir yorumda bulunmaları, aslında -Fransızların deyişiyle- konuyu yüzeyselleştirmek ve basit göstermekten başka bir şey değildir. Benim görüşüm, doğru olmasa bile, onların olayı anladıkları ölçüde basit ve az yararlı değildir en azından. İbrahimî dinler, özellikle İslam, bu kıssayı insan türünün dünyadaki yaşayışının başlangıcının eşiğinde ortaya çıkan ilk büyük olay olarak söz konusu etmektedir. O zaman bu dinlerin bütün hedeflerinin, bu sonucu (tefsircilerin vardığı sonucu) almak istedikleri olduğu inanılır bir şey değildir. Bu kıssa, her ne olursa olsun, şu tür bir çıkarımda bulunulan sıradan bir ahlâkî öyküden daha çok derindir: "Öyleyse, nefsi öldürmenin çirkin bir davranış olduğu ve bizim bu uygunsuz davranışa yaklaşmamamız ve

ondan uzaklaşmamız gerektiği açıkça anlaşılmakladır; hele de o taraf bizim kardeşimizse..."

Bence, Hâbil'in Kâbil eliyle öldürülmesi, büyük bir değişimden, tarih çizgisindeki hızlı dönüşten, özellikle de insanın serüveninde baş gösteren en büyük olaydan haber vermekte, onu derinlemesine açıklayıp hakkında bilimsel, sınıfsal ve toplumbilimsel yorumda bulunmaktadır. Bu büyük olay ve değişim, ilkel komün döneminin son bulması, insanın avlanma yoluyla üretim şeklindeki ilkel eşitlik ve kardeşlik düzeninin (Hâbil) yok oluşu ve çiftçilik yoluyla üretimin, özel mülkiyetin ortaya çıkışının, ilkel sınıf toplumunun ve parçalanma, sömürü, mala kulluk, inançsızlık düzeninin, düşmanlığın, yarışın, aç gözlülüğün, yağmanın, köleliğin ve kardeş katlinin başlayışıdır (Kâbil). Hâbil'in ölüp Kâbil'in hayatta kalmasıysa tarihsel, nesnel bir gerçekliktir. Ondan sonra, dinin, hayatın, iktisadın, yönetimin ve halkın alınyazısının Kâbil'in elinde olduğu çıkarımı da ileri ve eleştirel yapısı bulunan gerçekçi bir çözümlemedir. Hâbil'in ardında evlat bırakmadan gitmesi ve şu anki insanların hep Kâbil'den geriye kalmaları[26] da Kâbil düzeninde Kâbilci toplum, yönetim, din, ahlâk, görüş, yöneliş ve davranışın genellik taşıdığını, her toplum ve çağa egemen olan yaşamsal düzensizliğin, düşünce ve ahlâk karışıklığının buradan geldiğini göstermektedir.

Bu durum, Âdemoğlunun yeryüzünde yaşamaya başladığı (bu ikisinin kız kardeşleriyle evlenmeleri)[27] ilk günün, çelişkinin, düşmanlığın ve en sonunda da kardeş katlinin başlangıcıyla bir arada bulunduğunu gösterir. Ayrıca bu durum, şu bilimsel gerçeği de kanıtlar: Birincisi, yaşam, toplum ve tarih, çelişki ve sa-

[26] Burada soydan değil, tip ve düzenden söz edildiğini anımsatırım.

[27] Müminlerden kimileri, insanlığı haramzadelikten kurtarmak amacıyla Hâbil ve Kâbil'in nikahlarını şer'i kılmak için yeni çözüm yolları ihdas etmişlerdi, ama ne yazık ki artık geç olmuş, iş işten geçmiştir! Fakat her ne olursa olsun, bu müminlerin hassasiyetleri, bu büyük ve hayati güçlüğü çözmede gösterdikleri çabalar ve insanlığın ve özellikle de Müslüman toplumun derdini paylaşmaları ve onlara karşı sorumluluk duymaları takdir edilecek bir lütuftur.

vaşım üzerine kuruludur; ikincisi, idealistlerin düşündüğünün tersine, bunun temel etkeni, din inancının gücüne, kardeşlik bağına, hak ve ahlâka üstün gelen iktisat ve cinselliktir.

İlk ihtilaf, Hâbil ile nişanlı olan kız kardeşi, Kâbil'in kendi payına tercih etmesi, Âdem'in görüşüyle belirlenen nişanlıyı değiştirmekte diretmesi ve her ikisinin Âdem'in huzurunda şikâyette bulunmalarıdır. Bunun üzerine Âdem, kurban sunmalarını ve kimin kurbanı kabul edilirse ötekinin ona karşı boyun eğmesini önerdi. Kâbil burada da sahtekârlık yapıp solmuş buğday getirdi (Alçaklığa bak ki ihtiyacı olduğunda bile hıyanet ediyor, hem de Allah'a. Bu haliyle o, bu düzenin insan tipini göstermektedir). Böylelikle, sunduğu kurban kabul edilmedi. Yine sahtekârlık yaptı ve hevesinin yolunda Allah'ın sözüne kulak asmadı. Hâbil'i (ki şikâyetçi olmadığı, bir şey istemediği halde en güzel devesini, en değerli servetini rabbine sunmuştu ve doğal olarak da kurbanlığı kabul edilmişti) namertçe öldürdü.

Hatta bu ikisinin ölüm olayı sırasındaki konuşmaları düşündürücüdür. Kâbil ölümle tehdit ederken, Hâbil yumuşaklık, şefkat ve teslimiyet içinde şöyle der: "Ama ben sana el kaldırmam."

Hâbil insanı, toplum ve düzeniyle birlikte, bu sadelik içerisinde, en küçük bir direniş göstermeksizin ezildi. Kâbil insanı ve düzeniyse, tekelci ve mütecaviz duruma geldi.

Burada ben, "Bu öyküde cinsellik konusu iktisattan daha güçlü ve öncelikli bir etken olarak gösterilmemiş midir?" şeklinde bir soru işareti koymuştum önceden. Burada Freudizm daha başarılı görünmüyor mu? Bu karmaşada ilk kelime yine kadındır. Yine aynı şekilde babaları Âdem'in serüveninde her şey Havva'dan başlamamış mıydı?

Ama daha derin düşünürsek konunun bu basitlikte ve doğrultuda olmadığını görürüz. Çatışmanın ilk kaynağının, Hâbil'in nişanlısına Kâbil'in meyletmesi olduğu doğrudur; yani Freud haklıdır. Fakat Freud da ilk etkeni -seksüalite- tanımadan önce başka etken ya da etken ve nedenler dizgesinin de bulunduğunu kabul ederse, burada bu öykünün "cinsellik etkeninin öncelikli

ve temel oluşu" esasıyla çözümlenemeyeceğini kabul edecektir. Çünkü Kâbil'in Hâbil'in nişanlısına olan eğilimi nedeniyle anlaşmazlığı başlattığı doğru olmakla birlikte, önsel bir konuyu gündeme getiren bir soru söz konusudur bundan önce: Birincisi, bu iki kardeşten niçin Kâbil gösterir bu hassasiyeti? Oysa her ikisinin de benzer tepkileri, birbirine yakın ve aynı ölçüde taassup ve ayak diremeleri olmalı değil miydi? (Şu esasın anımsatılması, burada önem taşımaktadır: Her ikisinin de her bakımdan benzer veraset ve çevreleri bulunmaktaydı.)[28] İkincisi, böyle benzer koşullarda bilimsel bakımdan iki kardeşten sadece biri böyle bir hassasiyet taşıyor olsa bile niçin bu Kâbil olmuştur? Üçüncü ve önemli bir olgu olarak, öykü metninden, bu ikisinin konuşmalarından, her birinin davranışından ve ayrıca öyküyü anlatan Kur'an'ın görüşünden, Hıristiyanlık, özellikle de Yahudilik metinlerinden, bunun yanında tefsirlerden, tarih kitaplarından ve İslamî rivayet ve hikâyelerden -bu görüş oldukça önemli ve temel bir görüştür- Hâbil'in bir iyilik tipi Kâbil'in ise bir kötülük tipi olarak tanındığı anlaşılmaktadır. Karakterden değil, tipten söz ediyorum. Örneğin, Kâbil'in sadece şehvetperestlik ya da maddecilik hasleti taşıdığını, Hâbil'inse sadece dinî ya da duygusal bir özelliği olduğunu söylemiyorum, hayır. Biri kötü bir insanın, ötekiyse iyi bir insanın tezahürüdür. Bu yüzden ben, Hâbil'in sağlıklı fıtrî bir insan olduğu ve toplumsal düzenin, düzensiz ve insanlık dışı çalışma ve iktisat hayatının onu "aline" etmediği, bozmadığı, kirletmediği, saptırmadığı, kusurlu ve eğri kılmadığı ve Marcuse'nin söyleyişiyle "kırık", ukdeli ve kirlenmiş hale getirmediği sonucuna vardım. Bu yüzden, babasını seven, kardeşine şefkat duyan, Allah'a iman besleyen, hakka boyun eğen, saygılı ve takvalı bir adam olmasının ve kardeşinin tersine, cinsel eğilim için onca coşku ve şevkle yanıp tutuşmamasının yanı sıra Hâbil, güzellik karşısında da tepkisiz ve duygusuz olmamıştır. Çünkü

[28] Yani örneğin, her ikisi kardeşti ama birinin sözgelimi Kum'da, ötekinin de Paris'te okumuş, birinin *Fezâ* ve *Mekteb-i İslam* dergilerini, ötekininse *Zen-i Rûz* (Günün Kadını) ve *İn Hefte* (Bu hafta) (Akşamcının yayın organı) dergilerini izlemiş olduğunu ya da irsî bakımdan, örneğin Kâbil'in büyük annesinin "seyyide" olduğunu söyleyemeyiz!

Kâbil'den kaynaklanan bunca kötülükler ve sıkıntılar boyunca, hatta Kâbil'in kendisini ölümle tehdit etmesine karşın, bir kez olsun, zahitçe bir tavırla "Gel ağabey, biz hayrından geçtik, lafı mı olur? O çirkin bacının al hayrını gör." dememiştir.

Hâbil bir insandır. Âdem'in oğludur; ne bir eksik, ne fazla. Bu öyküyü nakleden bütün metinlerde onu böyle betimlemek istemişlerdir. Bence bu, şu nedenle olmuştur: Çelişki ve ayrılık bulunmayan bir toplumda yaşıyordu; işi de bağımsız bir işti. Ne deveye biniyordu, ne de eşek gibi, yükün altına giriyordu. Ne raiyet sahibiydi, ne de padişahın kuluydu.[29] Sadece insandı o. Herkesin, hayatın bütün nimetlerinden, toplumun bütün maddî ve manevi olanaklarından eşit ve ortaklaşa olarak yararlandıkları ve hep birlikte (ki birbirleriyle kardeş de olacaklardır) sağlıklı, güzel, şefkatli, temiz, saf, dost ve iyi ruhun yetiştiği bir toplumdur Hâbil'in toplumu.

Kâbil, öz olarak kötü değildir. Onun özü, Hâbil'in özüdür. Hiç kimse, kötü özlü değildir. Hepsinin özü Âdem'in özüdür. İnsan karşıtı toplumsal bir düzende, sınıfsal bir toplumda, köleliği ve efendiliği geliştiren bireysel mülkiyet rejiminde, insanları ya kurt ya tilki ya da kuzu haline getiren bir rejimde ve bu düşmanlık, rekabet, taş yüreklilik, paraya kulluk, aşağılık, açlık, oburluk, esaret, kayıtsızlık, güç, para ve aldatmaca sahnesinde yaşam felsefesi, yağma, çıkarcılık, tutsak etmek, sultacılık ve yemek üzerine kuruludur. Söyleşmek, sövgüden, yalandan ve yağcılıktan ibarettir. Yaşamak zalimlik, zulme boyun eğmek, bencillik, aristokratlık, yığıcılık, zorbalık ve lüks düşkünlüğüdür. Toplumsal ve insanî ilişki ise vurmak ve yemek, emmek ve emilmektir. İnsanlık felsefesi de olabildiğince lezzet, olabildiğince servet, olabildiğince şehvet ve olabildiğince güçlenmektir. Her şey, döner dolaşır, kendine tapınmaya geri gelir; her şeyin ve herkesin ego için, aşağılık kaba ve haris ego için kurban edilmesine çıkar bütün yollar.

[29] Sa'dî'nin Gülistan'ında geçen şu beyte gönderme yapılmıştır (Çev.):

Ne deveye binerim, ne eşek gibi yük altına girerim
Ne reâyam vardır benim ne padişaha köleyim.

O zaman, iyi, temiz ve şefkatli Hâbil'in kardeşi, Âdem'in öz oğlu olan Kâbil, cinsel eğilimi (çok fazla güçlü ve delilik derecesinde bir aşk olmayıp, tersine geçici bir heves olmakla birlikte) uğruna rahatlıkla yalan söyleyen, rahatlıkla hıyanet eden, vicdanı sızlamadan imanını batağa sürükleyen, hepsinden daha kolayca kardeşinin başını koparan bir varlık durumuna gelir. Bu işler, ondaki cinsel eğilimin her şeyden kuvvetli olmasından değil (Bay Freud!), tersine daha basit olarak, ondaki insanî erdemlerin oldukça güçsüzleşmesinden, güçsüz bir hevesten daha güçsüz duruma gelmesinden kaynaklanmaktadır. Sizin sözleriniz Bay Freud, eğer doğru olsaydı ve ondaki cinsel etken ona her işi yaptıracak kadar -ki yaptı- güçlü olsaydı, kurban sunulan yere kızıl tüylü en değerli deveyi götüren Hâbil değil, o olurdu. Freud'un dediği doğru olsaydı, babasının önerisini duyunca, ovaya koşup bütün harmanlarını ateşe veriyorken görmeliydik Kâbil'i.

Oysa onun elinden kaçırdığı aşkını elde etme yolunda Allah'ın rızasını kazanmak için Allah'ın huzuruna bir demet buğday getirdiğini, hem de öyle insafsızca ki solup sararmış bir buğday demeti getirdiğini gördünüz.

Olayı bu denli ayrıntılı anlatmamın nedeni şuydu: Birincisi, öykünün ahlâkî bir öğüt oluşunu olumsuzlamak, olayın bundan daha ciddi boyutları bulunduğunu ortaya koymak amacındaydım. İkincisi ise bu öykünün iki kardeş arasında geçen bir dava olmadığını, zaman sürecinde iki kanattan, iki tarih hikâyesinden, parçalanmış insanlık serüveninden ve hâlâ bitmemiş olan bir savaşın başlangıcından söz ettiğini anlatmak istiyordum.

Hâbil kanadı, güçten düşürülmüş mahkûm kanattır; yani insan toplumlarına egemen mülkiyet düzeni olan Kâbil düzeninin esiri ve tarihin öldürülmüş kesimi durumundaki halktır. Bu savaş, Kâbil'in bayrağının nesilden nesle egemen sınıfların ve Hâbil'in kanının diyet ve çağrısının da nesilden nesle mirasçılarının -adalet, özgürlük ve gerçek iman yolunda savaşım veren mahkûm halkın- eline geçtiği tarihin bitmeyen savaşıdır. Bu savaş, bütün dönemlerde, her çağda bir başka biçimde sürüp gitmektedir. Kâbil kanadının da silahı dindir, Hâbil kanadının da.

Bu yüzden, dinin dine karşı savaşı da tarihî bir savaştır. Toplumsal şirki, sınıfsal farklılaşmayı yaymaya çalışan şirk diniyle, sınıfsal ve sosyal birliği yaymaya çalışan tevhit dininin savaşıdır bu. Hâbil ile Kâbil, şirkle tevhit, sınıfsal ve sosyal parçalanmayla adalet ve insanı vahdet, aldatmaca, uyuşturma ve mevcut durumu iyi gösterme diniyle bilinç, hareket ve devrim dini arasındaki bu tarihî savaş, ahir zamana dek hep sürecektir. Kâbil ölecek, Hâbilci düzen yeniden gerçekleşecektir o zaman. Bu zorunlu devrim, Kâbil tarihinin sonudur. Böylece dünya yüzeyinde eşitlik gerçekleşir ve sonuçta tevhit ve insanî kardeşlik istikrara kavuşabilir. İstikrar, adalet demek olup tarih zorunlu olarak oraya varacaktır. Evrensel bir devrim, tarihsel ve sınıfsal bir öç alma biçiminde adalet, kesin olarak insan yaşayışının her yanına yayılacak ve Allah'ın şu müjdesi yetişecektir: *"Yeryüzünde çaresizlik ve güçsüzlüğe düşmüş kimseleri insanların önderleri ve yeryüzünün varisleri kılmak istedik."* [30]

Bu, Hâbil ve Kâbil savaşıyla başlayan ve bütün insan toplumlarında, egemen düzen ile mahkûm kesim arasında süregelen diyalektik karşıtlık esasınca gerçekleşecek olan geleceğin zorunlu devrimidir. Tarihin zorunlu yazgısı, adaletin, "kıst"ın ve gerçeğin zaferi olacaktır.[31]

Her dönemde her birey, tarih boyunca aralarında sürekli savaş bulunan bu iki kanatta yerlerini belirleme ve seyirci kalmama sorumluluğunu taşımaktadır. Bu yüzden, tarihin belirleyiciliğine inanırken tarihin zorunluluğu içerisinde bireysel özgürlüğe ve bireyin insanî sorumluluğuna da inanıyorum; birbirine aykırı

[30] 28/Neml Suresi 5 (Çev.)

[31] Adalet, hak isteme ve insanların haklarını koruma anlamında olup, gruplar ve bireyler arasındaki bireysel ve hukukî ilişkilerle sınırlıdır. Kıst ise herkesin çalıştığı iş ve sahip olduğu hak ölçüsünde, kanun bunu ister tanısın, ister tanımasın, herkesin payı arasındaki eşitlik anlamındadır. Adalet yargı kurumuyla, kıst ise toplumsal altyapıyla ilgilidir. Adaleti sağlamak için yargı kurumunu ıslah etmek, kıst için iktisadî düzeni, üst yapıda değil, alt yapıda değiştirmek gerekir.

bulmuyorum bu ikisini. Çünkü tarih, bilimsel bir tümel zorunluluğa göre hareket halindedir, tıpkı doğa gibi. Ama ben, bir insan bireyi olarak seçmeliyim, tarih çizgisinde hareket etmeliyim, tarihin belirleyiciliğini bilim gücüyle hızlandırmalı ve ilerlemeliyim ya da bilgisizlik, bencillik ve sınıfsal çıkarcılıkla onun karşısında durmalı ve ezilmeliyim.

4. Toplumbilim

Mülk-Mâlik-Mele = Allah-Halk

Toplumbilim de yine diyalektik temel üzerine kuruludur. Toplum, tarihte olduğu gibi, iki sınıftan -Hâbil ve Kâbil sınıfından- oluşmaktadır. Çünkü tarih, toplumun zaman çizgisindeki hareketi demektir. Dolayısıyla toplum da tarihteki belirli bir zaman diliminden bir kesittir. Bir milletin tarihinden zamanı alırsak o milletin toplumunu elde etmiş oluruz.

Bana göre toplumda sadece ve sadece iki alt yapı olanaklıdır: Biri Kâbilci altyapı, öteki ise Hâbilci altyapı. Köleliği, serfliği, feodalizmi, burjuvaziyi ve kapitalizmi altyapı olarak kabul etmiyorum; çünkü bunların hepsi üstyapıdır. Marks, bu beş aşamayı Asya tipi üretim tarzı olarak adlandırdığı aşamayla birlikte ilkel komünal toplum ve son komünal toplum (nihai sınıfsız toplum) aşamaları sırasında ele alarak hepsini bir kategoride saymış ve tümünü de altyapı olarak adlandırmıştır. Köyün ağası, şehrin hacısı olup raiyeti de işçi olunca toplumun altyapısı değişmiş mi oluyor? Buna benzer olarak, üretim kaynakları üzerindeki genel mülkiyetin, bireysel mülkiyete dönüştüğü ve bir grubun her şeye sahip, bir grubun da her şeyden yoksun olduğu zaman gene altyapı değişmekte(mi)dir? Şaşırtıcıdır. İnsan toplumunda ancak iki altyapı bulunabilir. Birinde toplum, kendi yazgısını elinde bulundurur ve herkes onun için ve onu korumak için çalışır. İkincisi ise bireylerin mülkiyeti ellerinde bulundurdukları, yazgılarına sahip oldukları ve hem de toplumun yazgısını belirledikleri düzendir. Sonuçta bu altyapılardan her birinde hepsi de üstyapı olan çeşitli üretim kurumları, çeşitli ilişki biçim ve türleri, farklı üretim araç ve kaynak-

ları bulunmaktadır. Örneğin, Hâbilci altyapı ya da iktisadî ortaklık, yani toplu mülkiyet altyapısında hem avcılık üretim tarzı bulunmakta hem çobanlık yoluyla üretim tarzı (her ikisi de ilkel komünde) hem de endüstriyel üretim tarzı (sermayedarlıktan sonraki sınıfsız toplumda) bulunabilmektedir. Hatta şehir burjuvazisi ve artisana (esnaflık) ya da tarım dönemi üretim tarzı ve üretim kaynak ve araçları komünal altyapıyla birlikte bulunabilir. Karşıt kutupta da Kâbilci altyapıyla ya da iktisadî tekelcilikle, yani bireysel mülkiyetle birlikte çeşitli toplumsal kurumlar, sınıfsal ilişkiler, çeşitli üretim araç, kaynak ve türleri bulunabilir: Kölelik, serflik, feodalite, burjuvazi, endüstriyel sermayedarlık ve son noktasında da emperyalizm. Ama bence Marks, kendi tarih felsefesinde birkaç ilkeyi birbirine karıştırmış, toplumsal değişim aşamaları sınıflandırması birbirlerine girmiştir: Birincisi mülkiyet şeklini, ikincisi sınıfsal ilişkiler şeklini, üçüncüsü de üretim araçları şeklini karıştırmıştır. İşte onun söyleyişiyle her aşamada toplum altyapısının da değiştiği tarihsel değişim aşamaları şu şekildedir:

İlkel komün, toplumdaki insanların toplu halde ve birlikte yaşadıkları ve avcılık yoluyla üretimin sağlandığı bir dönemdir. Bu dönemde üretim kaynakları -ki orman ve ırmaktan ibaretti- üzerindeki mülkiyet aralarında ortaktı (altyapı temeli burada toplu durumdaki mülkiyettir).

Toplumun efendi ve köle biçiminde ikiye ayrıldığı kölelik dönemi. Bu dönemde iki sınıf arasındaki ilişki, mal sahibi ile mal, insan ile hayvan ilişkisi gibidir. Efendi, kendi eşyası durumundaki kölesini öldürme, dövme, satma vb. hakkına sahiptir (Altyapı temeli burada sınıfsal ilişki biçimidir).

Toprağa bağlı kölelik (serflik) dönemi. Bu dönemde toprak sahibi sınıfla onların raiyeti olan öteki sınıf bulunmaktadır. Bu ikinci sınıftakiler, efendilerin köleleri olma durumundan kurtulmuş, fakat toprağa bağlı köleler durumuna gelmişlerdir. Bunlar, toprakla birlikte alınıp satılırlar. Mülkiyeti elinde bulunduranla bunların ilişkisi, köleninkinden daha üst, köylülerden daha alt düzeydedir.

Feodalite ya da tımar beyliği ve taife krallığı döneminde üretim sistemi tarıma ve toprağa dayalıdır. Mülkiyeti elinde bulunduran kişi, sınırlı bir bölgede köylü kitleyi yöneten, siyasette bulunan, vergi alan, ahlâkî ve zatî ayrıcalıkları da bulunan bir beydir. Bu bey, "soyluluk ve şeref" sahibidir! Kalıtsal olarak taşıdığı ve başkalarının yoksun bulunduğu bir kan ve soyu vardır!

Burjuvazi, kazanca, ticarete, el sanatlarına, şehir yaşayışına ve para değişimine dayalı bir altyapıdır. Bu altyapıda köylü ile bey, aristokrat kesimle halk kesimi (reaya) ortasında yer alan orta sınıf (emekçiler, esnaf, sanatkârlar, memurlar ve şehre özgü uğraş sahipleri) gelişir. Bu yeni yetme zenginler, bu dönemde eski, köklü, şecere sahibi ve "soylu" (!) aristokratların ve beylerin yerine geçerler. Aristokrasinin reaya ile olan ilişkisi ortadan kalkar, liberalizm ve demokrasi yolunda bir eğilim ortaya çıkar.

Burjuvazinin ve sanatın gelişmesi, sermayelerin yığılmasını, büyük üretimlerin merkezîleşmesini sağlar. Dükkânlar süpermarketlere, odalar şirketlere, küçük el işi atölyeleri büyük endüstriyel fabrikalara, tefeci büroları bankalara dönüşür. Sonunda kervansaraylar borsalara, tüccarlar da sermayedarlara dönüşür ya da yok olur. Para değişiminin yerini ise senet, çek, kredi ve benzerleri alır ve iktisadî değiş tokuş ve işlemlerin sembolleri haline gelirler. Köylüler tarlalardan, işçiler çarşı, atölye ve dükkânlardan fabrikalara ve endüstriyel üretimin belirli kutuplarına sürüklenirler. Orada her geçen gün daha verimli, daha güçlü duruma gelirler. Üretim ve çalışma araçları -ki artık kazma, kürek, testere, keser, öküz, eşek, saban vb. yoktur- kompleks makinelerdir. Bu makineler sermayedarın elinde bulunduğu için işçi de boş elleriyle sermayedarın elindedir. Sadece kol gücünün ücretini alır; öncekinden fazla olarak hem esir edilir hem de sömürülür. Bu yüzden işçi yerine proleter adı verilmiştir kendisine.

Sermayedarlar sayıca azalıp servetçe güçlendikçe, endüstri ve sermaye geliştikçe, endüstriyel proleter sınıfı daha sıkı, daha güçlü, daha uyanık duruma gelir. Bu iki kutup arasındaki diyalektik savaştan bu sınıf kârlı çıkar. Böylece bu sınıf, düzeni içten yıkar,

üretimdeki özel mülkiyeti ve sermayeyi lağvederek onu genel mülkiyet şekline sokar. Böylece sınıfsız toplum kurulmuş olur.

Birinci ve yedinci aşamada bir altyapının, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı aşamalarda da başka bir altyapının bulunduğunu açıkça görüyoruz. Dolayısıyla tarih boyunca iki altyapıdan fazla altyapı olamaz. Örneğin feodalite ve endüstriyel sermayedarlık aşamalarındaki altyapı aynı altyapıdır: Her ikisinde de üretim kaynak ve araçları üzerindeki mülkiyet özeldir. Her ikisinde de altyapı sınıfsaldır. Değişen şey, üretim araçları ve üretim biçimi, sonuçta da üretim ilişkilerinin zahirî şeklidir. Aynı şekilde bunun tersine, üretim araçları, şekli ve ilişkileri bir olup altyapı iki tane olabilirdi. Örneğin tarımsal üretimi bulunan, araçları da değişmemiş olan ve henüz endüstri ve sermayedarlığı koklamamış, hatta burjuva sınıfı gelişmemiş bir toplum, bir devrimle ya da bir dış savaşla veya iç darbeyle sosyalist altyapıya, yani toplu mülkiyet altyapısına kavuşabilir.

Önceleri kendi kabilemden biriyle birlikte kardeş kardeş avlanmaya gidiyorduk. Toplumumuzda bir altyapı vardı. Sonraları o mal sahibi oldu, ben bundan yoksun kaldım. O hâkim oldu, ben mahkûm. Sonunda şekil değiştirip çalışma araçlarını ve çalışma biçimini değiştirdi. Ama o, yine aynı şekilde malikti ve çalışmıyordu. Bense yoksundum ve çalışıyordum. Bir zamanlar ben köleydim o da efendi. Sonra serf oldum, o da bey oldu. Sonra ben köylü oldum, o ağa. Sonra küreği bıraktım, o da atını bıraktı. Her ikimiz de kente geldik. O, mülkünün parasıyla birkaç taksi aldı, ben de onun şoförü oldum. Şimdi onun fabrikası var, bense onun proleteriyim! Kimin altyapısı ne tür bir değişim göstermiştir? Tüm bu değişenler, şekiller, adlar, işler ve araçlardı; tüm bunlar üstyapıdır. Bu dönemlerin tümünde -ilkel eşitlik ve kardeşlik dönemi dışında- o kendi egemenliğinde kalmış ben de kendi mahkûmluğumda kalmıştım; onun için koşuşturuyordum. Altyapı, aynı köyde aynı öküzle, aynı kazma kürekle, ilkindeki gibi aynı toprak üzerinde her ikimiz de çalışmaya gittiğimiz zaman değişir ancak.

Toplumun bu Kâbilci ve Hâbilci altyapısının iki temelini iki kutba ayırmaktadırlar:

1- Kâbilci Egemen Kutup = "Melik-Mâlik-Mele"

Toplumun ilkel ve geri kalmış aşamalarında güç kullanımında bulunan, her üç değişik gücü de kendinde toplayan, tek çehre taşıyan ve Kâbil şeklinde görünüm kazanan bir birey ve tek güçten ibaret bu kutup, toplumsal düzenin, medeniyetin ve kültürün değişim ve evrim sürecinde, toplu yaşayış boyutlarının ve sınıfsal alt yapının gelişim çizgisinde üç boyut haline gelir ve bazen de belirgin üç çehreye bürünür: Biri siyasetin tezahürü güç, biri iktisadın tezahürü para, diğeri ise dinin tezahürü züht.

Kur'an'da, Firavun egemen siyasî gücün, Karun egemen iktisadî gücün, Belam ise egemen resmî ruhanîliğin sembolü olup bunlar hep birden tek bir Kâbil'in üçlü tecellisidir.

Bu üç çehre, "mele", "mütref" ve "rahip" -Kur'an'ın tabiriyle- sırasıyla, gözü doymazlar ya da boynu kalınlar, şiş karınlılar ya da kalın kuyruklular, resmî ruhanîler ya da hilebaz uzun sakallılardan ibaret olup halkı sırasıyla istibdat, istismar ve istihmara (eşekleştirmeye) sürüklerler.[32]

2- Hâbilci Mahkûm Kutup = "Allah-Halk"

Bu üçlü (melik-mâlik-mele) tabakanın karşısında halk (nâs/insanlar) tabakası yer almaktadır. Her ikisi de tarih boyunca birbirlerine karşıt olarak, birbirlerinin karşılarında bulunmaktadır.

[32] İslam'ın Allah ile insanlar arasındaki aracıyı ortadan kaldırması, Kuran'ın sert bir tavırla bu üçüncülerden söz etmesi ve onların aldatmacalarını ayaklar altına alması, hatta onları sert bir dille kötülemesi ve eşek ya da köpeğe benzetmesi, İslam peygamberinin, "Sakalın bir tutamdan fazla olanı cehennem ateşindendir." diye buyurması ve sürekli, "Elbise kollarını kısa tutun, etekler dizden yukarda olsun" şeklinde tavsiyeleri, İslam'ın, dinlerde bulunan bu resmî ruhanî grupla olan savaşımının ve halkın uyuşturulması ve gerçeğin saptırılmasındaki rollerine olan dikkatinin göstergesidir. Önemli olan konu, İslam'da ruhanîliğin bulunmayışıdır. Bu terim Hıristiyanlığa ait olup son zamanda kullanılan bir terimdir. Bizim din âlimlerimiz vardır. Din âlimleri, İslam ve bilim konusunda sözünü ettiğim gibi resmî, dayatılmış ve irsî makamlar ve tekelci güçler değildirler. Bunlar, resmî değil, zorunlu olarak İslam toplumunda varlık kazanan ve etki ve güçlerini de halktan ve toplum bireylerinin doğal ve bağımsız seçimiyle alan bilimsel uzman kişiliklerdir. Bunlar, sıradan bireyler olup ya tale-

Bu sınıfsal toplumda Allah, "halk" safındadır. Öyle ki Kur'an'da toplumun söz konusu edildiği her yerde Allah ve "nâs", birbirinin müteradifi olarak bulunur.

Öyle ki bir ayetteki nâs kaldırılıp yerine Allah konulabilir ve aynı şekilde Allah kelimesi kaldırılıp yerine nâs konulabilir, bu durumda ikisi de aynı anlamı taşıyabilir.

Örneğin *"Allah'a karz-ı hasen ile borç verirseniz..."* [33] ayetinde Allah'tan amacın insanlar olduğu açıktır. Yoksa Allah'ın karz-ı hasene ne ihtiyacı olabilir? Yani burada "insanlara karz-ı hasen ile borç verirseniz..." denilmektedir.

Dolayısıyla toplumsal konularda, yani toplum kurumunda (inanç konularında yani dünya kurumunda değil) "nâs" ve Allah birbirinin yerine geçer. Bu esasa göre "Hüküm Allah'ındır.", "Mal Allah'ındır."[34] *"Din yalnız Allah'ın oluncaya dek"*[35] dediğinde hâkimiyet, kendilerini Allah'ın temsilcisi, oğlu ve makamı ya da Allah'ın yakınlarından biri olarak tanıtanların değil, halkındır; sermaye, Kârun'ların değil halkındır; din, ruhanî ve kilise adındaki özel kişi ya da kurumların tekelinde değil, bütünüyle halkındır, demiş olmaktadır.

bedirler ve sıkıntı, yoksunluk ve takva ile okumakta ya da ders veren ve araştırma yapan âlim kimselerdir. Ona kültürsüz unsurlar sızmışsa bu, genelin kültürsüzlüğünden ya da başka konulardan kaynaklanmıştır. Yoksa bu elbise, resmî ruhanîyet elbisesi değil, ilim, içtihat ve araştırma elbisesidir.

[33] 64/Tegâbun Suresi 17 (Çev.)

[34] Muaviye "el-malu lillah" (Mal Allah'ındır) diyor, Ebuzer de "Ben Allah'ın temsilcisiyim; öyleyse mal benim malımdır, diyebilmek için böyle söylüyorsun, "el-malu li'n-nas" (mal halkındır) demelisin!" diye karşı çıkıyordu. Fıkhımızdaki "teslît" esasının çıkarıldığı "En-nâsu musallatun alâ emvâlihim" (İnsanlar malları üzerinde yetkilidirler) sözü, tam olarak, yorumlandığının tersine bir anlam vermektedir. Bu esastan, bireysel mülkiyetlere dinî bir açıklama ve özel sermayedarlığa kutsallık bağışlayıcı bir sonuç elde ediyorlar! "Halk"ı "bireyler" diye anlamlandırmaktadırlar. Oysa tam tersine burada, yasal ya da yasal olmayan yollardan yağma, gasp ve istismarla halkın malına musallat olan "bireyler" karşısında halkın mal üzerindeki mülkiyetinden söz edilmektedir! "Enfusihim" (canları) kelimesini hadisin sonuna eklemeleri, "ferdiyet" kavramını "en-nas"a daha çok yüklemek amacıyla olsa gerek!?

[35] 8/Enfâl Suresi 39 (Çev.)

Halk (nâs) kelimesinin İslam'da derin bir anlamı, özel bir algılanış biçimi vardır. Sadece halk, Allah'ın temsilcisi ve Allah'ın ailesidir (en-nâsu iyâlullah). Kur'an, Allah adıyla başlamakta ve halkın adıyla son bulmaktadır. Kâbe, Allah'ın evidir ve Kur'an ona "halkın evi" der; bireylerin mülkiyetinde bulunan başka evlerin karşısında "özgür ev" (Beyt-i Atik) adını verir. Burada "nâs"ın, teker teker bireyler dizgesi anlamını değil, bilakis bireyler karşısında toplum anlamını verdiğini görüyoruz. "Nâs", çoğul anlamı veren tekil addır. Aslında "nâs" kelimesinin tekili yoktur! Bütün bireylerinden bağımsız bir kişilik olan toplum kavramını hangi kelime bundan daha iyi anlatabilir?

Ulusal, siyasî, iktisadî toplumlar, yani "tarih"in her döneminden her toplum bir "karşıt düzen" barındırır. Karşıtlık onun içindedir; birbirine düşman iki sınıftan oluşan sınıfsal bir toplumdur: Bir yanda "mele, mütref ve molla"; karşıdaysa "Allah ve halk" bulunmaktadır.[36] O yanda dinler, karşıdaysa Din yer almaktadır.

İdeoloji = İslam

Tek kelimeyle, bu öğretide ideoloji İslam'dır. Ama hangi İslam? Burada söylemek istediğimi anlatmak oldukça zor. Çünkü kaçınılmaz olarak, büyük ölçüde eskimeye ve gerilemeye uğratılmış kelime ve terimlerle konuşmam gerekmektedir. Çünkü bütün esasları, ayrıntıları, ayrıntıların ayrıntılarını, terimleri, inançları, kişilikleri vb. hepsini, bizim dinî toplumumuzda gündemde olan bütün terim ve kelimeleri kabul ediyor ve buna dayanıyorum. Öte yandan hiçbirini kabul etmiyorum ve din dışı aydınların tümünden daha çok karşıyım onlara. Bunlar ne bilir, bu inançların, bu dinin, bu tarihin, bu kişiliklerin, tüm bu yüce ve hayat bağışlayan değerlerin başına neler getirildiğini? Eşekleştirme petro-

[36] Allah, Kur'an'da "Rabbu'n-nas" (halkın sahibi), "Meliku'n-nas" (halkın padişahı) ve "İlahun-nas" (halkın tanrısı)dır; aristokratın ve toplumun seçkin, özel ve seçme azınlıklarının malı değil. Bu üç kavramı, Allah ve onun halkla yinelenmekte olan ilişkisini iyice inceleyiniz; özellikle her birinin karşıt kavramlarını göz önünde bulundurunuz.

kimya tekniğinin nasıl becerip de kandan uyku, kıyamdan oturma, ilimden cehalet, adalet ve imamet mezhebinden parçalanma ve zillet karşısında teslim kaynağı yarattığını nereden bilecek bu aydınlar?

Bu yüzden her an açıklamak, belirginleştirmek, kendimi aklamak, her kelimenin daha çok ünlü ve tanınmış olan olumsuz yönünü olumsuzlayıp şöyle demek zorundayım: İslam, Kâbulahbar'ın değil, Ebuzer'in İslam'ı; hilafet, sınıf ve aristokrasi İslam'ı değil, adalet ve rehberlik İslam'ı; esaret, uyku ve suskunluk İslam'ı değil, özgürlük, bilinç ve hareket İslam'ı; ruhanî İslam değil, mücahit İslam. Şiîlikse Safevî Şiîlik değil, Alevî Şiîlik; takiyye, şefaat ve bekleyiş Şiîliği değil, takva, sorumluluk ve itiraz Şiîliği.[37] Velayet dediğim zaman, inananlarını baskı ve zorbalık velayetinden kurtaran velayettir amaçlanan; Allah'a yaratılış ve kâinatı idare işinde yardım eden(!) ama halkın işine yaramayan ve izleyenlerinin aşağılayıcı yazgılarına karışma zahmetinde bulunmayan mollacı velayet değil.

Her halükârda taklit, taassup ve teslim İslam'ı değil, itikadî ve içtimaî cihat, bilimsel ve aklî içtihat İslam'ı; *Mefâtîhu'l-Cenân* İslam'ı değil, Kur'an İslam'ı; *Tûfânu'l-Bukâ* değil, *Nehcu'l-Belâga*; gözyaşı Hüseyin'i değil, kan Hüseyin'i; ağlayış Kerbela'sı değil, haykırış Kerbela'sı... Geçelim, çoktur daha. Burada İslam'ı, anladığım ve inandığım şekilde açıklayamam. İşimizin güçlüğünün büyük bir bölümü, İslam'ın bugün olduğu biçimde, bütün zihinlerde gündemde ve herkesin onunla tanışık bulunduğunda yatmaktadır. Bu durumda, unutulmuş ve tanınmamış ilk halindeki anlam, yön, ruh ve içeriğiyle İslam'dan söz etmek kolay iş değildir. Eğer hiç gündeme getirilmemiş olsaydı onun çehresini mu-

[37] Bu terimlerden bugünkü toplumda yerleşen kavramları amaçladığımı açıklamalıyım. Yoksa gerçek anlamlarıyla bu terimler ileri ve mantıklıdır ve defalarca bundan söz ettim: "Fatıma Fatımadır", "İtiraz Mezhebi: Bekleyiş" (Abadanlı öğrencilerle bilimsel söyleşi, Peyam dergisinde basıldı, İrşad'da konferans olarak da verildi); "Anne, Baba Biz Suçluyuz" (İrşad'da konferans olarak verildi), "Ali Şiası, Safevi Şiası", "Ümmet ve İmamet" (İrşad'da verilen konferanslar),

hatabın zihin ve duygusunun temiz ve beyaz perdesine resmetmek daha kolay olurdu.

Arzuladığım ve arayışında olduğum şey, bir ideoloji olarak İslam'a dönüştür. Var olan İslam ise (avam ve avamı kandıranlar arasında gördüklerinizden başka hiçbir şey yoktur, o da keşke olmasaydı), âlimlerimiz, ciddi ve bilimsel topluluklarımız arasında bir kültür olarak söz konusudur. Yani, kelam, lügat, felsefe, ilm-i ricâl, fıkıh, usûl vb.den ibarettir. Elbette bunlar kendilerine göre ilim, araştırma, tahsil ve öğretim dünyasında değerli ve azizdir.[38] İslam -ideoloji olarak- dört temelden oluşan bilimsel, çözümlemeli ve karşılaştırmalı tanıma yoluyla bulunabilir:

1- Allah, 2- Kur'an, 3- Muhammed, 4- Örnek Sahabe, 5- Medine[39]

İdeal Toplum = Ümmet

Bu toplum ümmet adını taşır. Çeşitli dil ve kültürlerde bir insan topluluğunu ya da bir topluma ad olan sosyete (société), nasyon (nation), soy, halk, kavim, kabile ve taife gibi benzer kavramlar karşısında ümmet kelimesi ileri bir ruhu, dinamik, yükümlü ve ideolojik bir toplumsal görüşü anlatır.

Ümmet, yol ve ahenk anlamına gelen "um" kökünden gelmektedir. Dolayısıyla ümmet, ortak bir inanç ve hedef taşıyan ve ortak hedeflerine ulaşmak için yola koyulan bir toplumdur.

Oysa benzer terimler, toprak ya da kan birliğini ya da maddî çıkar ortaklığını insanların bir araya gelişine esas olarak almışlardır. İslam, ümmet kelimesini seçerek düşünsel sorumluluğu ve hareket, hedef, gidiş ve oluşa katılmayı kendi toplumunun oluşum felsefesi olarak belirlemiştir.

Ümmette altyapı iktisattır (Maaşı olmayanın meadı olmaz-Maddî hayatı olmayanın manevi hayatı da yoktur). Toplumsal düzen kıst

[38] Bak. "Kültür ve ideoloji", Konferans, Dânişşerâ-yı Âlî, Tahran.

[39] *İslam şinâsî*'de yer alan "Muhammed'in Siması" ve "Muhammed'i Tanıyalım" adlı makaleler.

ve adalet üzerine kuruludur. Halk mülkiyeti, Hâbil düzeninin eşitlik toplumunun, sonuç olarak da insan kardeşliğinin ve sınıfsız toplumun ihya edilmesi esastır; ama Batı burjuvazisi görüşünü korumuş olan Batı sosyalizminin tersine, hedef değildir. Siyasî felsefe ve rejim şekli, ne başların demokrasisidir, ne toplumsal güçlerin oyuncağı olan hedefsiz ve sorumsuz liberalizm, ne kokuşmuş aristokrasi, ne halk karşıtı diktatörlük, ne de tahmili oligarşidir. Tam tersine, rehberlik esasına dayalıdır (faşizm olan rehberlik değil). Devrimci yükümlü rehberlik, bu dünyagörüşü ve ideolojiye dayalı olarak toplumun hareket ve dönüşümünden (devenir) sorumlu olan ve insanın yaratılış felsefesindeki ilahî takdirinin gerçekleşmesi için çabalayan bir rehberliktir. İmamet bu demektir.

Bu ümmet -ki sorumlu ve muhacir bir inanç toplumudur ve hedefi de ideal insan oluşturmaktır- Hadid Suresinde anlatıldığı gibi üç boyutlu bir toplumdur:

1- Kitap, 2- Terazi, 3- Demir

İdeal İnsan = Allah'ın Halifesi

O, "tanrımsı bir insan" olup onda Allah'ın ruhu, İblis-çamurlığ"dan oluşan öteki yarısına galip gelmiştir. O, kendi "iki sonsuz"u arasındaki tereddüt ve tenakuzdan kurtulmuştur. "Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanın!" Bu, eğitim ve öğretim felsefesidir; bu standarttır. Yani konulmuş bütün sabit standartların olumsuzlanmasıdır. Allah'ın tabiat ve huyunu almak, mutlak amaca doğru, mutlak olgunluğa doğru gitmek demektir; yani kalıplaşmış biçimlerde yontulmak ve dökme insanlar yapma değil, bitmez tükenmez bir evrimdir.

Bu insan, olması gereken ama olmayan insandır. Ya iyi insan ya da güçlü insan yetiştiren veya temiz ve takvalı ama bilinci zayıf insanlar yetiştiren ya da parlak ve keskin zekâları bulunan ama kalbi kararmış, eli eteği kirlenmiş insanlar yetiştiren yahut iç âleme, güzelliklere ve ruhun sırlarına gönül vermiş, ama yoksul, geri, aşağı ve cılız bir yaşayışa tutsak olmuş -tıpkı onca maneviyatla, içsel şaşırtıcılıklarla ve güzel, yüce duygularla dolu olma-

sına karşın yüz binlercesi yıllarca birkaç İngiliz albayına tutsak olup horlanan o Hint ruhanîleri gibi- insanlar yetiştiren veya sanat gücüyle yeri, dağları, denizleri ve göğü yaran, olanak, lezzet ve refah dolu bir hayat yaratan, ama duygu ve değerin askıya alındığı ve dünyanın ruhunu ve hayatın derinliğini kavrama ve tabiattan, tarihten üstün güzellikler ve insanlar yaratan özel gücü güçsüzleşip felç olan insanlar yetiştiren dünya kültür ve uygarlıklarının insanının tersine, iki boyutlu bir insandır bu; iki kanadıyla da uçan bir kuştur.

Bu ideal insan, tabiatın kıyısından geçip halka sırtını dönerek değil, tabiatın içinden geçerek Allah'ı anlar ve halkın ardınca giderek Allah'a ulaşır. Bu ideal insanın elinde Kayser'in kılıcı, göğsündeyse Mesih'in yüreği vardır. Sokrat'ın beyniyle düşünür, Hallac'ın yüreğiyle aşk duyar. Alexis Carrel'in arzuladığı gibi: "Hem bilimin güzelliğini hem de Allah'ın güzelliğini anlayan, Pascal'ın sözünü Descartes'in sözünü dinler gibi dinleyen" bir insandır.

Buda gibi haz arayışlarının ve bencilliklerin bağından kurtulur; Lao Tzu gibi fıtratının derinliğini, Konfüçyüs gibi toplumun alınyazısını düşünür.

Spartakus gibi köle sahiplerine başkaldırır, Ebuzer gibi açlar devriminin tohumunu saçar.

İsa gibi aşk ve barış habercisi, Musa gibi cihat ve kurtuluş elçisi.

Felsefî düşünceye dalıp halkın yazgısından gafil kalmayan, aynı zamanda da siyasete gömülüp popülizme ve şöhret düşkünlüğüne kapılmayan biri. Bilim, iman lezzetini tatmaktan onu alıkoymaz. İman, ondaki akletme ve mantık gücünü felç etmez. Takva, onu hiçbir işe yaramayan arınmışlığa götürmez. Çaba ve yükümlülük onun ellerini kirletmez. Cihat ve içtihat insanıdır; şiir ve kılıç, yalnızlık ve yükümlülük, duygu ve düşünce, güç ve sevgi, iman ve bilgi vb. insanı. Bütün boyutlarıyla tam bir insandır. Yaşamanın, tek boyutlu, kırık dökük ve kusurlu kılmadığı, kendinden uzaklaştırmadığı, kendine yabancılaştırmadığı insandır. O, Allah'a kulluk yoluyla, var olan her şeyin ve herkesin kulluk bağından kurtulandır. Mutlak irade karşısında teslim oluşu,

her zorlama karşısında onu başkaldırıya çağırmaktadır. Ölmekte olan bireyselliğini, insanın "ölümsüz tür"üne hulul ettiren ve kendini yok saymakla kalıcılığa eren insandır o.

O, Allah'ın ağır emanetini kabullenmiştir ve bu yüzden kendi özgürlük ve iradesiyle sorumlu ve yükümlüdür. O kendi evriminin, kendisiyle Allah arasında -halktan ayrı- özel bir bağ oluşturmakta bulunduğu anlayışında değildir. O, insan türünün gelişmesi için gösterdiği çabada, halkın özgürlüğe, ekmeğe, olanaklara ve mutluluğa kavuşması yolunda katlandığı sıkıntı, açlık, yoksunluk ve işkenceyle; düşünsel ve toplumsal savaşımın çilesinin ocağında takvaya, olgunluğa ve yakınlaşmaya ulaşır.

O, çevrenin şekillendirdiği insan değildir; çevreyi o şekillendirmiştir. O, bütün cebirlerden -ki hep insanları kendi içine sıkıştırır ve kendi biçimlendirici kalıplarını onlara dayatır- bilim, teknik, toplumbilim, öz bilinç gücüyle, iman ve bilinç zoruyla kurtulmuştur. Doğanın ve verasetin belirleyiciliğinden, tarihin belirleyiciliğinden, toplumun (çevrenin) belirleyiciliğinden bilim ve tekniğin kılavuzluğuyla özgürlüğüne kavuşur, kendisinin üç zindanına da saldırıp onlara egemen olur ve aşk gücüyle de dördüncü zindanından, kendi zindanından kurtulur; ona saldırır, kendine egemen olur ve "kendi kendisi"ni yaratır.[40]

O, miras alınan millî geleneklerden, toplumsal adetlerden -ki hepsi göreli olup çevre ve zaman eliyle türetilmiştir- ahlâkı kurtarmak ve tanrısal diri değerleri keşfetmek yoluyla Allah'ın ahlâk ve huyunu alır ve mutlak ahlâka ulaşır. O, artık iyiliği bir "ödev" gibi yapmaz. Ahlâk, toplumsal vicdanın ona yükledikleri zorunluluklar dizgesi değildir. Tersine, "iyi olmak", "onun kendisi" olmuştur; yüce değerler, onun özünün temel öğeleri ve onun "oluş"unun, "yaşayış"ının, "düşünüş"ünün ve "sevgi besleyiş"inin zâtî boyutlardandır.

Sanata gelince, sanat onun elinde bir oyuncak değildir; lezzet duyma, çeşitleme, uyuşturma, şaşırtıcılık, bedende birikmiş ener-

[40] "İnsanın Dört Zindanı", Konferans, Abadan Üniversitesi, 1350 (1971).

jilerin harcanması (!) değildir. Cinselliğin, siyasetin ve sermayenin hizmetinde bulunan bir etken de değildir. Sanat, Allah'ın insana özel bir emanetidir. Kalem, dünyanın yaratıcısının yaratışıdır ve onu insana, kendi halifesine, başka bir dünya yaratsın, başka bir cennet kursun, başka güzellikler, başka yaşayışlar, başka düşünceler, başka ruhlar, başka risaletler, başka bir yer, başka bir gök ve başka bir zaman oluşturması için vermiştir. Allah, mutlak özgürdür, mutlak bilinçlidir, mutlak yaratıcıdır. Allah'ın emanetçisi olan ve Allah'ın kendisine benzer kıldığı insan ise güzellik, iyilik ve akıllılık ile dolu ölümsüz bir iradedir. Doğa dünyasında sadece o erişmiştir göreli özgürlüğe, bilince ve yaratıcılığa. Çünkü Allah, onu kendi çehresine yakın olarak yaratıp, kendisine yakın kılmış ve onu şöyle uyarmıştır: "Benim ardımdan gelirsen seni kendim gibi yaparım..."

Bu, ideal insandır. Üç çehreli bir insandır bu: Hakikat, iyilik ve güzellik. Yani bilgi, ahlâk ve sanat.

O, tabiatta Allah'ın halifesidir; bilinç, özgürlük ve yaratıcılıktan ibaret üç boyutuyla yükümlü bir iradedir.

Bütün kâinata egemen, bütün meleklerce secde edilen ve aşk ve bilgiden oluşan iki sermayesiyle yeryüzü sürgününde bir tanrımsıdır o.

Dünyanın büyük isyankârı; varlığı Allah'ın iradesinin ayakları altındaki düz bir yoldur ki yaratılışa ait son planını onda, kendi elleriyle gerçekleştirmek için onun önünde uzanmaktadır bu yol. Çünkü o, tabiat cennetinden, orada insan cennetini yaratmak için öz bilinç ve gurbet çölüne inmiştir.

Şu anda Allah'ın halifesi olan o, kulluğun şaşırtıcı ve zor yolunda, emanetin ağır yükü omuzunda, tarihin sonuna ve tabiatın son sınırına varmıştır.

Orada bir kıyamet ve hazırlık başlar. Bu hazırlıkta Allah, insan ve aşk, başka bir dünya yaratma işine koyulurlar; yeni bir yaratış öyküsü anlatırlar.

Bu yüzden, "Allah'ın, yere, göğe ve dağlara sunduğu ve onların üstlenmekten kaçındıkları emaneti sadece insan üstlendi."

İnsan, Allah'ın bu asisi,

Bir eli şeytanın elinde: Akıl,

Öteki eli Havva'nın elinde: Aşk,

Ağır emanet heybesi omuzunda,

Dertsizlik ve mutluluk cennetinden atıldı,

Yalnız başına, bu dünyada garip kaldı.

Asi ama hep dönüş endişesinde.

Şimdi ibadetten, kurtuluşa nasıl yol bulacağını öğrenmiştir.

"Gönüllü cebr"e teslim olarak

İsyan ederek kör cebrden kurtulduktan sonra umutsuz kurtuluş sıkıntısının nasıl geçeceğini öğrenmiştir.

O -ki Allah'tan kaçmıştır-

Yeryüzünün çileler ocağında

-Bilinç, yalnızlık ve seçim-

Sınav görüp aldandıktan sonra

Şimdi Allah'a dönüş yolunu

-Onu bekleyen büyük dostuna dönüş yolunu-

bilmektedir...

Bir yol ki:

Ona doğru o "olmak"tan geçer...

Okuyucuya

Bu plan, bir öğretinin görünen yüzünden, simgesel bir betimlemedir. Aynı ölçüde de bir kişinin birkaç kaba çizgisinin bütün gövdesinin, davranışlarının, durumunun, niteliklerinin, ruhsal ve ahlâkî erdemlerinin, düşüncelerinin, inançlarının, sevgisinin, edimlerinin, yaşayış tarzının ve toplumsal rolünün aynası olabileceğini de gösterebilir. Özellikle onun güçlüğüne, müphemliğine

ve kuşkululuğuna eklenecek şey, İslam'dan ve bilinen İslamî terimlerden söz etmek olacaktır. Okuyucuların çoğu az çok İslam'la tanışıklar ve bu terimlere de alışıklar. Fakat dil ve söyleyişler, çoğu çıkarımlar, ayrıştırma ve çözümlemeler, şaşırtıcı bir biçimde, uzak ve yabancı görünmektedir. Birçok yerde: Din ve elimizde olan ölçütler açısından aslında güçlükler bulunmaktadır. Bu güçlükler yine daha çok şuradan kaynaklanmaktadır: Burada ve özellikle insan ve Allah ile ilgili olarak kullandığım kelime ve sıfatlardan kimileri, eski kelam metinlerinde kullanılan terimlerle ve delillendirmeler, gnostik, sufiye, bâtıniye, hulûliye, müşebbihe, mücessime vs. fırka ve mezhepleriyle kimi zaman benzerlik göstermektedir. Bu ise o metinlere aşina olan ve öte yandan da günümüz Batı felsefe dil ve kültürüne bütünüyle yabancı ve aynı zamanda araştırmaya ve düşünmeye hali ve havsalası el vermeyen bir zihni -anlama ve düşünme yerine, daha çok itham etmenin, dedikodu yapmanın ve ezmenin hoşnut ettiği bir zihni- yanılgıya düşürebilir. Bu yüzden, yine yılanları aç kalan, onlara oldukça sıkıntı veren, her yerde yiyecek için koşuşturan ve genç insan beyni arayan Dahhaklar,[41] burada çok sayıda yağlı ve yumuşak lokmalar bulacaklardır. Açlıklarını giderecek bir yıllık yiyecek, bir ömür sessizlik ve kıyıda köşede kalmışlık hastalıklarının şifasını bulmuşlardır işte. Fakat sözümün yönü, bu tekrar ve taklit çarkında -ki bizim bu yeni sayfalarımız da aynı çizgiye düşmüştür- yeni hava arayışında ve bu nesle, bu çağa ait tip ve uğraşla tanışık bir kaygı ve ihtiyaçla söylenmiş bir sözün peşinde olan arı düşünceli öğrencilere, talebe ve aydınlara dönüktür. Bunları huzura kavuşturan şey, bir görüşü ya da kişiyi doğru, derinlemesine ve açıkça anladıklarına ilişkin kendilerine duydukları güvendir.

Bunlardan, burada kullanılan kavram ve terimler üzerinde tek tek durmalarını istiyorum. Çünkü her biri, bir teze, bir esasa, bir inanca ve bir metne dayanılarak seçilmiştir. Bundan başka, bu

[41] Dahhak eski İran mitolojisinde her iki omzunda bitişik olarak yılanlar bulunan zalim bir hükümdardı. Bu yılanlar insan beyni ile beslenirlerdi. Bu sebeple Dahhak her gün bir insan beyni yerdi. (Fecr)

plan, toplumsal konularda özellikle tarih felsefesiyle, diyalektikle, Marksizm'le, felsefî konularda Hegel idealizmiyle, Nietzsche felsefesiyle, hümanizmle, özellikle radikalizmdeki varlık ve insan konularıyla, egzistansiyalizmle, özellikle de Jaspers ve Heidegger okullarıyla, ayrıca Sartre ve Camus'nün diliyle ve öte yandan Veda ve Buda öğretilerinin varoluş, felsefe ve insanbilim kavramlarıyla tanışık olan okuyucu için açıktır ve böyle bir okuyucu onun derinliğini, ruhunu ve nelere işaret ettiğini anlayabilir. Aynı zamanda bu okuyucunun az çok İslam kültürü taşıması da zorunludur. Ama bütün bunlarla birlikte, burada söz konusu edilen terim, inanç ve esaslardan her biri, yaygın olan anlam ve kavramından ayrı olarak, kendime özgü yorum ve algılayış doğrultusunda kullanılmıştır, bu bilinmelidir. Çünkü yaygın ve bilinen anlamlarıyla -felsefe ve din adamlarının zihinlerinde bulunduğu şekliyle- alınırlarsa bir şey elde edilmemesi bir yana, benim tam olarak tersine inandığım bir kavram bile yakalanabilir. Öyle ki ortaya koyduğum konuların çoğunda böyle ters anlamalar ortaya çıkmış ve kimi zaman olanca taassubumla karşısında savaştığım ve tam olarak karşıtını düşündüğüm bir inanç bana nispet edilmiştir.

Bu yüzden İslamî konularda kullandığım ve bu planda yorum ve açıklama yapmadan söz ettiğim konulardan ve hatta özel terimlerden, özel tez ve algılardan her biri için, onları mantıklı, derin ve her yönden tanımak istiyorsanız -muvafık ya da muhalif olmanız önemli değil- burada gösterdiğim kaynaklara başvurunuz. Çünkü benim İslambilim tezlerimin en esaslıları bu kaynaklarda ortaya atılmış ve açıklanmıştır.

Bu tasvir, -bir öğreti olarak- İslam'a ve aynı zamanda dünyaya, insana, hayata, topluma ve insan sorumluluklarına ilişkin tüm düşünce ve inançlarımın dışsal şekli, sembolik planı ve genel iskeletidir. Bu betimleme, okuyucu onun açıklanmış içeriğiyle tanışık olduğu ölçüde okuyucu için aydınlık olabilir. Ne söylediğimi, ne söylemek istediğimi, düşünce ve inancımın temel boyutlarının ne olduğunu doğru ve açık bir biçimde tam olarak bilmeye çabalayanların bu kaynakları okuma sıkıntısına katlana-

caklarını umuyorum. O zaman, "dindar olmayan aydınların" ve "aydın olmayan dindarların" taassubunun tersine bizim Müslüman olduğumuzu, ama bu çağda ve dünyanın bu noktasında Müslüman olduğumuzu göz önüne alarak beni eleştirmeye başlayacaklarını, inanç ve yükümlülüğümün kuvvet ve zaafını değerlendireceklerini ve ancak bu özel zamanda, bu özel ortamda yaşayan, kendi tarihsel, toplumsal ve evrensel konumunun bilincinde olan ve bu çağın Müslümanlığının düşünsel ve kültürel havasını soluyan kimselerin bu işi doğru olarak yapabileceklerini ve bu havanın sosyalizm, egzistansiyalizm ve İslam üçgeni içinde bulunan bir hava olduğunu unutmayacaklarını umuyorum.

ÜÇÜNCÜ DERS

Tevhidî Dünyagörüşü

Mukaddimetun bî Rabtatun

Arapça ve mantık derslerimize gelen bir hocam vardı; akıllı, anlatımı güzel, güzel düşünen bir adamdı. Derse başlamadan önce -bugün "buyruk öncesi nutuk" dedikleri şeyin yerine- o şöyle diyordu: "Dersle ilgisi olmayan birkaç giriş yapacağım." (Bununla birlikte girişlerini ortaya koyduktan sonra onları dersiyle ilişkilendiriyordu.) Fakat şöyle bir söyleyiş kullanıyordu: "Mukaddimetun bî rabtatun evvel", "Mukaddimetun bî rabtatun saniye" ve yine aynı tarzla "Mukaddimetun bî rabtatun salise".[42]

Şimdi benim de burada cevap vermeksizin sadece söz konusu etmek istediğim birkaç "mukaddimetun bî rabtatun"um var. Söz konusu etmek istememin nedeni, bunun sürekli olarak sorulması ve arkadaşların zihnini meşgul etmesidir. Cevap vermememin nedeniyse, saldırılara cevap vermeme konusunda nefsime hâkim olmaya çalışmamdır.[43]

[42] "Mukaddimetun bî rabtatun" alâkasız giriş, diye tercüme edilebilir. Şeriati'nin hocası, burada espri yoluyla Arapça-Farsça karma bir dil kullanmıştır. (Çev.)

[43] Çevremizde eleştiri, kusur arama anlamına geldiğinden, eleştiricinin edep ve ahlakî terbiye düzeyine bağlı olarak farklılıklar taşıyan ve eserin sahibine karşı duyulan duygu ve garaz türüne bağlı olarak sertlik ve yumuşaklık bakımından çeşitlilik gösteren kusur aramalar baş gösterir. Kimi kusur aramalar edeplicedir; görünürde eleştiriye benzemektedir. Saf insanlara tarafsız bir anlatım gibi görünür. Bu kusur aramada, eleştirmenler taklit edilerek kişisel görüşün işin içinde olmadığı, amacın gerçeğin ortaya konulması ve zihinlerin aydınlatılması olduğu ve ortada bilimsel etkenlerin, inançsal bağımlılığın, halk için yanıp tutuşmanın ve Yüce Hakkın rızasının olduğu izlenimi verilir. Çoğunlukta bulunan ikinci grup ise aynı ölçüde akıllı ve pişkin olmayan, aldatma yeteneğinden yoksun aldatıcılardan başka bir şey olmayıp çaylak ve acemi olan, çoğunlukla da ilk kez kaleme el atan, söylenileni anlamaktan, hatta eleştirdikleri eserin Farsça metnini okumaktan aciz olan, aslında eleştirinin zahirî üslubunu bilmeyen ve bu yüzden de kendilerini gizlemeyi bilmeyen, kişisel söyleyişlerle bezeyip örtemeyen kişilerden oluşmaktadır. Bunların deneyimsizliklerini ve cahilliklerini daha da açığa vurup daha bir rezilleştiren şey, bu tür tiplerin çoğunlukla ağzı bozuk ve edepsiz olmaları, saflığın doruğunda, uluorta, patavatsızca, hem de minbere çıkıp katırca sövgüler, namussuzca küfürler savurmalarıdır. Örneğin, bir grup, *Mefâtih* kitabının haşiyelerinde bir dua sevabının ölçüsü (ki örneğin

Birinci soru şu: Gerçekleri ve inançları saptıran bu düzenli ve süreğen eleştiri ve iftiralara neden cevap vermiyorsun?

Başka bir soru da şu: Niçin farklı insanların söylediği boş sözlere -ben daha edepli bir söyleyiş kullandım- karşı hassasiyet gösteriyorsun?

yetmiş şehit sevabını okuyucusuna bağışlar!) konusundaki önerileri ve ayrıca falanca duanın hastalığın giderilmesi, zalimin şerrinin ortadan kaldırılması, servet ve mutluluk kazanma, güvene kavuşma ve hatta denizlerin köpüklerinden çok, çöllerin kumundan artık, göğün yıldızlarından fazla sayıda günahların bağışlanması konusunda gerçekleştirdiği mucize konusundaki anlattıklarına dayanarak duaya ve dine saldırmakta, bu yazılanlara dayanıp İslam'la alay etmekte, duayı sadece etkisiz değil, hatta zararlı saymakta ve düşüncenin bozulmasına, ruhun uyuşturulmasına ve insanın akıl ve bilgisinin aşağılanmasına neden olduğunu söylemekteydi. Ben, aklî, bilimsel ve naklî belgelere dayanarak duanın, tersine, bireye ve topluma ruh ve hareket bağışladığını göstermeye çalıştım. Bunun böyle olduğunun örnekleri, Kur'an'daki dualar ve yine bu *Mefâtih*'te yer alan belgeli ve asil duaların metnidir. Pratikteki örnekleri ise dua etmiş olan İslam önderleri, mücahitleri, sahabeleri ve şehitleri ile bunlara ait olan dualardır. Örnek için bilimsel kanıtı da Prof. Alexis Carrel'in araştırmalarıdır ki onun "Dua" adlı kitabını on iki yıl önce Avrupa'da çevirdim. Bunların tümü, duanın uyuşturucu, bilim, akıl ve amel karşıtı olmadığını, insanın ağır toplumsal sorumluluklarını yerine getirmedeki kusurlarını telafi edici olmadığını göstermektedir. *Mefâtih*'in zaaf noktalarına dayanarak duanın değerini ve dinin asaletini olumsuzlamak isteyenlerin silahlarını ellerinden almak amacıyla şöyle dedim: *Mefâtih*'ten kendi görüşlerinize dayanak olarak kullandığınız şeyler senet değildir. Hâc Şeyh Abbas'ın kesinlikle takvalı bir insan olduğu doğrudur; bunu kendim biliyorum. Bu konuları, rivayet olarak imama nispet ettiği ve imamın masum olduğu da (buna inanırın) doğrudur. Ama merhum Hâc Şeyh (ki çağdaşımızdır) ile İmam Sâdık ve İmam Bâkır arasında on üç yüzyıllık bir süre vardır. Bu sürede de cehalet, garaz, küfür, baskı, para, siyaset, kandırmaca, İslam'a, Şiîliğe ve İmamiye'ye edilen hıyanet, gösterilen düşmanlık, Yahudilik, Hıristiyanlık, zındık ve şirk odak ve kanatlarının elleri, fırka taassubu, Yunan felsefe ekolleri, Doğu sufizmi, cahiliye Arap ve Acem kültür unsurları, Zerdüştîliğin, Hinduizmin, İsrailiyatın, hatta Babil'in, putperestliğin, ruhperestliğin, totemciliğin vs. inanç ve ahlak kalıntıları, ulusal, mitolojik ve dinsel gelenek ve göreneklerin artıkları işin içine karışmıştır. Bunların hepsinin çıkardığı rivayetler ortalığı kapladı. Sahte mala, asıl markanın vurulması, en güzel, en geçerli adların ona damgalanması doğaldır. Bu yüzden bu tür rivayetlerin çoğu İmam Sâdık'a nispet edilmektedir. Böylece hem uydurma rivayet daha çok geçerlik ve değer kazanmakta hem de bilimsel İslamî ekolün temelini atan ve Şia fıkhını

Bu durumda birinci soruyu ikincisinin cevabı olarak yineliyorum. İkinci soruyu ise birincisine cevap olarak yineliyorum. Sadece kısa bir açıklama yapayım: Bizim, toplumumuzda, akidemizde, imanımızda, sorumluluğumuzda bir seyir çizgimiz vardır. Hareket ettiğimiz bu seyir çizgisinde en azından inandığımız bir he-

oluşturan imam Sadık'ın bilimsel itibar ve değerine darbe indirilmektedir. Bu yolla İslam ya da Şiîlik geçerliğini ve değerini yitirmiş olur. Peygamberin kendi sahabesi Ebu Hureyre, Peygamber döneminde -ki Müslümanlar henüz Kur'an ve hadisten öğrendiklerinin dışında başka bir şey duymamışlar ve hadisi zaman aralığı olmaksızın Peygamberin kendisinden almışlardır- binlerce hadis üretip devlet kurumuna sattığı çağdaki gibi, basın yayının, kitle iletişim araçlarının, iletişimin, haberleşmenin yaygın olduğu kitap, gazete, mikrofon, ses kaydı, telefon, telgraf vb. çağında da yeni yayımlanmış, binlerce adedi her yere ulaştırılmış, elde edilmesi bir kutu kibrit almak kadar kolay olan bir kitap hakkında yalanlar uydurmakta, kitapta olmayan ya da yazarın şiddetle reddettiği bir konuyu bile kitabın yazarına nispet etmekte, kitaptaki sayfasını bile göstermekte(!), bu uydurmayı, bu tahrifi ve suçlamayı kamunun önünde ortaya atmakta, hatta kitap ya da dergilerinde resmen ve alenen yazmakta, genellikle de başarılı olmakta ve çoğunluğun okuma yazma bildiği, hatta hilafetçe sindirilmemiş ya da satın alınmamış bu dönem insanların birçoklarının zihinlerinde etki bırakmaktadırlar. Dün gece binlerce gözün ve kulağın, onlarca mikrofonun, yüzlerce ses kaydedicinin karşısında art arda ondan fazla çeşitli konferanslardan -her defasında da altı yedi saat bağımsız konuşma ve tartışmadan!- sonra şu sonuca vardım: "Şiîlik, öteki İslam fırka ya da mezhepleri gibi bir fırka ya da mezhep değildir. Şiîlik, hilafeti olumsuzlayan İslam'dır." Onlarca kanıtla şunu ispat ettim: "Bütün dinî inanç ve amellerin kabul ve değeri velayet esasına bağlıdır." Sonunda da: "İslam dininin esasları üçtür: Tevhid, nübüvvet ve mead. Şia mezhebi esasları ise ikidir: Adalet ve imamet." şeklinde bir yargı fahiş bir hata, bozuk ve yıkıcı bir inançtır. Oysa benim inancıma göre: "O üç esas, genel anlamda hak dindir. Kur'anî İslam'ın özel esaslarıysa adalet ve imamettir." yargısına vardım. Bakıyorsun, hemen bu gece, yine bu şehirde, iki sokak aşağıda ya da yukarıda Ebu Derda, binlerce gözün ve kulağın; onlarca mikrofonun, yüzlerce ses kaydedicinin karşısına geçmiş feryat ediyor: "Şiîlik, dün gece elden gitti. Falancanın velayet anlayışı bozuk. Aslında Şia da değil." Fatıma'yı insanlık tarihi boyunca, insan yaşayışındaki iki dönemin, halk önderliğinde ve yeryüzündeki büyük tanrısal ödevin yerine getirilmesindeki iki silsilenin, yani nübüvvet ve imametin vâsitatu'l-ıkdı olarak tanıtıp kadının her türlü onurdan yoksun kaldığı bir toplumda, onu Âdem'den İbrahim'e, İbrahim'den Muhammed'e değin toplanan bütün övünçlerin varisi olarak görüp Hatice'nin ve Muhammed'in kızı, Ali'nin eşi ve Hüseyin ile Zeyneb'in anneleri olmaktan daha

defimiz vardır. Bir etken, bir olay, bir hareket, bir saldırı ya da haklı bir söz, eğer bizi bir an için bile olsa seyir çizgimizden ve hedefimizden alıkoyup, kendisiyle meşgul ederse, bu hıyanettir. Şöyle bir temel esas vardır: Bir grup, bir sınıf ya da bir dinî toplum, bir hedefe doğru gitmekteyken, bir amacı varken, bu grubu seyir ve hedef çizgisini izlemekten alıkoymak için çeşitli etkenler;

büyük saydığım zaman ve Fatıma'nın kişiliğinin, misyon ve hayatının toplumbilimsel, tarihsel, ruhbilimsel ve insanî çözümlemesini konu alan "Fatıma Fatımadır" adlı konferansımı, doğrudan doğruya binlerce kişi dinlediği, yüzlerce adet çoğaltılıp binlerce adet yayınlandığı zaman, tam bu arada, ne halifenin uşağı, ne İslam düşmanı olan ne Şiîliğe kini bulunan ve ne de Yahudinin ve Hıristiyanın memuru olan, tersine Caferî ahlak, din ve bilgisini tebliğ eden ve Hz. Fatıma'yı seven biri olup bendenize de olumlu bakan, fakat konuşmaya davet konusunda Hüseyniye yönetimine ufakça kırılan biri, Fatıma haftasında tekkenin birinde Ehlibeyt'e duyulan aşktan, Ehlibeyt'in düşmanlarına duyulan kinden ve Fatıma'nın gördüğü musibetlerin yarasıyla dertle dolmuş ve o kitapsız pis Sünnîlerden birini ele geçirmek ve Ehlibeytin gördüğü bütün musibetlerin intikamını bir tek bu kişiden almak (!) arzusu taşıyan yaslı ve coşkulu insanların arasında bağırıp durmaktadır: Ey ahali! Sünnî sömürüsüdür bu. Bütün Sünnîler de Vahhabîdirler. Filistin'de bulunan ve görünürde İsrail'le savaşan, ama gerçekte Peygamber (s.a.v) ıtretinin kinci düşmanı olan bu Nâsıbîler, bu savaş döneminin son yıllarında -ki Ruslar İran'a da saldırdılar- destek için Kerbela'ya, Necef'e döküldüler ve Hz. Seyyidüşşüheda aleyhisselamın ve Hz. Ebulfazl el-Abbas (a.s)'ın hareminin bütün altınlarını, antikalarını, halılarını, avizelerini, kapılarını, çinilerini yağmalayıp Filistin'e götürdüler. Bu Filistinli Nâsibî Vahhâbîler ki Ömer, Ebubekir, Osman, Yezid, Şimr, Hûli ve hepsi bunlardandı; İslam'ın başından bu ana değin ismet ve taharet Ehlibeytine düşmanlıktan el çekmediler. Bunlar biz Şiîler için İsrail'den binlerce kat daha kötüdürler! İsrail Yahudi'dir; Musa (a.s)'nın dinindendir, bizim dinimizden değil. Ehlikitaptırlar; Müslüman değil. Fakat Peygamber'in ailesine de düşmanlıkları yoktur. Hz. Fatıma'nın böğrüne kapıyı İsrailli çarpmamıştır. Yahudiler Fedek'i Ehlibeyt'e hediye etmişlerdir. Bu pis Sünnî Vahhabî Filistinlilerdir Fedek'i Ehlibeyt'ten geri alan. Şimdi buracıkta Tahran'da, Hüseyniye-i İrşad'da bu Filistinliler savunulmakta ve onlar, hakları çiğnenmiş mazlum bir millet olarak tanıtılmaktadır. Sünnîlerin Hz. Fatıma'dan aldıkları Fedek'ten söz etmiyorsunuz da Sünnî Filistinlilerin haklarından söz ediyorsunuz? Bu Ali Şeriati, kitaplarında ve konuşmalarında imameti inkâr etmektedir, Ali (a.s)'nin hakkına inanmamaktadır. Evi Kumguz tarafından ateşe verilen ve onun efendisi tarafından Fedek elinden alınan Sıddîka-i Kübrâ..." Sonra böyle bir durum ve ortamda bir de Hz. Fatıma Zehra ravzası okuyarak Ehlibeyt'in gördüğü bütün musibetleri, kırık omuzu;

kimi zaman yanlı savaşlar çıkarırlar, seyir çizgisine karşı çekişmeler, kargaşalar türetirler. Böylece hedeflerini izlemekte olan kişilerin zihin ve dikkatlerini saptırmayı amaçlamakta, hedefe ilerleyenlerin, kendilerini aklamak ve onları ezmek adına savaşım ya da haklılıklarını her anlam ve biçimde kanıtlamak amacıyla birkaç adım, birkaç an için bile olsa gidişlerini sürdürmekten geri

altı aylık Muhsin'in düşüşünü, hepsini benim ve altı yıl boyunca yapılan üç yüz küsur konuşmasından altmışı Ehlibeyt ve Şiîlikle ilgili olan ve İran'ın da en ünlü dinî kurumu olan bir kurumun üzerine yüklüyor. Ali'nin şahsiyeti, Hz. Fatıma, Peygamber soyu, Hüseyin b. Ali, imamet ve Şiîlik konusundaki görüşlerim ve eserlerim, kitap, teksir ve kaset şeklinde herkese ulaşmışken ve gözü yazıyla, kulağı sözle az çok tanışık olan herkes bunlardan bir şeyler okuyup dinlemişken, kitle iletişim araçlarının gelişmesine tanık olduğumuz, okuma yazmanın arttığı, kitabın, basın yayının, teybin, mikrofonun, baskı işlerinin, telefonun ve taksinin yaygınlaştığı dünyamızda, birkaç metre ötede bir haber, birkaç saat içerisinde böylesine çarpıtılıp uydurulursa, ilk İslam ile merhum Hâc Şeyh Abbas arasındaki zaman aralığının -açık ve gizli binlerce tahrif ve uydurma rivayet türetme işiyle uğraşmaktayken- o haşiyeleri, faziletleri, eserleri ve *Mefâtih*'e alınan kimi duaları ne denli örseleyeceğini varın siz hesaplayın. Bu yüzden, İslam ya da Şiîlik esaslarını veya duayı alaya almak için söz konusu kitaptaki bu zayıf, mantığa aykırı ve İslam'ın, özellikle de Şiîliğin olumlu, akılcı ve sorumluluk yükleyici ruhuyla çatışan konulara dayananlara cevap olarak, bunların senet olamayacaklarını, imamın masum, merhum Hâc Şeyh Abbas'ın takvalı olduğunu, ama bu nakillerin doğru dayanaklarının bulunmadığını ve dolayısıyla kanıt olarak kullanılamayacaklarını söyledim. Vaiz efendilerden biri, mescitte müminlerin huzurunda minbere çıkıp, bendenizin görüşüne cevap olarak bilimsel ve İslamî bir eleştiride bulunup buyurmuşlardı: "Sen, babanın oğlu olduğunu söylüyorsun; peki senedin var mı?" Elbette bu tür eleştiriler, sadece özel müşterileri, hem de çoğunlukla sıcak bir yer, bir bardak sıcak çay için ravza meclisine gelen yarı dindar "lümpen"leri kandırabilir. Bunlar için *İslambilim*'e taraftar ya da karşıt olmanın fazla bir farkı yoktur. Fakat bir grup da vardır ki eleştiri değerleri, iyi niyet, iman ve ihlâs ölçüleri aynı düzeyde olmakla birlikte görünürde edeplice bir tavır takınırlar; eleştiri eylemleri için kimilerini kuşkuya düşürebilecek bir biçim seçerler. Örneğin kitabın birinden seçtikleri kelimeye yanılgı sonucu ya da bilerek başka bir anlam verirler ve yaygara koparırlar. Veyahut kitaptan birkaç satır aktararak kitabın olumlu konularını olumsuz yönde yorumlarlar. Görünürde kitabın sayfa numaralarını da doğru ve tutarlı eleştirmenler gibi verirler. Bu durumda, kitabı okumadan eleştiriyi okuyanlar, doğru söylemiş sanırlar.

kalmalarını sağlamaya çalışmaktadırlar. İnsan, eğer akıllı ve bencillikten uzaksa (bu ikisi gereklidir), tüm bu seslere kulak asmamalı ve kendi çizgisinin dışında hareket etmemelidir. Karşıtların yaptığı işlerden biri de şudur: Bir grup, bir hedefe doğru hareket halindeyken çeşitli yönlerden ve açılardan bunlar ateş açarlar. Böylece, benlikleri zedelenen ve kişiliklerine ihanet edilenlerin kendilerini savunmak için geri dönmelerini sağlamayı amaçlamaktadırlar: Bu kargaşada kurban edilen ve geri kaldığımız hedef, üzerinde yürüdüğümüz yoldur.

Akıllı olmalıyız. Gittiğimiz yolda kimi zaman düşman, haklı bir sözü ya da doğru ve mantıklı bir konuyu bu yolun yönünün tersine, bu yolun kıyısında ortaya atar. Bu konu ve söz, doğru ya da kışkırtıcı olduğu için dikkatleri üzerine çeker. Ne olursa olsun, hatta karşıtımı iyice hırpalasam ve işimde başarılı olsam bile o, amacına ulaşmıştır. O, kendimi savunmak niyetiyle yolumdan geri kalmak için beni suçlamış, ben de yolumdan geri kalmışımdır. Şu şiir, her ne kadar tasavvufî bir şiirse de buraya uygun düşmektedir:

Adı ister küfür olsun ister iman, değişmez,
Alıkoymuşsa seni yolundan.
İster Cabulsa olsun ister Cabulka,[44] *değişmez,*
Uzak düşürmüşse dostundan.

Bizi hedefimizden ve yolumuzdan alıkoyan her etken ister din olsun, ister dinsizlik, ister hak olsun, ister batıl, ister bilgi olsun, ister cehalet, saptırıcı bir etkendir. Dolayısıyla gün olur bir insan ya da bir grup, düşmana saldırmada, cihat edip misyonunu tamamlar, gün olur sabır ve suskunluk yoluyla yükümlülüğünü yerine getirir. İkincisi birincisinden daha zordur. Çünkü muhalif, adama saldırdığında eğer adam geriye dönüp muhalif kişiye saldırıp onu etkisiz duruma getirirken aynı zamanda hedefi gerçekleşmiş olsa gururu da okşanmış olacaktır. Ama başını önüne eğip

[44] Cabulsa uzak batıda, Cabulka ise uzak doğuda biner adet kapısı olan efsanemsi şehirlerdir. (Fecr)

yoluna devam etmesi ve bütün darbelere, iftiralara ve suçlamalara katlanması gerektiğindeyse -çünkü susma sorumluluğu vardır- daha çok özveride bulunması gerekecektir. Bu ikinci yol zordur, çünkü burada gururun okşanması söz konusu değildir.

Arz etmek istediğim konulardan biri de (şimdi bu konu açıldığı için bunu da söylemeliyim) şudur: Karşıt kişiler ve gizli eller, kimileyin derin, kimileyin oldukça utanmaz ve alçak bir tarzda, ruhanîliği savunmak, din âlimlerini savunmak ve dinî mukaddesata arka çıkmak adına iki şey yapmayı amaçlamaktadırlar: Birincisi, aşağılık bir tarzda Şiîliği ve ruhanîliği savunma biçimidir. Görünürde bu hareket, Şiîlik ve ruhanîlik karşıtlarına karşı koyma adını taşımakla birlikte genelin zihninde bıraktığı etki, nefret ettirici bir etkidir. Hedef de zaten budur: Ruhanîliği savunma adına, aydınların zihninde ruhanîliği mahkûm edebilmek. Bunlar, ruhanîlikte hiçbir temelleri bulunmayan kimselerdir.

İkincisiyse -ki oldukça önemli bir konudur- şudur: Türlü hilelerle bizi ruhanîliğe karşı bir grup ya da birey ve bireyler olarak göstermeye çabalamakta ve bu ad altında saldırmaktadırlar. Hedefleri ise bizi, kendimizi savunmak amacıyla ruhanîliğe saldırmaya zorunlu kılmak ve bu saldırıyı göstererek toplumda, bu toplumun aydınlarından bir grup ya da bir kesimin ruhanîliğe karşı olduğu şeklinde bir izlenim uyandırmaktır. Bu, hedeftir. Onların oyunlarının bozulması ve hedeflerine -düşmanın yararına bir hedefe- ulaşmamaları için bizi yönelttikleri bütün yalancı ve sahte kışkırtma ve suçlamaları suskunlukla karşılayalım; hatta savunmaya geçmeyelim; doğru ve sağduyulu insanların özgür yargısına bırakalım ki böylece onlar, "Bu birey ya da bireyler ruhanîliğe karşıdır." şeklinde son derece saptırıcı bir sonuca ulaşamasınlar. Bunu burada söylüyorum. Çünkü bu sözleri söyleyen, bu tür inançları bulunan ve böyle düşünen birinin -ben ve benzerlerim gibi- dinî tebliğin üslubuyla ilgili ya da kimi itikat konularının çözümleme üslubuyla ilgili eleştirileri bulunabilir, bir ruhanîyle ya da ruhanîlikle kimi konularda anlayış olarak ihtilafa düşebilir, benim falanca din âlimi -ciddi bir din âlimi olan bir

ruhanî, dinin gerçek ruhanîsi olan biri- ile birçok ihtilafım olabilir, o şiddetle bana saldırabilir, ben de şiddetle ona saldırabilirim. Fakat benimle onun ihtilafı, bir oğulla babanın aile içindeki ihtilafıdır. Komşuya ya da yabancıya duyurulduğu zaman biz bir aile olduğumuzdan, bu nesil ile önceki neslin ihtilafını -ki her ikisi de bir imana, bir taassuba, bir özleme, bir hedefe dayalıdır- sokağa, çarşıya, pazara taşırmamaya, genelin önünde açığa vurmamaya ve böylece sadece bana ya da önceki nesle değil, bu ailenin tamamına düşmanlık besleyen kimselerin eline güzel fırsatlar vermemeye çalışırım.

Bu yüzden bir an bile bırakmıyoruz eski neslin, ilmî makam olarak dinin sorumlusu olan kimselerin yakasını. Eleştiriler getiriyoruz, önerilerde bulunuyoruz. Ama yabancının yanında onların özlerine teslimiz. Aile içinde birçok anlaşmazlık var. Ama bu çocuk çok bencil ya da çok ahmak olmalı ki sokağın kışkırtmalarını ailenin içine getirmekte ya da aile anlaşmazlıklarını sokağa götürmektedir. Her ne kadar hep saldırsalar da gece gündüz bizi kışkırtmaya çabalasalar da her ne kadar kimi zihinleri bulandırsalar da böyle bir şey yapmayacağım; yapmayacağız. Aydınlandınız mı?

Geçenlerde, uzaktaki arkadaşlarımdan biri gelmiş, "Her yerde gündemde olan bu konuları, bir dergide de söz konusu etmişler. Size karşı olan ve sizi şiddetle eleştiren kimseler, görüşlerini orada yazmışlar ve yazmayı da sürdürüyorlar. Siz de kendi görüşlerinizi yazın ki ne olursa olsun, konu ortaya konulsun." diyordu. Bizi de çatışmaya sokmak, bu durumda bizi, yeni şiir-eski şiir tartışmasında olduğu gibi bir dükkân açmak zorunda bırakmak istiyordu. Dedim, kendilerine selamımı götür ve şunu arz et: "Sensin...!"

İşte bu "ilk mukaddimetun bî rabtatun". Eğer Ali'nin takipçisiysek, kimi zaman saldırıda bulunmak ve karşılık vermekle, kimi zaman da susmak ve katlanmakla sorumluyuz.

Öncelikle şunu arz edeyim: Bu planı bu sınıfta tam bir ders ve öğretim şeklinde bitirmeye fırsat ve mecalimiz olursa şöyle bir tamamlama programı düzenleyeceğim: Bu anahtarı kullanarak,

Kur'an'ın kendisini bir metin olarak okuyacağız. O zaman orada, bu konulara dayanarak bu şekilde bir bakış açısı kazandıktan sonra, şu anda okumadığımız ya da okusak bile bizim için derin bir bağlantısı, şekli ve anlamı bulunmayan bu metnin (Kur'an'ın) güzelliklerle, derinlik ve doğrulukla ne denli dolup taştığını, her bireyin var olan bütün bilim dallarında bu kitaba ne zaman başvursa yeni bir söz bulacağını göstereceğim. Bu, dersin son bölümü olup ne kadar değer ve etkisi olacağını, hem Kur'an'ı araştırmak için nasıl bir yöntem elde edileceğini, hem de Kur'an'ı daha yeni şekliyle görmek için nasıl bir bakış kazanılacağını şimdiden kestirmek olanaksızdır. Bununla birlikte bu planın bir parçasına giriş olarak ilkin incelemek için var olan kaynakları belirteceğim. İkinci olarak da planın bu parçasına dayanan ve bu parçayı açıklamak için uygulanacak olan yöntemi -ki bu yöntemle Kur'an araştırılmalı ve çıkarımlarda bulunulmalıdır- ele alacağım. Kültür ve eğitim bakımından hangi dal ve düzeyde olursanız olun, son derece basit ve doğal olarak bu yöntemle çalışabilirsiniz.

Tevhit Bilgisine Giriş İçin Birkaç Kaynak

Bu öğretinin altyapısı olarak tevhit, üç başlık altında ele alınmaktadır:

Birincisi: Çok özel anlamda bir dünyagörüşü olarak tevhit.

İkincisi: Bir tarih felsefesi olarak tevhit; tevhidin tarihsel cereyanı ve toplumbilimsel altyapısı.

Üçüncüsü: Hayır ve şer esaslarına dayalı ahlâkî altyapı ve insanlık temeli olarak tevhit.

Öncelikle dünyagörüşü anlamında tevhit için -ki şimdi söz konusu ediyorum- birkaç kaynak bulunduğunu belirtmeliyim. Ne yazık ki bunların çoğu basılmamış konferanslardır; umarım basılırlar.

1- "Dünyagörüşü", Abadan Petrol Fakültesi öğrencilerince çıkartılan *Peyam Dergisi*'nde yayımlanmış bir konferanstır. Bu konferansta bir felsefe olarak dünyagörüşü, bu cümleden olarak tevhidin dünyagörüşü ele alınmıştır.

Sosyal bilimlerde öğrenim gören öğrencilerin daveti üzerine Tahran Edebiyat Fakültesi'nde "Şirk Sosyolojisi" konulu bir konferans vermiştim. Orada şirki, tevhidi anlamanın esas ve temeli olarak ele aldım (çünkü şirk tanınmadan tevhit anlaşılmaz) ve bir toplumbilimci bakış açısıyla şirk ve tevhidi inceledim.

Hüseyniye-i İrşad'da üç yıl önce "İbrahimî Dinlerde Tarih Felsefesi" konusunu ele alırken orada İbrahim kıssasındaki şirk ve tevhidi bir tarih felsefesi olarak açıkladım. *İslam Şinâsî*'de de İslam'ın temel esaslarından sonuncu esasa göre tevhit, sadece ahlâkî bir altyapı, ahlâkî bir öğreti ve yol olarak ele alınmıştır (Çünkü o zamana kadar, daha sonra gündeme getirilen konular aklıma gelmemişti). Bir başkası da Hüseyniye-i İrşad'da verdiğim ve Şirazlı öğrencilerin yayımladıkları "İbrahim'le Buluşma" adlı konferans olup bu konferansta hac felsefesi ve bu geleneğin tarihi, tevhidin dünyagörüşüne dayalı felsefî çözümlemeye uygun olarak irdelenmektedir.

"Âdem'in Mirası" ya da "Âdem'in Vârisi Hüseyin" adlı konferansta tevhit esası, hem dünyagörüşü hem toplumbilim olarak, hem şirk esasını ret hem de tarihî süreklilik ve kesintisizlik felsefesi olarak, hepsinden önemlisi de dinimizde bir yükümlülük olarak ve özel anlamda Aşura'nın ve Hüseyin'in devriminin, tarihin bu kişilerin omzuna yüklediği yükümlülüğün gerçekleşmesindeki rolü bakımından ele alınmıştır. Dolayısıyla tarihin veraseti, oldukça imalı ve daraltılmış bir biçimde, tevhidi hem bir felsefe olarak hem bir toplumbilimi olarak hem bir dünyagörüşü olarak hem ahlâkî bir öğreti, özellikle de herkesin omzunda bulunan toplumsal bir ödev olarak, daha özel anlamdaysa Aşura devrimine ilişkin yeni bir yorum ve hem de ahlâk için bir altyapı ve sağlam bir temel olarak ele almaktadır. Bugün bunun altyapısı bulunmamaktadır ve ahlâkın bastığı yer boşluğa dönüştüğü için ahlâkî değerler alt üst olmuştur. Ahlâk, altyapısı ve koruyucu temeli bulunmaması ya da bu temelin çürük olması nedeniyle radikalistlerin ve Sartre gibi insanların çabaları hep boşunadır, edebiyattan ibarettir.

Bir başka kaynak da "Hicretten Vefata" adlı makale olup -ki Peygamberlerin Sonuncusu Muhammed adlı kitapta basılmış olup

başka bir yerde bulunmamaktadır- Peygamberin siyerine bir mukaddime niteliğindedir. Orada, hicret konusunun gündeme gelmesi amaçlandığından İslam'ın hicretine ilişkin bir konu bulunmaktadır. Ayrıca bu makalede, başka bir yerde ya yeterince ele alınmayan ya da bu şekilde söz konusu edilmeyen dünyagörüşüne ilişkin bir konu da yer almaktadır.

Bunlar, tevhit ve tevhidin dünyagörüşü konularını daha geniş bir basamakta ve çeşitli kaynaklarla felsefî dünyagörüşü olarak, bir felsefî öğreti olarak materyalizmin karşısına, idealizmin karşısına, natüralizmin -ki elbette şimdi zayıflamıştır ama gene de bir öğretidir- karşısına ve aynı şekilde tevhit dışı şeylere dayalı dinlerin karşısına yerleştiren ilkeler vermektedirler.

Dünyagörüşü olarak tevhidin ne değeri bulunduğunu anlamak için şirke dayalı dünyagörüşünü ya da materyalizme dayalı dünyagörüşünü veya idealizme dayalı dünyagörüşünü ele alıp anlamamız gerekir. Böylece bunların karşıtı olan tevhide dayalı dünyagörüşünü anlamamız olanaklı duruma gelir. Bunların bilimsel biçimde tek tek ele alınması güç bir iş; ama ben günümüzün en esaslı felsefî öğretilerini -ki dünya gündemindedir- tevhidin yanında ele alıyorum.

Bir dünyagörüşü olarak tevhit, tevhide inanan insanın zihninde dünyayı anlama türünden ibarettir. Daha sonra tevhide dayalı bu dünyagörüşünün algılamaya, öteki felsefî konuların yorumuna yansımaları ve aynı şekilde bu dünyagörüşünün davranışlara, duygulara, düşünceye, toplumsal ilişkilere ve topluma egemen olan düzene etkisi söz konusudur.

Teslis (her anlamda üç tanrıcılık), senevîlik (her anlamda iki tanrıcılık), politeizm (her anlamda ister İran'da, Hint'te, Yunan'da ve Roma'da bulunduğu ve mitolojisini tanıdığımız biçimde çeşitli tanrılar şeklinde olsun, ister putperestlik sembolleri şeklinde olsun ve ister animizm, yani dünyaya ve insanlara etki eden çeşitli görünmez güçlere inanış biçiminde olsun çok tanrıcılık her ne olursa olsun) kendine inanan kişinin zihninde bir tür dünyagörüşü oluşturmaktadır. Böylesi dünyagörüşünde dünya, şirke da-

yalı olarak, müşrikin zihninde tasavvur olunan bu dünyaya ilişkin çelişik, çatışık, farklı ve uygunsuz kutuplardan, güçlerden ve hareketlerden oluşan bir dizgeden ibarettir.

Dünyanın ve insanın yazgısına karşın çeşitli güçlerin varlığına inanmak, bu dünyagörüşünde insanı dayanaksız, yönsüz, umutsuz ve imansız duruma getirmektedir. Kişinin yazgısının bu tanrılardan birinin ya da bu gizli güçlerin elinde bozulabileceğine, öteki güçlerin elinde oyuncak olabileceğine ve kişinin tanrıların ve gizli güçlerin çekişmelerinin oyuncağı olabileceğine inanmak, insan için, korkuya dayalı, şiddete ve parçalanmaya dayalı bir hayat felsefesi yaratır.

Lukretius, miladî 70 yılında Roma'nın büyük şairi, büyük filozof ve yazardır. Lukretius tanrılara inanmaktadır. Çağdaş Fransız yazarı Albert Camus'nün de üstadıdır. Şu farkla ki Lukretius, tanrılara inanırken Albert Camus Tanrı'ya inanmaz. Fakat öğretileri, dünyaya ve insana bakışları benzerlik taşımaktadır. Lukretius, *Tabiat Üzerine* (De Rerum Natura) adlı kitabında -ki onun başyapıtıdır- şöyle seslenmektedir: "Ey tanrılar! Siz, masum ve sığınaksız insanları kendi heves ve kinlerinize oyuncak eylediniz." Vebalı masum çocuklara işaret ederek -ki eskiden onları, kötü ruhlara ya da tanrıların lanetine tutsak oldukları inancıyla tapınaklara getiriyorlardı- yine şöyle seslenmektedir: "Ey dünyaya hâkim tanrılar! Bunlar sizin cinayetlerinizdir; bunlar sizin cinayet ve katı kalpliliğinizin kurbanlarıdır. Bu çocuk, sizin lanetinize uğrayacak ne suç işledi? Niçin onu lanetlediniz? Yoksa öteki tanrılardan öç almak için mi yaptınız bunu?"

Tanrılara isyan etmenin, dünyaya egemen olan düzenin, hayata ve insana egemen olan yasanın varlığına inanmamanın, şirke dayalı bir dünyagörüşüne inanmanın gereği olduğunu görüyoruz. Şirk dünyagörüşünde insan, farklı yönlerdeki bir sürü atlara bağlanmış bir fayton gibidir. Bu güçlerden, bu tanrılardan her biri onu kendisine doğru çekmektedir. Bu güçlerin doğurduğu sonuç, yokluk, karmaşa ve insanın yok oluşudur. Bu yüzden, kendiliğinden, şirke dayalı dünyagörüşünde -ister üç tanrıcılık, ister

ikicilik, ister çok tanrıcılık olsun- insan ile tabiat ilişkisi, bir sürü şahinin, bir sürü kurdun ağzındaki serçenin doğayla olan ilişkisi gibidir. İnsanın dünyaya karşı inancını yitirdiği bundan daha büyük bir musibet, bundan daha büyük bir felsefî ümitsizlik, bundan daha büyük bir duygu kargaşası, bundan daha büyük bir inanç bozukluğu olamaz sanırım. Çağımızın en büyük düşünce, ahlâk ve felsefe bunalımı, insanın her zamankinden daha fazla bilinçli, güçlü olmasına ve daha çok olanaklara kavuşmasına karşın dünyaya olan inancını yitirmesidir. İşte, Albert Camus gibi bir insan, her eserinde ince bir çelişkiye düşüyorsa, tabiata ve dünyaya inanmıyor olmasındandır. Bir gün toplumsal sorumluluktan, bir başka gün bir anı ganimet bilmekten, bir başka gün her şeyin boş oluşundan, başka bir gün kutsal olan ya da olmayan her türlü şeyin, iyi ya da kötünün, hizmet ya da hıyanetin değersizliğinden söz etmektedir. Çünkü dünya bomboş olduğunda ya da dünya bilinçsiz ve kinci güçlerin çekişme alanı durumuna geldiğinde, yazgıya ve geleceğe tek bir ruh ve yön hükmetmeyince, kendiliğinden Albert Camus meydana gelir. O zaman, incelikli biçimde, böylesi bir dünyada insanı kurtarmaya çalışan bir insan bunu başaramaz; kâinat düzeninde her yandan boğulmuş bir insan -kâinat da kurtarıcının inancına göre cehalet, çatışma ve tefrika üzerine kuruludur- nasıl kurtarılabilir? Camus'nün bu sözü, bu savı, Jean Isoule'nin deyişiyle, -gerçi Camus'den öncedir ama buraya uygun düşmektedir- "zehirle dolu bir denizden bir tas tatlı su almak" demektir. Fakat kör maddeciliğe ya da bilinçsiz doğaya dayalı bir dünyagörüşündeyse -Sartre'ın kendi deyişiyle- "Dünyadan Tanrı'yı kaldırdığımızda, insan tabiatta ve tabiata yabancılaşır." İyi dikkat ediniz, bu söz çok önemlidir: Tanrı'yı tabiattan kaldırırsak, kaçınılmaz olarak, insan tabiatta ve tabiata karşı yabancılaşır. Heidegger'in -ki Sartre'ın üstadıdır- deyişiyle, insan, doğa çölüne sürülmüş bir garip durumuna gelir. İnsanın tabiata yabancılaşması Tanrı'yı reddetmesiyle başlar; niçin? Çünkü insan, anlayan, düşünen, ideali olan, seçme hakkı olan, sorumluluğu olan -ki bunlar insanın nitelikleridir- irade, bilinç ve duygu sahibi bir varlıktır. Ama Tanrı'yı tabiattan kaldırırsak -

natüralizmde ya da materyalizmde farklı değildir- tabiat, büyükçe bir ahmak düzenek haline gelir -bu söyleyiş Sartre'a aittir-, bilinçsizleşir, ilgisizleşir, kendine ya da kendinden başkasına, yani insana karşı duygusuzlaşır ve leş olup çıkar. Tıpkı annesinin karnında canlanan, kendisine karşı duygusu, yaşayışı, hareketi ve çabası bulunan ve dışarı çıkmak, doğmak isteyen bir cenin gibidir; ama anne ölmüş bir leş haline gelmiş ve soğumuştur. Doğal ve mantıklı olarak, bu çocuğun -bu ölü annenin içerisindeki diri, duygulu ve bilinçli çocuğun- anneyle olan bağlantısı, uyumsuzluk, yabancılık ve inançsızlık temelinde tasarlanır.

"Bilinçsiz ölü bir düzende bilinçli diri bir varlık": Bu, materyalizme ya da natüralizme dayalı bir dünyagörüşü olup bu dünyagörüşünde insan, doğayla tam anlamıyla çatışık bir cinsiyet taşıyan bilinçli, diri ve hassas bir varlıktır. Burada insan, tabiatın dışında bir umut, sığınak ve dayanak arama şansından yoksun olarak tabiatta garip kalmıştır. İnsan, dünyanın bir hedef ve bilinci olmadığını, anlamadığını, duymadığını, korku ve ürküntü tanımadığını hissettiğinde -ki günümüz insanına böyle şiddetle musallat olan felsefenin korku ve huzursuzluğu bu dünyagörüşünden kaynaklanmaktadır- insan, dünyanın hareketler bütününün bilinçsiz olduğuna ve bu çehrenin, bu göğün ve bu tabiatın ardında bir şuur bulunmadığına inandığında ve yine Sartre'ın deyişiyle, dünyada kimsenin olmadığına, bir haberin bulunmadığına inandığında boş bir dünyagörüşü oluşturur, dünyanın bütün hareketlerini anlamsız bulur ve her türlü olguyu, inancı ya da inançsızlığı, iyiliği ya da kötülüğü, çirkinliği ya da güzelliği, fedakârlığı ya da feda etmeyi eşit görür. Çünkü siz odanızda bulunduğunuzda orada hiç kimse yoksa ve hiç kimse sizin hareketlerinizi görmüyorsa giysinizin, durumunuzun, biçiminizin, duygunuzun, konuşma biçiminizin, susuşunuzun, sözlerinizin çirkin ya da iyi olması, oturuşunuzun, giyinişinizin güzel ya da kötü olması önemli değildir. Çünkü bir olguya anlam, yön ve değer veren şey, o olgunun anlamı, yönü ve değeri değildir, tersine ona anlam, yön ve değer veren şey, bu olguyu duyan duygunun, bu olguyu anla-

yan anlayışın, bu olguyu anlatan sözün ona bağışladığı anlam, değer ve yöndür. Burası, son derece derin bir konudur. Sartre *Edebiyat Nedir* adlı kitabında varlığın, eşyanın ve kâinatın anlamı olmadığını, tümünün bilinmez ve anlamdan yoksun bir karanlığa gömülü bulunduğunu söyler: Yazar ya da konuşmacı, bir şeyi anlattığında, tabiatta bulunan bir nesne ya da varlıktan veya bir kavramdan söz ettiğinde, o olguyu ya da varlığı açıklarken ona belirlilik, somutluk, şekil, anlam, değer ve hedef kazandırmış olur. Bir kimse, olguları anlatmaz ve toplumsal gerçekleri açıklamazsa o toplumsal gerçekler var olmamış, somutlaşmamıştır.

Şair, tabiatın güzelliklerinden söz etmezse, bir kimse güzellikleri hissetmezse o güzellikler yoktur ya da varsalar bile o güzellikte değildirler. Bir bilinç tabiatın hareketlerini duyarsa, bir göz bu dünyada benim yaptığım seçimi anlarsa, bir yargı benim yarattığım bir değeri mantıklı ve doğru bir biçimde değerlendirirse, bir yargı benim ortadan kaldırdığım değeri mahkûm ederse, işte o zaman benim edimim, benim iradem, benim seçimim, benim hıyanet ya da hizmetim, benim şerrim ya da hayrım kesin olarak anlam kazanır. Dünyada ve bu bilinçsiz, ahmak ve bu kokuşmuş çatının altında -ki fiziksel öğelerden oluşan bir bütündür- o gören göz bulunmazsa, her hareket ve eylem -iyi ya da kötü, hayır ya da şer- eşittir. İster insanları kendi çıkarların için yok et, ister kendini başkalarının iyiliği için yok et, birdir. Çünkü ayırt edebilecek, duyabilecek, değerlendirebilecek kimse yoktur. Odada hiç kimse yoktur; ister orada pijamayla, pantolonla uzan, ister en güzel, en alımlı giysileri giyip son derece edeplice otur, fark etmez. Anlamada ve teşhis etmede fark bulunmaktadır. Bu yüzden, insanı reddetmek olmayacağından, onun hassas oluşu, bilinçli oluşu, anlayan bir varlık oluşu da yadsınamaz doğal olarak. Tabiattan Tanrı'nın kaldırılması da imkânsızdır. Çünkü Tanrı'yı tabiattan kaldırdığımızda dünyanın tabiatı ruhsuz, bilinçsiz, kavrayışsız, mantıksız, ölçüsüz ve hedefsiz, anlamaktan yoksun büyük ve karmaşık bir leş durumuna gelir. Böylece, insan-tabiat ilişkisi, bir yabancılaşma ilişkisine dönüşür kendiliğinden. Böyle

bir dünyagörüşünde dünyanın insan yaşayışıyla ilişkisi, annenin ölü gövdesinde bulunan ve etkin olan bir ceninin bu ölü gövdeyle ilişkisi gibidir. Bunun etkisiyle kof bir felsefe, boş bir felsefe, her işin anlamsız oluşu felsefesi, iyinin ve kötünün bir oluşu felsefesi, inandığımız bütün değerlerin altüst edilmesi felsefesi oluşmuştur. Bu, bugün çağa ve neslin zihnine egemen olan felsefedir. Oysa tevhit -bunun iki boyutlu ve iki yönlü bir yol olduğuna dikkat ediniz- bir yandan bir vuruşla ayırmaya, dağınıklığa ve dünyanın çok kutuplu oluşuna dayanan dünyagörüşünü, tanrıların feodalizmini, şirk mezhebini reddetmekte ve evrene tek yönlü uyumlu bir vahdeti -ikici, çok tanrıcı, çok kutuplu dünyagörüşü karşısında- egemen kılmaktadır. Öte yandan da materyalizm ya da natüralizmin dünyagörüşü karşısında -ki maddî dünyada, fizik dünyada Tanrı yoktur- tevhit, bilinçsiz ve duygusuz bir leş durumundaki tabiata bilinç, uyanıklık, bakış, hassaslık, irade ve hedef, sonuç olarak, anlam ve değer bahşeder.

Çok Tanrıya İnanılabilir Ama Bunların Tezat ve Çelişkisine Hayır mı?

Bu mümkündür. Ama öncelikle, her biri bağımsız ve faal lezzetler taşıyan bu tanrıların bile birbirleriyle hiç ihtilafa düşmeyecekleri bu imanı bize verecek icra garantisi nedir? İkinci olarak da bu tanrıların akıllarının, kendi çıkarlarını birlik, ortaklık ve uyumlulukta görecek düzeyde olduğunu varsayalım; ama var oluşta, bir muhatabı olmasını isteyen bir insan varlığı olarak hangi yöne yönelmeliyiz? Din ve felsefenin -tanrı tanır bir felsefe ve tanrı tanırlığa dayalı bir din- ihtilaflarından biri şudur: Felsefecilerin ispat ettiği Tanrı, mantık, bilim ve kanıt açısından muhkem olan bir Tanrı, sevilebilir bir Tanrı değildir. Filozof, Tanrı'yı Max Planck'ın "Kuantum"u keşfedişi gibi keşfetmektedir. Oysa dinin tanıttığı Tanrı, dünyaya egemen olan bir irade, yenilgi kabul etmez ve mutlak bir görkem ve büyüklük olmasının yanı sıra, ebediyetin ihtişamını taşımasının, mutlak cebbar olmasının yanı sıra, bir dostun yumuşaklığıyla, bir aşkın güzelliğiyle, insanın kendi samimiliğiyle mu hatap, söyleşmeye ve gönül derdini aç-

maya taraf olabilir. Aynı şekilde, onca görkemiyle birlikte insanın en samimi yalnızlıklarına konuk olabilir. İşte buna dayanarak, çeşitli tanrıların elbirliği ettiklerine, dünyada hiçbir zaman ayrılık ve çatışma çıkmadığına inanırsak, biz de bu durumda dünyada yönümüzü yitirmiş oluruz. Dünyanın birliğine inanırsak, ne olursa olsun, varoluştaki hedef ve muhatabımızı yitiririz. O zaman Tanrının bir kimse olmasının yerine bir ortaklılık söz konusu olacaktır. Tevhidî dünyagörüşünde dünya (varoluş anlamında dünyadan söz ediyorum; maddî ve manevi dünya ve ahiretten söz etmiyorum), hep birlikte yaratış adına uyumlu bir düzenden, tek bir ruhla diri, tek bir iradeyle hareketli olan ve aynı zamanda duygulu, bilinçli, mantıklı ve hedefli bir vücuttan, muvahhidin (birleyici) zihninde şekillenen çeşitli öğeler, yasalar, görüngüler ve hareketler dizgesinden ibarettir.

Bu dünyagörüşü tevhide dayanmaktadır. Dolayısıyla dünya tek vücut olmaktadır. Dünya ve doğa, tek bir düzenin egemen olduğu tek bir gövde olmaktadır. Onun hangi şeyine egemenlik söz konusudur? Çeşitli öğelerine. Maddî ya da manevî, ruh ya da cisim, aşağı ya da yüce olsun fark etmez.

Evrendeki öğelerin tümü uyumlu bir birlik taşımaktadırlar. İster en temiz ve en yüce soyut, metafizik öğeler olsun, ister toprak öğesinin en aşağısı olsun, hepsi tek bir ruhtan hayat almakta, tek bir kandan beslenmektedir. Bu şekilde, tümüne, tek bir hareket, tek bir akıl, tek bir tedbir ve tek bir hedef egemendir. Bir gövdeyi göz önüne alın: Beyin hücresi, bu gövdeyi oluşturan en şerefli, en karmaşık ve en yüce hücredir. Bunun yanında bir tırnak parçası, bir bağırsak lifi, değerli beyin hücresinde bulunan aynı ruhu, aynı ışığı, aynı hayat ve hareketi taşımaktadır. Dolayısıyla bu aşağı değerdeki tırnak hücresiyle, değerli beyin hücresi ya da omurilik veya sinir hücreleri arasında çatışma, ayrılık ve çelişki bulunmaması bir yana, mertebeler zincirini korumaları nedeniyle -derece bakımından- hayat, hareket ve varlık açısından tek olduklarına da inanırız. Bu tek ruh, tek bir bilinç ve iradeyle bu gövdenin bü-

tününe egemendir. İşte bu gövdede her hücre, genç olmak ve diri kalmak için, bu gövdeye egemen olan bu ruhla, bu ortak hayatla olan bağını ve iletişimini korumaya çalışmaktadır. Eğer bu canlı hücre -ki kendisi, bir iş, mucize ve kompleks dünyasıdır- bağını koruyamazsa, kolayca, hızla ve hiç beklemeksizin çürük bir parçaya dönüşür ve bir anda yok olur. *"Ona yönelenden başka her şey yok olucudur."* ayeti şu anlamdadır: Dünyadaki her nesne, her şey yok olucudur. Ancak yüzü ona dönük olan şey bunun dışındadır. Bu, dünyagörüşüdür. Bir birey, bir insan, kendisinin dünyanın manevi sistemiyle ve doğanın vücudundaki bütün hücrelere egemen olan hayat bağışlayıcı ruhla olan bağ ve ilintisini koparırsa, hiç duraksamadan, kâinat düzeninde çürümüş bir madde durumuna gelir ve yok olur. Bu bağı korursa, bağını koruduğu ölçüde canlı ve diri kalır.

Tevhidî Dünyagörüşünde "Çokluk" ve "Birlik"

Çokluk, yani bu dünyagörüşünde gördüklerimiz, türlü türlü olgular, farklı insanlardır. İnsan ve doğa arasında, hayvanlar arasında farklılıklar vardır. Öğeler bir değildir. Hareketler, kimi zaman çatışık ve çelişik olup insana ürküntü ve korku düşürür. Bu çoklukların altında, uyumlu, ince, akılcı ve bilinçli bir birlik bulunmaktadır. Muvahhit bunu hissetmekte ve bu yüzden farklı nesnelerin tümünü tek bir ruh ve tek bir hareket olarak yorumlamaktadır -doğru olarak anlamamış olsa bile- Max Planck'ın dediği gibi: "Kepler, dünyaya bilinçli ve haberdar bir yasanın egemen olduğuna inandığı için fizik biliminin yaratıcısı oldu." Çünkü araştırmasından önce bu imanı taşıyordu. Fakat Kepler'den daha akıllı olmasına ve daha yeni araştırmalar yapmasına karşın, bu esasa -bütün varlığa bir iradenin egemen olduğu ve varlıktan her parçanın bu tek ve büyük hükümranlıkta kendi yükümlülüğünü yerine getirdiği esasına- inanmadığı için, Planck'ın onca deha ve aklı sadece cüzi araştırmalar yapmak yolunda harcandı. Örneğin, farenin kuyruğundaki x ışınlarının araştırılması, araştırılmakta olan konular arasında yer almaktadır.

Kur'an'da tevhidî dünyagörüşü gereğince bütün sınırlamalar ortadan kalkmaktadır. Şurası oldukça şaşırtıcıdır; ama ne yazık biz, kelamcı, filozof, tefsirci vb. olarak -felsefe, tasavvuf ve dinde- eski çoktanrıcı dinî görüşün ya da Yunan felsefesinin veya çatışkılı Hint düşüncesinin etkisi altında kaldığımız ve felsefe, tasavvuf ve din -her üç öğreti-, dünyayı çatışık kutuplara ayırdığı (hatta birleyici dinler de bunu yapıyordu), sonra sınırlar koyduğu ve âlemde iyi ve kötüye, dünya ve ahirette, dünyaları birbirinden ayıran, birbiriyle çatıştıran perde ve sınırlara ve birbirleriyle çatışan -ister tasavvufî, ister felsefî, ister dinî olsun- olgulara inandığı için bu düşünürlerin, kelamcıların ve âlimlerin beyninde bunlar egemendi. Şaşı bakıyorlardı ve Kur'an'ı bu durumda inceliyorlardı. Yine bu şaşı bakışla, Kur'an'ın tevhidî dünyagörüşünde egemen olan birliği göremiyorlar, ikiymiş gibi görüyorlardı. Oysa bir kişi, bu malumata sahip olmama erdemini taşıyıp Kur'an'a yaratılış gözüyle, bir ümminin duyularıyla bakarsa o bölümlemeleri görmeyecektir.

Tevhit, tarih boyunca insanın zihninde hep buluna gelmiş olan çelişkilere birlik bağışlamaktadır. İnsan, doğa ve Tanrı (metafizik) kutupları birbirlerinden ayrı -ayrı ayrı üç dünya- olup her birinin ayrı sembolleri ve ayrı tanrıları vardı ve birbirleriyle esas olarak çelişmekteydiler.

Dinlerin çoğunda, insanı yaratan tanrının başka, doğayı yaratan tanrının da başka olduğunu görüyoruz. Promete insanın yaratıcısıyken, Zeus doğanın tanrısıdır. Buysa, esas olarak insan ve doğanın birbirinden farklı iki dünya olduğunu ve yine tanrıların dünyasıyla insanların dünyasının bir olmadığını ve birbirinden uzak olduğunu göstermektedir. Ayrıca alt tarafında maddî doğa, üst tarafında da ilahî doğanın, meleklerin dünyasının, fizikötesinin, tanrıların yerinin (bizim zihnimizde de olduğu gibi) bulunduğu bir perdenin ya da bir çatının bulunduğunu da göstermektedir. Dünyayı gök adıyla kubbemsi bir çatısı bulunan bir hamama benzetmektedirler. Bu kubbenin altında bulunan her şey aşağıdır, horlanmıştır, çirkindir, kokuşmuştur. Göğün

ardında bulunan her şey ise güzeldir; orada soyut varlıklar, melekler, tanrılar ve ruhlar vb. bulunmaktadır. Bu, hem tasavvufî hem felsefî hem de dinî bir coğrafyadır. Tevhit, gelip bu sınırları, bu çatıları, bu bölümlemelerin hepsini altüst etmiş ve varlığı bir gücün, bir imparatorun, bir hâkimin ve bir tedbirin buyruğu altında, tek ve uyumlu bir imparatorluk haline getirmiştir. Bununla birlikte, bu büyük imparatorluk ülkesinin her anında, her yanında aynı ölçüde hazır bulunan imparatorun, burada merkezi, uzaklığı, yakınlığı vs. yoktur. Tevhit gelir, bu dünyada -ki tek vücuttur- doğanın insanla ve fizik ötesiyle olan ayrılığını -fizik ve metafizik, doğa ve doğa ötesi terimleri ve maddî dünya ve gaybî dünya anlamında yer ve gök terimleri, İslamî görüşte bulunmaz; daha sonraları, Müslümanların görüşünde varlık kazanmıştır- olumsuzlar ve bu birbirlerinden ayrı üç dünyayı birleştirir. Tanrı'yı, bulutların arkasından, göğün öte yüzünden, gayb perdesinin ardından, muvahhidin zihninden çıkarıp gök ve yer kandilinin, yani dünyanın içinde bulunan bir ışık gibi parlatır.

Tevhit, felsefe tarihinin en eski zamanlarından bugüne değin, Lao Tzu ve Konfüçyüs döneminden, Eflatun ve Aristo döneminden tutun, Bergson, Descartes, Pascal ve Kant dönemine değin var olagelmiş çatışkı ve çelişkiyi ortadan kaldırır. Tevhitten önce, şu iki güç hep birbiriyle savaşıp durmuştur; her birinin kendi partizanları vardır: Düşünürler, arifler ve filozoflar arasında, gönül gücüyle beyin gücü, akıl gücüyle aşk gücü, işrak gücüyle istidlal gücü hep savaşa tutuşmuşlardır. İslam kültüründe de bu ikisinin kendi akımları bulunmakta ve birbirleriyle savaşmaktadırlar. Mevlana, istidlalcilere ve felsefecilere saldırmakta, felsefeciler de işrakileri ve mutasavvıfları cahillikle suçlamaktadırlar. Bunlar, Tanrı'nın sadece kalp yoluyla tanınabileceğini söylerler; çünkü akıl sadece cüzi şeyleri anlayabilir. Onlar da kalbin bedene kan ulaştıran bir tulumba olduğunu, bilinmeyeni bilinir kılanın akıl olduğunu söylerler. Pascal, kalbin birtakım delilleri vardır ki akıl bunlara ulaşamaz, derken, Hafız, "Sufinin defterinde yazı ve harf

yoktur -bilgi ve akılla ilgisi yoktur-, onda kar gibi beyaz kalpten başka bir şey yoktur" der.

Akılcı Meşşaî felsefecileri ile arifler -duyumcular; sezgiye, işraka ve duyuma inananlar- arasındaki savaşım, Doğu'da ve Batı'da, Hint'te, Yunan'da, geçmişte ve günümüzde hep var olmuş ve beşerin zihnini egemenliği altına almıştır.

"Doğru Anlama" Adında Tek Bir Güç

Kur'an'daki tabirler, esas olarak, bu dilin bu iki şey arasındaki ayrılığı söz konusu etmediğini ve -Tanrı'nın bile- gerçeğin keşfedilmesini tek bir güç olarak anlayışa, kavrayışa bıraktığını hissettirecek niteliktedir. Sanki insanda kalp ve beyin, akıl ve duyu ya da sezgi adında iki gücün bulunmadığına, tersine, doğru anlamak adında tek bir gücün var olduğuna inanmaktadır Kur'an. Bu, "lüb"dür, akıldır, "fuad"dır. Bu üç tabir, Kur'an'da eşit olarak yer almaktadır. Dolayısıyla tevhit, aşk ve akıl arasındaki birliği, Beatrice ile Virgilius arasındaki birliği, İbn Sina ile Ebu Said arasındaki birliği, Pascal ile Descartes arasındaki birliği gerçekleştirmekte ve insanı aşk ve akıl, işrak ve istidlal diye iki kutba ayırmamaktadır. Çünkü tevhit, hiçbir ikiliğe ve ikiciliğe -ruhta ve bireyde de olsa- katlanamaz: Tevhit, ruh ve cisim arasındaki süreğen ikiliği ortadan kaldırır. Siz Kur'an'da, cismin ruhtan ayrıldığı ya da ahlâkî, dinî, tasavvufî ve felsefî temellere varacak ölçüde ruh ve cisimden ayrı ayrı söz edildiği bir yer bulamazsınız kesinlikle.

Doğu'da ve Batı'da genellikle, ruhu cismin, cismi de ruhun karşıtı olarak görürler. Ruhun tekâmülünün cismi yok etmekle olacağını, gövdenin tekâmülününse ruh ve aklı yok etmekle olacağını öğretirler. Oysa burada yine de tek bir insan yaşamaktadır; ruh ve cisim iki boyut, iki öz olarak ayrılarak yan yana konulmamıştır. Eğer Kur'an'da iki yerde ruh kelimesi kullanılmışsa bu, "sprit" -yaygın anlamıyla- ve "tin" ve "nefis" anlamında değildir. Bu bir melek adıdır. Fizyoloji, psikoloji vs.den söz edilmemektedir. Burada, Arap'ın zihninde bulunan ve hep sorup durduğu ve cevabı "Rabbin işindendir" olan son derece derin anlamı vardır. O, özel

bilinç ateşidir; nübüvvet onun içinden kaynamaktadır. Varlıktaki, dünyagörüşündeki tevhit, sürekli çatışan iki dünya -dünya ve ahiret- arasındaki birliği gerçekleştirir. Dünya ve ahiret, öyle parçalanıp bölümlendirilmiştir ki bilginlerden kimileri, ahiretin ayrıntılı coğrafyasını bile yazmışlardır! Kendi evinin adresini bilmez, ahiret coğrafyasi yazar. Özetle, başını mezara koyduğunda ahiretin yollarının, arka sokaklarının nasıl olduğunu, aşağısının yukarısının ne tertipte bulunduğunu, yerin nice, göğün nice olduğunu bilirsin işte. *Menazilu'l-Âhire* (Ahiretin Menzilleri) kitaplarının ne denli dünyacı olduklarına bir bakın.

Kur'an'da, bu dünya-öte dünya, maddî dünya-manevi dünya, fizik dünya-metafizik dünya yoktur. Dünya ve ahiret -şu anlamda ki ortada bir duvar; bizim bulunduğumuz taraf dünya, onların bulundukları tarafsa ahiret- diye bir şey yoktur. Dünya bir sıfattır, sıfat-ı tafdilidir, coğrafya ve mekân adı değildir, bir yer adı değildir. Tersine, dünya en aşağı, en yakın, en küçük ve en aşağılanmış anlamında bir sıfattır. Ahiret de özel bir coğrafi yer adı değildir. Ahiret, dünya ötesi olan şeydir. Dar görüşlü, yüzeysel görüşlü ve bencil olan ve bütün konuları günlük konular, ganimet anı olarak, harisçe, bencilce algılayan kişinin dünyevî görüşü vardır, hayatı dünyadır, namaz bile olsa. Bir kimse, kişisel çıkarlarından daha büyük, beninden ve benin maddî ve manevi isteklerinden daha yüce bir hedefi gözetir ve bunları daha yüce ve daha büyük hedefleri gerçekleştirmek yolunda feda ederse, bu ahirettir. Başka türlü açıklayacak olursak: Evrenin bütün nesnelerini, her şeyi -iktisattan tutun da toplumsal konulara, hatta dinî, manevi ve insanî konulara varıncaya değin her şeyi- başkalarından, ötekilerden kendime doğru çekersem bu dünyadır. Her şeyi kendimden alıp başkalarına verirsem, öyle hissedersem bu ahirettir, ekmek bile olsa. Bu yüzden rivayetlerde, bir kimsenin halka hizmet için bir fırın açarsa, toplumuna hizmet için gidip inşaat ustalığı öğrenirse, onun ustalığının, alışverişinin, dükkâncılığının ibadet olduğunu okuyoruz. Eğer ibadeti ekmek dükkânı haline getirirse bu, dünyalıktır.

Maaş ve Mead Birliği

Maaş ve mead -maddî hayatla manevi hayat- bütün ahlâkî, tasavvufî ve felsefî öğretilerde hep birbiriyle çatışma durumundadır. İktisadî işlerin ardına düşmüş ve maddî konulara dalmış biri ya manevi duygulardan yoksundur ya da bu duyguları zayıflamıştır. Dünyayı, iktisadî ve maddî konuları olumsuzlayıp bir yana bırakan ve maneviyata gömülen biri ise meada sahiptir. Her yoksul, yoksun ve horlanmış insan ve milletin meadı sağlanmıştır. Her mutlu insanın, her ileri, uygar ve tok toplumun ise ahireti kötüdür. Öyleyse ahiret, tembellerin, asalakların ve dilencilerin malıdır. Oysa tevhitten kaynaklanan esasa göre, bu ikisi arasında bir tezadın olmaması bir yana, maaş ve mead, dünya ve ahiret, uyum içinde olup birbirinin neden ve sonucudur. "Dünya, ahiretin tarlasıdır" sözü, birbiriyle çatıştığı sanılan dünya ve ahiret arasındaki tevhidi göstermektedir. Dünyası bahtsızlık üzerine kurulu olanın ahireti daha bahtsız olacaktır; cennetin, dünyadaki zayıflığını ve aşağılığını düzelteceğini ve telafi edeceğini sanmamalıdır. Burada çabalayıp elde edemediğini öte dünyada elde edeceğini de sanmamalıdır. Burada kör olan biri orada da kördür. Burada maddî hayatı olmayanın manevi hayatı, tanrısal yazgısı da olmayacaktır. Dünya ve ahiret birbirlerinin neden ve sonucudurlar. Tohumunu bu dünya hayatında ektiğimiz bir bahçedir cennet.

Bu, tevhidin dünyagörüşüdür. Onda, bu şekliyle ruh ve madde, dünya ve ahiret, mana ve doğa, doğa ve insan, uyum içerisinde, tek bir yön, tek bir ruh, tek bir akıl, tek bir irade ve tek bir hedef taşımakta, aralarında neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Fakat Kur'an, tek dünyayı, tek varlığı, her şeye egemen olan bütünsel vahdeti bölümlendirmektedir. Bu dünya, iki ülkeye, iki kutba ayrılmaktadır: Bir dünya, bir ahiret bizim sandığımız gibi değildir elbette. Tek tevhidî dünyagörüşüne göre varlık, gayb ve şehadet şeklinde bölünmektedir. Gayb, hissedilemeyen ya da şu anda bizim için bilinmez ve hissedilemez olan veya hissedilmesi aslında olanaksız olan ve hep gayb içinde bulunan her şeydir. Şehadet ise görülebilen ve hissedilebilen şeylerdir. Öyleyse dünya

gayb ve şehadet, yani hissedilen ve hissedilemeyen diye ikiye ayrılmaktadır. Bu bölümleme de bir ikicilik ve ikilik dönemini egemen kılmakta mıdır? Dünyanın bu şekilde iki kutba ayrılması tevhide ters düşmekte ve onu çürütmekte midir? Niçin?

Evren, dünya ve ahirete, fizik ve fizikötesine, madde ve manaya, ruh ve cisme ayrılmaz. Tüm varlık birlik ve uyum içinde olup tek bir gövde taşımaktadır. Ama Kur'an'ın dünyagörüşünde bütün nesneler, gayb ve şehadet nesneleri biçiminde ayrılırlar. Yine de bu bölümleme, tevhit düzeninde evrene egemen olan birliğe aykırı mıdır, değil midir? Sözünü ettiğimiz şehadet ve gayb, bunların özüne dayalı bir bölümleme mi yoksa insan beniyle ilişkisine dayalı bir bölümleme midir?

Bu bölümleme, zatî değil, itibarî bir yön taşımaktadır. Yani gayb, şehadetle aynı cinsten değildir ya da bu ikisi aslında iki ayrı cins ve özde olup birbirleriyle çatışıktır, demez. Seninle ilişkide dünya, gayb -sana göre- ve şehadet -senin bakışında- şeklinde bölümlenmektedir, der. Fakat bu, Tahran'ın bölümlere ayrılmasıdır. Elbette Tecriş Meydanı bize yakın, Tophane Meydanı ise uzaktır. Fakat Tahran'ın bu şekilde Tophane ve Tecriş Meydanı diye bölünmesi, ayrı kategori ve ayrı cins olarak bölünmesi midir, yoksa her ikisi birlik içinde olduğu halde, burada durmakta olan ben ile olan göreli ve itibarî ilişkide mi bölümlere ayrılmaktadır?

Dolayısıyla şu anda gayb olan bir şey, bir vesileyle bilimin ilerlemesi, ilham, vahiy, felsefe, bilincin ya da başka şeylerin gelişmesi yoluyla yarın benim için hissedilir olduğunda özü ve cinsi de farklılaşacak biçimde şehadet olur. Öyleyse dünyanın gayb ve şehadet şeklinde iki ulama ayrılması, dünyanın farkında olan, dünyayı gören insana dayalı itibarî bir bölümlemedir; senin görmediğin nesneler vardır, senin görebildiğin nesneler vardır. Öyle ki şu anda da fizik bilimi aynı bölümlemeyi yapmaktadır: Kimi fiziksel nesneler hissedilemezken, kimi fiziksel nesneler hissedilebilirler. Amipleri görmeyiz, ama büyük hayvanları görürüz. Bu, nesneleri ve tabiatla olan bilimsel ilişkimizi bölümlendirdiğimizin işaretidir. Öyleyse bir kelimeyle terim olarak konuşmak

istersek, dünyanın gayb ve şehadet diye bölümlenmesi, evrenbilim konusu değil, toplumbilimsel tanıma ya da mitoloji veya epistemoloji konusudur. Dünya gayb ve şehadet olarak ikiye ayrılırken, gaybın kendisi, Allah'tan başkasının bilemeyeceği gayb ve bilinebilir olmakla birlikte halihazırda bilemediğimiz gayb şeklinde ikiye ayrılır.. Burada tevhit, derinlik kazanmakta, doruk noktaya ulaşmaktadır. Yine Kur'an'ın diliyle söyleyecek olursak, bütün nesneler ve taradığımız şeylerin tümü iki olguya, iki gerçeğe ayrılmaktadır.

Kur'an'da Sünnet ve Ayet

Bütün varlık şu iki gerçekten oluşmuştur: Biri sünnet, ötekisi ayet. Kur'an, sünnet dediğinde, bireye, hayata, dünyaya, insan tarihine, toplumlara ve doğaya egemen olan bilimsel yasaları amaçlamaktadır. Sünnet, bilimsel yasalardır.

Ayet nedir? Ayet, toplumsal, insanî ya da maddî olgulardır. Olgunun kendisidir ayet. Bir toplum, eğlenceye daldığında çöker ya da bir toplumda çöküntü belirtileri ortaya çıktığında çökme etkenleri eğlenceye yönelir. Bu bir sünnettir, yasadır. Fakat gece bir ayettir, sivrisinek bir ayettir, gecenin ve gündüzün gelmesi ayettir. Yağmur ayettir, ışık ayettir, yer ve gök ayettir. Ayetlerden oluşan bir liste Rum Suresinin sonunda sıralanmıştır: "Ve min âyâtihi..." "Ve min âyâtihi..." (Yine onun ayetlerindendir...) Burada Kur'an, ayeti hangi anlamda kullandığını göstermiştir. Ayrıca Kur'an'ı açıp "Keşfu'l-Kelimât"tan (Kur'an Terimleri Sözlüğü) yararlanarak gayb, şehadet, ayet ve sünnet kelimelerini bularak bu kelimeleri inceleyebilir ve böylece Kur'an'ın nelere ayet, nelere sünnet dediğini anlayabilirsiniz. O zaman Kur'an'ın nesneler arasındaki bağıntılara sünnet, nesnelerin kendisine de ayet dediğini anlamış olacaksınız. Şaşırtıcıdır ki Kur'an da hem bir sineğe ve sivrisineğe ayet demekte -şuna dikkat ediniz, çünkü oldukça şaşırtıcıdır- hem büyük bir insanî gerçeğe hem Kur'an gibi bir gerçeğe ve hem de Musa'nın ya da İsa'nın mucizesine ayet demektedir. Biz bunlara mucize adını verirken, Kur'an bunları ayet diye adlandırmaktadır. Sinek ya da gece ve gündüzün gelişi,

maddî olgular ve bilimsel yasalar durumundayken vahiy ya da İsa aracılığıyla ölünün diriltilmesi mucizedir, yani metafiziktir, bilimdışıdır; kısacası bilimsel yasalara ve fizik dünyaya uymaz. Oysa Kur'an, her iki olgu için de -ki biri maddîdir, biri gaybîdir; biri bilimseldir, ötekisi bilimdışıdır ve bilimin ilgi alanına girmez- tek bir kelime seçmiştir ki o da ayettir.

Kur'an'ın Diliyle Tevhide Dayalı Dünyagörüşü

Acaba Kur'an şunu söylemek istemiyor mu: Kimilerinin mucize ve gayba ait olduğunu, kimilerinin de bilimsel ve hissedilebilir olduğunu hayal eden sen, aşağıdan baktığın için böyle bir bölümleme yapmışsın, ama eğer yukarılardan bakarsan hepsi ayettir, hepsi tek bir anlamı vermektedir. Bizim metafizik bir konu olduğunu düşündüğümüz vahyin gaybden gelmesi, Kur'an'da sabah ışığının göze gelmesi gibidir; susamış bir çiçeğin ağzına düşen yağmur gibidir. Mucizevî ve gaybî olan da bilimsel ve hissedilebilir olan da ayettir: Tek bir yasa, tek bir ilke, tek bir gerçek, tek bir etken her ikisine de egemendir; her ikisi de tek bir şeyin eseridir. Oysa biz, doğada olan her şeyin aşağı olduğunu, Tanrı'nın doğal olgularda bulunamayacağını ve sadece ölümden sonra Tanrı'nın ülkesine girebileceğimizi sanmaktayız. Bu yüzden de "İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn" dediğimiz zaman ölümden sonra Allah'a gideceğimizi, ölümden önce bu taraflarda Allah'ın olmadığını; burada sadece maddî dünyanın, aşağılığın, horlanmışlığın bulunduğunu kastederiz. Oysa Kur'an'da Allah, işrakî ve irfanî bir biçimde tanıtılmamıştır. Bu yüzden Kur'an okuyucusunun, tabiatı olumsuzlayarak Allah'a ulaşması söz konusu değildir. Ayrıca tabiat içerisinde ve zihinsel esaslarla ispatlanacak biçimde felsefî ve istidlalî olarak da tanıtılmamıştır. Tam tersine, tabiata ve doğal olgulara bütün öteki kitaplardan daha çok dayanan bu kitap, kendi okuyucusunu, içsel zihniyetinden çıkarak ve doğanın maddî olgularına bilinçli bir biçimde dalıp doğru bir buluş kazanarak Allah'ı anlamaya ve görmeye çağırmaktadır. Bu, ne tabiatın olumsuzlanması ve Allah'ın sesini duymak için sufice kendi içine kapanmaktır, ne de bilim gibi, insanı maddî olgular

yüzeyinde içeriden hapiste tutmaktır. Tersine bu, bilinçli insanın, tabiatın maddî olgularının derinliğini açığa çıkarmaya, madde yoluyla manaya ulaşmaya, tabiatın içinde gerçeği seyretmeye ve dünyadan Allah'a varmaya çağırıştır.

Fiziği bilen bir kimsenin fizikötesinden söz etmeye hakkı vardır sadece. Fizikle ilgili hiçbir şey bilmeyen kişinin maddî dünyanın kötü ya da iyi olduğunu söylemeye hakkı yoktur. Edebiyatta da durum böyledir: Eski şiiri iyi ve ustalıklı bir biçimde tanıyan biri, yeni şiir söyleme ve kuralları yıkma hakkını elde edebilir ancak. Sadece fizik bilen biri söz edebilir fizik ötesinden. Aynı şekilde tabiatı tanıyan biri de tabiatı gerisinde bırakabilir. Tabii bilimci, tabiatı ve Kur'an'ın, üzerlerine yemin ettiği olguları anlayıp tanımak yoluyla tabiat ötesine ulaşabilmek için tabiatı kat etmelidir. (Burada maddî ve manevi olanın birliği, fizik ve fizik ötesinin birliği belirgin ve açıktır.) Ancak tabiattan gayba açılan kapıları bulmalı ya da dünya fanusunu kırmalı ve Allah'ın kıvılcımını dünyanın kalbinde ele geçirmeli, kanını o ateşe -aşk- vurmalı ya da dünya fanusunun camlarını gözlerinin tozundan arındırmak ve varlığının karanlık evini o ışığın parmaklarının yumuşak vuruşlarına açmalıdır. Kur'an'da, Allah'ı bulmanın metodunun aslı olan doğaya bakış budur; çünkü doğa ve doğa ötesi yoktur.

Ayet Nedir?

Ayet, gerçek ve hakiki zattan bir belirtidir. Ayetin özsel ve bağımsız olarak anlamı yoktur. Hissedilemeyen gaybî bir özün belirtisi ve gölgesidir ayet. Öyleyse dünyanın tümü ayettir. Ayet, bizim için gayb olan, varlığı yaratıp şekillendiren bizzat gerçek öze işarettir. Bu dünyada gördüğümüz her şey, o gaybî varlığın sonsuz okyanusundan bağımsız, aynı ve ona yabancı bir öz değildir. Tersine her biri, o mutlak özden bir işaret ve belirtidir. Burada ne Berkeley gibi maddî dünya yoktur diyen -bu mikrofon, bu cam, bu su gerçeklik taşımazlar. Onları yaratan benim zihnimdir: Mutlak idealizm- ne de materyalizm gibi sadece bu görünen şeylerin var olduklarına, her birinin varlığının kendilerinden olduğuna inanan, tersine doğadaki bütün nesnelerin var olduğunu ama işa-

ret ve ayet olarak tıpkı su üzerindeki dalganın varlığı gibi var olduklarını ve doğrudan doğruya o mutlak varlıktan bir yansıma olduklarını söyleyen özel bir dünyagörüşü ortaya çıkmaktadır. Bugün, hem fizikte, hem ruhbilimde, hem toplumbilim konularında Husserl öğretisi adıyla egemenlik sağlayan fenomenoloji, bilimlerin temelini şu esasa oturtmuştur: Fizik bilimi, maddenin özünü aramamalı -ki maddenin özü aranılacak bir şey değildir-, sadece maddeleri -ki görünümler ve fenomenler, yani kendi kendine var olan bir gerçeğin çeşitli zahiri yüzleridirler- incelemeye tabi tutulmalıdır. Fizik, bu demektir. Ruhbilimi, geçmişte olduğunun tersine, ruhun özünden söz etmemelidir. Çünkü ruhun özü bilim için keşfedilebilir bir şey değildir. Tersine ruhta oluşan ve bizim için hissedilebilir olan görünüm ve görüngülerden söz etmeli ve onları bilimsel araştırma konusu yapmalıdır. Buna göre, hem fizik, dünyayı yaratan hissedilemez varlığın görüngülerini, belirtilerini ve görünüşlerini inceleyen bir bilimdir, hem de ruhbilimi bugün ruh adını taşıyan bilinmez ve hissedilmez özün görünüş ve belirtilerini inceleyip araştırmak ve tanımaktan ibarettir. Öyleyse bütün bilimler, kendileri için gayb olan kendi gücüyle var olan varlık ve özü keşfetmekten ve araştırmaktan el çekmişlerdir: Hem insanî bilimler hem de pozitif bilimler, görüngüleri, yani hissedilemeyen o varlıkların görünüşlerini araştırmakla ve görüngüler arasındaki ilişkiyi incelemekle sınırlandırmışlardır. Bu ise fizik bilimini, kimya bilimini, ruhbilimini, tarih bilimini ve toplumbilimi oluşturmaktadır.

Fenomenler = Tezahürler = Görüngüler

Fenomen, bir özden, bir varlıktan ibaret değildir. Fenomen, bizim için hissedilebilir gaybî bir varlıktan olan şeydir. Bu terim, Arapça'ya "mezâhir" diye çevrilmiştir. Farsçada "pedîde" ya da "pedîdâr" terimleri kullanılır. Batı'da fenomen kelimesi kullanılmaktadır. Yani görünen, göze çarpan, hissedilebilir olan, dış görünüşü bulunan, özün kendisi değil, onun belirtilerinden ve izlerinden olan şeydir. Buna göre, bizzat varlık anlamında olmayıp duyumsatamayan bir şeye işaret edici olan ve Kur'an'da

maddî, manevî bütün olgulara karşılık gelen ayet, bilinmez ve gaybî varlığın hissedilebilen görünüşü ya da "mezâhir" anlamına gelen fenomenin tam karşılığıdır. Dolayısıyla, Kur'an'ın ayet anlamında aldığı, -bugün fenomen anlamında alınmaktadır- her şeyin ve her varlığın kendisi anlamındadır. Sünnet ise ayetler, görüngüler ve hissedilebilir varlıklar arasındaki ilişkilerdir. Öyleyse tevhidî dünyagörüşünde dünya ve varoluş, hissedilebilen ve hissedilemeyen, şehadet ve gayb diye ikiye ayrılır. Gayb ise bilinemez gayb ve bilinebilir -ki şimdi bilmemekteyiz- gayb diye ikiye ayrılır. Şehadet de ayet ve sünnete ayrılır. Ayet, dünyada var olan görüngülerden ibaret olup insanî bilimlerdeki ya da tabiî bilimlerdeki gaybî mutlak varlıktan bir izdir. Sünnetse görüngüler ya da ayetler arasındaki ilişkilerden ibaret olup insan dünyasına ya da tabiata egemen olan yasalar şeklinde bilimleri oluşturur. Bu, Kur'an'ın dilinden, tevhide dayalı dünyagörüşüdür.

DÖRDÜNCÜ DERS

Tevhidin -dünyagörüşü olarak- üç yön ya da aşama taşıdığını söylemiştim:

Birinci Aşama

Bu aşamada tevhit, dünyaya bir bakış türü olarak söz konusudur. Tevhide dayalı bir bakış türü ve aynı şekilde tevhidî dünyagörüşü, öteki dünya görüşlerinin karşısında yer almaktadır. Bu öteki dünya görüşleri oldukça ünlüdürler: Materyalist ya da natüralist dünyagörüşü veya nihilizm ya da şüphecilik veya septisizm gibi.

Bu tevhidî dünyagörüşü, aynı şekilde, şirke dayalı dinî dünya görüşleri karşısında da yer almaktadır. Genel anlamda, şirkten amacım, dünyaya ilişkin bir tür görüş ve anlayıştan ibaret olup onda dünya, uyumsuz, çeşitli kutuplardan ve farklı özlerden oluşmuş bir dizge ya da çeşitli güçlerin ve hanedanların yer aldığı bir alan olarak algılanmaktadır. Türleri ise ikicilik, teslis ve çoktanrıcılıktır. Önceki oturumda fırsat olduğu ölçüde bu konulara değinmiştim.

İkinci Aşama

Tevhit, toplumbilimsel bir altyapı olarak söz konusudur.

Burada söylediklerimi, bu zamana değin, dağınık şekilde, orada burada yaptığım konuşmalarda, üniversitede verdiğim derslerde söylemiştim. Şimdi tümünü çok kısa bir şekilde bir arada özetleyeceğim. Böylece hem dersimiz sistematik olacak hem de bu konuları duymamış olanlar dersin akışına yabancı kalmayacaklardır.

"Toplumsal bir düzen anlamında tevhit ne demektir?" sorusunu cevaplamadan önce bir iki tane toplumbilim tezini ele almalı ve sonra tevhit ve şirk konusunu ortaya koymalıyım. Toplumbilimsel altyapı dediğimiz zaman, bilimsel bir terimden söz etmekteydim. Bunu size açıklayacağım:

Toplumsal Altyapı (Structure Sociale)

Genellikle 19. yy. toplumbilimi -ki şu anda da özellikle üniversite

dışında, birçok takipçisi bulunmaktadır- toplumsal düzeni özel bir biçimde tasavvur etmekte ve toplumu bir sistem ve teşkilattan ibaret görmektedir. Bu sistem ve teşkilatta bir altyapı bulunmaktadır. Bu altyapının üzerine "institution" ya da "kurum" adında sağlam sütunlar konulmuştur. Bu sütunlar arasında irtibat halinde olan damarlar ve sinirler şeklinde bağlantılar, yasalar, işaretler, semboller ve biçimler denilebilecek çeşitli ilişkiler zinciri yer almaktadır. Bu durumda toplumda üç tür gövde görüyoruz: Biri "structure" yani esas yapı ve toplumun tüm gövdesinin kurulduğu en alt yapı olan toplumsal altyapıdır. Bir diğeri kurumlar, üçüncüsü de topluca üstyapı ya da "super structure" adı verilen yan ilişkiler ve toplumsal işaretlerdir. Bu durumda bu sütunların ve bu ilişkilerin tümü, yani "toplumsal üstyapı" şekil bakımından ve aynı biçimde tür olarak toplumun altyapısının şekil ve türüne bağlıdır. Toplumda ortaya çıkan değişiklikler, kimi zaman altyapısal değişikliklerdir. Toplumun altyapısını değiştiren değişikliklere devrim ya da "revolution" adı verilir. Kimi zaman da değişiklikler, üst yapısaldır. Bunlar, bu sütunlarda ya da bu sütunlar, bu dallar ve bu kollar arasındaki ilişkilerde oluşan değişikliklerdir ve reform ya da ıslah (reforme, evolution) adını taşırlar. Buna göre devrimin ya da "revolution"un bilimsel tanımı, toplumun altyapısında olan değişiklikten ibarettir. Islah ya da reformun bilimsel tanımıysa, üst yapısal kurumlarda ya da sütunlarda olan değişiklik biçimindedir.

Bu altyapı, sosyalizmde toplumun üretim biçiminden ibarettir. Bu durumda toplumun üretim biçimi o toplumun esas alt yapısını oluşturmaktadır ve bütün toplumsal konular ve ilişkiler üretim biçimine uygundur, yani altyapı cinsi özel bir biçim alır. Bunlara gövde, temel ya da "institution"[45] adı verilir.

[45] Institution'u Farsçaya 'nihad' (temel) şeklinde çevirmişlerdir ki, bu yanlıştır bence. Şu iki "st" harfi Hint-Avrupa (Sanskrit, Farsça, Latince vb.) dillerinin tümünde, imek, yer almak ve duruş anlamlarında bulunmaktadır ve varlık ve sübutu gösterir. Öyle ki Farsçadaki "est" ve "hest" bunu göstermektedir. "Îstâden" (durmak) ve "istgâh" (durak) da yine bu köktendir. Ayrıca (Avrupa dillerindeki) "est" (Farsçadaki) "hest"tir. İstasyon ise 'îstgâh"dır. Avrupa dillerinde

Dolayısıyla institution, var olan, yani vazedilmemiş, üretilmemiş, onaylanmamış bir şeyin nitelik ya da yeni bir temel ya da yeni bir kurum olarak topluma eklenmediği, tersine, bireyin toplumda gözünü açtığında gördüğü kendisinden önce var olan şeylerden oluşan bölümdür. Dolayısıyla bunlar sütunlardır (üstüvâne). Üstüvâne de kök olarak "est"ten gelmektedir. Toplumun üstüvâneleri ve değişmez organları bir düzende değişikliğe uğramazlar; aile, yönetim, dil vb. gibi. Bunlar asıl "institution"lardır. Doğan her birey, kendinden önce toplumda dilin bulunduğunu ve kendisinin sadece öğrenmesi gerektiğini görür. Toplumsal gelenekler, "institution"dur. Ben ve sen yokken de var oldukları için aile, din, yönetim, öğretim, eğitim, toplumsal ve ahlâkî gelenekler, "institution"dur. Ama bu "institution"lar -din gibi ve ahlâkî gelenekler, aile ve yönetim rejimi gibi- varlıktan bir parça ve toplumun sütunları olmalarının yanında şekil olarak da toplumun üretim altyapı türüne bağlıdırlar. O zaman "institution"lardan ve altyapıdan başka yasalar da bulunmakta, kararlar ve yürütme hükümleri, kararnameler, semboller, kurumlar ve gelenekler, elbise modelleri, bedeni süsleyici şeyler bulunmaktadır ki bunlar sürekli değişim içindedir, bir nesilde birkaç kez değişir. İnsan bireylerinin iradeleriyle ve kararlarıyla oluşan bakanlıklar, yönetim kurumları, emeklilik ve sigorta kurumları, bankalar vs. de değişir kimi zaman. Herkesin ömrü az ya da çok değişse de ecelin belirli bir müddeti vardır. Bunlar üstyapısal yan ilişkilerdir.

Eğer biri gelip bir toplumda sadece evlenme işini düzene soksa ya da sadece yönetimin görünürdeki şeklini değiştirse veya yalnızca toplumsal ilişkilerde yeni yasalar koysa üstyapıda değişiklik yapmış olur ve olasıdır ki ıslahat yapmıştır. Ama bir eylem ya da bir hareket ve sarsıntı toplumun üretim düzenini değiştirirse toplumda devrim gerçekleştirilmiş olur.

cisimlenmiş -var olan şey- anlamına gelen "statü" de aynı köktendir. Farsça duruş ve sübutu bulunan beden parçası anlamını taşıyan "ustuhân" (kemik) da bu köktendir. Dolayısıyla institution, toplumun iskeletidir; toplumun çekirdeği ve üstüvânesidir. Oysa "nihâd", olmayan ve fakat sonra yerleştirilen, konulan bir şeydir. "Nihâd", Arapçadaki "vaz"ın, Avrupa dillerindeki "position"un çevirisi olmalıdır ki "institution"un tersine bir anlam taşır.

Köleliğe Dayalı Üretim Altyapısı

Örneğin, kölelik dönemindeki üretim altyapısını, yani bir toplumun özel bir aşamada iktisadî üretimi için seçtiği ve toplumsal ilişkileri, sınıfsal yasaları ve bağlantıları oluşturan özel şekli alalım. Her üretim şekli, toplumu karşılıklı olarak iki üretim kutbuna ayırır. Bu kutuplar, toplumun tüm değişimlerinin, maddî ve manevi şekillerinin temelini oluştururlar. Örneğin, kölelik alt yapısında özel bir üretim düzeni bulunmaktadır. Bu üretim düzeninde insanlardan kimi bireyler tıpkı hayvanlar gibi öteki sınıfın mülkiyeti altında bulunurlar ve bunlar, üretim araçları olarak iktisadî üretim işinde kullanılırlar. Burada altyapı konusu söz konusudur. Bu özel altyapıya ve onun üretim düzenine göre toplum da özgür ve köle ya da malik ve memluk olmak üzere iki sınıfa ayrılır. Toplum, iki sınıfsal kutba ayrıldıktan sonra hukukî ilişkiler de farklılık gösterir. Efendi ve köle arasında belirgin hukukî ilişkiler oluşur. Kölelik dönemi ahlâkının kendine özgü değerleri vardır; kölelik dönemi ortadan kalktığında bu değerler de yok olup gider. Örneğin, kölelik döneminde iyi bir köle -ki temiz ve övülesi bir insandır-, efendisine vefalı olan ve kaçma olanağı bulsa bile kaçmayan bir köledir. Kölelik toplumunda ve bu toplumun ahlâkî vicdanında esarete vefalı olan böyle bir insan, insanî değerlerin tezahürüdür.

Fakat kölelik düzeni değiştiğinde efendisine karşı vefa duygusu besleyen kimse bir tür köpek ahlâkının tezahürüdür. Görüyorsunuz ya ahlâkî değer değişti. Toplumsal altyapı değişti çünkü.

Kölelik döneminde ailevî ilişkiler değişir. Çünkü bu dönemde ailevî ilişkiler, tam anlamıyla erkeğin cariye ve özgür kadın ile, köle ve özgür hizmetçiyle olan ilişkisi şeklinde bölünür. Her birinin de özel hukuku vardır. Bu hukuk somuttur ve ahlâkî bakımdan kabul edilmiştir. Bu ahlâkî ölçülerden sapmak insanlığa uygun değildir. Çünkü özel bir altyapının özel bir ahlâkî üstyapıyı, özel "institution"ları, özel toplumsal ilişkileri ve sınıfsal şekli oluşturduğunu görüyoruz.

Feodalite Döneminde Üretim Altyapısı

Feodalite dönemi, toplumsal altyapının kölelik döneminin ardından değişim geçiren, toprağa bağlı kölelik dönemini de geçen ve birtakım aşamalardan sonra tarım alanları üzerindeki büyük mülkiyetin bir bireyin yetkisi altında bulunduğu ve çoğunluğun onun reayası durumunda olduğu bir yere ulaşan bir dönemdir. Burada iyenin, üretim kaynaklarının büyük bir bölümünü elinde bulundurduğu zaman siyasî güç, hukuk ve kişilik de kazandığını, halk üzerinde ahlâkî güç ve nüfuz da sağladığını görüyoruz. İye, özel bir toplumsal hukuka da sahiptir. Aynı zamanda siyasî önder olarak da algılanır. Toplumun vicdanında reaya ve efendi olmanın özsel ayrımına dayanan feodal bir ahlâk türü şekillenir. Aristokrasinin özel değerleri de genellikle bu dönemde ortaya çıkar. Aristokrasi, efendilere özgü olan ve reayanın yoksun bulunduğu öz, kan, ahlâk ve insanlık üstünlüklerinden ibarettir. Reayanın kendisi de onlara boyun eğmiştir.

Bu ahlâkî değerler ve toplumsal törelerin, üstyapı değişiminin altyapıyla bağıntılı olduğunu görüyoruz.

Burjuvazi Döneminde Üretim Altyapısı

Sonra, feodalite dönemi, yerini burjuvazi dönemine bırakır. Yani, tarımsal üretim yerine, ticaret, kazanç, dükkâncılık, parayla alışveriş, el işi ve sanat ürünlerinin satışı ve kentli hayat gündeme gelir. Bu yüzden toplumda bu efendiler ve reayadan oluşan iki sınıf arasında yer alan esnaf ve emekçi -çoğunluğu şehirli- sınıfı oluşur. Bunlar, efendiler ve reaya arasında yer alan orta sınıftır. Bu sınıf giderek gelişir ve zamanla efendi-reaya düzenini çökertir ve burjuvazi düzeni -ki ticaret, fabrika, kazanç, sanat ve para düzenidir- bu düzenin yerine geçer. Böylece feodal altyapı ortadan kalkar. Bu değişiklik altyapıda gerçekleştiği zaman ahlâk da değişir; toplumsal ilişkiler ve adetler de değişir. Dinin algılanış biçimi bile değişir.

* * *

Buna göre sınıfsal toplumbilim temelinin şu esasa inanmaya dayalı olduğunu görüyoruz: Toplumdaki temel etken ve neden, o

toplumun altyapısıdır ve üstyapısal değişiklikler, hep altyapıda değişiklikler ortaya çıktığı zaman gerçekleşir. Öyleyse şu şekilde bir yasa oluşmaktadır: Toplumsal ilişkilerde ve toplumbilim düzeninde, altyapı neden, üstyapılar ise sonuçtur. Neden sonuç ilişkisi ise altyapıyla üstyapılar arasındaki altyapıdan üstyapılara doğru olan ilişkiyi açıklar.

Öyleyse bu tür bir toplumbilimi, şu yasanın doğmasına neden olur: Toplumdaki her türlü temel değişim, altyapıdaki temel değişime bağlıdır. Dolayısıyla toplumsal düzenin, toplumsal altyapının, toplumsal yasaların bütünü, hatta düşünme biçimi, kültür ve ideoloji -ki bunların tümü üst yapıdır- hep altyapıdan yani toplumdaki iktisadî üretim biçiminden etki almışlardır. Bu, temel bir yasadır. Buradan, şu sonucu elde ediyoruz: Toplumda düşünce, kültür ya da ideoloji ve din, hep sonuçtur ve iktisadî üretim biçimince, yani toplumsal altyapıca üretilmişlerdir.

Öyleyse kendi düşüncesi, toplumsal düzenin, yani altyapının değişimine etki edemez; sonuçtur, etkilenendir çünkü.

Fakat altyapı değiştiğinde ideoloji değişir, ahlâk değişir, din değişir, düşünce, inanç, kültür değişir; sınıfsal düzen değişir, sınıfsal ilişkiler de değişir. Bu, Marksizm'in sözüdür.

Ne var ki büyük Alman toplumbilimcisi Max Weber, tam olarak Marks'ınkinin tersine bir inanca sahiptir:

İnsan toplumundaki toplumsal altyapı, o toplumun düşünme biçimi ve dünyagörüşünden ibarettir.

Düşünme biçimi toplumdaki bir neslin, bir çağın din türü, inanç niteliği, ideolojisi ve imanı sadece öteki toplumsal "institution"lara -aile, siyaset, moda, iş, yaşayış, harcama gibi- doğrudan doğruya etki etmekle kalmaz, toplumun üretim altyapısına da doğrudan doğruya müdahale eder. Max Weber'in tezinin tam olarak Marks'ın tezine ters olduğunu görüyoruz. Max Weber, tezini ispatlamak için birkaç örnek vermektedir.

O, dünya coğrafyasında bütün Batı ülkelerinin -Avrupa'dan tutun Amerika'ya varıncaya değin- üç gruba ayrıldığına inanır:

Çoğunluğu Katolik olan grup; İspanya ve İtalya gibi.

Çoğunluğu Protestan olan grup; Amerika ve Almanya gibi.

Protestan ve Katoliklerin birlikte bulundukları grup; Fransa ve İngiltere gibi.

Max Weber, şu sonuca varmaktadır; Batı toplumu coğrafyasını dine dayalı olarak üç bölgeye ayırdığımız zaman, Protestan olan bütün ülkelerin iktisadî bakımdan ileri endüstriyel sermayedarlık aşamasına ulaştıklarını -Almanya ve Amerika gibi-, bütünüyle Katolik olan ülkelerinse sermayedarlık ve sanayi bakımından bütün Batı ülkelerinden daha geri kaldıklarını -İspanya ve İtalya gibi- ve ortadaki karışık ülkelerin ise geri kalmış Katolik -İspanya ve İtalya- ülkeleri ile ilerlemiş Protestan -Amerika ve Almanya- ülkeleri arasında gidip geldiklerini -Fransa ve İngiltere gibi- görüyoruz.

İrlanda'nın durumu tam anlamıyla açıktır. Mevcut İrlanda savaşı, dinî bir savaş olmasının yanında bir toplumsal altyapı savaşıdır aynı zamanda. Katolikler yoksul insanlardan, yoksun kitlelerden oluşmaktadır. Protestanlar ise varlıklı ve sömürücü kesimi oluştururlar. Öyleyse oradaki Protestan-Katolik savaşı, yoksun sınıf ile bolluk içindeki sınıfın savaşıdır. Aynı zamanda Max Weber'in görüşü de burada doğruluk taşımaktadır. İrlanda Protestanları, sermayedarlıkta ve sanayide ilerlemişlerdir. İrlanda Katolikleriyse sanayi ve sermaye -yani iktisat ve maddî uygarlık- bakımından daha geri kalmışlardır.

Max Weber bunu şu şekilde açıklamaktadır: Esas olarak Katolik mezhebi, zühtçü dünyagörüşü temeline kurulu ve Katolik ahlâkı da sakınmaya, dünyadan el etek çekmeye, zevkin ve hayatın yüzüstü bırakılmasına, aşka, Tanrı'ya gönül vermeye, kendini ona vakfetmeye dayalı olduğu için bu tür ahiretçi ahlâk ve dünyayı, serveti ve çalışmayı aşağılamaya dayalı dünyagörüşü -ki Katolik dünyagörüşüne bağlıdır- kendiliğinden maddeciliğe, dünyasallığa, üretimin temel oluşuna ve lezzet felsefesine dayalı sermayedarlık ve sanayi düzenine uymaz. Katolikler arasında ileri bir maddî uygarlık ve sermayedarlık bulunmaması bu yüzdendir.

Katolik mezhebinin Batı'ya mutlak egemen olduğu Orta Çağ'da maddî uygarlık açısından Batı'nın her yerden daha geri olması buradan kaynaklanmaktadır. Öte yandan Protestantizm -ki lezzetin temelliğine, Tanrı'nın insanlığın hizmetine verdiği maddî bağışlarından yararlanmaya, çalışmaya, çabalamaya, yararlanmaya ve güce inanmaktadır (bu, Protestantizmin dinî dünyagörüşüdür)- maddî uygarlığın ilerlemesine uygundur. Protestanların ilerlemesi bu yüzdendir. Bu, bir toplumun dünyagörüşünü, bir toplumun düşünme biçimini değiştirirsek toplumsal altyapıyı da değiştirmiş olacağımızı göstermektedir. Bunun, tam olarak Marks'ın görüşünün tersine olduğunu görüyoruz. Birbiriyle çelişen bu iki kuram doğrudur, ama yanlıştır.

İkisi de doğrudur. Çünkü biri düşünceden, biri çevreden (ki hem üretim düzeni hem de üretim şekli çevreden bir parçadır) oluşan iki olgu ve iki kutup arasında, insan ile toplumsal ya da maddî çevre arasında, öznellik ve nesnellik arasında karşılıklı olarak neden-sonuç, sonuç-neden ilişkisi yer almaktadır. Bu, insanın özelliklerinden biridir. Bu anlamda, Marksizm'in inandığı gibi, toplumsal altyapıyı değiştirdiğimizde toplumun düşünme biçimi değişir. Max Weber'in Marks'a karşı söylediği gibi, toplumun düşünme biçimini değiştirdiğimizde toplumun üretim biçimi de değişir.

Yani her biri, toplumsal gerçekliğin bir yarısını anlamıştır.

Örnek olarak, siz bir köye girdiniz diyelim. Bu köyü nasıl değiştirebilirsiniz? Birinci yol olarak, köy halkıyla tek laf etmeyiniz. Köy halkının birkaç koyunla, topraklarını kuyular kazarak sulamakla geçindiklerini görürseniz, siz de gidip bir kaç derin kuyu açın, traktör getirin, mekanize tarım araçları getirin ve sonra büyük ürünler elde edin ve yeni üretimler yapın. Burada, o köydeki hayat düzeni değişir; işçi ve işveren ilişkileri değişir. Köylüler sizin işçileriniz olurlar. Yaşama durumları, harcama durumları değişir. Düşünme biçimleri de değişir. Sonra bunların ceketli pantolonlu olduklarını, radyo sahibi olduklarını, *Zen-i Rûz*[46] okuduklarını ve benzeri şeyler olduğunu görürüz. Burada ne de-

[46] *Günün Kadını*: İran'da önceki dönemde çıkan magazin dergisi. (Çev.)

ğişmiştir? Üretim altyapısı değişmiş ve düşünsel üstyapı da gitgide kendiliğinden ve zorunlu olarak değişmiştir.

İkinci yol olarak da sermayedar olarak değil de sıradan bir öğretmen ya da bir vaiz olarak köye gidelim. Bu köyün aşiretler halinde mi yoksa eski koflaşmış üretim geleneklerine ya da oldukça eski ahlâkî ilişkilere ve törelere göre mi yaşadıklarını araştıralım. Akıllılıkla ve onların geleneklerine dayanarak, dikkatlerini çekmek ve dillerini anlayarak onların düşünme biçimlerine kapı aralayabilir, yeni bir inanç dalgası, yeni bir iman dalgası, yeni bir bilinç dalgası oluşturabiliriz onlarda. Köyde yeni bir bilinç yarattığımızda köy kendiliğinden, yaşama biçimini, üretim ve harcama biçimini değiştirir. Siz köye görüş kazandırdınız, aydınca bakışı öğrettiniz. Bu aydınlık, köyün üretim düzenini değiştirir. Tam olarak Max Weber'in söylediği gibi. Marks ise İslam Peygamberi'nin Medine'de, Arabistan'da yaptığı işi tahmin edemez.

Bu esasa göre bu iki çatışık kuramın yarısı doğru, yarısı yanlış olduğunda şu anlam ortaya çıkmaktadır: Birey ve toplum arasındaki ilişki, altyapıyla üstyapı arasındaki ilişki, insan ve çevre ilişkisi, öznellik ve nesnellik ilişkisi, sübjektivite ve objektivite ilişkisi, "sürekli ve karşılıklı bir neden-sonuç ilişkisi" olup bir nesne başka bir nesneye etki eder ve o yeni etki, etkileyeni etkiler. Buysa süreğen bir etkileme ve etkilenmedir. Bu yüzden bir aydının, klasik Marksizm'in söylediği gibi, ahlâkî değerlerde ya da ideolojide ve düşünme biçiminde değişiklik yapabilmek için üretim altyapısının değişmesini hep sabırla beklemesi gerekmez. Aynı şekilde, Max Weber'in dediği gibi de altyapının değişmesi için düşünme biçiminin değişmesi değildir tek yol. Tersine, gerçekten ortaya çıkan şey, değişim yaratmak isteyen grubun, toplumu yeni bir üretim biçimine, yeni bir altyapıya sürüklerken düşünsel bakımdan da toplumu yeni düşünme, düşünce ve inanç biçimlerine sürüklemesidir; yani hem o yönden, hem bu yönden. Bu tezden amacım, üst yapıların da üretim altyapısı ve toplumsal altyapı üzerinde etkili olduklarıdır. Üstyapılardan biri, ideolojik bir yön taşıyan dindir. Bir başka üstyapıysa kültürdür. Bir başkası da ideoloji. Ahlâkî

düşünme biçimi, ahlâkî değerler de üstyapılardandır. Bunların, nedensel etkileme ve etkilenmeleri, neden-sonuç bakımından etkileme ve etkilenmeleri bulunmaktadır. Üstyapı değiştiğinde, ayrıca altyapıda da değişiklik yaratır. Bu, yine Marks'ın göremediği konulardan biridir. Marks, geri kalmış ülkelerde altyapının yani üretimin üstyapı hükmünde olduğunu ve altyapının başka bir şey olduğunu, altyapının sömürü olduğunu ayırt edememiştir. Sömürü, üretim biçimini ve toplumun üretim altyapısını da kendisi belirler. Üretim düzeni bakımından Hâbil-Kâbil döneminde (!) yaşayan Afrika ülkelerine girdiğinde, hemen birkaç yıl içinde, modern endüstriyel üretim düzenini, endüstriyel sermayedarlığı o geri kalmış ülkelere yüklemektedir. Bu durumda, aslında bu toplumda değişiklikleri yaratacak üretim altyapısının bulunmadığını, tersine bu sömürünün, sömürüye uğramış ülkeye bir altyapı bile yüklemiş olduğunu görüyoruz. Bunlardan biri, sömürünün dayattığı tek tip tarım (monoculture) üretim sistemidir: Küba'nın tümü şekerkamışı, Cezayir'in tümü üzüm, Mısır'ın tümü kendir olmalıdır. Dolayısıyla altyapı konusu, üretim düzeni olarak artık bir işe yaramamaktadır ve bu ayrı bir konudur.

Eğer bu dille konuşursak, tevhit ve şirk üstyapıdır. Çünkü tevhit bir tür inançtır; dünyaya bakış türüdür, düşünce biçimi, ahlâkî ve felsefî yöneliş tarzıdır. Şirk de böyledir. Burada benim en önemli gördüğüm konu gündeme gelmektedir: Şirk, insanların, milletlerin, ailelerin ve dünyanın tanrılarının ayrı ayrı olduklarına inanmak; dünyanın, insanların ve soyların yaratıcılarının ayrı ayrı olduklarına inanmak anlamındadır. Fakat bu iki inanç bir değildir. Şirk, kimi zaman Tanrı şirki, kimi zaman da yaratıcı şirki anlamına gelir. Şirk dinlerinin pek çoğu, tek bir yaratıcıya, ama çeşitli tanrılara inanırlar.

Yunan'da bütün tanrıları Kron[47] -zaman tanrısı- yaratmıştır; tanrılarsa çeşitlidir.

[47] Bence, Dehriler de buradan türemişlerdir. Belki, "dehr" kelimesi de buradan gelmektedir. Çünkü "dehr", "kron"la aynı anlamı taşır. Kronoloji kelimesi de bu kökten türemiştir.

Kur'an'da da ilahın kimi zaman Rab anlamında, kimi zaman da yaratıcı anlamında kullanıldığını görüyoruz. Rab anlamına geldiği yerde yaratıcı anlamı bulunmamaktadır; bu iki konu esas olarak birbirinden ayrıdır. Rab anlamında kullanıldığı yerde yaratıcı değil, mazhar, sahip ve iye olarak söz konusudur. Fars dilinde de rab, "hodâvend" ve "hodâvendigâr", sahip ve iye anlamındadır. Yaratıcı anlamında ise "âferinende" ya da "âferidegâr" denilmektedir.

Bu tür şirkte -Tanrı'da, rablerde ve tanrılarda şirk- dünyagörüşü, üstyapı şirkine ve bir toplumdaki her sınıfın ya da dünyadaki her toplumun, her ulusun, her soyun ve her bölgenin veya varlık güçlerinden her birinin özel bir yaratıcısı ya da özel bir tanrısı bulunduğuna inanmaya dayalıdır. Bu, bir tür toplumsal üstyapı olup toplumda bu inancın barındırdığı mekanizmayı -çeşitli sınıfların, çeşitli sülalelerin, çeşitli sayıların her birinin tanrılardan birinin egemenliği altında bulunduğuna ve dünyada, birbirlerine oranla aşağıda ya da yukarıda bulunan tanrılar zincirinin varlığına ve bu tanrıların her birinin, kendi yarattıklarından, yani ailelerden, toplum gruplarından ya da toplum sınıflarından birinin sembolü olduğuna inanmayı- göz önünde bulundurarak, şirke inanan kimsenin zihninde şu inanç ortaya çıkmıştır: Tanrılar çeşitli olduklarına göre toplum sınıfları, gruplar, toplumsal katmanlar ve insan soyları, çeşitli tanrıların ve yaratıcıların ihtilafına göre oluşmuşlardır. Oysa dünyagörüşü esasında söylediğimiz yasaya göre -bu şekilde- dünyagörüşü toplum görüşüne dönüştürülmektedir. Yani feodalite düzeninde yaşayan bir birey dünyayı bir türlü görürken, burjuvazi düzeninde yaşayan bir başkası dünyayı bir başka türlü, bu çağda yaşayan biri de dünyayı bir başka biçimde görür. Toplumsal düzen, dünya düzeni üzerine yansıdığı için bu toplumsal düzende yaşayan birey, dünyayı toplumsal düzenin kurduğu biçimde görür. Bu durumda, felsefî dünyagörüşünde dünya, toplumca kurulur. Felsefî dünyagörüşünde dünyagörüşü düzeni toplumbilim düzenine göre şekillenir.

Eskiden, astronomi bilginleri dünyanın şu şekilde olduğunu söylüyorlardı: Dünya ortadadır. Çevresinde gök tabakaları bulunmakta olup sayıları yedidir; tıpkı soğanın özü gibi.

Felekler soğan kabukları gibi bu çekirdeğin üzerinde bulunurlar. Yıldızlar, bu feleklerden birinin karnına çakılı gümüş çivilerden oluşmaktadır. Sizin gece yıldızların hareket ettiğini görmeniz yanılsamadır. Yıldızlar değil, felek hareket etmektedir. Fakat feleğin cinsi arı olduğu için görülmez. Bu yüzden sadece yıldızların hareket ettiklerini görmekteyiz. Bir yandan da felekler, yerden adı feleklerin feleği olan en son feleğe doğru uzaklaştıkça da öğeler daha aşağı duruma gelir. Feleklerden her birinin kendine özgü aklı bulunmaktadır: Birinci feleğin aklı, ikinci feleğin aklı, üçüncü feleğin aklı, dördüncü feleğin aklı vb. Böylece felekler feleğinin aklına değin uzayıp gider. Bu sonuncu aklın adının ne olduğu ortadadır: Aklu'l-ukûl (akılların aklı).

Bir felekte yerleşmiş olan bu akıllardan her biri, o feleğin hareketini yönetir. Her üst felekteki akıl, kendisinden aşağıdaki aklı yönetimi altında tutar. Böylece, kendisinden aşağıda bulunan bütün akılları yöneten ve döndüren akılların aklının ya da küllî aklın bulunduğu feleklerin feleğine ulaşmış oluruz. Bu, dünya mıdır, yoksa bu şekilde betimlenen toplum mu? Evet, sınıfsal mertebeler zinciri bulunan ve aşağıdan yukarıya gidildikçe toplumsal düzende olduğu gibi, mertebeler zinciri aşağıdan yukarıya doğru giden eski bir dünyadır.

Eski toplumda ve kapalı toplumda hareket periyodiktir. Burçlar ve surları bulunan bütün köylere ve şehirlere baktığınızda dünyaya benzediklerini görürsünüz. Yani dünya da kaleler gibi yapılmıştır ve sınıfsal düzenin göstergesidir. Sınıfsal düzende her sınıf bir üst sınıfın elinin altında bulunmakta ve altındaki tabakayı da elinin altında bulundurmaktadır; her sınıf, bir aklın buyruğu altındadır. Aklın kendisi de bir üst sınıfın buyruğu altındadır. Böylece hakan oğlu hakan olan ve bütün felekleri yöneten, yani bütün sınıfları buyruğu altında bulunduran akılların aklına varılır. Bu, toplumsal düzeni göstermektedir (anlatmakta-

dır). Adınıysa hey'et koymuşlardır (hey'et ise şekil ve şemail demektir).

Görüyoruz ki toplum kapalıdır; hareket periyodiktir. Düzen ise sınıfsaldır ve aşağıdan yukarıya doğru gitmektedir. Mertebeler zinciri aşağıdan yukarıya ilerledikçe her sınıfın kendine özgü aklı bulunmaktadır; en sonunda akılların aklı bütün toplumsal sınıflara egemendir.

Sonra yer dört unsurdan -su, hava, toprak ve ateş- yaratılmıştır. Her unsurun kendi üstünlük alanı bulunmaktadır. Örneğin, ateşin yeri yukarıdır, toprağın yeriyse aşağı. Siz toprağı yerinden kaldıramazsınız. Ateşi kuyunun dibine de atsanız yine de yukarı çıkar. Çünkü kendi doğal yerinde bulunmak ister. Toprağı göğün tepesine çıkarıp bıraksanız aşağı dökülür. Çünkü kendi doğal yerinde bulunmak ister. İşte bu, sınıfsal düzendir. Aristo da aynı sözü söylemiştir. Herkes hep kendi sınıfında, doğmuş bulunduğu sınıfta kalmalıdır. Soyluyu aşağı sınıfa ve köleyi soylu sınıfına yerleştirirseniz toplumun düzeni altüst olur. Çünkü her bireyin kendine özgü doğal sınıfsal yeri vardır. İşte bu, toplumbilimdir.

Sınıfsal toplum düzeninde, dünyagörüşünün tam anlamıyla nasıl insanın toplumsal düzeninin kopyası olduğunu görüyoruz. Bu esasa dayanarak şirk dünyagörüşüyle tevhit dünyagörüşünün toplumsal düzen bakımından ne ölçüye kadar hassas ve derin oldukları anlaşılabilir. Şirk dünyagörüşünde -dünyada dünyayı, toplumu ve sınıfları yaratan mertebeler zinciri halinde tanrılar bulunduğu anlamında- toplumun sınıfsal düzenince yaratılan tanrılar -öyle ki bu dünya sınıfsal ve toplumsal düzence yaratılmıştır- zihin ve inanca ulaşınca toplumsal ve sınıfsal düzenlerin yaratıcıları rollerini oynamaktadırlar. Yani bu soysal, grupsal ve sınıfsal mertebeler zinciri düzeni, şirk dünyasının ve şirk tanrılarının mertebeler zincirini oluşturmaktadır. Böylece, halkın inancında (ya da halka göre) şirk tanrıları, sınıfsal düzenin ve toplumsal grupların yaratıcısıdırlar. Öyleyse, bu dünyagörüşüne göre, toplumda, toplumsal düzen tefrikaya, yani toplumsal şirke dayalıdır. Toplumsal şirk, içerisinde çeşitli grupların, çeşitli soy-

ların, çeşitli sınıfların bulunduğu şirktir. Böyle bir düzene, toplumsal şirk ya da şirke dayalı toplumsal düzen veya toplumsal şirk düzeni adını vermekte ve o çok tanrıcılığa da "dinî şirk" demektedirler.

Böylece toplumsal altyapının şirk dünyagörüşüyle olan ilişkisinin, gerçek âlemde altyapıdan üstyapıya doğru, zihin âlemindeyse üstyapıdan altyapıya doğru olduğunu görüyoruz. Bu ise şirkin tarih boyunca oynadığı mekanizmadır. Birçok çağlar boyunca bütün insanlık bu ikili aldatmanın kurbanı olmuşlardır: Halkın inançlarında ve zihniyetinde, şirk tanrılarının bu düzenleri yarattığı izlenimini uyandırmak için şirk düzenleri yaratmaktaydılar tanrıları. Niçin? Çünkü sınıf, sülale, toplum, ulus ve soy şirki düzeni, toplumda dünyasal altyapı elde etmeli, mezhebî ve dinî bir açıklanışa kavuşmalı ve yaratılışın derinliğinde kökleşmelidir. Oysa bundan yoksundur. Şirk, beşerî şirki, sınıfsal şirki, aristokrasi şirkini, ulus ve soy şirkini, toplumsal gruplar şirkini ve sülale şirkini dinî ve gaybî olarak yorumlamakta, toplumsal sınıflara dayalı düzeni metafizik iradeden bir yansıma olarak algılamakta ve bu şekilde, bu düzeni sadece iyi yönde açıklamakla kalmayıp, onu kutsamakta; doğal, ezelî, ebedî ve evrensel oluşu doğrultusunda yorumda bulunmaktadır. Çünkü bir aile, eski bir sınıfsal düzende aşağı olduğuna, kendisinin yoksun bulunduğu özsel aristokratik değerleri bulunan başka bir aileden daha aşağı olduğuna inanmaktadır. Bu iki aile arasındaki soy değerleri ayrılığının bir açıklaması olmazsa, bu aile başkaldırabilir ya da onun değerlerini reddedebilir ve filan ailenin üstünlüğü karşısında eğilmeyebilir. Şirk, bu toplumsal rolü gerçekleştirmekte ve onu yorumlamaktadır. O ailenin tanrısıyla bu ailenin tanrısı, o soyun tanrısıyla bu soyun tanrısı, o ulusun tanrısıyla bu ulusun tanrısı değişik ve farklıdır böylece. O ailenin tanrısı, görkemli bir tanrı olup gökte de tanrıların mertebeler zincirinde daha üst derecededir. Bu ailenin tanrısıysa aşağıdır; gökte de küçük ve zavallı bir tanrıdır. Bir ailenin tanrısı değersizse (bir şey değilse) ailenin kendisi ne olabilir ki?

Bu yüzden kimi Kureyş ailelerinin som altından yapılmış ve en güzel mücevherlerle süslenmiş tanrıları vardı. Bu, onların aile olarak soylu olduklarını açıklıyordu. Bu, onların soyluluk sembolü değil, soyluluklarının nedeni ve yaratıcısıydı. Falanca aşağı aileye, Beni Kilab Kabilesine gelince (ki adı bile kendisi gibi aşağıydı ve "kelb/köpek" kelimesinden türemişti. Farsçada da hep şöyle deriz: "İtin enikleri adam oldular.") bu kabile zavallı bir aileydi; açtı, her türlü övünülesi şeyden yoksundu, bütün övünçlerden yoksundu. Bu ailenin, örneğin ekşimiş hamurdan tanrısı vardı; her acıkışlarında bu tanrıyı yiyorlardı.

Şirk düzeninde de tanrıyla halk arasında diyalektik bir ilişki bulunmaktadır. Bu yüzden, halkın yarattığı tanrılar, halkın zihninde yaratıcı rolünü oynamakta olup yaratıcılar gibi çeşitli mertebeler zincirleri bulunmaktadır. Yaratılmış düzenin mertebeler zinciri de gözde, kutsal, gaybî, tanrısal, ezelî ve doğaldır kendiliğinden.

Bu durumda şirk birkaç türlüdür:

1- Soy şirki: Bu, İranlı tanrıyı Yunanlı tanrıdan bu iki tanrıyı da Hint tanrısından, her üçünü de Çin tanrısından ayıran şirktir. Birbirlerinden ayrı bu çeşitli tanrılar -Vişnu, Ahuramazda ve Zeus gibi- Hint, Çin, İran ve Yunan gibi üç ayrı soyu, bunların ayrılıklarını, bunlar arasındaki savaşı ve esas olarak bunlar arasındaki özsel ve öğesel farklılığı tarih içinde ve her zaman için açıklamaktadır. Öyle ki örneğin İran, Yunan'la savaştığında Ahuramazda ve Zeus da gökte çatışmaktaydılar; nasıl süreğen yansıması bulunduğunu görüyorsunuz. Ya da Truva tanrısı olan Laokoon, Athena ile savaşınca onların tanrıları da birbirleriyle savaşıp çarpışırlar. Zeus, Truva şehrini ve bu şehrin halkını şiddetle lanetler. Hatta bu tanrılar, soy şirkine dinî bir yorum getirmekteydiler.

2- Sınıfsal şirk, sınıf tanrıları: Toplumsal sınıflar ve "kast"lar arasındaki ayrılığı sınıflar arasında geçilmez duvarlar biçiminde açıklanabilir gösteren tanrılardır. Böylece her sınıfın sembolü, yaratıcısı, rabbi ve tanrısı öteki sınıfınkinden ayrıdır. Bu sınıfların tanrıları bir olmadığı için de bu tanrıların yarattıkları da bir ola-

mazlar; çünkü öz ve varlık bakımından ayrılıkları bulunmaktadır.

3- Aile şirki: Her sınıfın, bir dizi sınıfsal tanrıları bulunmaktaydı. Ailelerin birçoğunun tanrıları evde bulunmakta ve onları korumaktaydılar. Bu tanrılar, aile ve sınıfın kapalı oluşunu tevil etmektedir. Kapalı sınıf ve aile, bireyin oradan başka aile ve sınıfa geçemeyeceği, aile ve sınıfın, kuşatılamaz burç ve kaleler gibi saklı kaldığı sınıf ve ailedir. Bir ailenin ya da sınıfın kapalılığını, sabitliğini ve değişmezliğini açıklayan, biçimlendiren kapalı burç ve kaleler ise sınıf ve ailelerin kendilerine özel tanrılarından ibarettir.

Şirk Toplumbilimi

Toplumsal altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkiye göre şirk toplumbilimi, bu şirkin dünyagörüşünü oluşturarak şirkin dinî dünyagörüşünün, toplumsal şirk düzenine dinî kutsallık bağışlamasını sağlayan toplumsal altyapıdan ibarettir. Bu şekilde din, kendi şirk türünde en büyük koruyucu ve en büyük şiraze olarak, insanlık tarihi boyunca sınıfsal düzenin, beşerî tefrikanın ve insanlık sömürüsünün en büyük koruyucu kalesi, en büyük tevil, yorum ve kutsama aracı olagelmiştir. Dinin, uyuşturucu bir rol oynayarak hep halkın zararına, egemen sınıfın aracı, varlıklı sınıfların dayanağı olduğuna ve insanların baskı altında tutulmalarında, sömürülüp yağmalanmalarında kullanıldığına inanan 19. yy. aydınları doğru söylüyorlardı. Ama doğru söylemedikleri ise tevhidin dinî dünyagörüşü ile şirkin dinî dünyagörüşü arasında ayrılığın olduğuna inanmayışları ve inanmamaları, bu ayrılığın ayırımında olamayışları ve olamamalarıdır. Oysa bu ayrılık, sıradan bir ayrılık değildir; tarihin savaşı, bu iki dünyagörüşü arasındaki savaştır. Tarih boyunca din, hep toplumsal şirki -çeşitli şirkler şeklinde- tevil etmiştir -ister iktisadîsi olsun, ister sosyali, ister ahlâkîsi-. Yine tarih boyunca tevhit, olumsuzlayıcı, mücadeleci ve savaşımcı bir etken olarak, şirke dayalı dünyagörüşüyle savaş halinde olmuştur. Çünkü konuşmalarımın birinde söylediğim gibi, tarihin savaşı dinin dine karşı savaşıdır. Bu şirkin, (İki

tür şirk bulunmaktadır: Biri açık şirk, bilinen, çeşitli put ve tanrıları bulunan şirk, diğeriyse gizli, tevhit toplumunda ve tevhidî dinlerde gizlenmiş olan görünmez şirktir. Bu, müzmin bir şirktir. Kitle, tevhit rengine bürünmüş bu şirkin ne olduğunu, tevhidin ne tür bir toplumsal ve tarihsel rolü bulunduğunu anlayamaz.) tarihe genelde egemen din olduğunu anlarsak ve bu bizim için açıklık kazanırsa, tevhidin de tarih boyunca şirki ezen bir etken olduğu ve tevhidin toplumsal ve tarihsel rolü açıklık kazanır. Şirkin, beşerî şirk düzeninin, toplumsal şirkin, tarihe egemen dinî şirkin, sürekli olarak şirk dinlerinin resmî ruhanîlerinin aracı ve kesesi dolu, halkın zararına ensesi kalın kişilerin yardımcısı olduğuna, sürekli olarak aristokrasiyi, birtakım sınıfların birtakım sınıflara, birtakım soyların birtakım soylara, birtakım ulusların birtakım uluslara üstünlüğünü açıklamada araç olduğuna ya da sürekli olarak soyların, ulusların ve sınıfların savaşını, toplumda birtakım sınıfların özsel aşağılıklarının ve mahkûm edilişlerinin ve öteki sınıfların varsıllığının, ağalığının, özsel ve soysal yüceliğinin açıklayıcısı olduğuna inanırsak, o zaman tevhidin, tarih boyunca insanlık içindeki sınıf tefrikasını, soy tefrikasını, ahlâkî ve soysal değerler tefrikasını ve esas olarak genel anlamda sınıf ve grup şirkini ezen bir hareket olduğu anlaşılır.

Nasıl? Şirk dünyagörüşünden ibaret olan şirkin toplumsal düzeninin altyapısına -Söylediğim gibi, şirk dünyagörüşü, gerçeklik bakımından üstyapı, zihinsellik bakımındansa altyapıdır- saldırmakla... Dolayısıyla, zihinlerde ve inançlarda şirki ezmekte olan tevhit, insan toplumlarına egemen olan sınıfsal ve soysal düzeni temelinden yok etmektedir. Nasıl dünyagörüşü şirki toplumsal şirkin açıklayıcısı olabiliyorsa, dünyagörüşü tevhidi de -ki en iyi evrensel birlikçi görüştür- beşerî birliği, sınıfsal birliği, insanî değerler birliğini, beşerî öz birliğini, ahlâk birliğini, çeşitli beşerî ailelerin türlü gruplarının niteliklerinin birliğini açıklayabilir. Şirk, sitelerin ihtilafı, feodalitelerin ihtilafı, üretimsel ve toplumsal kutupların ihtilafı ve insan soylarının ihtilafı için nasıl en iyi altyapıysa, tevhit de dünyagörüşüne ait en büyük şekil olarak,

feodalite -Roma İmparatorluğu'nu ve Yunan sitelerini anlatırken söylediğim gibi- genel anlamda feodal- kutuplarından oluşturulmuş büyük bir topluma birlik bağışlamak için vardır. Aynı şekilde ahlâkî ve iktisadî altyapı bakımından bir iktisadî düzenin inanç altyapısı ortadan kalktığında halkın düşünme, inanç ve baş eğme tarzı değişerek iktisadî, siyasî, toplumsal ve ahlâkî mertebeler zinciri toplumda altyapısız kaldığında, kâinat düzeninin tersine, Allah'ın sünnetinin tersine, Allah'ın, tek yaratıcının tersine ve evrensel altyapının tersine geçici ve dayatılmış bir arz düzeni ortaya çıktığında, o zaman bu düzen, devamını sağlamak için altyapısını yitirmektedir. Max Weber'in söylediği gibi, tevhidî dünyagörüşünde üstyapının altyapıya etkisi esasınca, üstyapı olan tevhit, tefrikacı müşrik üretim altyapısına birlik kazandırıcı bir etki gösterir.

Başka bir konu da tarih felsefesi olarak tevhit konusudur. Söylediğimiz, şirk toplumbilim düzeniydi. Tevhit toplumbilim düzeni ise toplumsal birliği gerçekleştiren bir düzen olarak, şirk de hep toplumsal ayrılığı, sınıfsal şirki açıklayan bir din olarak söz konusudur. Bu ikisinin savaşı, iki sistemin savaşıdır. Tarih felsefesi olarak tevhit, başka bir konu olup başka bir konuşmada buna değineceğim.

BEŞİNCİ DERS

Dersin Genel Planı

Program uyarınca bugün tevhit dersini sürdürmek durumundayım. Bundan önce, İslam öğretisinde tevhidin altyapı olarak dört yönü bulunduğunu söylemiştim:

Birincisi materyalizm, natüralizm, idealizm, panteizm (vahdet-i vücut) karşısında, şüphecilik ya da septisizm karşısında saçmaya yani "absurdité"ye dayanan dünyagörüşü karşısında felsefî bir dünyagörüşü olarak tevhit. "Absurdité"yi Farsçaya "pûçi"[48] diye çevirmişlerdir yanlış olarak. Bu, Batılı terimlerle tanışık olan aydınlarımızın ne yazık ki kendi kültürümüzün terimleriyle tanışık olmamalarından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden, bu terimlerden pek çoğunun felsefemizde, kültürümüzde, dinimizde ve edebiyatımızda benzer ve hatta daha uygun ve zenginlerinin bulunduğunun ayırımında değildirler. Sonuçta bunları yeni bir düşünce diye dilimize getirmektedirler. Oysa örneğin boşluk felsefesi, boş tiyatro, boş dünyagörüşü ve boş insan -ve esas olarak boşluk konusu- adıyla söz konusu edilen ve böylesine şiddetle ve süratle gündeme getirilen şey, absurdité terimidir (ki gerçekten de hikmetten uzak değildir! Aslında "boşluk" konusunun toplumumuzda söz konusu edilmesi boş bir konu değildir. Beyhudelik konusunun zamanımızda gündeme getirilmesi beyhude değildir). Bu terim, saçma (abes) anlamındadır, kofluk ve boşluk anlamında değildir. Abes, Kur'an'da da bulunan bir terimdir. Kur'an, bu terimi tam olarak söz konusu edilen anlam ve kavramda kullanmaktadır. Bu kavram, felsefemizde ve kültürümüzde de vardır. Abes, Beckett gibi yazarların yazılarında ve Albert Camus'nün eserlerinde kullandıkları Batılı terimden daha uygun ve zengin bir terimdir.

Her ne olursa olsun, abes de bugün yaygın bir dünyagörüşüdür; hatta çağımızın belirgin dünyagörüşüdür. Tevhit ise dünyagörüşü olarak onun karşısında yer almaktadır (önceki derste belirttiğim gibi).

[48] İçi boşluk, kofluk (Çev.)

Önceki derste, tevhidin ikinci boyutunu söz konusu etmiştim: Özel bir toplumsal düzeni yorumlayan ve özel bir toplumsal altyapı yoluyla açıklanabilen, tevil edilebilen ve uygulanabilen düşünsel bir sistem olarak tevhit.

Bu durumda tevhit, tam olarak, gökten yere inmekte, öğretim, tartışma, yorum, felsefe, kelam ya da ilim cedeli alanından toplumsal savaşımlara girmekte ve gruplar arası ilişkide söz konusu olan ve sınıflar arası ilişkiyi, bireyin cephe almasını, birey-toplum ilişkisini, çeşitli toplumsal boyutları, kitle altyapısını, kitle üstyapılarını, kitle kurumlarını, aileyi, siyaseti, kültürü, iktisadı, mülkiyeti, toplumsal ahlâkı, toplum, birey, aile, sınıf ilişkilerini, bireyin ya da bir grubun sorumluluklarını belirginleştiren konuları gündeme getirmektedir. Bu sistem, toplum karşısında tevhidin düşünsel konumunu kendinde barındırmaktadır.

Genel anlamda, tevhit -bu yüzüyle- çelişkisiz, maddî ve iktisadî altyapı (toplumsal tevhit) ve çelişkisiz düşünce ve inanç altyapısı (evrensel tevhit) üzerine kurulu tevhidi toplum yapısının ideolojik temeli ve düşünsel çimentosudur.

Burada, tevhit ve şirk konusu toplumbilimsel bir felsefedir, iktisadî bir görüştür, ahlâkî bir altyapıdır -toplumsal ve bilimsel ahlâk bakımından (davranış ve ilişkiler)- geleneksel ve hukukî bir düzendir, toplumsal altyapıya bağlı bir ideolojidir.

Genel anlamıyla burada, toplumsal tevhitle toplumsal şirk arasındaki, sınıfsal tevhitle sınıfsal şirk arasındaki savaştan söz edilmektedir. Daha genel anlamdaysa tevhidî dünyagörüşü, yani dünyadaki tevhit, varlıkla ilgili olarak nasıl vahdetsi bir yorumda bulunuyorsa toplumda da insan toplumuyla ilgili olarak vahdetsi bir yorumda bulunmaktadır. Varlık sahnesinde, evrensel düzende tevhit, insanların, toplumların ve doğa güçleri üzerinde etkili olan ayırıcı ve çatışık güçlerle, göksel tanrılarla, tür rableriyle, gaybî ve maverai güçlerle savaşım etkeni olduğu gibi, insan toplumunda da toplumsal tevhit, yazgılara musallat olan, güçleri gasp eden, toplumsal düzenleri ve bireylerin ve sınıfların yaşayış biçimini, toplumsal ilişkileri belirleyen yer tanrılarını ve genel

anlamda insanî şirki ortadan kaldıran bir etken olarak söz konusudur.

Tarihsel Tevhit

Tevhidin üçüncü boyutunda, tarihsel bir görüş olarak, tarih felsefesi olarak, tarihin hareketinde insanlık, tarihin süregelen savaşında belirli bir cephe alış olarak söz konusudur tevhit. Tevhit, arkasından tarihin görülmesi, çözümlenmesi, anlaşılması, değerlendirilmesi, çıkarımda bulunulması, yargıya varılması ve herkesin kendi tarihsel konumunu belirlemesi gereken bir gözlük anlamındadır. Özellikle, hepsinden önemlisi -lütfen bu cümleye daha çok dikkat buyurun- tarihsel, bilimsel bir görüş olarak tevhit, -hem bireye hem topluma- insan toplumuna, ulusal topluma, sınıf ya da inanç toplumuna doğru bir tarihsel keşif ve tanıma kazandırır ve sonuçta hem bireyin, grubun, sınıfın, ulusun ve insan türünün "geçmiş"inin tarihsel hareket ve değişim çizgisinin ve ayrıca her öğretinin, hareketin, kültürün, elinin ve medeniyetin anlamının kaynağının, hedefinin ve tarihsel rolünün açıklık kazanmasına ve belirginleşmesine, hem de bireyin, grubun, sınıfın, ulusun ve insan türünün tarihsel yazgısının, yani geleceğinin önceden kestirilmesine yardım eder. Bu ikinci yön sonsuz derecede hassas, diri ve hayatî olup tevhit konusunun, bizim anladığımızın, bize anlattıklarının ve şu zamanda söz konusu olanın tersine bir kelam konusu ya da eski ve yok olmaya yüz tutmuş bir konu veya sadece bilimsel ve felsefî bir gerçek olmadığını, tersine, çeşitli boyutlarında, insanın manevi ve maddî yaşayışının çeşitli boyutlarının tümünü -dünyayı algılama biçiminden tutun da başkasıyla olan ilişkisine varıncaya değin- içine alıp somutlaştırdığını ortaya koyar. Ayrıca, sadece bir tür zihinsel konu değil, davranış, inanç ve karar altyapısı, insanî ve ahlâkî değerler esası, siyaset ve iktisat temeli ve toplumsal yaşayış biçimidir aynı zamanda. O, sadece mescitte, tekkede, eski ilim havzalarında, üniversitede, sadece İbn Sina'nın, Molla Sadrâ'nın yanında değil, sokakta, çarşıda, fabrikada, tarlada, bir amelinin başında, durumunda, bir köylünün evinde ocağında, zenginin soluğunda, tez-

gâhında, bir yöneticinin davranışında, bir aydının, bir öğretmenin, bir yazarın, bir sanatçının, bir bilginin, özellikle de bir ruhanînin konuşmasında, susuşunda, inancında, amelinde, bakışında, duyuşunda, özel, toplumsal ve bilimsel yaşayışında gözle görülmeli, duyumsanmalı, tüm bireysel, toplumsal, manevi, maddî, ahlâkî, iktisadî, siyasî ve bilimsel vs. olgularda, muvahhit toplumla müşrik toplumun toplumsal düzenleri arasındaki fahiş ihtilafta bile duyulmalıdır.

Sadece irfanî ve felsefî kitaplarda, ilahiyatçı filozofların ve ilahiyat bilginlerinin derin araştırmalarında değil, iki insanın karşılaşmasında, bir topluluğun sokakta yol yürüyüş biçiminde, onların bir toplulukta oturuşlarında, bir bireyin bir makam karşısında duruşunda ve hatta bir aile sofrasında bile tevhidin varlığı rahatlıkla görülmelidir. İlk bakışta burada tevhit mi hüküm sürüyor yoksa şirk mi, anlaşılmalıdır. Bu basit bir şeydir; çünkü tevhidin izinin bulunmadığı yerde şirk hazırdır kuşkusuz. Çünkü bu ikisi birbiriyle çatışıktır. İkisinin bir arada bulunması mümkün değildir. Hiçbirinin olmaması da mümkün değildir.

Toplumsal tevhit, insana yönelik sorumlulukların içinde yer alır. Tarihsel tevhit ise toplumsal sınıfların, toplumsal grupların ve insan türünün, yeryüzünde ortaya çıkışının başlangıcından şimdiye değin nasıl bir değişim geçirdiğini, ne tür aşamalardan geçtiklerini, bu aşamalardan geçerken ne ölçüde sapma olduğunu açıklar. Tevhit -ki tarihsel harekette belirgin bir seyir çizgisidir- dakik bir ölçücü olarak bu sapmaları gösterir. Ayrıca bilimsel nedenlerin -doğal olandan tutun da insanî olana varıncaya değin, yani coğrafya, soy, iktisat, düşünce, siyaset vs. etkenlerin- bilim karşıtı, insan karşıtı, insanın tabiatla olan bilim dışı ilişkilerinin, insanın insanla olan insanlık dışı ilişkilerinin, yani hurafenin, büyünün, yalancı dinlerin ya da gerçek dinlerin sahte yorumlarının, toplumsal hastalıkların, toplum karşıtı güçlerin, insanlık dışı düzenlerin, cehaletin, baskının, aldatmanın, sınıf, soy, kavim vs. çatışmalarının, insanlığın hareket ve değişim çizgisinde -genel türselliğinde- ve ulusal toplumlarda -soy ya da millet ya da top-

lum vahdetlerinde- ya da toplumsal sınıflarda, ihtisas ve arz gruplarında -her ne olursa olsun her bireyin bağlı bulunduğu özel gruplar olarak- ne ölçüde işin içinde olduklarını ve her sınıfın, her grubun, her toplumun, her ulusun, her beşerî türün özdeki sapmasında ve tarihsel takdirinde çeşitli rolleri bulunduğunu gösterir. Yine tevhit -somut bir insanbilimsel öğreti, tarihsel çözümlemeye özgü bir görüş ve mantık, özel bir toplumsal felsefe ve aynı zamanda dinin esas temeli olarak- tam anlamıyla, dinin, sapmış ya da doğru şekliyle, insanın tarihsel serüveninde nasıl bir rol oynadığını ve aynı şekilde yanlış ve uygunsuz olarak ne gibi etkenlerin dini saptırmak ve insan türünü bozmak yoluyla tarihe egemen olduklarını ve insanın yenilgisinde ve zamanın tutsak edilişinde nasıl böyle büyük bir başarı elde ettiklerini değerlendirmektedir.

Dolayısıyla tevhit, dakik bir bakış ve mantıklı, doğru ve derin bir çözümleme ve değerlendirme yöntemi olarak insanın kendi serüvenini, yani gerçek geçmişini, yani insanın, milletin, kesimin, sınıfın ve hatta bireyin tarihini keşfetmesine yardımcı olmaktadır. Aynı şekilde, bir bilim, bir ideoloji türü, hassas ve sorumlu bir bilimsel görüş türü olarak yazgının önceden kestirilmesine, geleceğe bakışa ve başka bir deyişle bireyin, ulusun, toplumun ve insan türünün "yarınının tarihi"nin[49] önceden görülmesine yönelebilir. Aslında geçmişi tanımanın taşıyabileceği tek değer, geleceği tanımada insana yardım etmesidir. Tarihin yükümlülüğü, yarını keşfetmek ya da belirlemektir. Yarının tarihini yazmak içinse dünün tarihini araştırırız. Bu yüzden bugün tarihsel araştırmalarımızın ölüm kokusu yaydığını ve Celal Âl-i Ahmed'in deyişiyle daha ziyade kabir açıcılık olduğunu görüyoruz. Bu yüzden

[49] Egemen toplumsal düzenlere, hasta insan, özellikle de Üçüncü Dünya ve ona özgü sömürge insan ve toplum konuları ile ilgili olarak yeni ve ileri görüşleri bulunan çağdaş aydın Fransız yazarı Tibor Monde'nin güzel ve yerinde söyleyişi. *"Olanaklı Dünya"* ve *"Korku ve Umut Arasındaki Dünya"* adlı eserlerinden birincisi merhum Halil Melikî tarafından doğru bir Farsçayla çevrilmiştir. Onun bir başka kitabı da *Regard Sur L'histoire de Demain* (Yarının Tarihine Bir Bakış) adını taşımaktadır.

tarihçilerimiz, şimdiki zamandan geçmişe gitmekte, orada kalmakta ve artık geriye dönmemektedirler. Hatta halkı da kendileriyle birlikte geriye götürmek istemektedirler. Oysa geleceğin seyir çizgisini tanımak için araştırılmalıdır geçmiş. Tarih, bu yüzden insanı tanıma bilimidir, insan türünün ya da bir milletin, bir kültürün zamanda var oluşunun bilgisidir. Yoksa olan şey, ölülerin ardından gıybet etmek olacaktır!

Bu algılamayla, tevhit, bir tarih felsefesi olarak hem insan ve toplumun geçmişini keşfetmekte hem de insan ve toplumun yazgısına ilişkin öngörüde bulunmaktadır.

Tarihin Anlamı

Şunu da parantez içerisinde açıklamalıyım ki tarih felsefesi dediğimizde -zihnimizde çağrıştırdığının tersine- yalnızca geçmiş değildir amaçlanan. Tarih felsefesi anlamında tarih, bundan önce olmuş olaylarla ilgili bilgilenmek demek değildir. Hatta olayların keşfedilme, eleştirilme ve çözümleme bilimi de değildir. Tarihin en doğru tanımını tek kelimeyle söyleyecek olursak: Tarih, insanın oluş tarihidir. Bu konuyla ilgili olarak, Kur'an'ın bu işi ne denli temel aldığını insanın yaratılış felsefesinde dile getireceğim. Orada, Kur'an'ın, öteki bölümlere oranla en büyük bölümünün (Kur'an, göksel bir kitap, kurtuluş, hidayet ve bilinçlendirme kitabı olmakla, yani hedefi ve konusu maneviyat ve ahlâk olmakla birlikte) tarihsel bölümü olduğunu, ortalama olarak, Kur'an'ın yüzde ellisinden fazlasının tarihle bağıntılı olduğunu söyleyeceğim.

Kimi zaman -kelimenin yaygın anlamıyla- oldukça dinî ruh yapıları bulunan kişilerden kimilerinin beni şöyle eleştirdiklerini gördüm: "Bu sözlerin (İslambilimin çeşitli alanlarında söz konusu ettiğim konular amaçlanmaktadır) dinî konularla ilgisi yoktur. Bunlar, toplumbilim, insanbilim, felsefe ve daha çok da tarihle ilgilidir. Ayrıca falanca (yani bendeniz), yüzde yüz ilahî, gaybî ve kalbî yönü bulanan ve boyun eğilerek kabul edilmesi, niçini nasılı sorulmaması ve aslında aklı irdeleme ve çözümlemeye, mantıksal ve bilimsel yoruma konu edilmemesi ve nasıl ve niçini ile ilgili sorulara kapı aralanmaması gereken inanca ve dine ilişkin her

türlü konuyu, toplumbilimsel, tarihsel ve ideolojik bir konu olarak söz konusu etmekte ve kendisi için bunlar felsefî, aklî ve bilimsel neden ve hedef olmaktadır. Örneğin Kur'an'ı felsefî, edebî ve tarihsel bir kitap olarak çözümlemektedir. İmameti bir siyasal rejim gibi, toplumsal bir önderlik gibi didik didik etmektedir. Şer'i bir hükmü, fıkhî bir emir ya da yasağı alıp, kendisi için ödev ya da cevaz veya müstehaplık ve vaciplik yontmaktadır vs. yavaş yavaş din, aklî ve bilimsel bir beşerî öğretiye dönüşmekte, ilahî, gaybî ve kulluk yönü unutulmaktadır. Kendisinin de resmen itiraf ettiği gibi İslam'ı bir ideoloji yapmak istemektedir. Oysa İslam, gaybî bir iman, kalbî ve işrakî bir inançtır. Kaynağı da Allah'tır, dili ise vahiydir."

Bu konuların, toplum, doğa ve tarihle ilgili olduğu doğrudur, ama Kur'an da tabiî ve beşerî bilimlerdir ve özellikle de tarihtir; insanın oluş bilimidir. Yani tüm insan bireylerinin gerçeği tek birey olup adı Âdem'dir.

Milyonlarca bireyde, sonsuz bireyde, insan adında gerçek bir varlık bulunmaktadır. Bu insan, "olma" halindedir. Bu, tarihin kendisi olan özel bir zamanda, belirli bir bilimsel akışta gerçekleşen bir gerçeğin insan oluşudur. Dolayısıyla tarih bilimi, bir başka boyutuyla, bir başka yönüyle, geçmiş olayları, zamana ilişkin olayları ya da geçmiş zamanı değil, insanın kendisini tanıma bilimidir. Bu yüzden tarih, tarihte şekillenen insan adındaki gerçeğin oluşunun incelenmesidir. Bu insan oluş, geçmişten günümüze değin sürmekte ve bugünden sonuna değin de Allah'a doğru sürecektir. Bu süreklilik, tarihsel bir süreklilik olup onun kat edilişi, ideal insanın yaratılışını gerçekleştirir. Tarihin asil oluşu da buradandır. Burada görmekteyiz ki görünürde zihinde olan çağrışımın tersine dinli bilginlerin (Müslümanlar, bu konulara fazlaca eğilmediklerinden, Hıristiyanlar, Yahudiler ve hatta bu iki tip dışındaki din düşünür ve filozofları kastedilmektedir.) Hegel'i şiddetle din karşıtı olarak mahkûm etmelerinin -ben de dindar bir adam olmadığı inancındayım- tersine Hegel'in kendine özgü tarih felsefesinde ve insanî tarih idealizminde kullandığı

terim ve söyleyişleri iyi anlayıp dakik olarak çözümler ve terimlerinin pervasızlığından, seçtiği söyleyişlerin -ki tam anlamıyla din dışıdır- kötülüğünden ve vuruculuğundan korkmazsak ve bilimsel meşrep genişliğine sahip olursak, o zaman Hegel'in bu Tanrı karşıtı, küfür dolu öğretisinin arka yüzünde Tanrı'yı ve insanı tanıma felsefesinin duvar duvara komşusu olan ve dinimizde söz konusu edildiği biçimde insan ve Allah ilişkisine dair bir gerçeğin bulunduğunu anlarız. Buna tarih felsefesinde değineceğiz.

Tevhit altyapısında ikinci yön işte bu tarih felsefesidir. Üçüncü yön, tevhit toplumbilimidir. Dördüncü yön, tevhide dayalı değerler konusu olan ahlâk ve insanbilimidir.

Bu dört yön, tevhidin dört boyutudur.

Buna göre tevhit, ilkin bir dünyagörüşü olarak söz konusudur daha önce belirttiğim öğretiler karşısında, ikincisi, toplumbilimsel ve sınıfsal bir altyapı olarak, üçüncüsü -ki bugün ele almam gerekiyordu- bir tür tarihsel görüş ve felsefe olarak -zihinlerde yerleşmiş bulunan ve fakültelerde çoğunlukla ders olarak verilen[50] anlamlarda değil elbette- söz konusudur. Dinî geçmiş ve tarih adına bize anlattıkları[51] değil, tersine -belirttiğim gibi- insanın oluş bilimi anlamında tarih, sonuç olarak da insanın keşfi,insanın geleceğine, kendi geleceğimize, toplulukların, sınıfların, toplumun, ulusun, bölgenin ve türün geleceğine ışık tutmak anlamında tarih söz konusudur burada.

[50] Bu, geçmiş olayların (istisnaî kişiler bakımından böyle değildir) anlatılmasından ibaret olup kahvehane hikâyeciliğinden farkı şudur: Bu, soğuk ve tatsız tuzsuz bir şeydir. Evet, bütün tarihsel gerçeklerin berbat edilmesi! Tarihsel metinlerimizin tashihi için basit ve masrafsız bir iş yapmamız gerek. Son derece açık ve net olarak, onların olumlu fiillerinin başına bir "nun" (olumsuzluk edatı) getirebilir ve olumsuz fiillerin başından da bir "nun" (olumsuzluk edatı) kaldırabiliriz. O zaman, tarih tashih edilmiş olur. Dolayısıyla bir kalemle, bir tarih kitabını yarım saat içerisinde tashih edebilirsiniz!

[51] Yukarıdaki işlem, tarihten söz eden dinî metinler ya da peygamberin, imamların, geçmişlerin çehreleri ile veya din ya da Şiîlik adına geçmişte olmuş olay ve cihatlarla ilgili olarak bize anlatılanlar için de gerçekleştirilebilir. Ama sanırım, bu kadarı yeterli olmaz. Çünkü burada oldukça iş yapılmış!

Son ders, yani tarihin dördüncü boyutu, ahlâk altyapısı ve değerler sorunu anlamında, insan tarihinde insan bireyinin eğitiminde derin rol oynayan bir etkendir. Çünkü insanbilim felsefesinde tevhit, İslam ve İslambilim öğretisi esasınca, insandan tanrısal bir insan yaratmaktadır. Konuşan hayvan yerine araç-gereç üreten hayvanı, gülen hayvanı, idealler oluşturan, ide yaratan insanı ve filozofların çeşitli insanbilimcilerin tanımladıkları insanı yaratır. İslambilimde insanın tanımı şudur: İnsan "tanrısal hayvan"dır. Bir hayvanı sadece tanrısal bir varlık, bir ölüm günü ötesi, yani aşağılık (yani dünya) ötesi bir insan kılmakla kalmaz, aynı zamanda her bireyden -ki toplumsal ve iktisadî düzenlerde zillete, güçsüzlüğe, mustazaflığa, pisliğe, çaresizliğe ve hatta teslime ve boyun eğmeye düşer- bir kahraman yaratır.

Tevhit, havada askıda bulunan bir bireyden, bütün varlığın dayandığı duvara dayanan bir insan yaratır. Varlıkta böyle bir dayanak bulan böyle bir kimse, hiç bir rüzgârla, hiç bir selle, hiçbir kamçıyla, hiçbir tehlikeyle, hiçbir tehditle sarsılmaz. Hayatta, askıda bulunan ve dayanağı olmayan bir insan, boşluklara, köksüz otlara tutunmaya çalışır. Neresi olursa tutunmak durumunda olan korkak, titrek ve güçsüz insandır o. Bütün varlığı sımsıkı sarmış bulunan hayat ipine sarılmak, her yelde, her fırtınada oynayan ve ne olursa olsun bir yere yapışmazsa yok olması kaçınılmaz olan bir saman değil, başkalarının yaslanabileceği bir dağ kılar insanı tevhit. Bu yüzden tevhit, insanî değerlerin temelini kurar. Bu dördüncü konuyu bağımsız olarak ele alma fırsatım olmayabilir. *İslam Şinâsî* kitabının (birinci bölümünün) sonuncu esasında tevhidi, insanî ve ahlâkî bir etken olarak ele aldım. Tevhitle ilgili olarak şu anda ele aldığım konular orada henüz zihnime gelmemişti ve bu boyutlara dikkat etmemiştim. Bu ise herhangi bir zamanda söylediğim bir sözün "bundan başkası olamaz" anlamında algılanmaması gerektiğinin güzel bir örneğidir.

Üç yıl öncesinde ben tevhidi sadece bir ahlâk altyapısı olarak söz konusu ettim -Bize anlattıkları anlamda ahlâk, bireyle ilgili şeylere yarar-. Nasıl insan olmak, nasıl insan kalmak anlamında, in-

sanî değerlerin ne olduğu, bunların kendimizde nasıl yaratılacağı ve besleneceği ne yapıp da bireyin toplumda kahraman, hayatta bağımsız kalınacağı, dünyada göğün alçak çatısından nasıl başını kaldırmasının sağlanabileceği anlamında ahlâktan söz ediyorum burada. Bu konuyu, çağımızın ahlâk bunalımı çağı olması nedeniyle söz konusu ettim özellikle: Şu anki insana yüklenmiş bulunan ve insanın bozulma ve insan oluştan sapma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu bir toplumsal hayat düzeninde bu, bundan önce söz konusu olan ölüm, katliam, kölelik, sömürü, istismar -bunlar şimdi de eskisinden fazla olarak vardır- gibi tehlikelerden daha da ileridir. Ama daha büyük tehlike ise, İnsanın niteliğinin bütünüyle değişmesi ve insanın bambaşka bir hayvana dönüşmesidir. İşte burada, çeşitli düzenlerde ve toplumsal ve tarihsel değişimlerin çeşitli aşamalarında tarihte ve geçmişte sahip olduğu rolden daha seri, daha derin ve daha yapıcı bir rolü vardır tevhidin. *Islam Şinâsî*'de tevhidin sadece bu yönünü belirttim ve öteki üç yönünü (yani dünyagörüşü olarak tevhidi, toplumsal düzenin toplum bilimi olarak tevhidi ve tarih felsefesi olarak tevhidi) söz konusu etmedim.

Dördüncü bölümde tevhit, insanı "dezaline" eden bir etken olarak söz konusudur. İnsanın "aline olma" tehlikesinin her zamankinden daha çok olduğu bir zamanda tevhit, insanın dezaline edilme ve insanın insanî, sağlıklı, büyük, yüce ve tanrısal özüne döndürülme etkenidir. Siz o konuyu okursanız, artık ben de derslerden birini kaldırarak başka konulara daha çabuk geçebilirim. Gelecek program şu olacaktır: Günümüz dünyasının aydınlarının zihninde -tarih felsefesinde- söz konusu olan bütün büyük ve yaşayan ekolleri -bütün ekol ya da kuramları değil- birer birer ve dakik olarak burada anlatacağım. Elbette yetkin bir şekilde değil -çünkü bu iş, başlı başına bir yıllık bir dönemi gerektirir- sadece bu öğretilerle ilgili olarak zihinde genel bir şeklin belirginleşmesi ve bu ekolleri mütalaa için sonraları kendi kendinize konuyu okuyup pekiştirmenize yarayacak bir tür yöntemin ortaya çıkması açısından ele alacağım.

Bu öğretileri birer birer ele almalıyım ya da siz irdelemelisiniz:

1- Dünyada tarih felsefesinin ve toplumbiliminin -kelimenin bilimsel anlamıyla- kurucusu olan İbn Haldun'un tarih felsefesi. Onun çalışmasının tek bir kusuru vardır ve bu nedenle değerden düşmüştür. Büyük kusuru, tümüyle bizim oluşudur. Bizim olmak, bağışlanmış ve bağışlanacak bir suç değildir asla. Oldukça açık bir örneğini biliyoruz işte Zeynep ve Jan Dark. Bu ikisini karşılaştırın: Dünyayı değiştirmiş ve Peygamberin yanı başında savaşan kahraman ashabın ve pehlivan kılıç ustalarının, korkudan sesleri solukları çıkmaz olup riyazet ve ibadete sığındıkları, hem de bunu cihat, Kur'an, vahiy, cennet, şehadet ve kahramanlık öğretisini Peygamberin kendisinden öğrendikten sonra yaptıkları ama sonradan "tembelizm"e inandıkları bir dönemde ortaya çıkan bir kadındır Zeynep. Bu sahabîlerin ve yiğitlerin bu duruma düşüşlerinin göstergesi ise şudur: Hüseyin, kendi toplumunda hak ve batıl savaşının en büyük ölçütüdür[52] -bunların hepsi Hüseyin'in İslam'ın anlamı olduğunu biliyordu- ve Hüseyin'in yaptığı iş, her Müslüman'ın yapması gereken iştir. Sonra duyuruda bulunur, herkese duyurur. İki ayda altyapı hazırlar. Sonra her yerden gelmiş olan bütün topluluklara, bütün milletlere, bütün kanatlara ne yaptığını duyurmak için Medine'den Mekke'ye gelir. Büyük İslam toplumunun bütününden, artık imparatorluk olmuş ve baskı ve katliamların herkesi sindirdiği toplumdan sadece 72 kişinin bir güldeste oluşturduğunu biliyoruz. O zaman Zeynep, bu 72 kişi de gittikten ve kadın başına, sıkıntının kalbinde yalnız kaldıktan sonra savaşımını öyle süreğen ve kesin bir biçimde, korkusuzca ve bilinçlice sürdürür ve hepsinin yükümlülüğünü omuzlar. O zaman böyle bir kişiyi, kardeşine ağlamaktan başka bir misyonu bulunmayan, ağlayıp sızlanan

[52] Sadece bizim açımızdan, hem de bu dönemde değil, 50-60 yılının o Müslüman Arap toplumunda da ister Hüseyin'i İslam'ın sembolü, temeli ve ölçüsü olarak bilen -çünkü kişiliğini tanımıyorlardı- bilinçli insanlar olsun, ister bu sözleri anlamayan fakat onun Peygamber ailesinden geriye kalan ve onun ailesinin belirgin bir çehresi olan biri olduğuna inananlar olsun -ki onlar, en azından verasete, aileye, kana ve mensubiyete inanıyorlardı- bunları anlıyorlardı.

güçsüz bir kadına çevirdiler. Biz ölü acizlerin bile ağlaması gereken bir kişiye dönüştürdüler onu!

Öte yanda ise Jan Dark bulunmaktadır; duygulu, acılı, coşkulu ve hayalci bir kız. Bir rüya görür -rüyada görünenlerin kimler oldukları malumdur-. Rüyasında biri şöyle der: "Kalk ve Fransız saltanatının yeniden kurulması için kıyam et!" Sonra uykudan sıçrayarak velveleler koparır. O zaman, Batı'nın böyle bir yükümlülük, bilinç, hedef, kişilik, öğreti ve ilham biçimi taşıyan birinden nasıl bir çehre yarattığını görmelisiniz. Dünya şairleri, edebiyatçıları, özgürlükçüleri, hümanistleri ve devrimcileri -bizimkiler bile- ondan ilham almaktadırlar yüzyıllardır. Budur bize ait olmamanın mükâfatı. O da bize ait olmanın cezası.

İbn Haldun, ilk kez olarak toplumbilime, toplumsal felsefeye ve tarih felsefesine, bilimsel çözümleme biçiminde -bugün geçerli olan anlamıyla- 19. yüzyıl tarih felsefesinin ve toplumbilimin izlediği ve şekillendiği ve 20. yüzyılda da süren aynı anlam ve yöntemle varlık kazandırdı. Değerli konumu bizim katımızda öyle takdir edildi ki niçin fıkhî bakımlardan doğru olmayan şu hükmü dile getirmiş, şer'î bakımdan vs. olan şu şeyi söylemiş diye sövgü yönelttiler ona; en küçük yanılgısını bağışlanmazken en büyük hizmetlerini görmezden geldiler.

Birazcık insafları bulunan ve bağımsız araştırmalarında dinî ve İslam karşıtı duygulara, ulusal ve Doğu karşıtı duygulara, soydan, Batı'ya taparlık gururundan, sömürge hizmetkârlığından ve siyasî sistemlerin uşakları olmaktan gelen duygulara yol vermeyen kimi Avrupalı Doğu ve İslam bilimciler (ki sanki Doğu'nun ve İslam'ın tümü edebiyat ve tasavvuftan ibaretmiş ve Doğu'nun ve İslam'ın başka meselesine eğilmek olmazmış gibi) toplumbilimin Proudhon'la ya da Eflatun'la değil -ki Eflatun'un söyledikleri bilimsel çözümlemeler değil, toplumsal konulardır- İbn Haldun'la başladığını, İbn Haldun'un, tarihi, olayları aktarıcılıktan bilimsel çözümleme ve bilimsel etkenlere yönelttiğini keşfetmişlerdir.

İbn Haldun'un görüşlerinin tümünün doğru olduğunu söylemek istemiyorum. Doğruluktan, yanlışlıktan söz etmiyoruz burada.

Sözünü ettiğimiz, çalışmanın bilimsel yöntemidir. Burada insan toplumunu hareketleri bir nedenselliğe dayalı olarak açıklanabilen, yorumlanabilen, öngörülebilen ve anlaşılabilen bilimsel özsel bir görüngü biçiminde ele alan kişi söz konusudur.

İbn Haldun'un dili yenidir; bakışı kuru, dakik ve bilimseldir. Onda hem toplumbilim vardır hem tarih. Her ikisini bir olarak algılar ki gerçekten de birdir. Tek bir varlığın iki boyutu, iki yüzüdür. Toplum, durağan tarihtir ve tarih devingen toplumdur çünkü.

Vico.

Hegel: 19. ve 20. yüzyılların en büyük tarih felsefesi Hegel'e aittir.

Marks: Marks sadece Hegelci tarih felsefesini, toplumbilimini ve Hegel'in diyalektik konisini tersyüz etmiş, ama her şeyini korumuştur. Kendi söyleyişiyle, onun konisinin kaidesini yere oturtmuş, gökten yere çevirmiş ve yere ait kılmıştır.

Bu yolda Engels'in, Plehanov'un, George Politzer'in, Schwartz'ın ve benzerlerinin görüşleri de ekolün çizgisindedir.

5- Toynbee: Günümüzde tarih felsefesinin en büyük ve en belirgin çehresi Toynbee'dir. Kimileri -ki ben onlardan değilim- İbn Haldun'dan sonra Toynbee'den daha büyük birinin gelmediğine inanmaktadırlar. Ben, bu son iki yüzyılda oldukça tek düze duruma gelmiş bulunan tarih felsefesi ve toplumbilim ekollerinde, Toynbee'nin tarih ekolünde büyük bir devrim olduğuna inanmaktayım. Sözlerinin nereye dek doğru nereye dek yanlış olduğunu onun ekolünü değerlendirirken belirteceğim. Elbette Toynbee'nin idesi, toplumlarda rüşte ermiş bir felsefe biçimine dönüşmemiştir henüz. Onunki, kendisine ait olup bireysel yönü bulunan ve kendisinden başka kimsenin inanmadığı büyük bir kuramdır.

Tarih Felsefesi Olarak Varoluşçuluk

Varoluşçuluk, Kierkegaard, Jaspers ve özellikle de hepsinden daha derin olan Heidegger ve üstat Sartre kaynaklıdır. Şu farkla ki Sart-

re'ın varoluşçuluğu, Heidegger'in varoluşçuluğu ile Marksizm'den oluşan bir karışımdır. Ama Heidegger'in varoluşçuluğu katıksız bir varoluşçuluktur. Sartre, varoluşçuluğu yüzde yüz felsefî olan bir ekol biçiminden toplumsal bir ideoloji biçimine getirmiş, ona olumlu ve yapıcı bir şekil vermiştir; ama oldukça derin mistik bir insanbilim biçiminden genel beğeni görecek sığ bir insanbilime dönüştürmüştür. O halde Sartre'ın varoluşçuluğu toplumsal bakımdan, Heidegger'in varoluşçuluğundan daha işe yarardır; ama Heidegger'in felsefesinden de yüzeysel ve avamcadır. Bu nedenle Sartre ve felsefesi böylesine coşku yaratıcı olup dünya gündemindeyken Heidegger tanınmadan kalmış, ne bir dergiye adım atmış, ne de bir söyleşiye katılmıştır; magazin adamı değildir.

"Tarih Felsefesi", Bir Doğu Ekolü

Avrupalıların söyleyip bizim de çevirisini yaptığımızın tersine -ki çoğunlukla iyi ve sadık çevirmenlerin yaptıklarına çeviri, çeviri yapmayı bilmeyenlerin yaptıkları kötü şeylere telif ve kendilerine de müellif adını veriyorlar- tarih felsefesinin Doğulu bir düşünce olduğunu, kökeninin Doğuda bulunduğunu söylemek istiyorum; ama Avrupa'da bir şey keşfedilince, "Bizde de var. Önceden bilmediğimiz falanca kitapta varmış da onlar söyleyince şimdi aklımıza geldi." diyen aydınlarınki gibi değil elbette.

Tarihi tek bir süreğen akış ve bireysel iradelerin, geçmiş kişiliklerin, kahramanların, olayların ve rastlantıların etkisinin dışında özsel bir gerçeklik olarak algılayan ve ona bir gidiş çizgisi ve yazgı bağışlayan özel bir bilimsel görüş olarak tarih felsefesi, Doğulu bir görüştür:

Hinduizm ve Budizm'in belirgin çehreleri, aslında tarih felsefesidir. Zerdüşt dini de -ki dünyanın bütününü dört dönem, her dönemi de üç bin yıl olarak kabul eder; her bin yılda bir biri gelerek insanlık tarihini harekete geçirir, sonunda da zamana son verip insanın yazgısını değiştirecek olan "Suşiyant" gelir- bir tarih felsefesidir. *"İntizar, Mekteb-i İtiraz/İtiraz Öğretisi Bekleyiş"* adlı yazıda belirttiğim gibi, bizim İmam-ı Zaman'a inanışımız da bir tür toplumsal felsefe olmak yanında tarihin açıklanış felsefesidir de -çünkü tarihin süreğen bir akış olduğuna inanmadan ahir zaman-

dan söz etme olanağı yoktur-. Bunlardan daha eski olan Babil ve Sümer tarih felsefelerini de ekleyelim. Elbette Çin ve Mısır'ı da anmalıyız ki yetişebilirsem en azından biraz değinirim.

Ne yazık ki hepsini gerekli zaman bulup da ele alma olanağım bulunmadığından eksik olarak dile getirmek ve değinip geçmek durumundayım. Bu çerçeveleri, sizin araştırmalarınız ve konunun ardını getirmeniz doldurabilecektir. Son olarak da İslam ideolojisinde ele alınan İbrahimî tarih felsefesi bulunmaktadır.[53]

[53] Soru: ...*

Cevap: Tarih felsefesinin büyük çehrelerinden biri olarak bilinmekle birlikte Croce'nin tarih felsefesi yoktur. Fakat o, tarihi felsefe olarak bilmektedir. Croce (İtalyan filozof, 1866-1952 -Çev.), toplumbilimin ve tarih felsefesinin kurucularından ve önemli çehrelerinden biri olmakla birlikte -yaygın kanının tersine, tarih felsefesine inanmaz- burada söz konusu ettiğim anlamda Croce, tarihin felsefeden başka bir şey olmadığına inanır. Tarihi, bilimsel öz taşıyan ve benim de -birey olarak- onda toplumsal özsel savaşım içinde olduğum bir akım şeklinden çıkarmıştır. Tarihi felsefe şeklinde algılar; oldukça derin bir felsefedir bu. Fakat ben, hangi derdimize yaradığının somutlaşması için başka birtakım konulara -dinî, bilimsel konulara ve çeşitli öğretilere- eğiliyorum. Yani dinle, bilimlerle, sanatla ve edebiyatla ilgili son derece derin, güzel ve değerli -mantıksal, bilimsel, felsefî vb. açıdan- konular bulunur da şimdi işimize yaramaz ve bilimsel zihniyeti, aydınları ya da bilginleri ya da fazılları doyurursa, bu konuları söz konusu etmem. Onlara karşı olduğum için değil, eylemin esas oluşuna inandığımdan (William James ve benzerleri gibi de değil elbette). Eylemden soyutlanmış olan her şey eylemsizlerin işine yarar; bütün konulara bu anlamda bakıyorum. Bugün toplumumuzun derdine bir çare olmayan her şeyin yanlış olduğuna inanmıyorum elbette; gündeme getirilmesinde aceleye gerek olmadığını düşünüyorum. Kimi zaman ayda iki üç ya da dört mektup geliyor çeşitli yerlerden. Örneğin içme suyu bulunmadığı anlaşılan bir köyden -ki adını hiç duymamıştım- bir mektup geldi bana. Mektubun yazarı, eğitmen ya da öğretmen olmalıydı. Mektubunda şöyle yazıyordu: "Bayım! Sorun şu: Âdem'in bacı-kardeş olan kızları ve oğulları birbirleriyle nasıl evlendiler?" Sevgili bayım! Sen ki Alemşir'de yaşıyorsun, sorunun sadece bu mu? Yoksa senin huzuruna gelip Hz. Âdem, kızını ve oğlunu nikâhlamanı mı istemektedir şimdi? Aydınların ve bilginlerin en büyük sapmalarından biri, zihinsel gereksinimlerin ve bilimsel hassasiyetlerin, onları öz gereksinimlerinden ve gerçekliklerinden uzaklaştırmasıdır. Bu mesele yüzünden dehalar hücrelerde hapsolmakta ve kitleler kendilerinden olan bu dehalardan yoksun kalmaktadırlar. Bu açıklamayı çalışma yöntemimiz için arz ettim.

Şu andan başlayarak sonuna değin İslam'dan söz ettiğim her yerde İslam'ı Kur'an'ın ifade ettiği anlamda, yani çeşitli zamanlarda, çeşitli peygamberlerin çehrelerinde, çeşitli şeriat ve kanunlarda görünüm kazanmış bir din olarak ifade edeceğim. Bu İslam, kesintisiz bir akım olmuştur ve İbrahim'in çehresinde ve İbrahim adıyla somutlaşmış olup İbrahim, bu hareketin en büyük, belirgin, belirleyici ve tanıtıcı çehresidir.

Hümanizm

Hümanizm, insanbilim olup başlangıçta Yunan hümanizmi vardır ve daha sonra da M. 12. ve 13. yüzyıllardan başlayarak Rönesansı temellendiren insancılık ya da hümanizm oluşur. Rönesans, Skolastik felsefeye karşı olan ve hümanizme dönüşü destekleyen bir harekettir. Rönesansın gerçek somut misyonu, Yeni Çağ'ı yaratan ve Orta Çağ ile Skolastik felsefeyi ortadan kaldıran bir hareket olmaktır.

Skolastik

Skolastik, bir tanımda, asaleti göğe bağışlayan, yeri ve yer insanını olumsuzlayan, göğün en büyük çehresinin Tanrı olduğuna -bu kendilerinin söyleyişleridir- ve yerin en büyük çehresininse insan olduğuna inanan bilimler ve dinî kültürden oluşan bir toplamdır.

Skolastik -ya da Katolisizm veya Orta Çağ'da var olduğu biçimiyle din- asaleti Tanrı'ya verirken insanın tüm değerlerini, asaletlerini olumsuzlar ve Tanrı'nın yüceltilişi için insanın aşağılanmasını gerekli görür. Edebiyat, ḥayat, ahlâk, değer ve felsefe adına olan her şeyi ve tüm manevi boyut ve tecellileri, Tanrı'nın zatından kaynaklanan her şeyi asil ve değerli sayar. İnsanın türsel hakikat ve gerçekliğine ait olan her şeyi ise kokuşmuş, pis, değersiz, ölücü ve kötü olarak niteler.

Rönesans, insanın gerçeğin temeli ve asalet olduğu, aynı zamanda da değerlerin ve güzelliğin temeli olduğu düşüncesine dönüştür.

Bu, hümanizmdir; yani göğün asaleti ya da tanrıların ve Tanrı'nın asaleti karşısında insanın asaleti. Skolastik sanatçı, insanı kötü görür; çünkü Tanrı'yı güzelliğin sembolü olarak bilir. Bu yüzden

Tanrı'ya ve dine mensup olan ve yüzlerinden temizliğin nurundan bir iz bulunan kişilerin resim ve heykelleri yapılır. Bu nedenle, ressamlık ve heykeltıraşlık adına, kiliseleri İsa'nın, Meryem'in ve temiz kimselerin çehreleriyle süslemektedirler.

Bu, hümanistlik karşıtı bir düşüncedir, ahireti esas alan bir düşüncedir. Rönesans ise yeni baştan, insana doğru gelir ve insanı temel alır ve insanın gerçek saydığını gerçek sayar.

Edebiyatta insanlar arasındaki ilişkileri, onların amaçlarını, eğilimlerini, çabalarını ve gereksinimlerini işleyen romanlarda, öykülerde, tiyatrolarda, filmlerde ve olaylarda yeryüzünde soluk alan dertleri gereksinimleri, güçleri ve güçsüzlükleri bulunan, susayan ve arzulayan sokak insanından söz eder. Sanatta da böyledir: İnsan, güzelliğin temeli olur ve insan vücudu, oldukça güzel bir olgu olarak, resim ve heykelin temel kaynağı durumuna gelir. Bu yüzden, resim ve heykeller yeniden çıplaklaşır[54], eski Yunan ve Roma'da olduğu gibi. Çünkü antik çağda ve Yunan'ın altın çağında hümanizm egemendir. Hıristiyanlık geldikten sonra insan olumsuzlanır ve Tanrı asalet kazanır. Sanat Tanrı'nın hizmetinde yer alır -onların söyledikleri anlamda- sonra da Rönesans'la birlikte insanın asıl oluşuna dönülür yeniden.

Dolayısıyla hümanizm ilk olarak eski Yunan ve Roma'da vardır. Orta Çağ ise hümanizm karşıtı bir dönemdir. Sonunda Rönesans'ta hümanizm yeniden tecelli ederek yirminci yüzyıla değin rüşdünü sürdürür.

Hümanist Öğretiler

Radikalizm: Radikalizm tarihi, tam olarak 1800 yılında, radikalistlerin resmi bildirilerinin yayınlanış yılında belirginleşmiştir. Bunlar, ahlâkı ve eğitim öğretimi, Tanrı ve dine göre değil toplumsal akıl ve mantığı temel alarak biçimlendirmeye çabaladılar. Fakat bu çabada hızla yenilgiye uğradılar.

[54] Çıplak insan -heykel ya da resim olarak- göğün asaleti karşısında insanın asaletine dönüş anlamındadır, insan ve Tanrı arasındaki rekabet -ki sürekli bir rekabettir- hümanizm felsefesinde ve hümanizm karşıtı dinler felsefesinde - Yunan'dan Rönesans'a değin- var olagelmiştir.

Batı'da Hümanizm: 19. ve 20. yüzyıllarda egzistansiyalizm, Batı hümanizmine özgü en büyük öğreti olup bugün de yaşamaktadır.

Doğu'da Hümanizm: Nasıl tarihin batılı ve doğulu akımı bulunuyorsa hümanizmin de doğulusu ve batılısı vardır. Batılısını söyledim; şimdi sıra doğulusunda.

Kişisel bilimsel yetenek olarak, insanın bulma ve anlamadaki en iyi kaynaklarının mitlerde olduğunu görürüz; milli mitler, dinî kıssalar. Uzak geçmişe döndüğümüzdeyse millî ve dinî olanın arası kapanır, her ikisi de bir olur.

Doğulu görüş, felsefe ve algılamada insanı tanımak için en iyi temel, Doğu dinlerinde, kültürlerinde ve mitolojilerindeki insanın yaratılış kıssasıdır. İnsanın yaratılışının nasıllığını öyküleyen bir yaratılış kıssası vardır her dinin ki ya efsane ya da öykü biçiminde veya dinî bir gerçeklik biçiminde olup tarihsel ya da remizlik veya sembolik bir gerçeklik oluşu önemli değildir. Çünkü bir dinin yaratılış kıssasında insanın yaratılışının nasıllığını anlamak değil, insanı nasıl algıladığını anlamak istiyoruz. İşte bu kıssalarda hümanizm mütalaa edilebilir, insan tanınabilir.

Hemen burada söyleyeyim; dinimiz İslam'ı böylesine müphem ve karanlık olarak zihnimizde taşımamamıza neden olan etkenlerden biri, İslam'ın insanı nasıl anlamlandırdığını bilmememizdir. Oysa İslam adına var olan her hüküm, inanç, buyruk ve gelenek insana ve insanın nasıl oluşuna, nasıl olmak gerektiğine dayanmaktadır. Öncelikle, İslam'ın insanı nasıl anlamlandırdığını anlamalıyız; böylece söylediğinin ne anlam taşıdığını anlamış oluruz o zaman. Doğu'da insanı tanıyışın en büyük kaynaklarından biri mitler, felsefî, dinî ve tarihi kıssalardır. Ama ne yazık ki en küçük mitin, en aşağı edebi eserin tashih edip çözümlemesi yapılan, yüz kez felsefî, bilimsel ve dinsel yorumu yapılan Batı'nın tersine (öyle ki örneğin Yunan hümanizmini tanımak istedin diyelim, en azından elli tane büyük ve yeni kitap bulabilirsin ki bu kitaplarda hümanizmle ilintili olan mitolojik çehreler ve eserler birer birer açıklanıp çözümlenmiştir) Doğu'da tüm bunların yerine helâ ada-

bına dair eserler yazılmış olup bunları uygulayacak olursan ömrünün tümü boşaltmak için harcanmış olur. Doğu'da, özellikle de Kur'an'ın insan ve Âdem kelimeleri üzerinde onca durmasına rağmen İslam'da, mitlerin açıklanması ve ilgili eserlerin tashih ve basımı yolunda bir çalışma yapılmamıştır. Öteki Doğu ülkelerinde de durum böyledir.

Ne olursa olsun, Hint'teki, Çin'deki, İran'daki ve Maveraünnehr mitolojilerindeki insanın yaratılış kıssaları -ki hepsi de İbrahimî dinlerdeki Âdem'in yaratılış kıssasına oldukça yakındır- Doğu hümanizmidir. En yetkin hümanizm felsefesiyse İbrahimî kültürde ve bu cümleden olarak Kur'an'da yer alan Âdem kıssasıdır. Sonra bu konuyla ilgili olarak sonsuz tuhaf ve şaşırtıcı olan birçok rivayet bulunmaktadır metinlerde. Öyle ki dört yıldır hümanizmi Âdem kıssasından çıkarma üzerinde düşünmekte ve çalışmaktayım.

Ben, mitler üzerine çalışıyorum epeydir. Çünkü mitleri tarihten daha çok seviyorum; hatta tarihten daha çok gerçeklik bulunduğuna inanıyorum mitlerde. Mitler, insanın zihninde oluşan hikâyelerdir. Tarih ise oluşturulmuş gerçekliklerdir. Oysa mitler, nasıl oluşturulması gerekiyorsa öyle bir tarihtir.

Bunlar, Doğulu ekollerdeki insancıllığın ve hümanizmin anahtarı olup İslam ideolojisinde hümanizm olarak İbrahim öğretisindeki Âdem kıssasına, Kur'an'daki ve metinlerimizdeki Âdem'in yaratılış kıssasına kadar uzanır.

Birkaç oturumu Doğulu, Batılı ve başka öğretilerdeki hümanizme ayırmalı ve İbrahim öğretisindeki insancıllığa eğilmeliyiz. Üçüncü aşama toplumbilimdir.

Toplumbilim

Sözünü etmek istediğim toplumbilim, eski bir toplumbilimdir; Aristo ve Eflatun'un -Batılı öncülerin söylediği anlamda-, bir başkası da Saint-Simon'un, Proudhon'un, Marks'ın toplumbilimleri ve yirminci yüzyılın çözümlemeli toplumbilimi olup bunları tek bir çehrede adlandırmak olanaksızdır. Sonra ise İslam'dan elde edilen, Kur'an'dan çıkarımı yapılabilecek bir toplumbilimi tanı-

mak yolunda bir ortam olarak görülebilecek bir toplumbilimi ele alacağım. İslam toplumbilimine dinî bir toplumbilim de ekleyeceğim. (Burada son derece hassas bir konu ortaya çıkmaktadır. Kur'an'dan tarih felsefesi, insancıllık ve toplumbilimle ilgili olan bölümleri burada okuyabileceğimizi umuyorum.)

İdeoloji Olarak İslam

Bu bölümde İslam öğretisini şekillendiren temel esasların ya da temel öğelerin ilk kaynakları ele alınacaktır. İlk kaynak -ki İslam oradan alınmalıdır- kitaptır. Ötekisi ise Peygamberin ve ashabının yaşayışı ile İslam öğretisinin örnek insanlar olarak sunduğu yetişmiş örnekler ve modellerdir.

Öyleyse İslam'ı tanımak için Allah'ı -öğreti mabudu olarak- ilk İslam metinlerinde tanıtıldığı üzere tanıma gereksinimimiz vardır.[55] Sonra öteki kahramanlar, peygamberler ve önderlerle karşılaştırmada İslam Peygamberi'nin insanî tipini tanıma gereksinimimiz bulunmaktadır. Ayrıca bir site, bir geçici örnek insanî toplum, bir model, bir maket, son derece sade fakat oldukça aydınlık bir toplum örneği olarak Medine toplum tipinin tanınmasına da. Aynı şekilde model olarak sunulan örnek insan tiplerini de tanıma gereksinimimiz vardır. Bunlar İslam'ın anlaşılma kaynaklarıdır. Bunları anlayıp tanımakla İslam'a ulaşılabilir, eski kelamın sınıflamalarından yararlanmakla değil. Bu sınıflamalar, iyi olmakla birlikte bugün için değil, geçmiş için iyidir.[56] Ne var ki bu zamanda artık eskimiştir ve vahiy konumunda görülebilecek bir form değildir. Hemen burada söyleyeyim de kimileri fırsat bularak karşıtlık suçlamasında bulunmasınlar, tıpkı konuşmamın yarısında gelip Tanrı'yı inkâr edenlerin delillerini naklettiğimi duyarak Tanrı karşıtı ve dinsiz olma suçlamasında bulunan ve kendi inançlarımı söylediğimi sanan bay gibi. Oysa

[55] İlk İslam metinlerinde ortaya konulup tanıtıldığı şekilde Allah'ın tipini tanımak -ki Tanrı birdir- doğrudur, ama ondan söz eden kimdir?

[56] Bugün, din esasları (tevhit, nübüvvet ve mead) ve mezhep esasları (imamet ve adalet) sınıflaması hiçbir sorunu çözmez, bu çağda İslam'ın kendisini tanımak için fikrî açlığımızı gideremez.

sadece birtakım sözleri aktarıyordum; gerçeği anlaması için daha önce gelip daha çok oturması gerekiyordu oysa. Başkaları da fazlaca oturmayıp eski olan her şeye karşı olduğumu söyleyebilirler. Ne ki burada onaylama ya da karşı çıkmadan söz edilmemekte, hangi yolda ve nasıl yürümekten söz edilmektedir, en iyi sonuca ulaşmak için.

Dolayısıyla İslam'da araştırma yapmak için kaynak, Kitap ve Sünnettir.[57] Ne ki zihinlerimizde bulunduğu anlamda değil -ki kendi önsel inancımızı kitaba yüklemekte ya da Peygamberin sadece sözlerini, sükûtunu, amel ve kavillerini sünnet olarak bilmekteyiz- bunun tersine, daha önemli, daha ivedili, daha hassas ve daha öğretici olan -ki hep yeni ve gündemdedir- ideallerinin toplumda gerçekleşmesi ve mevcut toplumsal düzenin, toplum içinde devrim ve devinim yaratmak için değişip dönüşüme uğraması yolunda Peygamberin toplumsal çalışmasının yöntemi olan üçüncü boyutudur sünnetin.

Karşılaştırmalı Ya Da Ölçmeli İslam (Araştırma Yöntemi Olarak)

Karşılaştırmalı ya da ölçmeli, bugün yanlış olarak tatbikî dedikleri şeydir. Bilimsel metot olarak karşılaştırma, dakik bir tanıma ve değerlendirme için, özellikle beşerî bilimlerde oldukça büyük bir yardımcı etkendir. Ali (a.s)'yi tarihten ve tarihteki rakip ve görünürde benzer olan çehrelerden soyutlayarak sadece soyut bir olgu olarak onun üzerine konuşup onu tanıtırsak, belki görkem bakımından onu tanrılık derecesine -kimilerinin yaptıkları gibi- çı-

[57] Bu ikisine akıl ve icmâın da eklenmesi, Kitap ve Sünnetin yanına bunların konulması biraz işin kolayına kaçmaktır. İslam'ın anlaşılmasında veya İslamî hükümler çıkarmada akıl, dört kaynaktan biri değildir. Akıl, Kitabı, Sünneti ve her şeyi anlamamızı sağlayan etkendir. İcmâ (ulemanın fıkhî veya başka bir konuda görüş birliği içinde bulunması) ise bir görüşün öne çıkmasında etkendir. Fakat hüküm çıkarma kaynağı ve hükmün doğruluğunun kesin ölçütü değildir. Çünkü bu durumda icmâdan sonra ve üzerinde icmâ bulunan konu hakkında içtihada yer olmaz! Bence İslam'ı teşkil eden hakkaniyet kaynağı ancak kitaptır ve sünnet onun amelî yönüdür. Ehlibeyt onun örneklenmesi, tarih ise (genel anlamıyla) ilk İslam'ı tanıma ve çağlar boyunca ve iktidarlar değiştikçe İslam'a karışan bozuk unsurların tespit yoludur...

karsak da onu hiç anlamamış, hiç tanımamış oluruz. Şia imamlarını tanımak için -ki şimdi onlarla ilgili olarak sıralanış numaralarından başka bir şey bilmiyoruz, sadece hatırlarsak ölüm tarihlerini hatırlarız, ahlâkî ya da kerametlik bir cümle söyleyip geçeriz, aklımıza gelmezse o da yok- biyografilerini okumaktan başka, onlardan geriye kalan cümleleri aktarıp açıklamaktan başka ve soyut bir biçimde çevre ve kişiliklerini değerlendirmekten başka karşılaştırmada bulunmaya yönelmeliyiz ki böylece çehreleri tam olarak değerlendirilmiş olsun ve kişiliklerine ulaşalım. Yani onların çehrelerini çağlarındaki karşıt çehreler karşısına koymalı ve topluma egemen olan güç sahibi çehrelerle karşılaştırarak tanımalıyız onları.

Öyleyse Şia imamlarını kendi siyasî, toplumsal ve düşünsel dönemlerinde ve çağlarında, hatta insanlık tarihinin düşünsel ve toplumsal önderlerinin çehreleri arasına koyarak onların antitezi olan çehreleriyle karşılaştırdığımızda tanımış olacağız. İşte bu şekilde onları dakik ve inkârı olanaksız bir biçimde tanımış olacağız.

Karşılaştırma, diyalektik bir yöntem olup Batı'nın alnına damgalanmış olmakla birlikte tam tersine, Doğulu bir düşünme tarzıdır. Defalarca söyledim, Ali meselesi -tanınması gereken bir kişilik olarak- hem Şiîliği tanımak hem Ali'nin kendisini tanımak hem de İslam'ı tanımak ve bu insan fabrikasının yüce örneğinin teknik ve mekanizmasını anlamak için gereklidir. Ali'yi tanımak için kullanılacak yöntemlerden biri karşılaştırmadır. Bu karşılaştırma, sadece Ebubekir, Ömer, Osman ve Muaviye çehreleriyle olan rekabetin dar ve son derece yüzeysel alanında ölçme anlamında değildir (Gerçi bu da tam değildir ve doğru olarak gerçekleştiyse bile yine de oldukça sınırlı ve küçük bir alanda ölçülmüştü ve sonuç alınabilir cinsten değildi). Tersine, bir yazarın, Ali'yi -bu mucizevî olguyu- Peygamberden sonraki Medine'nin dar alanından alıp tarihin ve insan toplumunun Medine'sinde, içinde tarihin bütün kahramanlarının toplandığı büyük bir salona götürmesi ve görkemini tarihin bütün görkemli çehreleri karşısında görmesi anlamındadır karşılaştırma. İşte o zaman Ali'nin görkem ve değerini tam olarak görmüş olacaktır.

Karşılaştırma, hem kişiyi ve değerini hem de zihinlerde bu kişiye olan inanış türünün çelişkisini ve onun düşünce ve kişiliğinin değişimini anlatır bize.

Ali'yi onun rakibi olan halifelerin karşısına, onun hakkını gasp eden ama insanî değerleri de bulunan ve haktan bâtılı -kişisel güçlerine ve emellerine zarar vermeyeni- gözeten ashabın karşısına yerleştirin. Ebubekir'in (Müslüman, muhacir, fedakâr ve İslam'da geçmişi önceye dayanan sahabî) olumsuz bir niteliği, gasp ediciliği vardır. Ebubekir'i geçip Ömer'e varıyoruz. Aynı özelliklerin yanında Ebubekir'den daha olumsuz bir niteliği vardır onun. Çünkü gâsıp olmasının yanı sıra sert ve sathîdir de. Ali'yi tez, Ömer'i ise antitez olarak aldığımızda Ali'nin halka olan şefkatindeki büyüklük, felsefe, Kur'an'ı tanıma, İslam'ı anlama ve ilimdeki derinliği daha da somutlaşır.

Sonraysa Osman gelir, Ömer'in olumsuz sıfatını o da taşıyarak, olumsuz bir sıfatı da eklemek suretiyle. Çünkü aristokrattır, ailesinin elinde oyuncaktır, toplumsal ve iktisadî cahiliyeye eğilimlidir. Burada Ali'yi tanıma yolundaki hareketle yeni keşiflere ulaşırız: Ali'nin zahitliğini keşfederiz. Çünkü antitezi zahitlikten uzak kirli biridir. Adaletini keşfederiz. Çünkü antitezi bir zalimdir, yığıcı ve mal düşkünüdür. Adaleti uygulamada ayrımcı olmayışını, sertliğini, kavminin ve yakınlarının beklentilerine karşı savaşımını keşfederiz. Çünkü antitezi adalet tanımaz ki uygulamayı düşünsün; kavmi ve kendisi üzerine titremektedir o.

Böyle bir karşılaştırma yoluyla, hilafetin ve halifelerin grafik eğrisi düşerken, aynı ölçüde de Ali'nin yaşayışının grafik eğrisi yükselir. Tarihte halifeler, hatalı ve bencil Müslüman bir sahabî konumundan yavaş yavaş zorba bir zalim ve sonra kesin zulme ve en sonunda da mutlak cehalet ve gerilemeye dönüşürler. Karşıdaysa Ali, mutlak adalet, ilim ve ismet biçiminde tecelli eder.

Diyalektik karşılaştırma ve bağıntıda Ali'nin antitezi ve onu olumsuzlayıcı karşı kutup şeytan şekline bürünür. Sonuçta da Ali, kimi mazlum kitlelerin duygularında Allah'ın simasında görünür. Ali'nin karşıtı, artık hatalı, fasit, fasık bir Müslüman, bencil bir

yönetici değildir. Mütevekkil'dir, Timur'dur, Cengiz'dir, Atabekler, Timurlular vb.dir ki İslamî yönetici adıyla İslam toplumunda yönetimi elinde bulundurmakta, halkın derisini yüzmekte, insan başını kadeh yapıp şarap içmekte ve sonra -Beyhakî'nin söyleyişiyle- namaza durmakta ve namazdayken boynunu işaret ederek, esirlerin öldürülmesi emrini vermektedirler.

Osman olmasaydı Ebuzer olmazdı. Yezit olmasaydı insanlık tarihinin Hüseyin'i olmazdı. Muaviye olmasaydı hürriyet, adalet, bilinç ve insanlık Ali'den yoksun olurdu. Sonuçta tarihte cinayet, zulüm ve iblislik olmasaydı, her şeyini iman karşılığında bağışlayan tanrısal insan, özgür ve şehit insan olmazdı. Çünkü ortaya çıkması için uygun ortam olmazdı.

Tarihin, insanın ve toplumun diyalektik çelişkisi bu demektir. İslambilim planında tevhitten kaynaklanan üç temel, birlik taşımaktadır. Fakat insan, tarih ve toplum temelinin her biri çelişkiye dayalıdır. Fakat bu, hikmet yönü bulunan ve mantıklı bir ilişki taşıyan bir çelişkidir. Cahiliyet mantığı, kuru zihinsel ve biçimsel şekiller mantığı olan Aristo mantığı -ki bizim havzalarımızda İslamî mantık adıyla okunmaktadır- yerine diyalektik görüşümüz olsaydı, İslam'ı hayat ve hareket olarak algılardık, donuk sabit sınırlarını, biçimini, cinsini, mesafe ve tanımını oluşturduğumuz ve bunların içine girerek taş haline geldiğimiz taşlaşmış kalıplar şeklinde değil.

İmamet

Birkaç yıl önce İrşad'da "Câmie Şinâsî-yi Ümmet ve İmâmet/Ümmet ve İmamet Sosyolojisi" adı altında birkaç oturumda tamamlanan bir konuşma yapmıştım ki basılmaktadır, okursunuz. Orada, sonradan aklıma gelen bir konu dışında birçok konuyu ele aldım. Fakat asıl tez orada söylediğimdir.

İmamın rolünden "insanlığın temsilcileri" (Emerson'un söylediği gibi) olarak, yani ideal biçiminde insanda var olan zihinsel gerçekliğin belirginleştiricisi ve tanımlayıcısı olarak söz ediyorum.[58]

[58] Les Représentants de L'humanité

Ümmeti ideal toplum olarak, Marks'ın sınıfsız toplumuyla ya da J. Isoule'nin *Temiz Kent*'i ya da Eflatun'un *Ütopya*'sı ve Thomas More'un *Güneş Kenti*'yle ve aynı şekilde ideolojilerin oluşturduğu ideal toplumlar -ister burjuvazi gibi çeşitli düzenler olsun, ister çeşit çeşit ideolojiler olsun, örneğin Saint Simon'un "sanayi toplumu" adıyla arzuladığı gibi- ile karşılaştırıyorum.

Ümmetin ideal ve tarihsel toplumlarla ve mevcut toplumsal düzenlerle karşılaştırılmasından sonra insanın bu tasvirinin doruğunda Tanrı'nın halifesi olduğu son aşamaya ulaşıyoruz. Burada artık hümanizm söz konusu değildir. Olması gereken insan meselesidir bu; kendisine doğru gitmeye arzuladığımızdır. Her zaman için Tanrı'ya doğru giden bir insandır ve biz, tarihte hep o insana doğru gitmeliyiz. Ona doğru gitmek için insanın silahı öğreti, ideoloji ve imandır. Fakat kalıtsal olarak donuk gelenekler biçiminde, bir tür kavimsel değerler, bir tür dayatılmış, telkin edilmiş, boyun eğdirilmiş hükümler biçiminde bir iman değildir bu. Bilinçsiz, duygusal ve içgüdüsel bir iman da değildir ve ayrıca sadece bilimler, felsefe, uygarlık ve kültür biçiminde bir iman da olmayıp tersine, bilinç kazandıran bilinçli bir öğreti biçiminde, insana sürekli gelişim hareketinde kılavuzluk eden imandır.

Hedefimiz

"İslambilim" ders döneminde ele almayı arzuladığım şeylerdir bunlar. Hemen belirtmeliyim ki benim ve İrşad Kurumu'nun hedefi, örneğin bizim de bir dershanemizin ya da yeni, temiz, yıkanmış, süpürülmüş bir salonumuzun olması değildi ve olmayacaktır. Ya da din için çalışmama ukdesini bu şekilde kapatma ya da ahiret için bireysel sevap kazanmak ve geçmişlerimizin ruhları için bir şeyler yapma amacında değiliz. Biz ne kalıtsal ve taklitlik kalıplarda kalanlardanız ne her şeyi geçmişten geldiği gibi benimseyenlerden ne de yeni olan ve sınırların ötesinden gelen her şeyi peşin peşin kabul edenlerdeniz. Kendisine, inançlarına, topluma olan ilişkisine, çevre ve zamandaki sorumluluklarına karşı bilinci olan ve ciddi işler yapması gereken kişiyi aydın olarak biliriz. Böyle bir iş için geleneksel meclislerde ve törenlerde

hazırlanılamaz ve moda yüzlerden yapılıp vitrinlere dizilen çevirileri okumakla aydın olunmaz, geviş getirilip böbürlenilmez. Öyleyse yeni işler, yeni üretimler gerçekleştirmeli ki böylece hem o düşünsel bilincimize ulaşalım, hem de imanımızı bilinçli bir ideoloji biçimine sokalım. Eğer mümin isek ister avam güruhundan olalım, ister bilginler ve din âlimleri arasında yer alalım, din bilgilerimizi ve İslamî malumatımızı -ki son derece değerli maddelerdir- meslek, erek ve ideolojinin binasında kullanmalıyız, inşa etmeliyiz. İslam'ın içinden, İslam'ın misyonunun gerçek tarihsel ve toplumsal yönünü ve özünü keşfetmekten elde ettiğimiz erek ve ideolojiyi yani İslamî bilgileri kendi İslamî bilinç ve inancımıza araç kılmalıyız; İslamî ilim şeklinde değil elbette. Bu konuşmalardan ve çabalardan amacımız, oldukça aydınlık ve açık olan iki arzu yolundadır: Birisi, kendimizin -bu zamanda, bu çağda ve bu sınırlı ve bilinen koşullarda, olanaklarda var olan bir grup olarak- düşünsel ve inançsal öz bilinç kazanması, ötekisiyse özgür ve aydın bir Müslüman olarak topluma düşünsel ve toplumsal bilinç vermemizdir. Dolayısıyla hedefimizin topu topu iki aşaması bulunmaktadır; birisi öz bilinç kazanmamız, kendimizin öz bilinçli olması, ötekiyse halkı bilinçlendirmek, yani marufu emredip münkerden sakındırmaktır. Burada hemen belirteyim ki şu sorumluluktan kaçış anlamı taşıyan, "önce kendini düzelt, sonra toplumu düzeltmeye çalış" sloganıyla yanılgıya düşülmemelidir; orada kendini tanı olarak düzeltinceye dek sabretmelisin; ama tam düzeliş hiç bitmez. Öyleyse toplumu kendi haline bırak. Gördüğünüz gibi, güzel ve aldatıcı bir cümle; oldukça korkunç ve İslam dışı. Çünkü İslam, bireyin toplumu düzeltme yolundaki çabası olmaksızın düzelmeyeceğini bize öğretmiştir.

Eğer görüş sahibi olursak ve İslam bizim için ideoloji şeklinde söz konusuysa, çözülmemiş konulardan birçoğunu -ki hiçbir yazar, bilgin ve araştırmacı açıklayıp yorumlamamıştır- gördüğümüzde anlayabiliriz. Çünkü dünyagörüşü, düşünceye bir tür aydınlık vermek, göze bir tür bakış kazandırmak demektir. Bütün bilgileri stok etmekle -ideoloji olmaksızın- muhterem ve değerli

bir bilgin de olsak, sadece toplumumuzda ve küçük çevremizde değil, kalbimizde bile bir ışık bulamayacağızdır:

"İlim bir nur olup Allah onu dilediğinin kalbine yerleştirir." Allah'ın kalbe attığı ışık, tanrısal ilmin ışığıdır; ne fiziktir ne kimyadır ne fıkıhtır ne kelamdır ne usuldür ne toplumbilimdir ne ruhbilimdir ne insanbilimdir (ki bunlar hep maddedir); tersine insanî öz bilinç ve bilinçlice inançtır. İnsanı fâzıl ve bilgin değil, bilinçli ve savaşımcı kılan bir ilimdir. Bu, Ebuzer'i yaratan ilimdir, İbn Sina'yı değil.

Ya süreğen geleneklik ve duyusal telkinler şekline girmiş olan ve herkesin bilinçsizce uyguladığı ya da uzmanlık bilimlerinden bir toplam şekline bürünmüş olan bu İslam, eğer bizim için ve toplumumuz için bir bilinç şekline girerse, şu anda büyük İslamî bölgede bulunan ve birçok düzensizliklere boyun eğmiş durumda olan, cehalete ve zillete esir insanların izzet ve kurtuluşunu ve toplumun hareketini sağlayacaktır. Fakat bilimlerden oluşan bir dizge, "hiç"in hizmetinde olabilir ve bir köşeye gömülebilir; bir dershanede ya da hücrede öğrencilerden, âlimlerden ve fazıllardan bir grubun elinde mahsur kalabilir. Ya da avam kitle arasında bilinçsiz telkinlik duyusal ve geleneksel duygular biçiminde -din adını da taşısa- bozulabilir ya da yok olabilir; varlığını korusa bile yazgıda hiçbir etkisi olmayabilir.

Dolayısıyla ne bilgince İslam ne avamca İslam; sadece bilinçlice İslam. Ne bilgin Müslüman ne avam Müslüman; sadece aydın Müslüman. Kültür olarak, gelenek olarak İslam değil, inanç olarak İslam.

İslam'da "kendini kılış" ve "başkasını kılış" birbirlerini gereksinir; önceli ve sonralı iki aşama değildir. İslam namaz kıl, oruç tut, derken aynı zamanda iyiliği emretmeyi, kötülükten alıkoymayı da yüklemektedir. Yoksa "Ebuzer makamına ulaştığında iyiliği emretme, kötülükten alıkoyma adında yeni bir hüküm ve sorumluluğun oldu." demiyor. Bilakis, tüm "kendini kılış" hükümleriyle birlikte "başkasını kılış" hükümleri de ortaya konuluyor.

Anlatım üslubu ve dil şekli bakımından şunu açıklamak gerekmektedir: Kendimi sizin -topluma bilinç aşılama sorumluluğunu omuzlarına alanlar olarak sizin- karşınızda hissettiğimden, kaçınılmaz olarak terimlerle konuşuyorum ve sözlerim sizin düşüncenizin düzeyine dek yükseliyor. Böylece meseleler kendiliğinden üst düzeyde gündeme geliyor ve aşağılara inmek, aşağı düzeyde ele alınmak olanağını yitiriyor. Siz, topluma bilinç kazandırma sorumluları olarak benim ham tezimi olgunlaştırınız, daha yetkin kılınız ve ortak görüş ve bakış çizgimizde daha yeni konuları keşfediniz. Çünkü ortak bir bakış ve metot bulunduğunda sizlerden her biriniz kolaylıkla bir araştırmacı olabilirsiniz ve bu alanda uzman olan -ama metotsuz- bir bilim adamının zihninde yeri olmayan konular ortaya çıkar zihninizde.

Gördünüz ki Horsend, -o Aşura günü toplantısında- Hâbil ve Kâbil kıssasında bir sembol keşfetmişti ki mitolog olup sürekli olarak mitoslarla ve mitolojik sembollerle uğraşan ben, her gün yeni bir şeyler söylediğim ve bu konuyu keşfetme uğraşında olduğum halde o sembolün farkına varmamıştım. Sözü edilen konu, kargalar ve onların Hâbil'in gömülmesindeki rolleridir.

İslamî hikâyelerde Kâbil, Hâbil'i öldürdükten sonra cesedini sırtına alıp yollarda ve çöllerde dolaşıp inler. Çünkü öz olarak insan katili, cani ve kardeş katili değildir. Bilakis birini Kâbil, diğerini Hâbil yapan, bu toplumsal düzendir; bir tür özel eğitimin ve özel bir rejimin gereğidir. Bu cinayet, düzenin gereğidir. Fakat Kâbil'in insanî ve duygusal fıtratı, kardeşini öldürdükten sonra uyanır ve pişman olur, cenazeyi ne yapacağı konusunda çaresiz kalır. İşte bu sırada, bir karganın başka bir kargayla dövüştüğünü görür; biri öldürülür ve ötekisi (katil), pençeleriyle toprağı kazar ve ölüyü toprağa gizler.

Buraya kadarı İslamî ve gayri İslamî hikâyelerde vardır ve benim zihnimde de var. Bu, insan olma, Âdem'in oğlu olma gurur ve benine karşın Kâbil'in bir kargadan ders alışını göstermektedir.

Bu yorumu inkâr etmeden, bu alanda fazlaca uzman olmayan birinin, uzman olanın ve hep bu işle ilgilenenin farkına varmadığı bir keşifte bulunduğunu görürüz kimi zaman.

Horsend, kargayı üçüncü sembol olarak almıştı: Kâbil ve Hâbil çatışmasında, işleri cinayeti gizlemek, zulmü örtmek ve Kâbil'in cinayetine dinî, felsefî ve ahlâkî bir yorum getirmek olan ara güçlerin sembolü. Kâbil cinayet işler ve karga bu tuhaf görüntüyü gözlerden gizler.

Bu sembol, üçüncül akımdır tarihte -Fırat ve Dicle'den başka-, karga kara olduğu için uğursuzluk sembolü olduğu, birlerce yıl yaşadığı, leş yediği ve hep pisliği, uğursuzluğu ve kötü haberi anlattığı için özellikle. Tüm bunlar, bu hikâyede doğru bir sembolün alındığını göstermektedir ve benim için oldukça dikkat çekicidir.

Metodun önemiyle ilgili olarak söyleyebileceğim bir başka örnek: Öğrencilerimden kimileri -hatta Arapça bir cümleyi bile okuyamayanlar- metot kullanarak Kur'an'dan öylesine yeni konular elde ettiler ki tefsir uzmanları için -kendi itiraflarına göre- de yenilik taşıyordu.

İslamî öz bilincimizi, ideolojik öğrenim gördüğümüz zaman verebiliriz öz bilinçsiz topluma. Böyle bir öğrenim için bu dershane -bu geniş alanı ve bu kısıtlı olanakları ile- her bakımdan o gereksinimleri karşılayamaz. Bir başlangıç, genel bir çağrı, genel bir toplanma, oldukça genel bir ortam hazırlama olarak belki de yararlı olmuştur ve olmaktadır. Fakat olmak ve ideolojik öğrenime kavuşmak için yeterli değildir. Ama olur ki dört beş bin kişilik bu dershane -ki bir yüzme havuzu gibidir- kanalize olur ve katılanları, dinleyicilikten, alıcılıktan, kitap okuyuculuktan, konuşmalara kulak vericilikten çıkarıp çeşitli uzmanlık ve öğrenim alanlarında toplumda inançları için çalışan kimseler durumuna getirebilir. Ancak böyle bir çevre, bilgi arayıcısına güven bağışlayabilir. Çünkü her gün ilerlemekte, insanî ve toplumsal deneyimler kazanmakta, zihinsel pasifliği bulunan ve sapkın hayallerin tutsağı olan bir genç durumundan çıkarıp somut ve gerçek olanla sürekli temasta olmasını sağlamaktadır. Onu saptırmak için bilgince çabalar gösteren güçlerin isteklerine karşın onun sapması olanaksızdır. Çünkü hem bilinç kazanmakta hem de yükümlü duruma gelmektedir. Bir kimseyi kazalardan ve teh-

likelerden korumak için caddenin bu yanından o yanına geçirmeye çalışırken kendim de korunmuş oluyorum böylece.

Riyazet bu demektir; yani inanç ve halk için savaşım vermek, çabalamak ve katlanmak, olumlu sıkıntılar ocağında şekillenmek ve arınmak. "Birbirine hakkı ve sabrı tavsiye etmek" budur.

İnsan, iki iş yaparak inançlı, mücahit ve akide sahibi olur: Birincisi, çalışmakla. Yani düşüncen için çalıştığın sırada iman da kazanırsın. Fakat imanın dereceleri vardır; öyle çabalamalı ve çalışmalısın ki iman sende bulunan bir sıfat değil, senin özünün bir parçası olsun. İman senin varlığının bir parçası olduğunda hayatın, doruk noktasını Hüseyin (a.s)'in tanımladığı -bizim için tasavvur edilecek cinsten değildir- bir biçim alır: Hayat, inanç ve mücadeledir, başka bir şey değil. Ki amelde böyle bir tanım çok şaşırtıcıdır.[59]

İnançlı olmak için ikinci iş, bir düşünsel havada yaşamak ve soluk almaktır. Bir iki dersle, dört beş kitapla hava oluşturulamaz. Düşünsel hava, her yeri tek bir ışıkla, tek bir ısıyla, tek bir oksijenle dolup taşan bir fezada soluk alıp verdiğimiz zaman oluşur. Yani öğrenci olan ben, İslambilim dershanesinden çıkıp, bir kütüphaneye ya da bir filmi görmeye ya da bir tiyatroya gittiğimde, bu görüş benzeri ideolojiyi esas alarak üretilmiş kitapla, filmle ve tiyatro oyunuyla karşılaştığım zaman, hatta yurda, bir toplantıya, dinlenmek için bir dinlence yerine uğradığımda kendimi bu düşünceye benzer bir düşünce ortamı içinde bulduğum zaman düşünsel hava içerisindeyim demektir. Böylece benzer bir düşünsel hava oluşur ve insan böyle bir düşünsel havada inançlı ve bilinçli duruma gelerek olur, gerçekleşir.

Bu dersler bu şekliyle erdemli ve bilinçli kılarak bilinmesi gerekenlerden birçoğuyla donatır sizi. Ama feza oluşmadan, bir inançta yetişmiş bir ruh şekline ulaştırması olanaksızdır. Fezanın oluşturulması güçtür bizim için. Dindar olmayanların ya da din

[59] Bu cümle, daha sonraki dönemin şairlerinden birine ait bir şiir dizesidir, ama mazmunu Hüseyin'in sözündedir.

karşıtı olanların feza ve ortamları vardır. Geleneksel anlamda dindar olup da kendilerine bu kadar dinin yeterli olduğu ve dünya ve ahiretlerini bu kadarıyla temin edilmiş gören kimselerin de feza ve ortamları vardır. Nefes alıp vermek için bir yer bulamayan bizleriz sadece.

Fezayı Neler Oluşturur?

"Maddeler", "dil", "hareket", "ilişki" ve "çalışma":

Maddeler, bana düşünsel gıda veren öğeler bütünüdür. Dil ise o ideolojiyi çeşitli şekillerde, çeşitli söyleyişlerle, çeşitli teknik araç gereçlerle ve çeşitli metotlarla açıklayan ve sürekli bana muhatap telkin eden araçlar bütünüdür.

Fikrî havayı ve fezayı yaratan dil ya da diller, tebliğ araçları ya da bugünkü söyleyişle kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçları bir mesajı ya da bir düşünce ya da öğretiyi veya haberlerden, bilgilerden ve bilinmesi gerekenlerden bir kümeyi bir grubun hizmetine sunar. Bu araçlara her iki grup da sahiptir. Onların -geleneksel dindarların- mihrapları, minberleri, tekkeleri, mescitleri, minareleri hatta gazeteleri -ki hepsi fezayı tebliğ, telkin ve oluşturma araçlarıdır- vardır. Bunların -modern tipin- ise televizyonları, radyoları, dergileri, tiyatroları, çeşitli broşürleri, çeşitli matbuatı, hepsinden önemlisi, çağımızın en büyük, en güçlü natıkası olan filmleri vardır ellerinde.

Buna karşılık, bizim hiçbir şeyimiz yok. Her şeyi yaratmak durumundayız; hem havaya uygun ortamı -ki bugün yoktur- hem havanın zihinsel geçmişini -ki kesinlikle yoktur- hem de sonunda feza ve havanın kendisini!

İşimizin ne kadar ağır ve zor olduğunu görüyor musunuz?

Yeni başlanan, önceden üzerinde hiç yürünmemiş, ayakaltında çiğnenmemiş, düzlenmemiş, tanınmamış her yol zordur.

Çevrenin bireylere yüklemediği, bilakis bilinçli ve özgür bireylerin seçtikleri ve çevreye yüklemeye çalıştıkları her iş zordur.

Bilince ve seçme özgürlüğüne ulaşmak, yani tarihin, geleneğin ve zamanın belirleyiciliğinden özgür olmak, kendi bilincini, ima-

nını ve yolunu kendi seçmek, çevresini değiştirmek ve toplumunun tarihinin akışını yönlendirici olmak isteyen herkes bu zorluklara katlanmalıdır.

Sabır ve hak, ağır bir yükümlülüktür.

sadece birtakım sözleri aktarıyordum; gerçeği anlaması için daha önce gelip daha çok oturması gerekiyordu oysa. Başkaları da fazlaca oturmayıp eski olan her şeye karşı olduğumu söyleyebilirler. Ne ki burada onaylama ya da karşı çıkmadan söz edilmemekte, hangi yolda ve nasıl yürümekten söz edilmektedir, en iyi sonuca ulaşmak için.

Dolayısıyla İslam'da araştırma yapmak için kaynak, Kitap ve Sünnettir.[57] Ne ki zihinlerimizde bulunduğu anlamda değil -ki kendi önsel inancımızı kitaba yüklemekte ya da Peygamberin sadece sözlerini, sükûtunu, amel ve kavillerini sünnet olarak bilmekteyiz- bunun tersine, daha önemli, daha ivedili, daha hassas ve daha öğretici olan -ki hep yeni ve gündemdedir- ideallerinin toplumda gerçekleşmesi ve mevcut toplumsal düzenin, toplum içinde devrim ve devinim yaratmak için değişip dönüşüme uğraması yolunda Peygamberin toplumsal çalışmasının yöntemi olan üçüncü boyutudur sünnetin.

Karşılaştırmalı Ya Da Ölçmeli İslam (Araştırma Yöntemi Olarak)

Karşılaştırmalı ya da ölçmeli, bugün yanlış olarak tatbikî dedikleri şeydir. Bilimsel metot olarak karşılaştırma, dakik bir tanıma ve değerlendirme için, özellikle beşerî bilimlerde oldukça büyük bir yardımcı etkendir. Ali (a.s)'yi tarihten ve tarihteki rakip ve görünürde benzer olan çehrelerden soyutlayarak sadece soyut bir olgu olarak onun üzerine konuşup onu tanıtırsak, belki görkem bakımından onu tanrılık derecesine -kimilerinin yaptıkları gibi- çı-

[57] Bu ikisine akıl ve icmâın da eklenmesi, Kitap ve Sünnetin yanına bunların konulması biraz işin kolayına kaçmaktır. İslam'ın anlaşılmasında veya İslamî hükümler çıkarmada akıl, dört kaynaktan biri değildir. Akıl, Kitabı, Sünneti ve her şeyi anlamamızı sağlayan etkendir. İcmâ (ulemanın fıkhî veya başka bir konuda görüş birliği içinde bulunması) ise bir görüşün öne çıkmasında etkendir. Fakat hüküm çıkarma kaynağı ve hükmün doğruluğunun kesin ölçütü değildir. Çünkü bu durumda icmâdan sonra ve üzerinde icmâ bulunan konu hakkında içtihada yer olmaz! Bence İslam'ı teşkil eden hakkaniyet kaynağı ancak kitaptır ve sünnet onun amelî yönüdür. Ehlibeyt onun örneklenmesi, tarih ise (genel anlamıyla) ilk İslam'ı tanıma ve çağlar boyunca ve iktidarlar değiştikçe İslam'a karışan bozuk unsurların tespit yoludur...

karsak da onu hiç anlamamış, hiç tanımamış oluruz. Şia imamlarını tanımak için -ki şimdi onlarla ilgili olarak sıralanış numaralarından başka bir şey bilmiyoruz, sadece hatırlarsak ölüm tarihlerini hatırlarız, ahlâkî ya da kerametlik bir cümle söyleyip geçeriz, aklımıza gelmezse o da yok- biyografilerini okumaktan başka, onlardan geriye kalan cümleleri aktarıp açıklamaktan başka ve soyut bir biçimde çevre ve kişiliklerini değerlendirmekten başka karşılaştırmada bulunmaya yönelmeliyiz ki böylece çehreleri tam olarak değerlendirilmiş olsun ve kişiliklerine ulaşalım. Yani onların çehrelerini çağlarındaki karşıt çehreler karşısına koymalı ve topluma egemen olan güç sahibi çehrelerle karşılaştırarak tanımalıyız onları.

Öyleyse Şia imamlarını kendi siyasî, toplumsal ve düşünsel dönemlerinde ve çağlarında, hatta insanlık tarihinin düşünsel ve toplumsal önderlerinin çehreleri arasına koyarak onların antitezi olan çehreleriyle karşılaştırdığımızda tanımış olacağız. İşte bu şekilde onları dakik ve inkârı olanaksız bir biçimde tanımış olacağız.

Karşılaştırma, diyalektik bir yöntem olup Batı'nın alnına damgalanmış olmakla birlikte tam tersine, Doğulu bir düşünme tarzıdır. Defalarca söyledim, Ali meselesi -tanınması gereken bir kişilik olarak- hem Şiîliği tanımak hem Ali'nin kendisini tanımak hem de İslam'ı tanımak ve bu insan fabrikasının yüce örneğinin teknik ve mekanizmasını anlamak için gereklidir. Ali'yi tanımak için kullanılacak yöntemlerden biri karşılaştırmadır. Bu karşılaştırma, sadece Ebubekir, Ömer, Osman ve Muaviye çehreleriyle olan rekabetin dar ve son derece yüzeysel alanında ölçme anlamında değildir (Gerçi bu da tam değildir ve doğru olarak gerçekleştiyse bile yine de oldukça sınırlı ve küçük bir alanda ölçülmüştü ve sonuç alınabilir cinsten değildi). Tersine, bir yazarın, Ali'yi -bu mucizevî olguyu- Peygamberden sonraki Medine'nin dar alanından alıp tarihin ve insan toplumunun Medine'sinde, içinde tarihin bütün kahramanlarının toplandığı büyük bir salona götürmesi ve görkemini tarihin bütün görkemli çehreleri karşısında görmesi anlamındadır karşılaştırma. İşte o zaman Ali'nin görkem ve değerini tam olarak görmüş olacaktır.

Karşılaştırma, hem kişiyi ve değerini hem de zihinlerde bu kişiye olan inanış türünün çelişkisini ve onun düşünce ve kişiliğinin değişimini anlatır bize.

Ali'yi onun rakibi olan halifelerin karşısına, onun hakkını gasp eden ama insanî değerleri de bulunan ve haktan bâtılı -kişisel güçlerine ve emellerine zarar vermeyeni- gözeten ashabın karşısına yerleştirin. Ebubekir'in (Müslüman, muhacir, fedakâr ve İslam'da geçmişi önceye dayanan sahabî) olumsuz bir niteliği, gasp ediciliği vardır. Ebubekir'i geçip Ömer'e varıyoruz. Aynı özelliklerin yanında Ebubekir'den daha olumsuz bir niteliği vardır onun. Çünkü gâsıp olmasının yanı sıra sert ve sathîdir de. Ali'yi tez, Ömer'i ise antitez olarak aldığımızda Ali'nin halka olan şefkatindeki büyüklük, felsefe, Kur'an'ı tanıma, İslam'ı anlama ve ilimdeki derinliği daha da somutlaşır.

Sonraysa Osman gelir, Ömer'in olumsuz sıfatını o da taşıyarak, olumsuz bir sıfatı da eklemek suretiyle. Çünkü aristokrattır, ailesinin elinde oyuncaktır, toplumsal ve iktisadî cahiliyeye eğilimlidir. Burada Ali'yi tanıma yolundaki hareketle yeni keşiflere ulaşırız: Ali'nin zahitliğini keşfederiz. Çünkü antitezi zahitlikten uzak kirli biridir. Adaletini keşfederiz. Çünkü antitezi bir zalimdir, yığıcı ve mal düşkünüdür. Adaleti uygulamada ayrımcı olmayışını, sertliğini, kavminin ve yakınlarının beklentilerine karşı savaşımını keşfederiz. Çünkü antitezi adalet tanımaz ki uygulamayı düşünsün; kavmi ve kendisi üzerine titremektedir o.

Böyle bir karşılaştırma yoluyla, hilafetin ve halifelerin grafik eğrisi düşerken, aynı ölçüde de Ali'nin yaşayışının grafik eğrisi yükselir. Tarihte halifeler, hatalı ve bencil Müslüman bir sahabî konumundan yavaş yavaş zorba bir zalim ve sonra kesin zulme ve en sonunda da mutlak cehalet ve gerilemeye dönüşürler. Karşıdaysa Ali, mutlak adalet, ilim ve ismet biçiminde tecelli eder.

Diyalektik karşılaştırma ve bağıntıda Ali'nin antitezi ve onu olumsuzlayıcı karşı kutup şeytan şekline bürünür. Sonuçta da Ali, kimi mazlum kitlelerin duygularında Allah'ın simasında görünür. Ali'nin karşıtı, artık hatalı, fasit, fasık bir Müslüman, bencil bir

yönetici değildir. Mütevekkil'dir, Timur'dur, Cengiz'dir, Atabekler, Timurlular vb.dir ki İslamî yönetici adıyla İslam toplumunda yönetimi elinde bulundurmakta, halkın derisini yüzmekte, insan başını kadeh yapıp şarap içmekte ve sonra -Beyhakî'nin söyleyişiyle- namaza durmakta ve namazdayken boynunu işaret ederek, esirlerin öldürülmesi emrini vermektedirler.

Osman olmasaydı Ebuzer olmazdı. Yezit olmasaydı insanlık tarihinin Hüseyin'i olmazdı. Muaviye olmasaydı hürriyet, adalet, bilinç ve insanlık Ali'den yoksun olurdu. Sonuçta tarihte cinayet, zulüm ve iblislik olmasaydı, her şeyini iman karşılığında bağışlayan tanrısal insan, özgür ve şehit insan olmazdı. Çünkü ortaya çıkması için uygun ortam olmazdı.

Tarihin, insanın ve toplumun diyalektik çelişkisi bu demektir. İslambilim planında tevhitten kaynaklanan üç temel, birlik taşımaktadır. Fakat insan, tarih ve toplum temelinin her biri çelişkiye dayalıdır. Fakat bu, hikmet yönü bulunan ve mantıklı bir ilişki taşıyan bir çelişkidir. Cahiliyet mantığı, kuru zihinsel ve biçimsel şekiller mantığı olan Aristo mantığı -ki bizim havzalarımızda İslamî mantık adıyla okunmaktadır- yerine diyalektik görüşümüz olsaydı, İslam'ı hayat ve hareket olarak algılardık, donuk sabit sınırlarını, biçimini, cinsini, mesafe ve tanımını oluşturduğumuz ve bunların içine girerek taş haline geldiğimiz taşlaşmış kalıplar şeklinde değil.

İmamet

Birkaç yıl önce İrşad'da "Câmie Şinâsî-yi Ümmet ve İmâmet/Ümmet ve İmamet Sosyolojisi" adı altında birkaç oturumda tamamlanan bir konuşma yapmıştım ki basılmaktadır, okursunuz. Orada, sonradan aklıma gelen bir konu dışında birçok konuyu ele aldım. Fakat asıl tez orada söylediğimdir.

İmamın rolünden "insanlığın temsilcileri" (Emerson'un söylediği gibi) olarak, yani ideal biçiminde insanda var olan zihinsel gerçekliğin belirginleştiricisi ve tanımlayıcısı olarak söz ediyorum.[58]

[58] Les Représentants de L'humanité

Tanrı'ya ve dine mensup olan ve yüzlerinden temizliğin nurundan bir iz bulunan kişilerin resim ve heykelleri yapılır. Bu nedenle, ressamlık ve heykeltıraşlık adına, kiliseleri İsa'nın, Meryem'in ve temiz kimselerin çehreleriyle süslemektedirler.

Bu, hümanistlik karşıtı bir düşüncedir, ahireti esas alan bir düşüncedir. Rönesans ise yeni baştan, insana doğru gelir ve insanı temel alır ve insanın gerçek saydığını gerçek sayar.

Edebiyatta insanlar arasındaki ilişkileri, onların amaçlarını, eğilimlerini, çabalarını ve gereksinimlerini işleyen romanlarda, öykülerde, tiyatrolarda, filmlerde ve olaylarda yeryüzünde soluk alan dertleri gereksinimleri, güçleri ve güçsüzlükleri bulunan, susayan ve arzulayan sokak insanından söz eder. Sanatta da böyledir: İnsan, güzelliğin temeli olur ve insan vücudu, oldukça güzel bir olgu olarak, resim ve heykelin temel kaynağı durumuna gelir. Bu yüzden, resim ve heykeller yeniden çıplaklaşır[54], eski Yunan ve Roma'da olduğu gibi. Çünkü antik çağda ve Yunan'ın altın çağında hümanizm egemendir. Hıristiyanlık geldikten sonra insan olumsuzlanır ve Tanrı asalet kazanır. Sanat Tanrı'nın hizmetinde yer alır -onların söyledikleri anlamda- sonra da Rönesans'la birlikte insanın asıl oluşuna dönülür yeniden.

Dolayısıyla hümanizm ilk olarak eski Yunan ve Roma'da vardır. Orta Çağ ise hümanizm karşıtı bir dönemdir. Sonunda Rönesans'ta hümanizm yeniden tecelli ederek yirminci yüzyıla değin rüşdünü sürdürür.

Hümanist Öğretiler

Radikalizm: Radikalizm tarihi, tam olarak 1800 yılında, radikalistlerin resmi bildirilerinin yayınlanış yılında belirginleşmiştir. Bunlar, ahlâkı ve eğitim öğretimi, Tanrı ve dine göre değil toplumsal akıl ve mantığı temel alarak biçimlendirmeye çabaladılar. Fakat bu çabada hızla yenilgiye uğradılar.

[54] Çıplak insan -heykel ya da resim olarak- göğün asaleti karşısında insanın asaletine dönüş anlamındadır, insan ve Tanrı arasındaki rekabet -ki sürekli bir rekabettir- hümanizm felsefesinde ve hümanizm karşıtı dinler felsefesinde -Yunan'dan Rönesans'a değin- var olagelmiştir.

Batı'da Hümanizm: 19. ve 20. yüzyıllarda egzistansiyalizm, Batı hümanizmine özgü en büyük öğreti olup bugün de yaşamaktadır.

Doğu'da Hümanizm: Nasıl tarihin batılı ve doğulu akımı bulunuyorsa hümanizmin de doğulusu ve batılısı vardır. Batılısını söyledim; şimdi sıra doğulusunda.

Kişisel bilimsel yetenek olarak, insanın bulma ve anlamadaki en iyi kaynaklarının mitlerde olduğunu görürüz; milli mitler, dinî kıssalar. Uzak geçmişe döndüğümüzdeyse millî ve dinî olanın arası kapanır, her ikisi de bir olur.

Doğulu görüş, felsefe ve algılamada insanı tanımak için en iyi temel, Doğu dinlerinde, kültürlerinde ve mitolojilerindeki insanın yaratılış kıssasıdır. İnsanın yaratılışının nasıllığını öyküleyen bir yaratılış kıssası vardır her dinin ki ya efsane ya da öykü biçiminde veya dinî bir gerçeklik biçiminde olup tarihsel ya da remizlik veya sembolik bir gerçeklik oluşu önemli değildir. Çünkü bir dinin yaratılış kıssasında insanın yaratılışının nasıllığını anlamak değil, insanı nasıl algıladığını anlamak istiyoruz. İşte bu kıssalarda hümanizm mütalaa edilebilir, insan tanınabilir.

Hemen burada söyleyeyim; dinimiz İslam'ı böylesine müphem ve karanlık olarak zihnimizde taşımamıza neden olan etkenlerden biri, İslam'ın insanı nasıl anlamlandırdığını bilmememizdir. Oysa İslam adına var olan her hüküm, inanç, buyruk ve gelenek insana ve insanın nasıl oluşuna, nasıl olmak gerektiğine dayanmaktadır. Öncelikle, İslam'ın insanı nasıl anlamlandırdığını anlamalıyız; böylece söylediğinin ne anlam taşıdığını anlamış oluruz o zaman. Doğu'da insanı tanıyışın en büyük kaynaklarından biri mitler, felsefî, dinî ve tarihi kıssalardır. Ama ne yazık ki en küçük mitin, en aşağı edebi eserin tashih edip çözümlemesi yapılan, yüz kez felsefî, bilimsel ve dinsel yorumu yapılan Batı'nın tersine (öyle ki örneğin Yunan hümanizmini tanımak istedin diyelim, en azından elli tane büyük ve yeni kitap bulabilirsin ki bu kitaplarda hümanizmle ilintili olan mitolojik çehreler ve eserler birer birer açıklanıp çözümlenmiştir) Doğu'da tüm bunların yerine helâ ada-

bına dair eserler yazılmış olup bunları uygulayacak olursan ömrünün tümü boşaltmak için harcanmış olur. Doğu'da, özellikle de Kur'an'ın insan ve Âdem kelimeleri üzerinde onca durmasına rağmen İslam'da, mitlerin açıklanması ve ilgili eserlerin tashih ve basımı yolunda bir çalışma yapılmamıştır. Öteki Doğu ülkelerinde de durum böyledir.

Ne olursa olsun, Hint'teki, Çin'deki, İran'daki ve Maveraünnehr mitolojilerindeki insanın yaratılış kıssaları -ki hepsi de İbrahimî dinlerdeki Âdem'in yaratılış kıssasına oldukça yakındır- Doğu hümanizmidir. En yetkin hümanizm felsefesiyse İbrahimî kültürde ve bu cümleden olarak Kur'an'da yer alan Âdem kıssasıdır. Sonra bu konuyla ilgili olarak sonsuz tuhaf ve şaşırtıcı olan birçok rivayet bulunmaktadır metinlerde. Öyle ki dört yıldır hümanizmi Âdem kıssasından çıkarma üzerinde düşünmekte ve çalışmaktayım.

Ben, mitler üzerine çalışıyorum epeydir. Çünkü mitleri tarihten daha çok seviyorum; hatta tarihten daha çok gerçeklik bulunduğuna inanıyorum mitlerde. Mitler, insanın zihninde oluşan hikâyelerdir. Tarih ise oluşturulmuş gerçekliklerdir. Oysa mitler, nasıl oluşturulması gerekiyorsa öyle bir tarihtir.

Bunlar, Doğulu ekollerdeki insancıllığın ve hümanizmin anahtarı olup İslam ideolojisinde hümanizm olarak İbrahim öğretisindeki Âdem kıssasına, Kur'an'daki ve metinlerimizdeki Âdem'in yaratılış kıssasına kadar uzanır.

Birkaç oturumu Doğulu, Batılı ve başka öğretilerdeki hümanizme ayırmalı ve İbrahim öğretisindeki insancıllığa eğilmeliyiz. Üçüncü aşama toplumbilimdir.

Toplumbilim

Sözünü etmek istediğim toplumbilim, eski bir toplumbilimdir; Aristo ve Eflatun'un -Batılı öncülerin söylediği anlamda-, bir başkası da Saint-Simon'un, Proudhon'un, Marks'ın toplumbilimleri ve yirminci yüzyılın çözümlemeli toplumbilimi olup bunları tek bir çehrede adlandırmak olanaksızdır. Sonra ise İslam'dan elde edilen, Kur'an'dan çıkarımı yapılabilecek bir toplumbilimi tanı-

mak yolunda bir ortam olarak görülebilecek bir toplumbilimi ele alacağım. İslam toplumbilimine dinî bir toplumbilim de ekleyeceğim. (Burada son derece hassas bir konu ortaya çıkmaktadır. Kur'an'dan tarih felsefesi, insancıllık ve toplumbilimle ilgili olan bölümleri burada okuyabileceğimizi umuyorum.)

İdeoloji Olarak İslam

Bu bölümde İslam öğretisini şekillendiren temel esasların ya da temel öğelerin ilk kaynakları ele alınacaktır. İlk kaynak -ki İslam oradan alınmalıdır- kitaptır. Ötekisi ise Peygamberin ve ashabının yaşayışı ile İslam öğretisinin örnek insanlar olarak sunduğu yetişmiş örnekler ve modellerdir.

Öyleyse İslam'ı tanımak için Allah'ı -öğreti mabudu olarak- ilk İslam metinlerinde tanıtıldığı üzere tanıma gereksinimimiz vardır.[55] Sonra öteki kahramanlar, peygamberler ve önderlerle karşılaştırmada İslam Peygamberi'nin insanî tipini tanıma gereksinimimiz bulunmaktadır. Ayrıca bir site, bir geçici örnek insanî toplum, bir model, bir maket, son derece sade fakat oldukça aydınlık bir toplum örneği olarak Medine toplum tipinin tanınmasına da. Aynı şekilde model olarak sunulan örnek insan tiplerini de tanıma gereksinimimiz vardır. Bunlar İslam'ın anlaşılma kaynaklarıdır. Bunları anlayıp tanımakla İslam'a ulaşılabilir, eski kelamın sınıflamalarından yararlanmakla değil. Bu sınıflamalar, iyi olmakla birlikte bugün için değil, geçmiş için iyidir.[56] Ne var ki bu zamanda artık eskimiştir ve vahiy konumunda görülebilecek bir form değildir. Hemen burada söyleyeyim de kimileri fırsat bularak karşıtlık suçlamasında bulunmasınlar, tıpkı konuşmamın yarısında gelip Tanrı'yı inkâr edenlerin delillerini naklettiğimi duyarak Tanrı karşıtı ve dinsiz olma suçlamasında bulunan ve kendi inançlarımı söylediğimi sanan bay gibi. Oysa

[55] İlk İslam metinlerinde ortaya konulup tanıtıldığı şekilde Allah'ın tipini tanımak -ki Tanrı birdir- doğrudur, ama ondan söz eden kimdir?

[56] Bugün, din esasları (tevhit, nübüvvet ve mead) ve mezhep esasları (imamet ve adalet) sınıflaması hiçbir sorunu çözmez, bu çağda İslam'ın kendisini tanımak için fikrî açlığımızı gideremez.

Horsend, kargayı üçüncü sembol olarak almıştı: Kâbil ve Hâbil çatışmasında, işleri cinayeti gizlemek, zulmü örtmek ve Kâbil'in cinayetine dinî, felsefî ve ahlâkî bir yorum getirmek olan ara güçlerin sembolü. Kâbil cinayet işler ve karga bu tuhaf görüntüyü gözlerden gizler.

Bu sembol, üçüncül akımdır tarihte -Fırat ve Dicle'den başka-, karga kara olduğu için uğursuzluk sembolü olduğu, birlerce yıl yaşadığı, leş yediği ve hep pisliği, uğursuzluğu ve kötü haberi anlattığı için özellikle. Tüm bunlar, bu hikâyede doğru bir sembolün alındığını göstermektedir ve benim için oldukça dikkat çekicidir.

Metodun önemiyle ilgili olarak söyleyebileceğim bir başka örnek: Öğrencilerimden kimileri -hatta Arapça bir cümleyi bile okuyamayanlar- metot kullanarak Kur'an'dan öylesine yeni konular elde ettiler ki tefsir uzmanları için -kendi itiraflarına göre- de yenilik taşıyordu.

İslamî öz bilincimizi, ideolojik öğrenim gördüğümüz zaman verebiliriz öz bilinçsiz topluma. Böyle bir öğrenim için bu dershane -bu geniş alanı ve bu kısıtlı olanakları ile- her bakımdan o gereksinimleri karşılayamaz. Bir başlangıç, genel bir çağrı, genel bir toplanma, oldukça genel bir ortam hazırlama olarak belki de yararlı olmuştur ve olmaktadır. Fakat olmak ve ideolojik öğrenime kavuşmak için yeterli değildir. Ama olur ki dört beş bin kişilik bu dershane -ki bir yüzme havuzu gibidir- kanalize olur ve katılanları, dinleyicilikten, alıcılıktan, kitap okuyuculuktan, konuşmalara kulak vericilikten çıkarıp çeşitli uzmanlık ve öğrenim alanlarında toplumda inançları için çalışan kimseler durumuna getirebilir. Ancak böyle bir çevre, bilgi arayıcısına güven bağışlayabilir. Çünkü her gün ilerlemekte, insanî ve toplumsal deneyimler kazanmakta, zihinsel pasifliği bulunan ve sapkın hayallerin tutsağı olan bir genç durumundan çıkarıp somut ve gerçek olanla sürekli temasta olmasını sağlamaktadır. Onu saptırmak için bilgince çabalar gösteren güçlerin isteklerine karşın onun sapması olanaksızdır. Çünkü hem bilinç kazanmakta hem de yükümlü duruma gelmektedir. Bir kimseyi kazalardan ve teh-

likelerden korumak için caddenin bu yanından o yanına geçirmeye çalışırken kendim de korunmuş oluyorum böylece.

Riyazet bu demektir; yani inanç ve halk için savaşım vermek, çabalamak ve katlanmak, olumlu sıkıntılar ocağında şekillenmek ve arınmak. "Birbirine hakkı ve sabrı tavsiye etmek" budur.

İnsan, iki iş yaparak inançlı, mücahit ve akide sahibi olur: Birincisi, çalışmakla. Yani düşüncen için çalıştığın sırada iman da kazanırsın. Fakat imanın dereceleri vardır; öyle çabalamalı ve çalışmalısın ki iman sende bulunan bir sıfat değil, senin özünün bir parçası olsun. İınan senin varlığının bir parçası olduğunda hayatın, doruk noktasını Hüseyin (a.s)'in tanımladığı -bizim için tasavvur edilecek cinsten değildir- bir biçim alır: Hayat, inanç ve mücadeledir, başka bir şey değil. Ki amelde böyle bir tanım çok şaşırtıcıdır.[59]

İnançlı olmak için ikinci iş, bir düşünsel havada yaşamak ve soluk almaktır. Bir iki dersle, dört beş kitapla hava oluşturulamaz. Düşünsel hava, her yeri tek bir ışıkla, tek bir ısıyla, tek bir oksijenle dolup taşan bir fezada soluk alıp verdiğimiz zaman oluşur. Yani öğrenci olan ben, İslambilim dershanesinden çıkıp, bir kütüphaneye ya da bir filmi görmeye ya da bir tiyatroya gittiğimde, bu görüş benzeri ideolojiyi esas alarak üretilmiş kitapla, filmle ve tiyatro oyunuyla karşılaştığım zaman, hatta yurda, bir toplantıya, dinlenmek için bir dinlence yerine uğradığımda kendimi bu düşünceye benzer bir düşünce ortamı içinde bulduğum zaman düşünsel hava içerisindeyim demektir. Böylece benzer bir düşünsel hava oluşur ve insan böyle bir düşünsel havada inançlı ve bilinçli duruma gelerek olur, gerçekleşir.

Bu dersler bu şekliyle erdemli ve bilinçli kılarak bilinmesi gerekenlerden birçoğuyla donatır sizi. Ama feza oluşmadan, bir inançta yetişmiş bir ruh şekline ulaştırması olanaksızdır. Fezanın oluşturulması güçtür bizim için. Dindar olmayanların ya da din

[59] Bu cümle, daha sonraki dönemin şairlerinden birine ait bir şiir dizesidir, ama mazmunu Hüseyin'in sözündedir.

karşıtı olanların feza ve ortamları vardır. Geleneksel anlamda dindar olup da kendilerine bu kadar dinin yeterli olduğu ve dünya ve ahiretlerini bu kadarıyla temin edilmiş gören kimselerin de feza ve ortamları vardır. Nefes alıp vermek için bir yer bulamayan bizleriz sadece.

Fezayı Neler Oluşturur?

"Maddeler", "dil", "hareket", "ilişki" ve "çalışma":

Maddeler, bana düşünsel gıda veren öğeler bütünüdür. Dil ise o ideolojiyi çeşitli şekillerde, çeşitli söyleyişlerle, çeşitli teknik araç gereçlerle ve çeşitli metotlarla açıklayan ve sürekli bana muhatap telkin eden araçlar bütünüdür.

Fikrî havayı ve fezayı yaratan dil ya da diller, tebliğ araçları ya da bugünkü söyleyişle kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçları bir mesajı ya da bir düşünce ya da öğretiyi veya haberlerden, bilgilerden ve bilinmesi gerekenlerden bir kümeyi bir grubun hizmetine sunar. Bu araçlara her iki grup da sahiptir. Onların -geleneksel dindarların- mihrapları, minberleri, tekkeleri, mescitleri, minareleri hatta gazeteleri -ki hepsi fezayı tebliğ, telkin ve oluşturma araçlarıdır- vardır. Bunların -modern tipin- ise televizyonları, radyoları, dergileri, tiyatroları, çeşitli broşürleri, çeşitli matbuatı, hepsinden önemlisi, çağımızın en büyük, en güçlü natıkası olan filmleri vardır ellerinde.

Buna karşılık, bizim hiçbir şeyimiz yok. Her şeyi yaratmak durumundayız; hem havaya uygun ortamı -ki bugün yoktur- hem havanın zihinsel geçmişini -ki kesinlikle yoktur- hem de sonunda feza ve havanın kendisini!

İşimizin ne kadar ağır ve zor olduğunu görüyor musunuz?

Yeni başlanan, önceden üzerinde hiç yürünmemiş, ayakaltında çiğnenmemiş, düzlenmemiş, tanınmamış her yol zordur.

Çevrenin bireylere yüklemediği, bilakis bilinçli ve özgür bireylerin seçtikleri ve çevreye yüklemeye çalıştıkları her iş zordur.

Bilince ve seçme özgürlüğüne ulaşmak, yani tarihin, geleneğin ve zamanın belirleyiciliğinden özgür olmak, kendi bilincini, ima-

nını ve yolunu kendi seçmek, çevresini değiştirmek ve toplumunun tarihinin akışını yönlendirici olmak isteyen herkes bu zorluklara katlanmalıdır.

Sabır ve hak, ağır bir yükümlülüktür.

Ümmeti ideal toplum olarak, Marks'ın sınıfsız toplumuyla ya da J. Isoule'nin *Temiz Kent*'i ya da Eflatun'un *Ütopya*'sı ve Thomas More'un *Güneş Kenti*'yle ve aynı şekilde ideolojilerin oluşturduğu ideal toplumlar -ister burjuvazi gibi çeşitli düzenler olsun, ister çeşit çeşit ideolojiler olsun, örneğin Saint Simon'un "sanayi toplumu" adıyla arzuladığı gibi- ile karşılaştırıyorum.

Ümmetin ideal ve tarihsel toplumlarla ve mevcut toplumsal düzenlerle karşılaştırılmasından sonra insanın bu tasvirinin doruğunda Tanrı'nın halifesi olduğu son aşamaya ulaşıyoruz. Burada artık hümanizm söz konusu değildir. Olması gereken insan meselesidir bu; kendisine doğru gitmeye arzuladığımızdır. Her zaman için Tanrı'ya doğru giden bir insandır ve biz, tarihte hep o insana doğru gitmeliyiz. Ona doğru gitmek için insanın silahı öğreti, ideoloji ve imandır. Fakat kalıtsal olarak donuk gelenekler biçiminde, bir tür kavimsel değerler, bir tür dayatılmış, telkin edilmiş, boyun eğdirilmiş hükümler biçiminde bir iman değildir bu. Bilinçsiz, duygusal ve içgüdüsel bir iman da değildir ve ayrıca sadece bilimler, felsefe, uygarlık ve kültür biçiminde bir iman da olmayıp tersine, bilinç kazandıran bilinçli bir öğreti biçiminde, insana sürekli gelişim hareketinde kılavuzluk eden imandır.

Hedefimiz

"İslambilim" ders döneminde ele almayı arzuladığım şeylerdir bunlar. Hemen belirtmeliyim ki benim ve İrşad Kurumu'nun hedefi, örneğin bizim de bir dershanemizin ya da yeni, temiz, yıkanmış, süpürülmüş bir salonumuzun olması değildi ve olmayacaktır. Ya da din için çalışmama ukdesini bu şekilde kapatma ya da ahiret için bireysel sevap kazanmak ve geçmişlerimizin ruhları için bir şeyler yapma amacında değiliz. Biz ne kalıtsal ve taklitlik kalıplarda kalanlardanız ne her şeyi geçmişten geldiği gibi benimseyenlerden ne de yeni olan ve sınırların ötesinden gelen her şeyi peşin peşin kabul edenlerdeniz. Kendisine, inançlarına, topluma olan ilişkisine, çevre ve zamandaki sorumluluklarına karşı bilinci olan ve ciddi işler yapması gereken kişiyi aydın olarak biliriz. Böyle bir iş için geleneksel meclislerde ve törenlerde

hazırlanılamaz ve moda yüzlerden yapılıp vitrinlere dizilen çevirileri okumakla aydın olunmaz, geviş getirilip böbürlenilmez. Öyleyse yeni işler, yeni üretimler gerçekleştirmeli ki böylece hem o düşünsel bilincimize ulaşalım, hem de imanımızı bilinçli bir ideoloji biçimine sokalım. Eğer mümin isek ister avam güruhundan olalım, ister bilginler ve din âlimleri arasında yer alalım, din bilgilerimizi ve İslamî malumatımızı -ki son derece değerli maddelerdir- meslek, erek ve ideolojinin binasında kullanmalıyız, inşa etmeliyiz. İslam'ın içinden, İslam'ın misyonunun gerçek tarihsel ve toplumsal yönünü ve özünü keşfetmekten elde ettiğimiz erek ve ideolojiyi yani İslamî bilgileri kendi İslamî bilinç ve inancımıza araç kılmalıyız; İslamî ilim şeklinde değil elbette. Bu konuşmalardan ve çabalardan amacımız, oldukça aydınlık ve açık olan iki arzu yolundadır: Birisi, kendimizin -bu zamanda, bu çağda ve bu sınırlı ve bilinen koşullarda, olanaklarda var olan bir grup olarak- düşünsel ve inançsal öz bilinç kazanması, ötekisiyse özgür ve aydın bir Müslüman olarak topluma düşünsel ve toplumsal bilinç vermemizdir. Dolayısıyla hedefimizin topu topu iki aşaması bulunmaktadır; birisi öz bilinç kazanmamız, kendimizin öz bilinçli olması, ötekiyse halkı bilinçlendirmek, yani marufu emredip münkerden sakındırmaktır. Burada hemen belirteyim ki şu sorumluluktan kaçış anlamı taşıyan, "önce kendini düzelt, sonra toplumu düzeltmeye çalış" sloganıyla yanılgıya düşülmemelidir; orada kendini tanı olarak düzeltinceye dek sabretmelisin; ama tam düzeliş hiç bitmez. Öyleyse toplumu kendi haline bırak. Gördüğünüz gibi, güzel ve aldatıcı bir cümle; oldukça korkunç ve İslam dışı. Çünkü İslam, bireyin toplumu düzeltme yolundaki çabası olmaksızın düzelmeyeceğini bize öğretmiştir.

Eğer görüş sahibi olursak ve İslam bizim için ideoloji şeklinde söz konusuysa, çözülmemiş konulardan birçoğunu -ki hiçbir yazar, bilgin ve araştırmacı açıklayıp yorumlamamıştır- gördüğümüzde anlayabiliriz. Çünkü dünyagörüşü, düşünceye bir tür aydınlık vermek, göze bir tür bakış kazandırmak demektir. Bütün bilgileri stok etmekle -ideoloji olmaksızın- muhterem ve değerli

bir bilgin de olsak, sadece toplumumuzda ve küçük çevremizde değil, kalbimizde bile bir ışık bulamayacağızdır:

"İlim bir nur olup Allah onu dilediğinin kalbine yerleştirir." Allah'ın kalbe attığı ışık, tanrısal ilmin ışığıdır; ne fiziktir ne kimyadır ne fıkıhtır ne kelamdır ne usuldür ne toplumbilimdir ne ruhbilimdir ne insanbilimdir (ki bunlar hep maddedir); tersine insanî öz bilinç ve bilinçlice inançtır. İnsanı fâzıl ve bilgin değil, bilinçli ve savaşımcı kılan bir ilimdir. Bu, Ebuzer'i yaratan ilimdir, İbn Sina'yı değil.

Ya süreğen geleneklik ve duyusal telkinler şekline girmiş olan ve herkesin bilinçsizce uyguladığı ya da uzmanlık bilimlerinden bir toplam şekline bürünmüş olan bu İslam, eğer bizim için ve toplumumuz için bir bilinç şekline girerse, şu anda büyük İslamî bölgede bulunan ve birçok düzensizliklere boyun eğmiş durumda olan, cehalete ve zillete esir insanların izzet ve kurtuluşunu ve toplumun hareketini sağlayacaktır. Fakat bilimlerden oluşan bir dizge, "hiç"in hizmetinde olabilir ve bir köşeye gömülebilir; bir dershanede ya da hücrede öğrencilerden, âlimlerden ve fazıllardan bir grubun elinde mahsur kalabilir. Ya da avam kitle arasında bilinçsiz telkinlik duyusal ve geleneksel duygular biçiminde -din adını da taşısa- bozulabilir ya da yok olabilir; varlığını korusa bile yazgıda hiçbir etkisi olmayabilir.

Dolayısıyla ne bilgince İslam ne avamca İslam; sadece bilinçlice İslam. Ne bilgin Müslüman ne avam Müslüman; sadece aydın Müslüman. Kültür olarak, gelenek olarak İslam değil, inanç olarak İslam.

İslam'da "kendini kılış" ve "başkasını kılış" birbirlerini gereksinir; önceli ve sonralı iki aşama değildir. İslam namaz kıl, oruç tut, derken aynı zamanda iyiliği emretmeyi, kötülükten alıkoymayı da yüklemektedir. Yoksa "Ebuzer makamına ulaştığında iyiliği emretme, kötülükten alıkoyma adında yeni bir hüküm ve sorumluluğun oldu." demiyor. Bilakis, tüm "kendini kılış" hükümleriyle birlikte "başkasını kılış" hükümleri de ortaya konuluyor.

Anlatım üslubu ve dil şekli bakımından şunu açıklamak gerekmektedir: Kendimi sizin -topluma bilinç aşılama sorumluluğunu omuzlarına alanlar olarak sizin- karşınızda hissettiğimden, kaçınılmaz olarak terimlerle konuşuyorum ve sözlerim sizin düşüncenizin düzeyine dek yükseliyor. Böylece meseleler kendiliğinden üst düzeyde gündeme geliyor ve aşağılara inmek, aşağı düzeyde ele alınmak olanağını yitiriyor. Siz, topluma bilinç kazandırma sorumluları olarak benim ham tezimi olgunlaştırınız, daha yetkin kılınız ve ortak görüş ve bakış çizgimizde daha yeni konuları keşfediniz. Çünkü ortak bir bakış ve metot bulunduğunda sizlerden her biriniz kolaylıkla bir araştırmacı olabilirsiniz ve bu alanda uzman olan -ama metotsuz- bir bilim adamının zihninde yeri olmayan konular ortaya çıkar zihninizde.

Gördünüz ki Horsend, -o Aşura günü toplantısında- Hâbil ve Kâbil kıssasında bir sembol keşfetmişti ki mitolog olup sürekli olarak mitoslarla ve mitolojik sembollerle uğraşan ben, her gün yeni bir şeyler söylediğim ve bu konuyu keşfetme uğraşında olduğum halde o sembolün farkına varmamıştım. Sözü edilen konu, kargalar ve onların Hâbil'in gömülmesindeki rolleridir.

İslamî hikâyelerde Kâbil, Hâbil'i öldürdükten sonra cesedini sırtına alıp yollarda ve çöllerde dolaşıp inler. Çünkü öz olarak insan katili, cani ve kardeş katili değildir. Bilakis birini Kâbil, diğerini Hâbil yapan, bu toplumsal düzendir; bir tür özel eğitimin ve özel bir rejimin gereğidir. Bu cinayet, düzenin gereğidir. Fakat Kâbil'in insanî ve duygusal fıtratı, kardeşini öldürdükten sonra uyanır ve pişman olur, cenazeyi ne yapacağı konusunda çaresiz kalır. İşte bu sırada, bir karganın başka bir kargayla dövüştüğünü görür; biri öldürülür ve ötekisi (katil), pençeleriyle toprağı kazar ve ölüyü toprağa gizler.

Buraya kadarı İslamî ve gayri İslamî hikâyelerde vardır ve benim zihnimde de var. Bu, insan olma, Âdem'in oğlu olma gurur ve benine karşın Kâbil'in bir kargadan ders alışını göstermektedir.

Bu yorumu inkâr etmeden, bu alanda fazlaca uzman olmayan birinin, uzman olanın ve hep bu işle ilgilenenin farkına varmadığı bir keşifte bulunduğunu görürüz kimi zaman.

ülkesi olmakla övünen bu toplumda resmî Şiîlik elbisesini, resmî vaiz elbisesini giyerek İslam dinini tebliğ için var olan mescitte ve tekkede bir adam, baştan ayağa Ali'ye, takipçilerine ve Şiîliğe karşı aşk ve sevgiyle dolu bir halka dönüp Ebuzer'e -ki Ali'nin en samimi, en sadık takipçisi ve İslam tarihinde Şiî düşüncesinin kurucularından biri olup sonraları Ali'yi takip etme ve onu sevme yolunda kurban olmuştur- sövmekte ve onun aleyhinde minbere çıkmaktadır. Bunlar hep bilinçlice yapılmıştır.

"İslam Tarihi", İlk İslam'ın Bilinçlendirici ve Uyandırıcı Kaynağına Bir Tünel

Bu, sapma şeklinde İslam'a girmiş bulunan tüm öğelerden bizi haberli kılabilen ve bizimle hayat bağışlayıcı İslam arasında düşmanların ellerinin ördüğü hep boş -ya da dolu- kara çağların on üç on dört çukur, dere ve duvarından geçirebilen ve doğrudan doğruya, bilinç ve uyanıklık veren o ilk kaynağa ulaştıran İslam tarihidir.

Bizim dinî kurumlarımızda, hatta dinî bilimsel kurumlarımızda tarihin gündemde olmaması şöyle dursun, tarih hepten terk edilmiştir. Aslında ne olduğunu ve ne işe yaradığını bilmemektedirler. Oysa gerçek İslam'ı bize gösteren bu tarihtir, bu bilinçli tarih bilgisidir. Biz bu tarihi tanımadığımız için de yüzyıl önce ortaya çıkmış olan gelenek ve törenlerden birçoğu İmam Sadık (a.s)'a ya da Peygamberin kendisine nispet edilmektedir ve biz de bunları kabullenmekteyiz. Çünkü onların kimden geldiklerinden, nasıl olduklarından ve kaynaklarından haberimiz yok. Birkaç yıl önce, Meşhed'de İmam'ın hareminin çevresine "feleke", yani dairemsi bir cadde yapmak istediler. Fakat eski ya da dinî okullardan, mescitlerden ve yapılardan birçoğu yıkılacağı için izin vermiyorlardı. O zaman İmam-ı Zaman'a ait olduğu söylenilen bir rivayet ortaya atıldı: "Ceddimin kabri çevresine feleke adında dairemsi bir çarşı bina edilecektir." O zaman, "feleke" yapımına karşı çıkanların tümü, bu öngörünün gerçekleştirilmesinde daha çok sevap kazanabilmek için çırpınmaya başladılar!

Bunlar, tarihi tanımayınca bu inançların, bu geleneklerin ve bu şecerelerin kimlik kartının nerede bulunduğunu, hangisinin gerçek, hangisinin sahte olduğunu nasıl anlayacaklar? Düzeltici ve uyandırıcı olan, halkın cehaletinin karanlığında parlayan aydınlık ve ışıltılı çehrelerden birçoğunun rezilliğini açığa çıkaran ve halkın bilmezlik karanlığında unutulup gidenlerden birçoğuna yüzsuyu veren işte bu tarihtir.

Biliyorsunuz Kur'an, Peygamber zamanında, taşın bağrından nice coşkuları, nice dehaları, ne büyük değerleri ve ölümsüz ahlâkı filizlendirdi. Yine biliyorsunuz, sömürüye karşı Asya'da ve özellikle de Afrika'da savaşların verildiği son iki yüzyılda bu kitaba dönüş -Ferhat Abbas'ın deyişiyle- İslam toplumunda uyanışın, sömürü karşıtı savaşın ve sömürü karşıtı ciddi bir hareketin başlangıcı oldu. Bugün bilinçli ve metodolojik olarak bu kitap üzerinde çalışan kimseler, her gün, tasavvur edilemez bir şaşırtıcılık yakalıyorlar ki biz inananlar için de şaşırtıcıdır.

Fransız General Sustel'in söyleyişiyle dinî kitap olmayan ve onun "Bu, geri, esir ve aşağı toplumun (!) bireylerine gurur veren ve onları rahatlıkla harekete geçiren bu kitaptır." dediği -ki bence Kur'an'a yapılan en büyük övgüdür bu- bu kitap, nasıl oluyor da başka bir yeri değil de sadece ve sadece ölüm ve mezarlığı çağrıştırıyor kulaklarımızda? Bugün Kur'an, okuma kitabı değildir; hatta kişisel bir uzmanlığı olmasının ve kendi arzusuyla Kur'an'ı araştırma yoluna gitmesinin dışında din âlimi için bile böyledir. Yoksa Kur'an ne programdadır, ne de gündemdedir. Öyle ki Kur'an'a hiç dokunmadan gidip müctehit olup gelebilirim. Öyleyse Tahran Üniversitesi'nin, yüksek okulların ve benzerlerinin Kur'an merkezi olmasını mı bekliyorsunuz? Modernistlerin, yeni tahsillilerin ve Batıdan dönmüşlerin Kur'an'ı tanıtmalarını mı bekliyorsunuz? Peki, neresidir Kur'an'ın yeri? Yoksulluk aracı olmaktan başka ne rolü vardır toplumumuzda? Ölümden başka neyi çağrıştırmaktadır zihnimizde? Üniversite öğrencileri niçin salâvat getirmeyip de alkışlıyorlar, diye itiraz edene derim ki: Gençlerin salâvat getirmemeleri sizin günahınızdır. Kendin de

biliyorsun salâvatı ne hale soktuğunu ve ona nice kullanım alanları icat ettiğini. Bunlardan birisi şu ki kerli ferli bir kişi girdiğinde bir yere, salâvat getirirsin. Başka bir kullanım alanı da dinler arasında tabutun ve cenazenin hareketidir. Başka kullanım alanları da var: Bir konuşmacının yuhalanması, bir minberin alaşağı edilmesi, biriyle alay edilmesi gibi. Bunlar, senin salâvat için oluşturduğun kullanım alanlarıdır. Bu yüzden öğrenci kesimi, duygularını dile getirmede salâvatı ciddiye alamaz. Çünkü sen salâvatı o hale soktun ki yuhalamaya, alay etmeye ve gerilik çağrıştırmaya yarıyor. Sen, "el öpme"ye itiraz etmedin ki şimdi kalkıp da "el çırpma"ya itiraz edesin?

Şimdi biz, "kendi"mizi -ki ya yok etmişlerdir ya da bize bozulmuş, çürümüş ve geri bir cenaze olarak göstermişlerdir- kelimenin gerçek anlamıyla tanımak istiyoruz. İşte bu tanıma için geçmişe dönüyoruz.

Selefiye

Seyyid Cemal'in başlattığı hareket Selefiye hareketiydi. Fakat eskicilik, geçmişçilik, geriye hareket ve gerici hareket anlamında değil, geçmişe kaçmak da değil, ancak "geçmişi tanımak" anlamında.

Frantz Fanon ve Aime Cesaire, Avrupa'ya cevap vermek için -ki siyahları geçmişten, kültürden, medeniyet ve tarihten yoksun sanıyorlardı- siyahları kültür, toplum, medeniyet ve tarih sahibi olduklarını kanıtlamak için geçmişe çağırır. Bu yüzden Fanon ve Cesaire için her hareket, her renk, her şiir ve her mitos, siyahın kültür yaratıcılığının kanıtlayıcısı olup saygıdeğerdir. Bizim büyük aydınlarımızdan birçokları -ki tüm varlığımla saygı duyuyorum onlara, kutsuyorum ve bugünün en aziz düşünür çehreleri olarak tanıyorum- Afrika'nın büyük düşünceli ve ileri aydınlarının şiarını şiarımız olarak ilan etmişlerdir ki son derece ileri bir davranıştır; ama küçük bir düzeltmeye gereksinimi bulunmaktadır: Avrupalılar, bizim geçmişimizi, kültürümüzü, medeniyetimizi, dinimizi ve ahlâkî değerlerimizi yok saymadılar; tersine onlara bizden daha çok dayandılar. Öyle ki bakarsanız, bizim

eski metinlerimizin ve yazmalarımızın birçoğunun İngiltere'de, Leiden'de, Paris'te ve Brüksel'de basıldığını görürsünüz. Böyle bir iş, onların gözünde öylesine iyi ve sevaplıdır ki Profesör Gibb, nüshalarımızın basımı için bir vakıf kurmuştur. Öyleyse geçmişimiz Batılılarca olumsuzlanmamıştır. Tersine, geçmişimize o kadar çok değer verdiler ve dikkatlerimizi geçmişe yönelttiler ki yüzümüz geçmişe döndü ve gelecek ense tarafımızda kaldı. Öyle ki keşfedilmiş eski eserlerimizin adilce paylaşılmasında (!) altın işlemeli levhalardan, mücevherlerle işlenmiş heybelerden, değerlerinin belirlenmesi olanaksız kitap ve belgelerden ne varsa hepsi onların olmuş ve Paris ve Londra müzelerine vb. gitmiştir. Kırılmış tabut, paslanmış kılıç, çivi ve maşa cinsinden ne varsa bize kalmıştır. Manevi bakımdan da bize gene böyle adilce davranıyorlar! Öyle ki onlarca tashih edilmiş ve basılmış nüshalar mecmuasına -ki onuncu baskısı yapılmış- baktığımda İslam, kafamda, zihniyetçi, zahitçe, bireysel, vehimsel bir din, soyut dünyaya boğuluş dini olarak betimlenmektedir. Sonra da Sigfried gibi bir bay şöyle diyor: Sizin beyniniz yönetsel ve mekanik değil! Ve ben inanıyorum.

Dolayısıyla, kendimizi tanımak için eski kaynaklarımıza yönelmeliyiz; ama müsteşrikçe, fazılca ve filozofça araştırmalar yapmak için değil, yükümlü bir aydın olarak geçmişi araştırmak için. Geçmişi samimice tanımış olalım, tarihin lığ ve çamuruna gömülüp kaybolmuş değerli öğeleri bulup çıkaralım, çağımızda ele alalım, kendimize düşünsel, insanî, ahlâkî gıda ve inanç bağımsızlığı verelim böylece. Tarih adına, bilim adına, din adına, ahlâk adına, edebiyat adına, irfan adına, sanat adına vs. toplumumuzun kafasına sokulan ve toplumumuzu geriletip zehirleyen, felç eden ve uyutan bütün sapmaları böylece düzelterek toplumumuzu uyaralım. Böylece ona, sağlıklı, zengin gıdalar, tarihsel süreklilik, birlik ve insanlık bağışlayalım.

Biz, Kur'an'daki bismillahın be'sinin zihnimizde neyi çağrıştırdığını araştırmak istemiyoruz; tarihte öylesine hareket yaratan ve yaratmakta olan bu mesajın ne olduğunu görmek istiyoruz.

Mümin, Kur'an'ı kapatıp öper ve rafa kaldırır; Kitab'ı mukaddes bir nesne haline getirir. Fakat aydın, dinî bir kitap olduğu için onu olumsuzlar. Bu arada Kur'an gibi bir kitabı bir nesneye dönüştüren, onun karşısına geçip ona ok atıp saldırandan daha haindir.

İslam'ın beynini ve İslam tarihini doğrudan doğruya tanıyabilmek, İslam adını taşıyan kişiliğin biyografisini anlayabilmek, dinin gerçek yüzünü üç yüzyıl boyunca -ya da daha fazla- zihinlerimizin betimlediği sahte yüzler arasından bulup çıkarabilmek, bu maskeleri kırarak maskesiz gerçek İslam'ı yeniden tanıyabilmek için Kur'an'a dönmeliyiz. Tüm bunlar içinse bilince, yükümlülüğe ve imana gereksinimimiz vardır.

Seyyid Cemal Ve Abduh'un Yaptığı

Seyyid Cemal ve Abduh'un yaptığı, kültürümüze hayat verme ve hayatını kaybedip sömürü ve değerleri karşısında boyun eğen sömürü vurgunu yemiş İslam toplumuna ruh üfleme yönünde bir işti. Ama bence onların çalışma üslubu kâmil değildi (Benim Seyyid Cemal ve Abduh'a olan duygu ve bağlılığımı siz biliyorsunuz. Çünkü onlardan epey söz ettim. Onları sadece çağdaş İslam toplumunda yeni düşünsel özgürlüğün önderleri olarak görmekle kalmıyor; hatta dünyadaki kültürel sömürü karşıtı tüm hareketlerin önderi, yaratıcısı ve başlatıcısı olarak görüyorum.). Bununla birlikte, onların tam başarılı olamamalarının nedeni olan yöntem eksikliği şuydu: Seyyid Cemal, siyaset adamlarıyla işbirliği ve yönetimlerle, şahsiyetlerle ittifak yoluyla hareketi gerçekleştirmek istedi (kendisi, halkın uyandırılması gerektiğini söylemişse de pratikte halkın dışından başlamıştır). Sonuç olarak da İslam ülkelerinin sarayları, sultanlar ve İslam halifeleri, o büyük tufanın, o dehanın layık olduğu ölçüde toplum içinde yankılanmasını önlemek için onu bir top gibi birbirlerine pas olarak atıp durdular. Sonra da bütünüyle felç etmek için bu hareketi nesilden nesle, arka arkaya rahatlıkla bombaladılar. Nitekim hâlâ uğraştıklarını görüyoruz.

Muhammed Abduh'a gelince: O, Seyyid Cemal'in yolundan -onun öğrencisi ve müridi olmakla birlikte- gidilemeyeceğini anladı. Bir kişiye eleştiride bulunmak ona inanmamaktan başka bir şeydir. Avam kafası ise birini eleştirdiyse onu bütünüyle mahkûm eder.

Abduh, siyasetçileri bir yana bıraktı; ruhanîlere ve büyük İslam âlimlerine dayanarak ve resmî toplantılarda bilimsel araştırmalar yoluyla çalışmasını başlattı. Çalışması ve yeniliği, oldukça etkili olduysa da yine de Kur'an, toplumların içinde hayat ve hareket kaynağı olarak tecelli etmedi ve Müslüman kitleleri uyanıklığa ve devinime çağırmadı. Avam gene avam olarak kaldı ve sadece seçkinler arasında birtakım aydınlar ortaya çıktılar.

Seyyid Cemal ve Abduh'un hareketleri meyve veremedi, onların yüce hedefleri, yetkin düşünceleri tam anlamıyla gerçekleşemedi. Nedeni: Hem siyaset adamları hem de din adamları egemen sınıfın birer parçası olup güç ve resmiyetleri bulunmaktadır. Genellikle sahip olanlar her zaman muhafazakârdır. Düşüncede ileri ve hoşnutsuz, duyguda gerçekçi olsalar da pratikte muhafazakâr ve maslahatçı olacaklardır. Çünkü mevcut durumda kârlı ve maddî toplumsal ya da manevi resmî güç sahibi olan biri riske girmez ve farkında olmadan, durumun değişmesinden korkar. Sahip olduğu şeyi yitirmekten korkar çünkü. Schandel'in deyişiyle: "Parası ya da makamı olan aydınlar düşüncede devrimci ve solcudurlar. Pratikteyse muhafazakâr ve sağcıdırlar." Bu "kişilik izdivacı" birçoklarında hissedilebilir.

Âl-i Bûye, Abbasî halifelerini kendilerinin oyuncağı kılan, onları getirip götürdükleri eğlenceli oyuncaklar haline getiren ilk coşkulu Şiîlerdir. İlk kez olarak onlar, İslam ülkelerinde Aşura törenini gerçekleştirmişlerdir. Pratikteyse, menfur halifeye biat etmeyi, Alevi imama biate yeğlediler. Çünkü Şiî rejim resmileşseydi, Âl-i Bûye, artık siyaset oynayamazdı.

Mesih'in ya da Muhammed (s.a.v)'in görevlendirilmesinde nübüvvetle herkesten daha çok tanışık olan ve halkı Peygamberin ve Mesih'in gelişini beklemeye yönelten resmî Yahudi ruhanîle-

rinin kendilerinin, bu iki devrimci kurtarıcının gelişine herkesten daha çok karşı çıktıklarını, nübüvvete bile inanmayan müşriklerinse yeni çağrıyı daha çabuk kabul ettiklerini görüyoruz. Öyleyse bu genel bir kuraldır; her hareket karşısında, makam ya da güç ve servetleri bulunan kimseler daha çok direnmektedirler. Çünkü durumun değişmesiyle, sahip oldukları şeyi yitirmektedirler. İşte Abduh da Seyyid Cemal'in yaptığı gibi, hareketini esasında işin sonunda harekete geçen bir yerden başlattı. Bu yer, koruması gereken bir şeyleri bulunan ve kaçınılmaz olarak muhafazakâr olan, bundan başka da ruhu ve görüşü sağlam geleneksel kalıplar içinde donmuş, aklî ve düşünsel kişiliği eski ilimler içinde şekillenmiş bulunan bir sınıf ya da gruptur.

Bu yüzden İslam ülkelerinin siyaset adamları ve resmî yöneticileri nasıl Seyyid Cemal ile gelmemişler, hatta onu felç etmişlerse, Irak'taki, İran'daki, Mısır'daki, Cezayir'deki, Tunus'taki, Merakeş'teki, Lübnan'daki, Suriye'deki vs. ruhanîler ve şeriat hâkimleri de Abduh'la hareket etmemişlerdir. Çünkü hem ruhları durmuştu hem de konumları sağlamdı. Mevcut çevreye, konuma, zemine, zamana ve düzene bağlı oldukları için hicret yenilikleri yoktu ve her değişikliği -haklı olduğunu bilseler de- uygun görmüyorlardı. Çünkü makam sahibi biri azledilme tehdidiyle karşı karşıyadır, parası olan biri tedbirsizlik ederse zarara uğrar; bir yeri bulunan, bilimsel, ruhanî ve toplumsal resmî bir makamı bulunan biri avamın beğenisinin tersine konuşursa haysiyetine zarar gelir.

Fatıma Fatımadır'da söyledim ya, Peygamberin sünneti Peygamberin söz ve fiili değildir sadece; her ikisinden de önemlisi, misyonunu yerine getirmede Peygamberin düşünsel ve sosyal savaşım metodu ve stratejisi olup buna dayanmalıdır. Burada, Peygamberin ne "mele"den, ne "mütref"ten, ne de "rahip"ten başlamayıp, tam tersine bunların karşısındaki "insanlar"dan ve ümmî kitleden başladığını görüyoruz.

Çünkü "el-muflisu fî emânillah/müflis, Allah'ın güvencesinde" olup onu ne kimse satın alabilir, ne de korkutabilir.

Bütün gerilemeler, şu iki kelimeden, "istemek ve sahiplik"ten dolayıdır. Ad, haysiyet, unvan, kanun, para, mülk, makam, mevki, rütbe vb. şeyler istemek ve bunlara sahip olmak, bunların korunması ve istediğimiz şeyi elde edip korumak için koşulları, konumları ve durumları korumaktır gerilemelerin kaynağı.

Seyyid Cemal ve Abduh'un yanlışları, sahip olanlardan başlamak istemeleriydi. Oysa bu olanak dışıdır. Yoksunluk nimetini ellerinde bulunduran insanlardan başlanmalıdır; yitirmekten korkacakları bir şeyleri bulunmayan ve bir şey elde etme peşinde olmayan, tümüyle iman ve inançla yoğrulmuş bulunan ve yükümlülükleri gerektirdiğinde hiçbir kayıt ve şart olmaksızın neleri varsa feda eden insanlardan.

Asil bir savaşa başlamak için halka, özellikle de genç nesle ve aydınlara -kelimenin tam anlamıyla- umut bağlanmalıdır. Çünkü bunlar inanç ve iman kazanırlarsa çekinmeden her şeylerini feda edecekler; hızla, faal ve savaşımcı öğeler haline gelerek varlıklarını, hayatlarını çekinmeden gözden çıkaran insanlar olacaklardır.

Devrim, düşünce ve ıslah deneyimleri, her türlü fesadın ruhunda, kemiğinde kök saldığı ve tüm zahirci aydınların milletin ve ülkenin geleceğinden umutlarını kestikleri bozuk bir toplumda ansızın bilinçli bir inanç ve düşünce coşkusuyla bütün pisliklerin temizlendiğini ve bütünüyle insanların kirli giysilerden sıyrıldıklarını göstermiştir.

Ben kendim, Avrupa'da tanık oldum: En pis öğelerden olup en kirli işlerle uğraşan Afrikalılar, inanç ve imana ulaşır ulaşmaz fedakâr ve samimi mücahitler haline gelmekte ve birkaç ay içerisinde öyle kişilik kazanmaktaydılar ki heykelleri özgürlük yoluna dikilse yeriydi.

Batı'nın kumarhaneleri ve fuhuş yuvaları halini almış, özgür Fransa'da bile yasak olan ayyaşlıklar diyarı olmuş ve kadını erkeği, dünya ayyaşlarının kirli uşakları haline gelmiş olan Üçüncü Dünya ülkelerinin insanları, ruhlarındaki bir kıvılcımla ve inanç

bilinçliliğine, uyanıklığa ve ortak hedefe ulaşmakla öyle değişmekteydiler ki dünya insanlarının zihinlerinde bilinçli, ileri ve yükümlü bir toplumun, halkın ve insanın tezahürü olarak tanınmaktaydılar.

Düşünce ve iman hareketi ve ortak bir yön ve hedefe kavuşmak mucizeler yaratır. Donuklaşmış bir toplum, öğütle, kompozisyon konusuyla, ahlâkla ve sıradan ana baba vaazlarıyla değiştirilemez. Bilakis fikrî bir kalkışla, bilinçle ve iman sıcaklığı ve sorumluluk duygusu -sorumsuz ve laubali bir halkta- yaratmakla ve çeşitli grupların ve çeşitli kesimlerin tümünden ortak bir hedef edinmekle gerçekleşebilir böyle bir mucize. Bu ise her mucize gibi seri, öngörülmez ve tasavvur edilemez bir mucizedir.

Hem bilince hem Şia kültür ve mezhebinde var olan en değerli insanî sermayelere sahip olan, hem bütün modern ve bilimsel araçlarla içlerindeki bütün insanî değerlerin yok edilmeye çalışıldığı nesillerdeki insanî boşluğu (ki herkesin içini istedikleri şeylerle doldurmak için boşalttılar) doldurmada yararlanılabilecek ve hem de onlara bilinç, sorumluluk ve hayat vermek için kullanılabilecek en hayat verici, en harekete geçirici, en izzet verici itikâdî ve dinî unsurlara -el değmemiş İslamî kaynaklarda ve İslam tarihini ve İslam'ı dünyada var kılan şahsiyetlerde ve olaylarda mevcut olan- sahip olan, inanç ve din öğelerine sahip olan biz Müslümanlar ve -özellikle Şiîler-, sorumluluğumuzu duymalı ve Kur'an'a dönmek, İslam tarihini tanımak, kültürel ve insanî benliğimizin bilincine ermek, tüm gerileme etkenleriyle savaşmak ve tarih boyunca belirli kutupların yararına, bu pak ve hayat bağışlayıcı akıntının, iman, inanç ve İslam saf suyunun içine çamur akıtan kokuşmuş suları keşfedip ayıklamak ve tarihte, toplumda ve zihinde kalmış bütün gerileme etkenlerini saptamak için de dünya düzleminde büyük bir bilinç taşımalıyız. Çünkü yöresel ve bölgesel olarak kalırsak ve çevrenin, dönemlerin, kavimlerin, mahallemizin ve şehrimizin dışına taşmazsak hiçbir iş yapmaya gücümüz yetmez. Ayrıca çalışmamızın metot ve biçimini, imanımızı anlatma araçlarını -yani bizim her şeyimizi yok etmek, bozmak ve ayaklar altına almak için hep düşmanın elinde bulunan

o güçlü araçları- zamana uygun olarak kullanmalıyız. Çünkü doğayı tanımak için nasıl bilimsel, bilinçli ve etkili metodumuz varsa inanç, iman ve kültür kaynaklarını tanımak için de bir metot vardır ki bu metotla, bize ulaşan her şeyi yeniden gözden geçirmeliyiz.

Nasıl, kimi besin maddelerinin içinde birtakım zehirli besin maddeleri bulunma olasılığı olduğunda, toplumun selameti için bütün besin maddelerini iyice kontrol ediyorsak, din, kültür, tarih, edebiyat ve sanat adı altında, yememiz için önümüze sürülen o sofraların tümünü de aynı şekilde gözden geçirmeliyiz; çünkü hepsi zehirlidir. Bu iş içinse metodumuz, coşkumuz, özverimiz ve imanımız olmalıdır; hayatımızdan, huzurumuzdan, geleceğimizden ve olanaklarımızdan bol bol harcamada bulunmalıyız. Ne talihsizliktir ki bizim sade ve temiz insanlarımız akılsız; zeki ve akıllı insanlarımızsa bozukturlar genellikle. Yeni kültürle, yeni zamanla ve yeni gereksinimlerle tanışık olanlar, zamanı, nesillerin hareketini ve her şeyin elden gittiğini anlayıp hissedenler, genellikle kültürümüzü, imanımızı, azıklarımızı, olanaklarımızı ve sermayelerimizi tanımamaktadırlar. Kültürel azıklarımızla ve dinimizle tanışık olanlarsa "taş devri"nde yaşamaktadırlar.

Bu yüzden resmiliği, işi, büyük olanakları, gücü, haysiyeti ve yüzsuyu bulunanlara umut bağlamayıp kendin -her kimsen- çabalamalısın. Çünkü iman ve yol somutlaştığında o harekette ancak Bilal-i Habeşi'nin bir rolü olabilir; bu rol, hiçbir güçte, hiçbir sınıfta ve hiçbir ilim havzasında, Yunan ve Bizans akademilerinde bile olmamıştır. İman, böyle bir insanî coşku, böyle bir beşerî görev ve böyle bir kudret çıkarır ortaya.

Ne Yapmalı?

Bu az fırsatta, ne her şeyi söyleme olanağı ve ne de herkese söyleme gereği vardır ki zamanı, durumu, dünya koşullarını, dini, imanı, kültürü, bütün sorunları ve de ilişkilerini hissettiğimiz ölçüde yükümlülük duyarız: "Ne yapmalı?" diye sorduran yükümlülük. Aynı ölçüde de bizde bilinç oluşur.

Şimdi elimizin işte olma zamanıdır; hiç kimsenin, kendi kendisinin kâfiri olmaması şartıyla -bu kişiliksizliği büyük bilimsel ve parasal sermaye yatırımlarıyla yarattılar bizde- herkes kendisine imansız olmuş, kendi eliyle düşmanına kurban etmiştir kendisini.

Bu yüzden durum ne olursa olsun, aklımızın ve olanaklarımızın izin verdiği yere dek, bir program hazırladık ki bu onun ilk planıdır: Ham ve tamamlanabilir olmak. Eleştiride bulunan, yeni öneriler sunan, bu programı yetkinleştirme düşüncesinde olan herkesi davet ediyoruz; zayıf gördüğü her şeyi (programdan) çıkarsın ve deneyimleriyle, özgürce ve samimice görüş bildirmeleriyle bu programların ve planların sürmesine, gün geçtikçe yetkinlik kazanmasına yardımcı olsun. Bu yolda ve çalışmada hiçbir taassup yoktur ki iki büyük nimet ve sermayeyle donanımlısınız: Biri yoksun olmak nimeti, ötekisiyse rehbersiz olmak nimeti. Bu iki nimetle, bir mürşidin peşindeki müritlere dönüşmediniz ve dönüşmeyeceksiniz. Hiç kimse, eylem ve inançlarınızın temeli ve ölçüsü olmayacaktır. Size akletmeyi ve düşünmeyi yasaklayacak bir kişilik bulunmamaktadır. Herkes -ister buraya gelip konuşsun, ister orada oturup dinlesin- bir sınıftan, bir tür değerden, bir makamdan ve bir çağrıdandır. Sizinle bizim ortak yönümüz -hep birlikte bizim- ve bağıntımız ise iman, inanç, ortak davet ve şu ortak sorudur:

"Çalışmak gerektiğinden başka bir şey yoktur; öyleyse ne yapmalı?"

Burada, bu işte, kimse olmanın, kişilik taşımanın bir grubu kendine çekebileceği ne bir kişilik yer almaktadır, ne bir isim, ne bir resim, ne bir makam, ne bir cazibe ve azamet -bilimsel ya da toplumsal ya da bireysel bakımlardan-bulunmaktadır. Mürit ve mürşit ilişkisi, eski dönemlerin sınıfsal ilişkisidir. El öpmek, şirkin ve köleliğin sembolüdür. Birinin müridi olan biri, *bir kimse olmak* öz bilincini taşıyamayacaktır. Öyleyse mürit ve mürşit ilişkisi olmadan, el öpmek olmadan kolları sıvayıp çalışmak gerek.

* * *

Ebu Sa'id Ebi'l-Hayr, vaaz etmek üzere bir mescide davet edilmişti. Gelenler, mescide sığmıyordu. Dinleyiciler öyle oturmuşlardı ki yeni gelenlere yer yoktu. Biri, yer açmak için seslendi:

"Allah bağışlasın, kalkıp bir adım öne yürüyeni." Konuşmasına başlamak üzere minbere daha yeni oturmuş bulunan Ebu Said şöyle dedi:

"Söylenecekler, bu adamın söylediğidir."

YEDİNCİ DERS

Tevhit: Bir Tarih Felsefesi

Tarih Felsefesinde Tevhit

Bitmez tevhit konusu, kaçınılmaz olarak bitmek durumunda. Çünkü ele alınması gereken başka önemli konular kaldı geriye. Fakat tevhit son bulası değil. Siz kendiniz insanbilim, tarih felsefesi ve toplumbilimden oluşan üç sütuna ulaştığımızda, tevhit içerisinde ele alınan konulardan birçoğunun yeni baştan gündeme geldiğini göreceksiniz. İnsanbilim, toplumbilim ve tarih felsefesinden oluşan üç sütun, tevhit altyapısının metninden her birini ele alırken tevhit de ele alınmalıdır. Yoksa tevhit ile bu üç sütunun birbirlerinden ayrı oldukları sanılır.

Böylece, tevhit konusunu tamamlamakla tevhit sona ermeyecektir. O üç sütundan her birine ulaştıkça toplum, insan ve tarihi tevhidî görüşte ele almamız gerekmektedir. İdeolojiyi de hepsi tevhitle anlam kazanan ve temel tevhidî yapılar üzerine kurulu bulunan inançlar ve ameller dizgesi olarak ele almalıyız. Sonra ideal toplumda ümmet, tevhitten özel bir zarf, özel bir anlatım ve özel bir tecelli olmaktadır. Ayrıca, ideal insan konusunda tevhit -en temel anlam ve yön olarak- ele alınmalıdır. Dolayısıyla bundan önce dile getirilen şey, üç sütunda, ideoloji, ümmet ve Tanrı benzeri ya da Tanrı gibi insanda (kimi kelamcıların dilindeki anlamıyla değil, Allah'ın halifesi anlamında) yeniden dile getirilmektedir. Buysa, tekrar anlamında olmayıp tevhidin, bir konu, bir inanç ve bir temel olmasının yanı sıra her şey olduğu anlamındadır ve her konuyu bu düşünce ve anlam bağlamında çözümlemek gerekmektedir. Eğer böyle yapmazsak, bunun anlamı, tek bir ruhu bulunan tek bir vücuttan, tevhitten söz etmeyip tersine, bölümleri birbirinden ayrı ve dağınık olan bilimsel bir kitap ya da dergiden söz etmektedir. Söylemiştim ya, tevhit, imamet, mead vb. gibi bölümlemeler yanlıştır. Çünkü sadece tek bir temel vardır: Tevhit. Geri kalanlarsa tevhidin parçalarıdır.

Bir temel olarak tevhidin tarihsel bir görünüşü vardır ve özel bir tarihsel görüş türünü göstermekte ve tarihin hareketinin içinde esas ve belirleyici derinlikli bir rol üstlenmektedir. Ayrıca, bir

temel olarak tevhit, aynı belirleyici güçle ve en büyük hedef, dayanak, dört dörtlük etken ve insan oluştaki, bireyin ahlâkî niteliğindeki değerleri gösteren maneviyat adını almakta ve davranışı, yaşayış biçimini ve bir insan olma hedefini göstermekte olan sistem dizgesindeki etkenlerin etkeni -toplam olarak hayır ve şer felsefesi ya da ahlâk felsefesi ve ahlâk öğretisi adıyla felsefelerde ve dinlerde söz konusu olmaktadır- olarak taşımaktadır aynı rolü. Burada tevhidin tarihsel rolünü ele almak isterim.

Dinî Görüşün Başlangıcı Şirk mi Yoksa Tevhit mi?

Şirki anlamadan tevhidi anlamanın olanaksız olduğunu söylemiştim. Aydınlarımız arasında yaygın olanın tersine, diyalektik görüş, Batı'ya değil, Doğu'ya özgüdür. Donuk olmakla biz suçlanmaktaysak da tam tersine, donuk bir görüş olan, Aristo mantığıdır. Felsefenin ortaya çıkışından ve Yunan felsefesi metinlerinin çevirisinden sonra bu mantık İslam'a girip yerleşerek, İslamî olmadan İslamî bir şekil almışsa da... Doğu'ya özgü olan mantık ve felsefe, diyalektik olanıdır ve çelişki ve hareket esas ve temeli, dinî ve felsefî Doğu görüşü ve çıkarsamasında -bu cümleden olarak İslam'da- gizlidir.

Dini Görüşün Başlangıcı Şirk Midir?

Dinler tarihinde şu özel ve önemli tartışma gündemdedir: "Dinî düşüncenin başlangıcı tevhit mi yoksa şirk midir?" Toplumbilimciler ve din bilimci bilginler -dindarlar değil; çünkü din bilimciler, dini ve değişimini bilimsel açıdan inceleyen kimselerdir- dinî görüşün başlangıcının şirk olduğuna inanmaktadırlar. Yani dinî ruh, tasavvur ve zihniyet, insan toplumunda ilk başta ortaya çıktığında şirk biçiminde görünüm kazanmıştır; düşüncenin evrimi, ruhun arındırılması ve insanlık kültürünün gelişmesi -ki dinî görüş ve algılayış da gelişmiştir- sürecinde din de şirk biçiminden tevhit biçimine dönüşmüştür. Dolayısıyla dinin tarihsel gelişim seyri şirkten tevhide doğrudur. Konuları tarihçiler ve din bilimciler gibi ele alan din adamlarından birçoğu da peygamberlerin, ilkel ve geri şekliyle müşrik olan, dini sapkın olan ve tapınması şirk biçiminde tezahür eden insanlığı tevhide ve tevhit

öğretisine doğru yönlendirmek için geldiklerine inanmaktadırlar.

Öyleyse, dinin ilk şeklinin şirk olduğu ve dinî duygunun peygamberlerin, büyük düşünürlerin, filozofların, maneviyat ve din önderlerinin kılavuzluğuyla tarihte evrim geçirdiği, şirkin yavaş yavaş zayıfladığı ve tevhidin gerçekleştiği biçiminde bir tez söz konusudur.

Bu tez için bir aklî, bir de naklî delil getireyim: Tarih, geçmiş dinlerin şirk dinleri olduğuna ilişkin naklî delillerle doludur. Geriye gittikçe putperestlik, türlü türlü tanrılara, doğa güçlerine, gizli gaybî güçlere tapınma dönemlerine ulaşmaktayız ki bunlar şirkin çeşitli biçimleridir. İleriye doğru geldikçe de mabutlar azalmakta ve tevhit düşüncesinin tecellisi olan bire ulaşmaktadır. Bu, naklî delildir.

Akli delil ise şudur: Esas olarak, tevhidi anlamak ve tevhit düşüncesine ulaşmak için gelişmiş bir görüş, bir değişim, bir uygarlık ve bir düşünce dönemi, ruhun güzelleştirilmesi ve aklın yüceltilmesi gereklidir. Duyular âlemine esir olan, çevresinde olup bitenin dışında başka bir şey anlamayan, sorunların nedenlerini saptamaktan -neden sonuç esasınca sorunları çözümlemekten- aciz olan ilkel insan, tevhidi -ki dış dünyanın çeşitli neden ve sonuçlarının ardında görünüm durumundaki tek nedenler nedenidir- nasıl keşfedebilir? Olanaksızdır; çünkü esas olarak, nedensel mantığa sahip olan ve neden-sonuç ilişkisini zihnine yerleştiren biri dünyada tek Tanrı'yı kavrayabilir. Milyonlarca nesnenin milyonlarca nedeni bulunduğunu, her birinin birbirinden ayrı ve birbiriyle çelişik olduğunu, nedenlerinin de birbirinden uzak, birbiriyle karşıt ve çatışık olduğunu, tüm bunlarla birlikte bu nesnelerin bir nedenden -ki nedenler nedenidir- kaynaklandıklarını anlayamazsa hastalık ve sağlığı, kutlama ve yası, ölüm ve hayatı, bahar ve güzü, bela ve bereketi tek bir nedene bağlayamaz, tek bir nedenle açıklayamaz.

Zihninde böyle bir bağıntıyı kurmaktan aciz olan ve çeşitli etkenlerle karşı karşıya olunca kaçınılmaz olarak çeşit çeşit etkenlere inanmak durumunda kalan bedevi beyni, kendiliğinden

müşriktir. Bu böyledir, mantık gelişip karmaşık ve zihinden uzak neden ve sonuçlar algılanabilir oluncaya değin. Sonunda sorunları çözümleme alışkanlığını edinir mantık. Sonra onda zihin, kültür, felsefe, anlayış ve akletme o denli gelişir ki akledilirlerden hissedilirlere ulaşabilir, zihin görünenden gizli olana geçebilir, istidlalde bulunabilir ve çeşitli belirtilerden temel etkene ve tam etkene ulaşabilir. Böyle bir gelişmişlik durumunda, tüm bu çeşitli ve çelişik mabutların ve güçlerin ardında tek bir gücün, tek bir neden ve kudretin varlığını anlayabilir. İşte orada tevhit tecelli eder. Bu, insanın bedevilik döneminde olmaz; ancak büyük medeniyetlerden ve çok ilerlemiş kültürlerden sonra olabilir. Bu, David Hume'un 'Dinin Doğal Tarihi'ndeki ünlü kuramıdır.

Dinî Görüşün Başlangıcı Tevhit midir?

İslam -İbrahimî zincirin peygamberlerinin tek mesajını getirdikleri bir din olarak- önceki tezin tersine, tevhidin ve tek Tanrı'ya tapınmanın dinî görüşün başlangıcı ve şirkin insan toplumlarında ortaya çıkan bir sapma olduğuna inanır. Bu sapmanın nedeni de yavaş yavaş tarihteki ilk tevhit düşüncesini güçsüzleştirerek şirke feda eden ve sonra da şirkin yaygınlaşmasını sağlayan cehalet, zulüm, fesat ve gerçek karşıtı, insan karşıtı ellerdir. Dolayısıyla şirkin tarihle ve ilk insanla birlikte doğduğunu ve tevhidin zihnin ve düşüncenin evrimi olduğunu söyleyen önceki tezin tersine bu teze göre tarih tevhitle başlamakta ve şirk, bir bozulma yönü taşımaktadır.

Burada benim iki görüşüm var: Eğer bu önceki ilkel şekliyle dinler ve dinlerin değişim tarihlerine bakarsak -ki bütün tarihçiler ve dinler tarihi bilginleri bakmaktadırlar-, bedevi dinlerin şekillerini, orta dönem dinlerine ve ileri dinlere doğru izlersek, önce şirkin saptanması ve sonra git gide mabutların, yaratıcıların ve tanrıların sayılarının azalması ve böylece sonunda tek bir tanrıya ulaşmamız doğrudur. Fakat daha fazla dikkat göstererek konu üzerinde kılı kırk yararcasına düşünür ve daha dakik çözümlemeler yaparsak ve bilginlerin genel yargılarının etkisi altında -ki daha çok 18. yüzyıldan başlayarak yaygınlaşmıştır- kalmayarak

korkusuzca içtihatta bulunursak, bütün şirk dinlerinin altında tevhidin gizli bulunduğunu görürüz. Buysa tevhidin ilk düşünce olduğunu ve şirkin sonraki ve ikincil bir görünüm ve olgu olduğunu göstermektedir. Ayrıca, şirk biçimindeki bu sonraki görünümlerin kendilerini, tek Tanrı'nın ya da tevhit düşüncesinin oluşturduğu temel görünüme yamamaya çaba harcadıkları da görülmektedir. Çünkü eski dinî görüşte tevhit ve şirk, bir araya gelmeleri yasak iki şey değildir.

Bu inancı kanıtlamak için, bir sürü örnekler ve deliller verilebilirse de fırsat olmadığı için bedevi dinlerle ileri dinlerden birkaç örnek vermekle yetiniyorum.

Dünü dünlük bir görüşle, bugünü de bugünlük bir görüşle tanımak gerekir.

Şunu defalarca söyledim: "Geçmişle ilgili, başka hava ve çevreye ait konuları bugünün gözüyle görmemeliyiz; tersine her şeyi kendi çevre ve havasında ve zamanının gözüyle görüp çözümlemeliyiz."

İslam Şinâsî'de söyledim: Bugünün gözüyle çok eşliliğe, peygamberlerin çok evliliğine bakarsak ve bugünün iktisadî ve toplumsal düzeninde, bugünün medeniyetinde -ki toplumu esas alır, kadın ve erkek hakları, iktisadî ve toplumsal eşitlik söz konusudur, birey iktisadî bağımsızlığa ulaşmaktadır- ele alırsak, kadının aşağılanışı olarak görünür, ahlâkî ve insanî sapma sayılır.

Fakat aynı olgu yani çok eşlilik, başka bir toplumsal düzende, başka bir tarihsel aşamada başka bir anlam taşımaktadır ve tam anlamıyla, bireydeki ahlâkî yönelişin ve insanî duygunun tezahürüdür. Bugün kadının aşağılanması biçiminde söz konusu olan aynı etken, geçmişte kadının en büyük korunuşu olarak ortaya çıkmıştır (bkz. *İslam Şinâsî* "Peygamberin Gözünde ve Gönlünde Kadın").

Tek bir olgu, çeşitli zamanlarda, mekânlarda ve tarihsel aşamalarda farklı anlamlar almaktadır. Örneğin sakal tıraş etmek, kırk elli yıl önce -bugün ise müminler arasında- günah sayılıyordu. Bugünse sakal bırakmak olağan dışılık ve sapma olarak görülür.

Yine şimdi Kuzey Amerika'da sakal bırakan biri, Vietnam Savaşı'na, kapitalizme, burjuvazi hayatına ve yeni kapitalizm medeniyetine karşı olduğunu ilan etmektedir bu yolla. Bunun anlamı, sapma olup olmadığını bir yana bırakalım, manevi ve insanî bir eğilim taşımasıdır. Oysa aynı sakal bırakma işi, başka bir çevrede başka bir anlam taşımaktadır.

Toplumsal ilişkilerin, toplumsal ahlâk geleneklerinin de -ölümsüz ahlâkî değerlerin değil- göreceli olduklarını ve bunları anlamak için değer ölçütünü ve toplumsal düzeni -ki olgular o düzende ortaya çıkmışlardır- anlamak ve buna dayanarak çözümleme yapmak gerektiğini biliyorsunuz. Dünün meselesini bugünün görüşüne dayanarak anlamak olanaksızdır.

Tevhidin, şirkin zıddı olduğu yolundaki yeni görüşü bize İslam vermiştir. Fakat bu inanç da genelin zihninde değil, İslam mantık ve tevhidine karşı aydın bir bilinç taşıyan ve İslam'ın tevhidî görüşünde şirk ve tevhidin birbirlerinin zıddı olduğunu ve bir araya gelemeyeceklerini bilen kimselerin zihninde bulunmaktadır. Eğer ben şu nesnede özsel, gizemli ve gaybî bir etki bulunduğuna ve bana olumlu ya da olumsuz etkisi olduğuna ya da kişilerden kimilerinde benim yazgıma olumlu ya da olumsuz etkisi bulunan maddî ya da manevi bir güç bulunduğuna veya nesnelerin kimilerinde insanlara iyi ya da kötü etkide bulunan ve kimilerini kutsayıp kimilerini yok eden ya da uğursuzluğa düşüren gizemli özel ruhlar ve güçler bulunduğuna inanırsam müşrik olurum. Çünkü "mana"cılık şirktir. Hatta bir kişiyle ilgili en küçük övgü -tapınma değil övgü- şirktir. Tevhit meselesi bu kadar hassastır. Bu yüzden şirkle bir araya gelmesi olanaksızdır. Fakat sıradan insanın zihninde şirk ve tevhit montaj olmuştur ve bir dizge durumuna gelmiştir ki Allah ya da tevhidî düşünce, güneş biçiminde bu dizgenin merkezini oluşturur; şirk ya da tapınılabilir çeşitli tanrılar, güçler ve kişiler, bu güneşin çevresinde yıldızlar ve uydular biçiminde dönmektedirler. Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında şirk ve tevhidi birbirine karıştırmış ve karıştırmakta olan birçok kimse bulunmaktadır. Hatta büyük müneccimler ve filo-

zoflar -asil İslamî görüş ve algıları bulunanlar hariç- her felekte bir güç, bir yıldız ve bir akıl bulunduğuna ve bunların bizde ve dünyanın idaresinde etkileri bulunduğuna, uzaklaşıp yakınlaşmalarında birey olarak bizlerin yazgısında neden-sonuç etkisi yarattıklarına inanmaktaydılar. Bugün de nesnelerle ve kişilerle bir tür şirke bulanmış ilişkiyle -ki İslamî tevhit bakımından anlaşılır değildir; ama onlar için tevhitle bir çelişkisi yoktur- tam olarak manacı ya da puta tapar ya da kişiye tapar gibi davranan çok kimse bulunmaktadır. Son derece yüceltme, saygı ve kutsamayla onlardan bereket, güç, şifa, kudret, izzet, afiyet, gelecek, cennet, servet beklemekte ve kötülüğü defedip iyiliği getirmelerini dilemektedirler. Bunların dillerinden düşmeyen vird ise "La havle vela kuvvete illâ billâh"tır. Ve bilmiyorlar, dillerine doladıkları şeyin ne ilginç bir devrim sloganı olduğunu. Bilmiyoruz, bizim en büyük, en güçlü, en devrimci İslamî ve Şiî düşünce ve sloganlarımız nasıl oldu da mezarlığa yollandılar, şehirden kabristana göç ettiler? Kur'an, mezarlığa götürüldü, dua kitabı eve getirildi. Bugün değerli olan her şeyi kabristanlardan toplamalıyız: "İlellâhi'l-masîr" ve "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" bunlardan olup her ikisini de kabristanda öğrendik; ama hayatta, insanların davranışlarında, toplumumuzun toplumsal, iktisadî ve siyasî ilişkilerinde bir anlamları yoktur, sadece ölüm dünyasına özgüdür. "Lâ havle..." diyenlerse her kişi ve her nesne için "havl" ve "kuvvet"e inanmaktadırlar. Çünkü herkes ve her şey için bir övgü okumaktadırlar. Tıpkı bütün ömründe bir kaside yazıp memduhun yerini boş bırakan ve kim gelirse boş yeri onun adıyla dolduran ve ister devlet adamı olsun, ister iktisat adamı, ister ruhanî olsun herkesi memduhu yapan hemşerimiz gibi. Toplum erbabına hamdüsenada bulunmak onun mesleğiydi ve "Elhamdülillahi Rabbil âlemin" ise dilinin virdiydi. Buna gerçekten inanıyordu. Bunun tevhidin şiarı, onunsa şirk işi olduğunu bilmiyordu. Şirk ve tevhidi montaj edenler de böyledirler. Şu farkla ki bunlardan avam olanların yorumlama güçleri yoktur ve her olgu için bir tanrı olduğunu söylerler ve tevhide de inanırlar. Avam olmayanlarıysa şirki, tevhidî olarak yorumlarlar. Her şeyin Allah'ın elinde oldu-

ğunu, ama her biri özel bir alanda uzman olan ve bir bakıma işin içinde olan daha ufak tanrıların bulunduğunu söylerler. Fakat her iki grup da müşriktir. Şu farkla ki şirk dinlerinin altında tevhit gizlidir ve bu dinlerin tevhidinin altındaysa şirk.

Burada, din toplumbiliminden söz etmekte olduğumu ve tevhitten muradımın tarih ve toplumdaki tevhit olduğunu, kitapta ve gerçekte var olan tevhit olmadığını, Kur'an'ın, Muhammed'in ve Ali'nin sözünü ettiği tevhidin burada konumuzun dışında olduğunu söylemeliyim. Şu anda benim için tevhit, toplumda ve tarihte önemlidir ve hep önemli olmuştur. Açıktır ki Gandi, Tagor ve Radha Krişnan gibi insanlar, sadece ineğe tapar olmayıp dini, öyle bir yücelikte anlamaktadırlar -Radha Krişnan gibi- ki Allah'a kulluk eden ben bile o makama erişemem. Buda heykeline tapınan büyük Budist bilgeler, onun asaleti olmadığını ve "vürûd" amacıyla değil, "recâ" amacıyla ona secde ettiklerini bilmektedirler. Gandhi de ineğin kutsanmasını, insan ile hayvan arasındaki kutsal bağın ve barışın remzi ve insanla doğanın akrabalığının göstergesi diye yorumlamaktadır. Ama Buda heykelini karşılarına koyan, ona secde eden ve ineği kutsayan Hint halkı putperesttir. Onların putperest olmaları, Buda dinini velayetlerinde bulunduran ve yükümlülükleri halkın düşüncelerini aydınlatmak olan kimselerin günahıdır. Avam hiçbir şeyin sorumlusu değildir. Avamı ezen kişi, kendini temize çıkarmak istemektedir. Yoksa ya halka söylememiştir ya da söylemişse bile gerçek yükümlülük ve sorumluluğun gerektirdiği gibi arka çıkmamış, her şeyiyle hurafe ve batılla savaşmamış, cehaletle iyi geçinmiş ve hurafelere dinî açıklamalar, şer'î yorumlar getirmiştir.

Tevhidin bütün şirk dinlerinin içinde bulunduğunu söylemiştim. Bu inancın ispatında Avesta son derece dakik bir örnektir. Avesta'nın en eski bölümünün Gatalar olduğunu ve geri kalan bölümlerin, Eşkaniler ve Sasaniler döneminde derlenmiş ve derleyicilerin katıştırmalarından da nasipsiz kalmamış olan virdlerden, zikirlerden, dualardan, efsanelerden, çevirilerden ve tefsirlerden oluştuklarını biliyoruz.

Avesta'yı incelediğimizde Avesta'nın en eski ve en asil bölümü olan Gatlar (ya da Gatalar veya Gasalar)'da Ahuramazda tek tanrı olup Ehrimen (Şeytan)'in, kötülük ve iyiliğin, geceyle gündüzün, hastalık ve sağlığın, ölüm ve hayatın yaratıcısıdır ve bütün mevsimleri, soğuk ve sıcak rüzgârları verendir.

Gatalar'da Ahuramazda tek tanrıdır, Zerdüşt ise bir muvahhittir. Fakat Gatalar'dan ayrıldıkça, Zerdüşt'ün zamanından uzaklaştıkça ve Avesta'yı sayfa sayfa çevirdikçe tevhit zayıflamakta, Ahuramazda'nın güçleri azalmakta, böylece yavaş yavaş Ehrimen, Ahuramazda'nın yanına yerleşmekte ve bağımsız bir zat, asil bir cevher gibi, Ahuramazda'nın dengi ve rakibi haline gelmektedir.

Avesta'nın en eski bölümü olan Gatalar'da şirkten bir haberin bulunmadığını, Ahuramazda'nın tek tanrı olduğunu; ama sonraki bölümlerde -ki yüzyıllarca sonra oluşmuşlardır- şirkin belirdiğini, sonra tanrıların hesabını çeteleyle yapmamız gereken bir yere ulaştığımızı görüyoruz.

En eski Hint dinî metinlerinde -Upanişadlar, Veda, Rig Veda gibi en eski Hint efsanelerinde- Krişna tek tanrıdır ve şöyle söyler: "Dünyanın her yerinde herhangi bir insan her kime tapındıysa bana tapınmıştır; tanrısına ne ad verirse versin beni çağırmıştır."

İlk Hint dinini Tanrı'yı ne ölçüde tek bildiğini ve tevhidi nasıl bir varlık düzeyinde ve geniş bir dünyagörüşünde nasıl bir mutlak sınırda algıladığını görüyoruz. Fakat zamanın geçmesiyle -bin, bin beş yüzyıl sonra- Buda'nın en büyük devrimsel yükümlülüğü, birçok tanrıyla savaşım olmaktadır. O, şöyle haykırmaktadır: "İnsanlar yeri ve göğü tıka basa doldurmuş bulunan bunca tanrıların baskısı altında kurban oldular." Hint şairlerinden biri de şöyle der: "Tanrıların sayısı, insanların sayısını geçti." Sonra iş öyle bir yere varır ki Doğubilimcilerden biri -ki tanınmış bir Hindologdur- bir kitap hazırlar, Tanrı adları dizini olarak. Öyle ki eğer Hint ileri gelenlerinin, bilginlerinin ve tarihçilerinin adlarını kapsayan bir dizin hazırlasak o kitabın onda biri bile olmaz.

Tanrıların Yaratıcısı Kron!

Yunan'da -ki en ileri şirk yuvasıdır- Zeus, tanrılar tanrısıdır ve çevresinde öteki tanrılar, tanrıçalar bulunmakta olup her biri dünyadaki bir gücün ve gerçekliğin sembolüdür.

Örneğin Promete, bilinç ve insan severlik tanrısıdır. Venüs güzellik tanrısı, Herkül ise güç ve cesaret tanrısıdır.

Burada ilk önce Zeus'un bulunduğunu ve sonra öteki tanrıların işin içine girdiklerini değil, tüm bunların, destanlara ve mitoslara az girmiş ve az tasvir edilmiş bir tanrıdan doğmuş olduklarını söylemek istiyorum. Homer, destanının başlarında onu anmakta; ama sonra unutmaktadır. Bu tanrının adı Kron'dur. Yunan mitolojisinde yapılan az bir betimlemeye göre neyin nesi olduğu, nasıl geldiği, ne sebeple onun ilk olduğu, sonra ötekilerin geldiği ve önce tevhidin, sonraysa şirkin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Kron, Zeus'un anası ve Zeus ile öteki tanrıların yaratıcısıdır. Yani tanrılar tanrısı Zeus da Kron'un çocuğudur.

Kron (Chron), çeşitli dillerde ve telaffuzlarda farklılık gösterir. Fransızcada Kron şeklinde, İtalyancada Çron şeklinde telaffuz edilir. Eski İran dilindeyse Haron ya da Harin'dir. Arapçası da aynı olup daha sonra Dehr olmuştur. *Nehcü'l-Belâga*'da "Dehr adında bir ilah" denilmektedir.

Yunan Mitolojisi kitabında -ki bir dilbilimci tarafından yazılmış olup son derece değerlidir- Yunan tanrılarının kelime kökleri verilmiştir. İşte orada tanrılar tanrısı Zeus, Kron'un oğlu olarak kabul edilir. Kron'dan önce hiçbir şeyin olmadığını, olamayacağını ve Kron'un zaman olduğunu söylemektedir.

Yunan, Hint ve Çin vb. efsanelerinde o derece bir felsefe ve gerçek gizlidir ki birçok felsefî ve edebî kitaplardan Veda, Avesta, Tevrat, İncil -öyle ki bugün de bizim elimizdedir- gibi dünyanın kimi dinî kitaplarında bile bu denli güçlü değildir. Bu durum, bunların başka kaynaklardan kaynaklanmış olmaları gerektiğini; yoksa dört bin, beş bin yıl öncesinin bedevi insanının bu dereceye değin Promete'yi ya da şu Kron felsefesini yaratamayacağını göstermektedir.

Arap dili ve edebiyatında "dehr" (ve onun etkisiyle de Fars dili ve edebiyatında "rûzgâr" -zaman-) zaman tanrısı Kron'un (Chron'un çeşitli telaffuzlarıyla) verdiği anlamı vermektedir. Edebiyatımızda "dehr"e bunca saldırıldığını ve felsefemizin her şeyi "zaman"ın boynuna yüklediğini görüyoruz. Burada "zaman"dan kastımızın bugün zihnimizde bulunan anlamıyla zaman değil, Kron olduğu ortadadır. Çünkü Tanrı'ya söylemeye utandıklarını "dehr"e söylemekteydiler. Dehr ise burada Tanrı anlamındadır.

Tüm bunlar, sayısız Yunan tanrılarının -ki Zeus onların en büyüğüdür ve hepsini tasallutu altına alıp yönetmektedir- Panteonunun ötesinde (Panteon, bütün tanrıların bir araya geldiği tapınaktır) Zeus, Promete (Zeus'un düşmanı), Ahuramazda, Krişna, Agamennon ve Laokon'un yaratıcısı olan bir yaratıcının bulunduğunu ve Kron adıyla anıldığını göstermektedir.

Bu tasavvurdan ve tasvirden, ilk önce Kron'un bulunduğu ve sonra da öteki tanrıların ondan doğdukları anlaşılmaktadır. Yunanlıların aklî tasavvurlarında ve dinî inançlarında da böyledir. Yani önce Kron vardı ve başkası yoktu. Sonradan tarihte öteki tanrılar ortaya çıktılar.

Zeus -ki dünyanın ve bütün tabiatın tanrısıdır ve bütün tanrılara ve tabiata egemendir- Yunan efsanelerine ve Homer'in rivayetlerine göre Girit Adası'ndan Yunan'a gelmiştir. Zalimdi ve insan karşıtıydı. Yunan'ın ve Yunan görkeminin düşmanıydı ve oldukça kötü, gaddar ve cebbardı. İşte bu dönemde Promete'yi -insanların ve Yunanlıların dostunu- zincire vurmuştu. Zeus'un yaptıklarından dolayı Yunan tanrılarının kalpleri kan ağlamıştı. Fakat yavaş yavaş huyu değişir ve Zeus halkla uyuşur, insanla dost olur ve Promete'yi -ki insanın sembolüdür- bağışlar.

Bu, Zeus'un sonradan olmuş bir görüngü olduğunu göstermektedir. Varlık kazanan bir yokluktur. Zeus'un Yunan'da olmadığı dönemde insanların onsuz rahat, mutluluk ve huzur içinde yaşadıkları görülmektedir. Yunanlıların uğradığı bir bahtsızlık ve uğursuzluk nedeniyle, bir dış güç, Zeus'u bir fatih adıyla Girit adasından Yunan'a getirmiş ve Yunan halkına musallat etmiştir.

Şirkin Güzergâhı Girit

Girit, Yunanistan ile Mezopotamya arasında bir adadır. Bu ada, güç ve medeniyeti Mezopotamya'dan, üç bin yıl önce ya da dört bin yıl önce Yunanistan'a sokan bir araç konumundadır. Yani Mezopotamya'da bulunan tanrılar, güçler, medeniyet, eserler, toplumsal ve iktisadî düzen Girit adasına gelir. Giritlilerle temasları bulunan Yunan halkı da bu eserleri iktibas eder. Böylece Yunan, Mezopotamya'nın egemen düzen ve gücünün tasallutu altına girer.

Bu durumda Zeus'un Girit'ten Yunanistan'a hareketi, Zeus'tan önce Yunanlıların huzur ve güven içinde yaşıyor olmaları, Zeus'un dışarıdan, bu adadan (Girit'ten) Yunan'a gelen bir yabancı olması, önceleri Promete'nin -Yunan halkının ve insanın sembolü- düşmanı olması, onu zincire vurması, fakat yavaş yavaş halka alışması ve halkın ona alışıp onun yönetimine boyun eğmesi ve Zeus'un rahmet ve lütfuyla Promete'nin kurtulması vs. tüm bunlar, göstermektedir ki birincisi, şirkin tezahürü olarak Zeus dışarıdan gelmiştir ve tarih olarak sonraları ortaya çıkmıştır. İkincisi, Kron eski tanrıdır ve Zeus ondan sonra gelmiştir. Üçüncüsü, şirkten önce, Zeus fenomeninden önce halk huzur, güven ve eşitlik içinde yaşamaktaydılar. Sonraları mutsuzluğa, uğursuzluğa, savaşa ve kasavete düştüler. Dördüncüsü, Kron'un dini, insanların diniydi. Zeus'un diniyse halk karşıtı, insan karşıtı bir dindi ve herkes bu dinden dolayı sıkıntı içinde yaşıyordu. Son olarak, yeni egemen düzen, Yunan halkına Zeus adına dayatılır ve Yunan halkı yavaş yavaş onca pisliğine, kasavetine, egemenliğine ve tahakkümüne karşın bu düzenle uyuşur, uyumlu duruma gelir ve yeni kalıba girer.

Tanrılar Hücumunun Başlangıcı "Zeus"

Zeus şirkin tezahürüdür. Onunla birlikte tanrılar yığını Yunan'a doluşur. Şems, Ba'l, Iştâr vs. Mezopotamya tanrılarıdır.

Mezopotamya'da da nasıl şirkin gelip tevhidi yuttuğunu gösteren ilginç hikâyeler vardır. Sonra bu hikâye, bütün milletlerin efsa-

nelerinde yinelenir. Mezopotamya'da Ba'l, Bâbil'in büyük tanrısıdır. Şems, dünyanın büyük tanrısı olup güneşte oturmaktadır. Arapçada güneşe "şems" denilmesi mazrûfun zarfa, yani tanrının adının tanrının mekânına genellenmesidir. Diğer yıldızlarda da başka tanrılar vardı. Zühal, Müşteri ve benzerleri de bu yıldızlarda yaşayan ve Şems'in -büyük Tanrı'nın- etkisi altındaki tanrılardı.

Bu, Mezopotamya'nın şirk düzenidir. Buradan, tevhidin şirke dönüştüğü dönemin, toplumsal tevhit düzeninin toplumsal şirk düzenine dönüştüğü dönem olduğu anlaşılmaktadır. Bütün dinlerin, kendi efsanelerinde söyledikleri gibi toplumsal tevhidî düzen dönemi, insanların huzur ve mutluluk içinde yaşadıkları dönemdir. Sonraysa insanlar, bahtsızlığa, uğursuzluğa ve perişanlığa uğramaktadırlar.

Uzak geçmişte mutluluktan mutsuzluğa geçiş dönemiyle Dehr'den Zeus'un dinine geçiş dönemi gösterir ki insanlık tarihinde tevhidin şirke dönüşmesi, eşitlik düzeninin eşitsizlik, parçalanma ve fırkalaşma düzenine dönüşmesidir. Tarihte insanlar arasında tahakküm, aldatma, tefrika ve zıtların yorumlanışına dayanma yoluyla toplumsal düzen bu şekle gelirse tevhit de dinde böyle bir şekil alır.

Tarihin Başlangıcı "Tevhit"

Tarihte de böyledir. Yani önce sınıfsal tevhit vardır, sonra da sınıfsal şirk. Durkheim, geçmiş tarihte, ilkel toplumların tek bir gövde halinde bulunduğunu, her kabilenin, her toplumun bir birey olduğunu, bir ruh taşıdığını söylemektedir.

İlkel toplumlarda (eski kabilelerde ve taifelerde) "ben" yoktu, "biz" vardı. Bugün de uzak noktalarda bir köyde bulunan eski tip ailelerde bir aile tek bir kişidir, ortak bir vicdandır.

Dinî düzeni ile fikrî ve itikadî dünyagörüşünü de toplumsal düzene ve toplum görüşüne bağlı olarak tasavvur edersek şu sonuca ulaşırız: Toplumbilimsel çözümleme esasınca da geçmiş toplumsal ruh ve toplumsal düzenle uyumlu olan tevhittir. Bedevi ve

vahşi kabileler düzeninde tevhit, totem biçimine dönüşür. Totemcilik, bir tür bozulmuş tevhit olup eğilim ve duyguda tevhit olmakla birlikte dış görünümde ve aynî seçimde oldukça geri bir putperestliktir. Şu ikisini de birbirinden ayırmak gerek: Totemi ölçüt olarak almıştır; ama kabilesinin tek toteminde tapındığı kavram tek Tanrıdır. Durkheim, buna sosyalizm adını vermektedir (Sosyalizmin, zihnimizde taşıdığı, üretimin ve üretim araçlarının bireyin değil, toplumun elinde olduğu şeklindeki kavramın tersine). O şöyle demektedir: "Eski toplumda -ister aile olsun, ister köy, ister kabile ve aşiret olsun- "toplu ruh" esastır; aile ve topluma individüalizmin -bireyin esas oluşu, bireycilik ve bireysellik- egemen olduğu, her ailede beş bireyin, örneğin beş ben'in bulunduğu ve her birinin hepsinden ayrı olduğu, mutlulukların, programların, ilgilerin, düşüncelerin ve inançların ayrılık ve bağımsızlık taşıdıkları ve hiçbirinin kendisini bir başkasının kopyası olarak görmediği bugünün tersine. Fakat eski ailede, toplumda ve kabilede toplumun kendisinden ibaret olan tek 'ben' bulunmaktadır. Bu sosyalizm demektir, o ise individüalizm. Niçin toplu ruhun vahdeti? İlkel toplumlarda bireysel mülkiyet, sınıf, soy ve aile ayrılığı bulunmadığından ve iktisadî eşitlik söz konusu olduğundan, herkes bir olduğundan, bireyler 'biz' toplu ruhunda eridiklerinden totem şeklinde görünüm kazanan tek ruh bulunuyordu.

Bedevî Tevhit: "Totemcilik"

Mabudun tek olduğu totemcilikte bedevî tevhit açıkça görülmektedir. Durkheim ve Muller şöyle demektedirler: "Bütün vahşi ve bedevi dinlerin ilk şekli totemciliktir." Ben de bu inancı benimsiyorum. Bu nedenle bedevi şekil ve görünümlü tevhidin, dinin ve tek tanrıcılığın ilk şekli olduğunu, mabudunun hayvan ya da bitki veya bir nesne olmasının onun bedeviliğiyle ve düşünsel geriliğiyle ilgili olduğunu söylüyorum. "Tevhidi anlamak için filozofvari bir zihin taşımak ve mantık bakımından ileri bir âlim olmak gerekir." diyen Hume gibi kimselerin tersine, bedevi insanın, özgür ilkel yaratılışında, yaratılışsal ve doğal biçimde tev-

hidî eğilim taşıdığını söylüyorum. Sonra zamanın geçmesiyle toplumun "biz"i birkaç "ben"e dönüşür ve toplum birkaç sınıfa, sınıf birkaç kesime ve kesim de birkaç bölüme ve gruba ayrılırlar. Tek tanrıysa birkaç tanrıya dönüşür. Her bir tanrının buyruğu altında birkaç tanrıça bulunur. Gökte, dünyada, fizik ötesinde ve insanın zihninde bir Panteon oluşur, tanrılar bir sistem haline gelirler. Büyük tanrı ortadadır, küçük tanrılarsa onun çevresinde dönüp dururlar. İşte bu çok tanrılı dünyagörüşü, tam olarak, sonraki bozulmuş toplumsal düzenden kopya edilmiştir.

Hayrın Ve Şerrin Tevili "İkicilik"

Yeryüzünde "biz", hâkim ve mahkûm, efendi ve köle, ağa ve uşak, aşağı ve üstün, varsıl ve yoksul, patron ve serf diye bölünürken gökte de tek Tanrı, hayır ve şer tanrısı olmak üzere ikiye bölünür. Toplumda ortaya çıkan hayrın ve şerrin yorumlanışında ikicilik ve seneviyet varlık kazanmıştır.

Teslis

Sonra egemen sınıf, tarih boyunca, tek malik, tek efendi olan, parası ve gücü bulunan tek güç durumundayken halkın gelişmesi, bilimin gelişmesi, anlatımın gelişmesi, aldatmanın gelişmesi, nifakın gelişmesi, üçkâğıtçılığın gelişmesi, tekniğin gelişmesi, gerileme ve uyuşturma dininin gelişmesi nedeniyle üç boyutlu oldu ve efendi olan, elinde kırbacı bulunan ve başka bir şeyi olmayan egemen güç gelişerek üç çehre altında halkı alt etti: Bir çehre, iktisadî gücün tezahürü oldu; bir çehre siyasî gücün tezahürü haline geldi; başka bir çehre dinî gücün tezahürü şeklini aldı. İnsanların yaratılışsal duyguları Tanrı'ya tapınmaktı. Üniforma, özel ayrıcalıklar ve özsel yorum kazanmış olan aracılar üniforma buldu kendine. Bu aracılar, öz, hukuk, konum ve rol bakımından halktan ayrılarak halka egemenliği Tanrı'nın temsilcisi sıfatıyla elde ettiler. Yaratılışsal ve insanî bir sürükleniş biçiminde sürekli olarak güneşe yönelen bir zerre gibi Tanrı'ya doğru sürüklenen ve aşk besleyen halk, bu aracılara tutsak oldu. Sadece kırbaçlama diliyle köleyle konuşan kişi, konuşmasını ve davranışını geliştirdi. Din ise -ki toplum ve bireyin yaratılışında, vicdanında ve derin-

liğinde büyük bir toplumsal güçtü- bu sınıftan bir grubun elinde bir yorum aracı durumuna geldi.

Bundan önce kırbaç vuran kişi, eğitme işini de üzerine aldı ve soysuz, vahşi ve yabani köleleri, soylu, uysal ve medeni yapmaya koyuldu. Böylece üç işi bir arada yapıyordu. Yavaş yavaş her şeyin gelişmesiyle tek sınıf, üçlü tek sınıf şeklini aldı. Sonra ise iki boyutlu, iki sınıflı düzenin açıklayıcısı durumunda bulunan şirk tanrısı, üçlü biçimde görünüm kazandı ve üç çehreli oldu.

Yaratıcı Değil, Rab

Sayıları birden çok olan bu tanrılar, yaratıcı değildirler. Bu inancı sabit kılan en sağlam delillerden biri şudur: "Başlangıçta tek yaratıcı bulunmakta olup, sonradan tanrılar ortaya çıkmışlardır." Bu ayrı ayrı ve çeşitli tanrı ve mabutlara "rab" adı verilmektedir; Farsçada da hodâvendigâr. Yaratıcıya yani "hâlik"a gelince: O, dünyanın, insanın ve varlıkların yaratıcısıdır. Tarihte tanrılık savında bulunan ve Kur'an ve İslam'ın müşrik bildiği kimseler ise yaratıcılık savında bulunmadılar ve biz yaratıcıyız, insanı yarattık, demediler. Firavun bizden çok daha dindardı! Musa ortaya çıktığında Firavun, halkı şöyle korkuttu: Musa dininizi elinizden alıyor, sizi dinsiz yapıyor. Tanrılar bize ve size gazaplanacaklar. Mısır yok olacak. Bugün bile Firavun'un tarihi, dini, mezhebi, tapınması ve mabutları birer birer ve tamı tamına dinler tarihinde bellidir. Firavun hikâyesi söyledikleri gibi sadece bir efsane değildir. Tarih onu tanımakta ve ondan söz etmektedir; o, dindardı, ibadet ederdi. Fizik ötesine inanıyordu, tanrılara tapıyordu. Fakat tanrılık savında bulunurken şöyle demiştir: "Ene rabbükumu'l-a'lâ." Yoksa "Ene hâlikukumu'l-a'lâ" dememiştir. Yani demiştir ki ben sizin büyük efendinizim; efendilerinizin efendisiyim ve hayatınızın ve halklarınızın yazgısı benim elimdedir.

Dolayısıyla şirk, yaratma ve yaratıcılıkta değil, rablıkta gelişmiştir -bu önemli bir konudur-. Tanrılar, hiçbir zaman yaratıcı olarak çoğalmamışlardır büyük yaratıcının yanı başında. Tersine, rab, rabbu'l-erbab, rabbu'l-envâ' ve rabbu'n-nâs olarak büyük yaratıcının çevresinde çoğalmışlardır. Çünkü tarihte tanrı, yeryüzü tan-

rıları ve halk tanrıları oluşmakta, çoğalmakta ve çeşitlenmekte, gökteyse, rab ve tanrı biçiminde çoğalmaktadırlar.

Şirk tanrılarından hiçbirinin adı, yaratıcı anlamına gelmez; hepsi baba, sahip, sultan, üstün, müstebit, mütekebbir, egemen, muktedir, mazhar vb. anlamlarına gelir. Bu, şirk tanrılarının şirk rablerinin tecellisi olduklarını göstermektedir. Onlar gökte, yeryüzünde ve halkla ilişkide bu vesileyle çoğalıp yorum kazanan yeryüzü tanrılarının birer ışığı ve yansımasıdırlar. İşte burada İbrahim'in tevhidi anlamını bulmaktadır. Çünkü eğer İbrahim baltayı eline alıp putları kırıyorsa bu, cahil bir grubun yanlış yere mabut olarak benimsedikleri birkaç heykeli kırıyor anlamında değildir. Tersine, gürzüyle insana, maneviyata, ruha, tarihe, insanlığa ve kitleye egemen olan toplumsal altyapıyı yıkmak istemektedir. Bu putlar o düzenin sembol ve göstergeleridir. Bu gürz ise diridir, vâris istemektedir; tarihsel bir olay olarak değil, toplumsal bir gerçek olarak hep sürmektedir ve sürecektir.

Tek "biz" toplumunun hâkim ve mahkûm diye iki sınıfa ayrıldığı ve tek insanın (Âdem) aşağı ve üstün, efendi ve köle (ben ve sen) diye ikiye ayrıldığı tarihin başında ikicilik ya da hayır ve şer tanrılarının oluşturduğu iki tanrıcılık ortaya çıktı. Bu dinde tek bir güç olan egemen sınıf (Kâbil), ilerlemenin etkisiyle üç boyutlu duruma geldi: Güç, para ve ruh; sermayedarlardan, yöneticilerden ve ruhanîlerden oluşan üç sınıf. Tek tanrı da üç çehre kazandı: Baba, oğul ve kutsal ruh.

İlginçtir ki Kur'an, küçük bir sureyle son bulmaktadır: Hem de İstiaze (Allah'a sığınma) suresi adıyla. Hem de Peygamberin Allah emriyle sığınması, Kur'an'ın sonunda. Anlatım biçimi oldukça anlamlıdır: Allah, nâs (halk kitlesi) ile tamlama oluşturmuştur ve bu üç kez yinelenmiştir. Her defasında Allah, kendi zatına özgü bir sıfat ve güçle nitelenmiştir.

"Kul eûzu bi rabbi'n-nâs, meliki'n-nâs, ilâhi'n-nâs". Birinci ayette, halkın efendileri sınıfından halk kitlesine egemen olan efendi gücü olumsuzlanmaktadır. İkinci ayette halkın yöneticisi olan sınıfın "mülûkiyet" (mâlik olma) gücü; üçüncü ayette, İslam dışı

mezhepte ilahî bir öz, mâverâî ve göksel bir yapı taşıyan ruhanîler sınıfının ulûhiyet gücü olumsuzlanmaktadır. Bu üç gücün Allah'a özgü kılınması, halka egemen olan üç sınıfın ya da bireylerin böylesi güçlere sahip olduklarını ileri sürmelerinin tanrılık iddiası olduğu ve bunu kabul etmenin de Allah'tan başkasına tapınmak olduğu anlamındadır. İslam, sürekli olarak "Hüküm ancak Allah'ındır." "Din tümüyle Allah'ın olur." ve "Mal Allah'ındır." diye yinelemekle İbrahimî tevhidin baltasını halka egemen olan sınıf şirkine ve üçlemeye, yani siyasî istibdada, iktisadî istismara ve dinî eşekleştirmeye indirmeye çalışmaktadır. İnsanların dinî hidayetinin de yalnızca Allah'ın elinde olduğunu, Peygamberin bile bu işte bir rolünün olmadığını, onun işinin sadece mesajı bildirmek olduğunu yinelemesi, kimi zaman Peygamberin manevi hidayete, halkı doğru yola, kulluğa ve dine inanmaya yöneltmek için kendini zorluğa atmasını, sıkıntı çekmesini ve bitkinleşmesini, sen başkalarının küfründen, dininden, sapıklığından ve hidayetinden sorumlu değilsin. Allah kimi dilerse yola getirir, kimi dilerse sapıklıkta bırakır. "Bil ki sen sadece bir uyarıcısın." (İnnemâ ente müzekkir) diye eleştirmektedir. "Peygamberin işi sadece tebliğdir" (Mâ ale'r-resûli ille'l-belâğ). Burada İslam, insanlık tarihinde Tanrı'nın ya da tanrıların temsilcisi sıfatıyla ve din, ahlâk ve halkın hidayeti adına kendilerine özel haklar, seçkin toplumsal mekân kazandıran, kendilerini hatta insanüstü bir kişilik ve soy, ilahî bir ruh ve nur taşıyıcısı durumuna getiren, ilahî bir doğaları bulunduğunu sayan, halkın hidayetinin sorumlusu, yerle göğün iletişimini sağlayan, Tanrı ve insanlar arasında bir aracı olduklarını ileri süren ve bu yolla halkın duygu, düşünce ve iradesine zincir vuran, hepsini "dinî istibdat"[63] rejimine tutsak kılan, dinin gerçeğini çıkarları doğrultusunda saptıran, kendi sanılarını Allah'ın kitabına (Kur'an'a) nispet eden, halkı kendilerine

[63] Terim, merhum Nâinî'ye aittir. O, Meşrutiyet döneminin seçkin âlimi olup son dönemin bilgin ve mercilerinden birçoğu onun öğrencileridirler. *Tenbîhu'l-Umme ve Tenzîhu'l-Mille* adlı değerli kitabında (Ayetullah Talegani, bu kitaba önsöz ve açıklamalar yazmıştır) kullanmıştır bu terimi.

tapınmaya, kendi buyruklarını körü körüne taklit etmeye zorlayan ve çoğunlukla üst seviyedeki iki komşusuyla, kendilerini " meliki'n-nas" ve "rabbi'n-nas" olarak bilen iktidar ve sermaye sınıfıyla birlik olan sınıfsal rolü ortadan kaldırmaya çabalamaktadır.

Tanrıyla kul arasında doğrudan ve aralıksız bir ilişkiyi gerçekleştirmekle, böylesi egemen güçlerin sınıfsal resmiyetini olumsuzlayan ve halkın gerçek anlamda bilinçlenmesinin, özgürlüğünün, seçme yeteneğinin ve hidayetinin yolu üzerindeki bu büyük engelleri ortadan kaldıran İslam'ın yaptığı sadece din âleminde değil, kültür, bilim ve düşünce tarihinde de en büyük devrimci eylemdir. Akıl ve bilgi üzerinde egemen bir güç, hareketin, ilerlemenin, gerçeği bulmanın ayağında esaret zinciri durumundaki ruhanî yerine "âlim"i oturtmaktadır. Bu, -*İslam Şinâsî*'de söylediğim gibi- toplum için zorunlu, bilinç verici ve uyandırıcı gereksinimdir; dinî görüşün yetkinleşmesinde, İslam bilgisinin yayılmasında önemli bir etkendir. Yola ışık tutan, hakikatin müçtehidini arayan, cehalet ve sapmayı yerle bir eden bir gereksinimdir.

Bu küçük surede bunca tekrar niçindir? "Kul eûzü bi rabbin-nâs" yeterli değil miydi acaba? Hayır, yeterli değildir. Çünkü halkın efendileri o "ilâhi'n-nâs"tır, bizse "rabbu'n-nâs"ız. Onun benim ve sizin ilahımız olduğunu kabul ediyorum; ama ben sizin rabbinizim, diyebilirlerdi. Allah, "nâs"ın, insanların sadece bir rabbi bulunduğunu, onun da Allah olduğunu; tek mabuttan başkasının bulunmadığını, onun da Allah olduğunu belirginleştirmektedir. Tarihte insanın özgürlük etkeni olan tevhitte ubudiyetin anlamı budur.

Dolayısıyla, tarih felsefesi olarak sözlerimin özeti şudur: Toplumbilim bakımından, ilkel komün toplumunda "sınıf birliği" egemen olduğundan ve aynı şekilde Durkheim'in dediği gibi, ilkel toplumda -göçebe sosyalizmde- tek ruh, insan toplumlarına egemen ruh durumunda olduğundan, sadece ve sadece, toplumbilim ve tarih felsefesi çözümlemesine göre, dinin doğal tezahür ve tecellisi tevhit olmalıdır.

Ayrıca tarih, tüm bu şirklerin ardında tevhidin gizli olduğunu göstermektedir. İşte bu yüzden, tanrılardan söz eden tüm efsaneler içinde hem tek Tanrı bulunmakta hem de çeşitli tanrılar yer almaktadırlar. Bu yüzden, tek Tanrı kadimdir; çeşitli tanrılar sonradan gelmekte ve hâdistir. Bu yüzden genellikle tek Tanrı yaratıcıyken sonradan gelen tanrılar rab ve efendidirler. Bu yüzden tarih boyunca insan toplumunun değişimi, hep ortak katılımdan, birlikten, ilkel iktisadî, sosyal, sınıfsal eşitlikten kölelik, çatışma, sınıf, sömürü, aldatma düzenine doğru olmuştur. Tüm dinlerde geçmiş altın çağa bir özlem ve yanı sıra zulüm, bahtsızlık, bozgunculuk ve sapma dönemine geçiş bulunmaktadır -İslam kültüründe Nuh hikâyesinde, Sümer hikâyelerindeki Nuh hikâyesinde, hatta bir Kızılderili efsanesinde (!) bunu görebiliriz-. Dinî tevhide dayalı o genel eşitlikten, toplumsal çatışmaya dayalı dinî şirk dönemine geçiş söz konusudur. Tarih boyunca önce tevhit bulunmuştur. Beşerî vahdetle uyumlu olarak da ilahî tevhit vardır -Radha Krişna'nın söylediği gibi-. Daha sonra tarihte soy, sınıf, aile, grup ve değer ayrılığı oluşmuştur. Bu ayrılıkla uyumlu olarak da ilahî ayrılık, yani şirk vardır. Şirk, sınıf ve soy düzeninin toplumda iyiye yoruluşu olup sonradan ortaya çıkmış bir düzendir. Tevhit ise tarihin ilk döneminden başlayan bir düşünme tarzıdır. Çünkü insanlık tarihinin başlangıcındaki sınıfsal tevhitle uyumludur. Sonra tarih boyunca halk kitleleri, dinî ve toplumsal şirkin kurbanı olmuşlardır. Bu nedenle de toplumsal ve tarihsel tevhidi sağlamak ve gerçekleştirmek, sınıflara, soylara ve insanlığa birlik bağışlamak arzusundadırlar. Bu yüzden tevhidin şiar ve görüşü, şirklerin kurbanı olan halk kitlesinin yönelişleriyle, çıkarlarıyla, arzularıyla ve görüşüyle uyum içindedir. İslam'ın, sadece ona tapmak, sadece onu övmek, ondan başkasından yardım almamak, ondan başkasından korkmamak, ondan başkasına yönelmemek, onun dışında hiçbir şeydeki, hiçbir topraktaki, hiçbir kişideki hiçbir güce, hiçbir güçlülüğe inanmamak gerektiği şiarı, insanları parça parça eden şirk şebekesinden bağımsızlığa kavuşma ve kurtulmada insanlarla birlik olma, onlara kılavuzluk etme anlamında tevhidin yüklendiği tarihî rolden ibarettir. Ayrıca

tevhit peygamberlerinin, seçkinler arasından değil, halkın içinden, ümmiler arasından çıkmaları rastlantı değildir. Çünkü seçkinler, ya ruhanîlerdendirler, ya da tarihin aristokratlarından ve sermayedarlarından veya tarihteki şehzadelerden ve üst kademe insanlardandırlar. Bu üç grup da insanlık tarihinde ve dinde tanrısal üçlemenin üç tecellisini oluşturan tanrıların tezahürüydü.

Dolayısıyla tevhit, hem bir vuruşta insan toplumunun iki çatışık kutbunu ve ortaya atılan sahte Ahura ve Ehrimen savaşını yerle bir etmek ve kitleleri bağımsızlıklarına kavuşturmak hem de bu vuruşla, sürekli olarak kitlelerin kurban edildiği sınıfsal teslisi, yani birbirine bağlı sapkın "din, para ve iktidar"dan oluşan üç gücü rabbaniliği, ulûhiyeti, mülkiyeti ve malikiyeti bir kılmak yoluyla ortadan kaldırmak, varlıkta tevhidi bildirerek tevhit düzenini hayata yerleştirmek ve dünyanın ve dünyagörüşünün altyapısı durumuna getirmek istemektedir. Dolayısıyla tevhit, kitlelerin hidayeti, halkın özgürlüğe, dinî sapma, iktisadî sömürü ve siyasî istibdat kurbanlarının bağımsızlığa kavuşturulması rolünü, aynı şekilde halkın son arzusuna ulaşma -tarihe ve insanlığa birlik bağışlamak, insanlığı fikrî, iktisadî ve toplumsal kulluğa ve köleliğe sürüklemekte olan tüm güçleri reddederek insanı bağımsızlaştırmak arzusuna ulaşma- rolünü üstlenmiştir. Devrimci tevhit düzeninin önderlerinin tümünün, yoksun kesim -yani bu üç egemen boyuta kurban edilenlerin en kurbanları- içinden seçilmiş çobanlar, işçiler ve zanaatkârların olmaları rastlantı değildir.

İşte burada, Allah'ın, tevhidin dünyagörüşü esasınca kitlenin kurtuluşu için insanı bağımsızlığa -bu ayrılıktan, şirkten ve parçalanmadan bağımsızlığa- kavuşturma önderlerini halkın kendi içinden, kitlenin kendi içinden, işte bu ümmiler arasından seçtiğini görüyoruz. Çünkü önderler, açlığı, kırbacı, sıkıntıyı, zulmü, köleliği ve insanî aşağılanmayı duyumsamış, canlarında ve tenlerinde yaşamış olmalıdırlar. Aristokrasiyi, zorbaların egemenliğini, savaşanların yağmacılıklarını, insan aklının düşmanlarını, ilahî mesajı ve dinin gerçeğini bozan ahbar ve ruhbanın uyuşturma, taklit, taassup ve donukluk yolundaki büyücülüğünü ta-

nımış olmalıdırlar. İnsanlığın gövdesini parça parça eden ve doğanın, hayatın, ilmin, güzelliğin, sanatın ve gücün maddî ve manevi bütün değerlerini ve hatta ahlâkî ve dinî erdemleri tarihin göz nuru olan ağalara bağışlayan ve insanların çoğunluğunu çileye, yoksunluğa, çalışmaya, açlığa, cehalete ve türlü türlü köleliklere düşüren ırk rejimlerini, kavmiyeti, ırkçılığı, sultacılığı ve tarihe egemen olan sınıfsal parçalanmayı derinlemesine anlamış ve insanın tüm sıkıntılarını, kitlenin dertlerini, insanlığın düşmanlarını, tüm çağların, yeryüzündeki tüm nesillerin insanının arzularını sadece anlama ve bilme yetisiyle değil, tüm vücutlarıyla, ateşin deriyi ve eti yakışını olduğu gibi duymuş olmalıdırlar. Hakikat, Allah, yarın, kulluk, hidayet, erdem, ahlâk konularına -Eflatun, Aristo, Konfüçyüs, Lao Tzu ve Buda'nın sözünü ettiği gibi-, bilginlere, filozoflara, zahitlere, âriflere özgü ve medreselerde ele alınan konulara dalarak ümmi halka, kitle hayatına ve mahkum kesime yabancı kalmamalı, tarihin lanetlenmişi ve yeryüzünün cehennemlikleri olmamalıdırlar. Tersine, temsilcileri, seçkinler ve ruhanîler dışında kimsenin yol bulamadığı, hepsi de egemen sınıftan olan ruhanîlerin beyinleri, ilimleri ve dinî bilgileri dışında halk içinden hiçbir ruhun ve duygunun ulaşamadığı Tanrı, gökten ve melekuti alandan sokağa gelmeli, benim ve senin yoksulluk sofrana oturmalı, Arş-ı Kibriyadaki makamı, yetimin yanağında zulümle akıtılan selden sarsılmalı, bir mazlumun boynuna zulüm çizgileri çizen bir kırbaçtan gazaba gelmeli, tarih boyunca yeryüzünün varisi olan ve insana, tanrılık tahtına, tanrılığa, büyük tanrıyla yakınlığa egemen olan yeryüzünün tüm galiplerini bir yana fırlatmalıdır. Elçisi ise, insanın kurtuluşunu, tutsak yığınların özgürlüğünü, zillete boyun eğmiş olanların ve parçalanmanın kurbanlarının izzetini sağlama yükümlülüğünü üstlenmeli, hanlık sarayının kapısında eğilmemeli, insanın Allah'a kulluktaki aşk ve fıtratını, baskı gücünün ve paranın ayaklarına sermemelidir.

Tevhidin misyonu, özgürlük ve eşitlik misyonudur; tarihe ve insanın yazgısına egemen olan çatışma ve ayrılmayı birliğe kavuş-

turma misyonudur. Tevhidin misyonu, tutsak yığınların kurtuluş misyonudur; yeryüzünün süreğen lanetlilerini vâris kılma ve zamanın mustazaflarına izzet kazandırma misyonudur. Bu yüzden tevhit Tanrısı, elçisini ümmiler arasından seçmektedir; kitle arasından, tarihin en yoksun kurbanları arasından. Çünkü elçi, onların yanı başında olmalıdır, onların cinsinden olmalıdır. Aristokratların, yöneticilerin, filozofların, âriflerin ve toplumun seçkinlerinin diliyle değil, kitlenin diliyle, halkın diliyle konuşmalıdır. Çünkü onun muhatabı halktır. Çünkü onu gönderen, halkın Tanrısıdır, halkın rabbidir, halkın melikidir, halkın dostudur.

Şirkin -tüm şekilleriyle: Putperestlik, tür tanrılarına tapınmak, çok tanrıcılık, üçleme ve ikicilik- tarihsel şirkten -yani insanlık tarihinde çok soyluluğun, çok özlülüğün, çok sınırlılığın dinî, felsefî ve metafiziksel yorumlanışından- bir yansıma olduğu esası göz önüne alınırsa, şirk karşıtı ve şirkin inanç alt yapısını olumsuzlayıcı olan tevhidin güçlü, köklü ve devrimci bir tarihsel rolü bulunan, insanın serüvenindeki tarihsel birliği, soysal, özsel ve sınıfsal birliği açıklayan bir etken olduğunu; tarihsel parçalanma ve ayrılmadan kaynaklanan tüm güçlere karşın, insanın tarihinde insanî birliği ya da tarihsel tevhidi gerçekleştirmeye çabalayan nihai ve evrimsel tarih hareketini, tüm sınırları, tüm kısıtlamaları, tüm mesafeleri, tüm dereceleri, tüm çatışmaları yok etme yönünde hızlandırmaya çalışan ve sonuçta tarihî yazgıda ve insanın nihai takdirinde her yönüyle tekliği gerçekleştirmeyi muştulayan bir etken olduğunu görürüz.

SEKİZİNCİ DERS

AHLÂK FELSEFESİ

Tevhidin Dünyagörüşü Doğrultusunda İnsanbilim Felsefesi ya da Ahlâk Felsefesi

Bu konu, tarihte, kültürde, felsefede ve dinde hep gündemde olmuştur. Bugün de her zamankinden daha çok gündemdedir: Bir insan nasıl yaşamalıdır? Nasıl bir tavır takınmalıdır? Bu iki sorudan önce de daha hassas bir soru cevap beklemektedir: "Ne durumda bulunmalıdır?" yani "Nasıl olmalıdır?"

Ahlâkın ya da insanbilimin söz konusu olduğu bu temel sorularda şu konuyu ele almak istiyorum:

Bir inanç olarak, özellikle de bir dünyagörüşü olarak tevhidin nasıl bir rolü bulunmaktadır? Tevhide inananlar -ki çoğunlukla inanmaktadırlar- için, özellikle büyük, faal ve kuşatıcı zihinlerinde tevhidin bir dünyagörüşü biçiminde söz konusu olduğu kimseler için ahlâk sorunu, hayır ve şer sorunu, özveri sorunu, değerler sorunu, sonuç olarak toplumsal davranışın niteliği ya da insanî ve bireysel yaşayışın niteliği, bir başkasıyla ve başkalarıyla olan ilişkide nasıl olmaktadır? Tevhide inanmak yeterli değildir. Çünkü tevhidi tanımak bu etkileri taşıyabilir ancak. Yoksa tevhide inanmanın kendisi, her başka öğretiye, her başka dine, her başka çağa ve her başka kişiye olan inanç gibi tanımayla iç içe olmazsa etki ve yarardan uzaktır. Bizde eksik olan, inanç değil, tanımadır. Bu konu, sadece tevhitte değil, tüm dinî konularımızda da söz konusudur. İşte bu tanıma eksikliğimiz yüzünden, bütün inançlarımız kısır ve sonuçsuz kalmış, olumlu inançlarımız bile olumsuz sonuçlar vermiştir.

Genel Anlayışta Ahlâk

Ahlâk kelimesinden sonra hemen insanın nasıl oluşu felsefesini ya da insanbilim felsefesini ekliyorsak bu, ahlâk kelimesinin dilimizde ve zihnimizde son derece içeriksiz, ayağa düşmüş, yoksul ve cazibesiz bir kelime olmasındandır.

Bugün, dilimizde ahlâk, geçmişten gelen ve yaşlıların ve çoğunluğun onayladığı bir dizi geleneklere, adetlere ve davranışlara

boyun eğmek anlamındadır. Ahlâklı insan ise, bu geleneklere, bu ilişkilere ve davranışlara boyun eğmiş kimsedir. Dolayısıyla mantıksal çözümlemede ahlâklı insan, geleneksel insan biçimine girmektedir. Yani toplumun ittifak ettiği geleneksel törenlere, âdetlere ve inançlara inanıp bu yönde davranan kimse, ahlâkî temelleri kendinde taşıyan bir insandır. Tüm bunları benimsemeyen ya da bu geleneklerden biri karşısında başkaldıran insan ise sapkın ya da fâsit bir insandır.

Bilimsel Ahlâk

Bu sözünü ettiğimiz, genel anlayıştaki ahlâktır. Bir başka ahlâkımız daha bulunmaktadır ki bilimsel bir biçimde tedris edilmektedir. Bu ahlâk, gerçeklik ötesi ve pratikte gerçek insanların gerçek yaşayışında bir etkisi bulunmayan soyut dinî konuları içermektedir. Bizim kültürümüzde de bir bakıma, felsefeyle ve tasavvuf ruhuyla karışık kelam ilmi, toplam olarak, bizim ahlâk dersimizi ya da ilmimizi oluşturmaktadır ki bu çoğunlukla bireysel ahlâktır ve daha çok tasavvufî görüşle, içrekçilik/Batınilik, züht ve tezkiye ile bir karışım oluşturur ve dinle yorumlanır. Bu nedenle bu konuların yanında ya da arasında imamlara mensup bir miktar rivayet de bulunmaktadır; fakat bunların varlığı, bu konuların İslam'ca onaylandığı anlamına gelmemektedir. Çünkü çeşitli bilginlerin, çeşitli düşüncelerle, hatta düşünce ve inanç bakımından çelişik yönlerle, Kur'an ayetlerini ve imamların sözlerini kullanarak kendilerini açıkladıklarını görüyoruz. "Cebr"e inanan, bir dizi ayet ve rivayeti, düşünce ve inancının ve savunduğu konunun yanı başına yerleştirirken mutlak özgürlüğe inanan biri de aynı yola başvurmakta, hiçbir şeye inanmayan biri de yine aynı araçları kullanmaktadır. Pisliğe ve zillete tutsak olmuş biri de zilletinin karşısında boyun eğmesini de yine ayet, sünnet ve hadis aracılığıyla açıklamaktadır. Öyleyse, bir kitapta ya da bir konferansta ya da bir hutbede ve bilimsel bir konuda kimi ayet ve rivayetlerin bulunması, o konuların, o konuşmaların İslamî oluşuna delil değildir; isterse bu rivayet ve hadislerin tümü yüzde yüz doğru ve asil olsun, bir şey değişmez. Eğer bunların asilliğinde de kuşku varsa, ödevleri açıktır.

Gerçek ve Doğru Tanımıyla Ahlâk

Gerçek ve doğru tanımında ahlâk, ideal insanın kişiliğinin temel boyutlarının çizilmesi anlamındadır. Ahlâkî konu ise, değerler (valeurs) sorununu açıklayan konudur. Değer ise, yararlı, ters, kimi zaman da çelişik özel kavramlar ya da ölçütlerdir. Zihnimizde "değer"in sahip olduğu kavram, iktisadî anlam taşımaktadır ya da değer ve eder anlamındadır; değerin insanın bir şeyle, bir bireyle ya da özel bir davranışla olan özel ilişkisinden ibarettir ki onda yarar ve çıkar yoktur, tersine yarar ve çıkarın olumsuzlanması ve zarar söz konusudur. Buna göre, değerin kendisi, insanı, biri yararcılık ve çıkarcılık açısından, ötekisi de değercilik ve değere önem verme açısından dikkate değer olan iki olgu ya da davranış karşısında, değeri seçmeye, kendi çıkar ve yararını elinin tersiyle itmeye zorlamaktadır.

Bir birey için bir çıkarın bulunduğu herhangi bir yerde kişi, bir şey için çıkarı bir yana ittiyse, elinin tersiyle onu ittiyse, onun, bir değer karşısında bulunduğu anlaşılmaktadır. Hayatta kalmak ve yaşamak insan için bir yarardır. Fakat kendi canını -ki can bütün menfaatler için en iyi ölçüttür, en büyük menfaattir- verdiğinde, çıkarlarının ve yararlarının, hayatta kalmanın ve olmanın üzerinde bir değerin karşısında bulunduğu ve bu değeri seçtiği anlaşılmaktadır. Böyle bir kişi şehittir. Bu aşama, değerlerin büyüklüğünün doruğa ulaştığı aşamadır. Daha alt aşamada, en alt aşamada bir yer vardır ki örneğin bir kahvede arkadaşlarınızın parasını ödemek ya da bir yolda giderken birkaç yolcuya hiçbir çıkarı göz önünde bulundurmadan yardım etmeniz bu gruba girer. Orada sizin için bu iş asil olmuştur, çıkar karşısında bir değeri seçmişsinizdir. Yani değeri korumak düşüncesiyle zararı kabullenmişsinizdir.

Değer ve çıkar konusunu bu dershanedeki oturumlardan birinde ele almıştım. Orada bir köylü vatandaşımızın şöyle bir atasözü söylediğini belirtmiştim: "Sen gül bahçesinde gül derersin, o ise ocakta tezek." Ve ben "o"nu hafife aldığını ve "sen"i övdüğünü sanıyordum. Fakat gördüm ki tam tersine, tezek toplayanı övm-

üştür, çünkü yararlı bir iş yapmaktadır. Gül dereni ise yermiştir; çünkü yararsız bir işe el atmıştır.[64]

Bu, çıkarın esas oluşu ve değerlerin olumsuzlamasıdır; günümüzün maddî medeniyetinin ve insanlığın yürüdüğü yoldur. Utilitarizm -faydacılık, değerin dışlanması- günümüz insanının hayat felsefesidir; zihinsel, düşünsel ve ahlâkî hareket çizgisi. Değer ve çıkar konusu, ahlâkın en temel konularındandır.

İdeal İnsan ve Günümüz İnsanı

Mevcut insan, daha çok yarar ve çıkara eğilimli olan insandır. Arzu edilen ve ideal insan ise, olması gereken, bütün öğretilerin, bütün sanatların ve bütün dinlerin övdükleri ve en azından yaratma savında oldukları insandır. O, çıkarcı ve yararcı olmaktan değersel insana dönüşmüş insandır. Mevcut insan, değeri çıkara feda etmektedir çoğu kez. İdeal ve arzulanan insan ise tam tersine, çıkarı kolayca kurban etmektedir değere.

Dünya ve Ahiret

Dünya ve ahiret konusu, dinimizde, yeni insanbilimdeki ve günümüz ahlâkındaki yarar ve değer arası çatışma konusunu anlatmaktadır.

Genelin zihninde bulunanın tersine, dünya ve ahiret adıyla özel ve somut coğrafik mekânlar yoktur. Dünya bir sıfattır. Ahiret ise bir tür aşama, görüş, algılama ve çıkarımdır. Yani bu tek şey, benimle bir tür özel ilişkide dünyevi bir olgudur ve bunun tersi olan bir ilişkideyse uhrevî bir olgudur. Hz. Ali (a.s.)'nin Asım b. Ziyad Hârisi'ye yaptığı tavsiye bu konuyu ortaya koymaktadır: Eğer bu büyük evi, bu serveti -ki yüzde yüz maddî bir şeydir- halka hizmet yolunda, büyük bir iş yapma uğrunda harcadıysan,

[64] Gül bahçesinde gül deren adam yararsız, boş bir adamdır. Ötekisi ise yararlı bir insandır: Bu, sonunda bir ocak yakıp yemek ve ekmek pişirir; bu işe yarar. Ama ötekisi gülleri derer; gülün bir yararı yoktur ki! Bizim bu bireyle, değer ve yarar konusundaki ihtilafımızın ne derecede olduğunu görüyoruz. Çünkü o övme ve yermeyi, yarar elde etme esasınca yapmakta, bizse onun yermesini değer esasınca anlamaktaydık.

bu uhrevî bir olay olur. Eğer aynı şeyi, kişisel çıkarların için, özel hayatın için ayırdıysan, zulme, günaha, sapmaya ve dünyazedeliğe düşmüşsen, bu dünyevi bir olaydır. Oysa bizim zihnimizde, soyut, zihinsel ve gaybî olan ne varsa, ölümden sonrasıyla, fizik ötesiyle ilgilidir, uhrevîdir. Doğal, maddî ve duyulur olan ne varsa o da dünyevidir. Fakat fizik ve fizik ötesi konusu, soyut ve somut konusu, aynı, duyumsanan ve gerçek (objektif) bir olgudan, zihinsel, ruhanî ve ideal bir olgudan söz etmek ayrı bir konu, dünya ve ahiret konusuysa ayrı bir konudur. Bunların birbirleriyle eş anlamlı oldukları sanılmıştır.

Para, ekmek, servet vb. maddîdir, "concrete"tir, doğaldır, bu dünyaya aittir. Ama benle olan bir tür ilişkide uhrevî olmaktadırlar; bir başka tür ilişkide de dünyevî. Bu yüzden kimi zaman dinî bir edim, zihinsel bir görüngü, fizik ötesi bir iman dünyevî olmaktadır. Kimi zaman da yüzde yüz iktisadî ve maddî bir görüngü, cisimle, servetle ve refahla ilgili bir görüngü, teknik ve maddî olanaklarla ilgili bir şey, uhrevî olmaktadır. Fakat bu çelişki, hepimizde bulunan böyle bir metafiziksel görüşle çözülemez.

Kur'an'da Ekmeğin Yüceltilişi

İslam, yoksulluğu mahkûm etmekte, ekmek ve serveti yüceltmektedir. Kur'an'da nerede "fazlullah" sözü geçmekteyse, orada maddî servet anlamı vardır; iman ve bilgi değil. Ve şu üç tabir: Üçü de Kur'an ve hadiste maddî servet anlamına gelen "maruf", "hayr" ve "Allah'ın fazlı", Kur'an'ın maddî ve fizik hayata, maddî ve hissedilebilir tabiata ne denli önem verdiğinin göstergesidir. Öyle ki Allah'ın Kur'an'da ettiği yeminlerden birçoğu maddî, somut ve doğal nesne ve olgularadır. Kur'an surelerinden pek çoğunun adı maddî, gözle görülür, toplumsal ve gerçek beşerî görüngülerden alınmadır.[65]

[65] Hemen belirteyim ki bana "Niçin Kur'an ayetlerini istediğin gibi yorumlayıp tevil ediyorsun? Örneğin balçık, Âdem kıssasında senin sandığın anlamda değildir." diye eleştiride bulundular. Bu kavramların sembol ya da somut gerçeklik olan bu ıstılahların dış gerçeklikleriyle ilgilenmiyorum; fakat şu bir gerçektir ki Âdem'in yaratılışında, Kur'an "*hamein mesnûn*" (15/Hicr Suresi

Ahlâk konusu, hem eski din bilginleri arasında hem de günümüzün felsefe ekollerinde -materyalizm, diyalektik materyalizm, sosyalizm ve egzistansiyalizmde- gündemdedir. Ahlâk konusu, sosyalizmde sadece gündemde olmakla kalmamış, bu öğretinin en temel konusunu oluşturmuştur.

Ahlâkı ağabey ve büyük baba öğütleriyle bir tutmamak gerek. Ahlâk konusunda, velilerin(!), vaizlerin ve öğretmenlerin çoğunun düşündükleri ve düşünmekte oldukları gibi düşünmemek gerek.

Bir gün bir kız okulunun öğretmenler kurulunda zavallı bir öğrenciyi öğretmenlerden birkaçının önergesi üzerine süresiz ya da insaflı öğretmenlerin isteği üzerine on beş gün okuldan uzaklaştırmak istiyorlardı. Nedeniyse, öğrenciye, "Niçin eteğin kısa?" dediklerinde, herkesin önünde sınıfta bu öğrencinin, "Peki siz niçin misafirliklerde o kadar dar giyiniyorsunuz öğretmen hanım?" diye cevap vermesiydi. Daha büyük bir suçuysa gidip kütüphanede kitap okuması, birtakım konular bulması, öğretmenlerin işlediği konuların sağlıklı olup olmadığından, yeni ya da eski oluşundan söz etmesi, eleştirmesi ve bunlara karşı çıkmasıydı. Benim görüşümü sordular. Dedim ki: "Haklı olarak okuldan çıkarma söz konusuysa, güçsüz öğretmeni kadir-i mutlak sanan, dikte edilen her şeyi yazan kuzu öğrencilerin tümünün okuldan

26) ve *"salsalin kelfahhar"* (55/Rahman Suresi 14) (kokuşmuş çamur - sertleşmiş, lığ haline gelmiş toprak) deyişlerini kullanmakla insanın olumsuz yansını, yani fesada olan eğilimini ve lığlaşmaya olan eğilimini anlatmak istemektedir, yaratılış gününde Âdem'in cismini oluşturan maddî unsuru değil. Şaşırtıcıdır ki Kur'an üzerinde düşünme ve Kur'an'dan yeni anlamsal çıkarımlar yapma iznini bana vermeyenler, "Bismillah"ın "B"sinden tuhaf şeyler çıkarmaya; atom bombasını, Apollo 13'ü Kur'an'da keşfetmeye kendilerini haklı ve yetkili görüyorlar. *"Ve'ş-şemsi ve duhâhâ. Ve'l-kameri izâ telâhâ. Ve'n-nehâri izâ cellâhâ. Ve'l-leyli izâ yağşâhâ"*(91/Şems Suresi 1-4) daki "ve'ş-şems'ten kasıt Peygamber'dir, kamer ise Hz. Ali'dir. Gece ki karanlık ve zülmanîdir; yolu kaybettiricidir -Beni Ümeyye yönetimidir-." Oysa Allah'ın yemin etmekte olduğuna dikkat etmemişler ya da unutmuşlardır bunu. Yani Allah Beni Ümeyye yönetimine de mi yemin etmektedir?- Benim ise, Kur'an'ın en sağlam ve aydınlık kavramlarını kullanma hakkım yok?

ilişiğini kesmek ve davranışları sizin gözünüzde ahlâk dışı olan öğrenciyi alıkoymak gerekir. Davranış, ahlâk ve uyum notları yirmi üzerinden yirmi olan o necip öğrencileri toptan Beheşt-i Zehra kabristanına sürmek gerekir." Tarihin her döneminde din, felsefe, maneviyat, milliyet, toplum, insaniyet vb. adına, ahlâk adı altında bir tür psikoloji, nitelik ve davranış tebliğ edilmiş olup bu, halk yığınının egemen güçlerin sultası önünde baş eğmesinin felsefesidir. Bu egemen güç büyük bir imparatorlukta bir imparator olabilir, birkaç reaya önünde bir bey ya da bir hacıağa olabilir; bir beyzade, bir vergi memuru, birkaç fabrika işçisi olabilir. Ayrıca bir ailede çocuk karşısında bir baba da olabilir. Bu yüzden Hıristiyanlık ahlâkını -kilisenin oluşturduğu biçimiyle- Bizans sömürüsünün elinin altında bulunan köleler ve horlanmış kavimler için imparatorluk rejimi ve Roma'nın sultacı ruhu yararına üretilmiş bir ahlâk olarak görmektedirler.

Genellikle, tümden barış, herkesi sevmek, öç alma ve tepki ruhunun olumsuzlanması, sessiz kalma, katlanma, tahammül ve soyluluk ruhu maddiyatın aşağılanması, hayat ötesi konulara ilgi ve içe kapanmak ve dışarıdan habersiz olmak tüm bunlar, dünyadan nasiplenen ve onu yağmalayan güçlerin saldırılarına, tecavüzlerine, sınırsız, engelsiz ve tehlikesiz olarak yayılmalarına yol açmada ve halkı kendi kendiyle ya da başka yerlerle meşgul etmede görevlidirler. Tasavvufun aristokraside rüşt etmesi, ahlâkın bozulmasından ve günümüz dünyasında genç kuşağın isyanından korkulması, tarihin tüm soysuzlarının soyluluğun övgücüsü olmaları ve soylu insanları sevmeleri, "soylu"nun iyi atın sıfatı olması, iyi atın, binmeye elverişli olan, makul, mantıklı ve gerçekten beğenilir bir ahlâk ve tavrı bulunan at olması rastlantısal değildir.

Dolayısıyla ahlâkın biri, bir kavmin ya da tarihsel bir aşamanın tarih ve kültürünün toplumsal, sınıfsal ve iktisadî düzeninden kaynaklanan toplumsal geleneklerden, belirtilerden, özelliklerden, davranışlardan ve göstergelerden oluşmuş bir dizge anlamındadır. Bu dizge öğeleri, göreceli ve değişken olup öteki toplumsal olgular gibi doğarlar, gelişirler, ölürler ve yerlerini yeni geleneksel olgulara ve yeni toplumsal ahlâka bırakırlar.

Ahlâkın ötekisi ise geçerli geleneksel ve toplumsal düzenlerin çoğunda bulunan ortak ahlâkî ruh olup boyun eğme felsefesidir; içsel bağlara ve kayıtlara baş eğmektir. Ya da özel siyasal, sınıfsal ve iktisadî düzenin istikrar ve egemenliğinin uzun sürecinde, ruhta, vicdanda, tavırda ve görüşteki değişmez toplumsal yapıda, genel anlamda ise bir toplumun ruhsal gidişinde ve manevi değeri algılayışında yerleşen ve şekillenen olumsuz adetler ve özellikler bütünüdür. Örneğin karşılıklı ilişkilerde aşırılık, konuşma edebinde aşırılık, toplumsal davranışların son derece saygılı ve olağandışı ince olması, basit bir hal hatır sormada bile öğrenmek için uzun süre alıştırmalar yapılmaktadır. Tüm bunlar, bizim toplumsal ilişkilerimize yansımıştır. Örneğin, "Dün sizi görmek için evinize geldim, yoktunuz" demek istediğinde "Saygıdeğer yüce hazretin ayaklarını öpme şerefini elde etmek için bir fırsat gözlemekteydim hep. Beyefendinin değerli vakitlerini işgal eylememek için, devletli kapınızın herkese açık bulunduğu bir zamanı kolluyordum. Ben de böylece öteki konuklarla birlikte dergâhınızın müritleri ve yakınları arasına katılabilmeyi, eşiğinizi öpüp azim feyizler alabilmeyi umuyordum. Bu arzuyla dün mübarek kabulünüzle şerefyap olabilmek için yüce hanenize geldim. Majestenin bir adamı, mübarek vücudunuzun dinlenmek niyetiyle uykuyu şereflendirmekte olduğunu söyledi. Bundan mütevellit, yüce kıblegâhını ziyaret etmenin yüce nimeti şamil-i hâl olmadı..." demektedir. (Bu edebinle ve edebiyatınla birlikte Allah canını alsın.)

Bu ahlâk ve edep, sınıfların birbirlerinden uzak, değişmez ve aşılmaz bir mesafe taşıdığı bir düzenin ürünüdür. Bu yüzden, birbirleriyle ilişkide insanlar, uygulanması gereken birtakım karmaşık ve yerleştirilmiş protokollere, adap ve kurallara uymak zorundadırlar. Eski sınıfsal düzenlerde, aristokrasi ahlâkı ya da saray adet ve kuralları (courtoisie), kitlenin egemen ve aristokrat sınıf karşısındaki saraylılar ve ruhanîler karşısındaki konumunu belirlemektedir. Hatta sınıfsal ilişkiler değiştiğinde bile bu ahlâkın izleri genelin davranışlarında, sözlerinde, edebiyatında, maneviyatında, eğitim ve öğretiminde varlığını korumakta, gerçek top-

lumsal makam ve güç ortadan kalkıp bir makamdan boş bir kabuk geriye kaldığında bile sanlara, unvanlara ve sözlü protokole daha çok ve daha aşırı bağlanılmaktadır.

Öyle ki İslam tarihinde "Hüccetülislam" sanı büyük Gazâlî'ye, "Sikatülislam" sanı ise Şia'nın ilmî önderi Şeyh Tûsî'ye özeldir. Fakat bugün, ev meclislerinde ravza/mevlit okuyan birine bu sanların ikisini birden de versen, ruhanîyet makamına ihanet etme suçundan kelleni koparır.

Hayır ve Şer

Eski ve yeni ahlâkta, Aristo'nun anlattıklarından tutun da Sartre'ınkilere değin hayır ve şerden söz edilegelmiştir. Yani ahlâk, "hayr"a çağıran ve "şer"den alıkoyan bir ilimdir. Dolayısıyla, gerçek dünyadan söz eden bir ilmin gerçek dünyası tabiat olursa o ilim, fizik olur, maddî öğelerden ve bunların ilişki ve bileşme eğilimlerinden söz ederse kimya olur. Eğer insanı esas alırsa insanbilim, yeri esas alırsa yerbilim, ağacı, bitkiyi esas alırsa biyoloji olur. Ama hayır ve şerden söz ederse ahlâk ilmi olur.

Ahlâkın gerçekleşmesine dair teşhis boyutlarından biri hayır ve şerdir. Fakat ahlâk hayır ve şerrin anlaşılmasıyla tamam olmak şöyle dursun, bu haliyle bir hiçtir. Çünkü ahlâk yalnızca hayır ve şer konusu olsa, bir zihin, kelam ve felsefe bilgisi biçimini alır ve ancak derslerde işe yarar. Böylesi ahlâkın, toplum ve birey hayatında zerre kadar etkisi olmayacaktır. Dolayısıyla ahlâkın sorunu, hayır ve şerrin teşhisi sorunu değil, insanın kendi sorunudur; hayır ve şer karşısında durmakta olan insanın. Bu sorun, hayır ve şerri ayrıştıranın, işleri hayır ve şer diye bölümleyenin değil, hayır ve şerri seçenin sorunudur.

Ahlâkın Üç Temeli

Bir insanın nasıl yaşamasını ve nasıl olmasını konu alan ahlâk - benim düşündüğüm gibi- üç temel üzerine yerleşmiştir (tek temel, yani hayır ve şer temeli üzerine değil). Ve her bir öğreti - ister dinî olsun, ister dindışı olsun, manevî ya da maddî, idealist ya da gerçekçi- bu üç temeli ele almalı ve açıklığa kavuşturma-

lıdır. Eğer ele alınmazsa belirsiz kalır ve böylece ahlâk yerleşmez ve gerçekleşme olanağı bulamaz. Bu üç temele ya da esasa gelince:

1- İsâr

İnsan olmak ya da ahlâk çadırının temel direği, tek kelimeyle "isâr"dır. Tek başına ve bu denli kısa olduğu halde bunca anlamı kendinde barındıran böylesi bir kelime yoktur hiçbir dilde. İsâr, "kendi yarar ve çıkarlarına, başkalarının yarar ve çıkarlarını yeğlemek" demektir. İsâr, ahlâkın doruğa ulaştığı bir edimdir. Bir kimse iki yolla -birinci yol kendi çıkarına, güvenine, var olmasına çıkarken, ikinci yol, tüm bunları, başkalarının yararına, onların mutluluğu uğruna terk etmeyi gerçekleştirir- karşı karşıya kaldığında ikinci yolu, yani "başkaları"nı seçerse "isâr"da bulunmuş olur. Bu, bireyin bir yandan kendi çıkarlarını sağlarken ve kendisi için yaşarken, bir yandan da başkalarının iyiliğini düşünmesi ve başkalarının yaşayışlarını sağlaması diye ifade edilebilecek bir yoldan apayrı bir yoldur. Böyle olursa bu isâr olmaz, ihsan olur.

İsâr, oldukça büyük bir konudur. Ama edimin kendisinden de önemli olan -ki birey kendi çıkarlarını gerçekten cömertçe, samimice, hiçbir şey beklemeksizin başka birine ve başkalarına bağışlar; kendisini yoksun ve mahkûm bırakır- bu edimin mantıksal ve aklî açıklamasıdır. Böyle bir edimi, bireyin kendisine başkasını yeğlediği ve ne manevi, ne maddî hiçbir karşılık istemediği bir edimi akılcı olarak açıklayabilecek, yorumlayabilecek ve çözümleyebilecek, mantıksal olarak ortaya koyabilecek hiçbir toplumbilimsel ve insancıl felsefe ve öğreti bulunmamaktadır.

Alışveriş Çeşitleri

Üç çeşit edimimiz vardır bizim: Birinci çeşit, hepimizin bildiği ve sabahtan akşama değin boğuşup durduğumuz bir edimdir. Bir şeyler verir, bir şeyler alırız. Maddî bir iş yaparız ve maddî bir karşılık alırız. Kimi zaman da manevi bir iş yapıp maddî karşılık alırız; her iki durumda da değişen bir şey yoktur. Yumurta verip

şeker alışım ya da bir miktar ücret karşılığında iş gücümü filan fabrikada satışım veya manevi mal -klasik ezberler ya da dinî ve din dışı öğüt ve konuşmalar gibi- verip karşılığında ücret alışım: Para ya da şöhret veya makam ve güç -ne fark eder?-, her halükârda alışveriş yapmış olurum. Manevi ya da maddî bir şeyler verip manevi ya da maddî bir şeyler almışımdır.[66]

İkinci çeşit: Bu türde sofra, cep ve yaşayış masraflarından artanları bağışlayan kimseleri görmekteyiz. Bu bağışlamanın, onların hayatlarında az da olsa bir etkisi bulunmaz. Bu kişiler de ikiye ayrılırlar: Niteliği niceliğe feda edenlerle niceliği niteliğe feda edenler. Birinci türde, yüz liralık bir yardımda bulunduklarında, gazete ve dergi sayfalarının kendi adıyla doldurulmasını ve bütün dillerin insan-sever bağışının tellallığını yapmasını isteyenleri görüyoruz. İkinci türdeyse, bağışları karşısında adlarının, radyoda, televizyonda duyurulmasını, gazete ve dergilerde basılmasını ve dile dolanmasını istemeyen kişileri görüyoruz. Bunların böyle yapmalarının nedeni, bu şekilde daha çok zevk almaları, gururlarının daha çok okşanmasıdır. Çünkü adları gazete ve dergilerde basılsa, adlar yığını arasında kaybolup gider; birtakım insanlar onun adını ve bağışladığı miktarı okuyup "ne cömert adam" derler; o da mutluluk duyar ve gururlanır, bu benim diye. Oysa bu adam ilginç bir yolla tatmin olup gururlanır: Yardımda bulunduğu birkaç kişinin övgüleriyle, övgü dolu şaşkınlıklarıyla gururu okşanır onun. Yardımda bulunduğu kişilere, bu parayı şu harcama için benden alın, fakat rica ederim benden söz etmeyin diye ricada bulunur. Buna dayanarak onu böylesine cömert olarak tanıyan bu birkaç kişi, meçhul bir adı radyodan duyan ve beyefendinin nazenin varlığının farkında olmayan binlerce kişiden daha hoşnut edicidir onun için. O, niceliği niteliğe feda etmiştir alışverişte.

[66] Birisi örneğin dünyanın önemsizliğinden, her şeyin değersizliğinden söz eder. Paranın ve hayatın bir yararı olmadığını ve insanın, maddiyata bu kadar dayanmaması gerektiğini anlatır. Sonra "beş yüz liradan aşağı olmaz." der! Bu da bir tür alışveriştir! Okulda ve üniversitede ahlak ve dinler tarihi dersi verir, mutlak maneviyat dersi verir. Güzel, ama ücret vermezlerse faydası olmaz ki!

Dolayısıyla, bağışlayanın hayatına hiçbir darbesi olmayan, yoksulluk ve sıkıntı getirmeyen ve sadece fazlalıklardan yapılan bağış, izah gerektirecek bir şey değildir. Çünkü ahlâkî ve insanî eğitim ve toplumsal akıl, insanları bu işe zorlamak için yeterlidir. Her insanın gönlü, içgüdüsel olarak, vicdanını okşayacak işler yapmak ister. Fakat günümüzün akıl, bilim ve mantık yapısında -maddî dünyagörüşünde, bilimci dünyagörüşünde, mantıksal dünyagörüşünde, diyalektik dünyagörüşünde, Marksist ve egzistansiyalist dünya görüşlerinde- dikkate değer olmayan şey, bireyin başkalarına, kendisine hıyanet olacak bir hizmette bulunması, bireyin kendisini tutsaklığa atacak şekilde başkalarının kurtuluşu için çalışması, kendi ölümü karşılığında başkalarının yaşamasını istemesi, kendi ekmeğini yakma karşılığında başkalarına ekmek araması, sınıf ve toplumun kurtuluşu için kendisinin ölmesine boyun eğmesi ve bütün yiyeceği açlığını giderecek kadarken, hepsini -yarısını ya da bir lokmasını da olabilir- bir başkasına bağışlamasıdır. Mantıksal olarak açıklanamayan işte budur ve adı da "isâr"dır.

Nietzsche, 19. yüzyılda yaşamış bir filozof olup insanlığın övüncü büyük bir deha, büyük bir yazar ve bilgindir. İnsanlığın manevi sermayelerinden biridir aynı zamanda -ona katılmak ya da karşı olmak ayrı bir konudur-. Başlangıçta, sadece "güç"ü doğru olarak bilecek kadar sert olan bu filozof, ömrünün sonlarında kendi insanlığına döndü. Arabayla birlikte dereye düşmüş zayıf bir at gördü bir gün. Atın kalkmaya gücü yoktu. Arabacı ise kamçının verdiği acıyla kalkması için onu cellâtça bir acımasızlıkla kamçılıyordu. Nietzsche dayanamayıp arabacıya müdahale etti. Filozof Nietzsche, bir atı -sadece mazlum bir attı, Nietzsche'nin atı da değildi üstelik- korumak için arabacıya saldırdı. Bir yandan bir filozofun, öte yandan da arabacının bulunduğu böyle bir savaşta kimin muzaffer olacağı malumdur. Nietzsche, arabacıdan yediği tekmeyle kendini yerde buldu ve öldü.

Nietzsche'nin bu davranışı bir olay ve gerçekliktir. Tüm dünyada bunun benzerleri vardır. Onca büyüklüğüyle Nietzsche'nin bir

atın -at türünün değil, tek bir atın- yazgısını düşündüğünü, kendi canını tehlikeye atacak, canını feda edecek kadar duyarlılık gösterdiğini duyunca Nietzsche'ye övgüler yağdırırız; davranışını, hayatında yaptığı en büyük ve en görkemli davranış olarak görürüz; belki de hayatında yarattığı en büyük yapıt olarak kabul ederiz. Oysa böyle bir davranış maddî felsefe bakımından, mantıksal açıdan açıklanabilir değildir. Çünkü kâr ve davranış arasında neden ve sonuç ilişkisinin bulunduğu ve sermaye yatırımıyla sonucun uyumlu olduğu davranış açıklanabilir bir şeydir ancak.

İnsan bir işe sermaye yatırırsa kâr umuduyla yapar bunu. Büyük bir sermayeyi, ufak bir kâr elde etmek için telef ederse, yaptığı şey akıl bakımından mahkûmdur, delice bir şeydir. Çünkü akıl ancak şunu anlayabilir: Bir işte harcanan şeyin tamamı toplanır ve sonra bu toplam, bu işten ele geçen şeyle ölçülür. Ele geçen şey, bu iş için harcanandan fazla ve üstün olmazsa akıldışı ve kötü bir iş yapılmış demektir.

Ebram Mantığı

Ebram adında bir aile dostumuz var. Ara sıra bize gelir. Onunla bizim aramızda ne gibi bir benzerlik var da onun ilgisine konu oluyoruz, henüz bilemiyorum. Onun özelliklerinden biri, terkip gücünün olmaması, parça bölük düşünmesidir, "Anne, Baba! Biz Suçluyuz" konferansını okuyup sadece ilk bölümünü alarak yargılamaya koyulan şu beyler gibi. Oysa bu konferans iki bölüme ayrılmakta ve birinci bölümde din karşıtı ve dinden hoşnut olmayan kız ve erkek evladın sözleri aktarılmaktadır. İkinci bölümde ise ben kendim eleştirilere din adına cevap vermekte ve saldırıları reddetmekteyim. Birinci bölümde din karşıtı kız ve erkeğin dilinden İslam'a saldırı, ikinci bölümde de dinin ve gerçek din kavramlarının benim dilimle savunulması yer almaktadır. Ama bunlar din karşıtı kuşağın sözlerini, benim sözlerim sanmışlar ve bana saldırmaya, yazılar yayımlamaya başlamışlardır: "Falanca, yaptığı dinî konuşmada Allah'ı, yarını ve dini resmen reddetmiş. Kur'an'ı, namazı, duayı ve her şeyi alaya almış ve tüm bunlara karşı birer

birer bilimsel deliller getirmiş (!), hem de Hüseyniye-i İrşad'da, üstelik 23 Ramazan gecesinde, hem de binlerce dindarın karşısında. Din esaslarının temelini kökünden vurmuş." Bazıları da dindar anne ve babasına seslenen din karşıtı kız ve erkeğin dilinden aktardığım delilleri, benim kendi inancımmış gibi birer birer ayet ve belgeyle reddetmeye koyulmuşlar.

Konuşmanın birinci yarısı, din karşıtı genç kuşağın, kendilerini suçlayan anne ve babalarına yönelttiği saldırı ve suçlamalardan oluşmaktadır. Adı da "Anne Baba, Biz Suçluyuz"dur. Yani bu kuşak karşısında genç kuşağın yönelttiği suçlamaları, bu kuşağın temsilcisi gibi dile getirmekteyim.

Konuşmanın ikinci bölümünde, kendi imanım olan dini temsil ederek bu suçlamaları birer birer reddedip temelden yıkmaktayım ve sizin anne ve babanızda yerle bir ettiğiniz şeyin din olmadığını, sizin de dini anne ve babanızın algıladığı gibi algıladığınızı ortaya koymaktayım. Allah, Kur'an, dua, şefaat, imam, ahiret, adalet, velayet, bekleyiş, Şiîlik vb.ni onlar nasıl algılıyorsa sizler de öyle algılıyorsunuz, diyorum onlara. Bu eleştirici grup, tek bir konuşmanın bu iki yarısını birleştirmek ve bu iki bölümün birleşim ve terkibinden elde edilen sonucu, yargıya temel almalıydılar. Fakat zihinlerinin terkip ve çıkarımda bulunma gücü yoktur, olguları ayrı ayrı anlamaktadırlar (elbette anladıkları kadarını) ve bunlar arasında neden-sonuç ilgisi kuramamaktadırlar.

Parça bölük anlamanın ve kesik kesik düşünmenin kahramanı olan bu Ebram, bir gün bana şöyle dedi: "Ben hamam için Cuma günleri Kum'a gidiyorum; çünkü Tahran'da hamam ücreti 15 Kıran, Kum'daysa 3,5 Kıran. İşte bu yüzden ben hamama gitmek için Kum'a gidiyorum." İyi de kardeşim dedim, sen gitmek için 30 Riyal, geliş için de yine 30 Riyal otobüs parası veriyorsun. İtiraz etti: "Bu yol parası. Otobüs parasının hamam parasıyla ne ilgisi var ki?"

O, otobüs parasıyla hamam ücreti arasında bir ilgi kuramıyor ve sonuçta Kum'da yaptığı hamamın, dört adet Tahran hamamına ve bir de Pepsi'ye denk olduğunu hesap edemiyordu.

Terkip güçleri bulunmayan ve parça bölük düşünen bu kimseler, Nietzsche'nin davranışını anlayamamakta ve şöyle demektedirler: "Bir kimse yüz bin tümenlik sermaye yatırır ve yaptığı işin randımanı beş tümen olursa, yaptığı iş, ahmakça bir iştir, kötüdür. Eşsiz bir filozof ve Alman toplumunun -ve dünyanın- en büyük sermayesi olan Nietzsche, bu işte feda olmuştur, karşılığındaysa bir araba atı kalmıştır. Bu durumda bu, Ebram'ca bir davranıştır. Dikkate değer bir davranış olmayıp kötü ve olumsuzdur."

Yüreğimi, duygularımı ve insanlığımı coşturan bir işin, mantıksal ve bilimsel çıkarsamada önemsiz ve mantık dışı olduğunu görüyorum, Nietzschevari bir iş, Ebramvari bir işe tevil oluyor böylece. Nietzsche'nin görkemli hayatının sonunda kâr ve değer konusu tam anlamıyla açıklık kazanmaktadır. Burada, Nietzsche'yi bir araba atına harcadığı için insanlık zarar etmiştir. Fakat insanlık, insanın ne dereceye dek sorumluluk duyabileceğini ve başkalarının yazgısına karşı -hatta hayvanların yazgısına karşı, hatta yanından geçen değersiz zalimce bir olaya karşı- ne derece duyarlı olabileceğini gösteren bir değer kazanmıştır. Günümüzde bir köşeye oturup bütün ömürlerini kitaplara haşiye yazmaya, dil tartışmalarına ve hayalî konulara harcayan, fakat yoksulluk, açlık, sömürü, zillet ve bahtsızlık yüzünden yanı başlarında ölen insanların -hatta Müslümanların- varlıklarını hissetmeyen, Züleyha adının hiçbir kitapta bulunmayışını keşfetmenin, Hâfız'ın filan beytinin bu anlama değil de şu anlama geldiğini belirlemenin hazzıyla coşkunluğa boğulan insanlardan ne kadar da farklı. Nietzsche'nin yarattığı -canının karşılığında- akıl ötesi değer, -dili bağlı bir atın hakkı da olsa- hakkı savunmanın insanî bir davranış olduğu ve -bir hayvana yapılan bir zulüm de olsa- zulmü önlemenin insanî bir sorumluluk olduğudur. Nietzsche, hakkı savunmak ve zulmü önlemek için kendi hayatını ve varlığını feda edecek bir makama ulaştığını ortaya koymuştur.

Nietzsche'nin davranışı, akıldışı ve açıklanamaz bir davranıştır. Fakat "isâr"dır, hem de can isârı, hem de bir atın hakkını korumak yolunda. Ne maddî olanı verip maddî olanı almak, ne maddî

olanı verip manevi olanı almak, ne manevi olanı verip maddî olanı almak, ne de zamanından, boğazından ve servetinden artanla hayatında bile etki yaratmayacak şekilde yaptığı iyilik ve yardım söz konusudur burada.

İsâr, her şeyi bağışlamak ve hiçbir şey almamak için bir buyruktur. Yani, ey birey! Öl de başkaları yaşasın.

> Tutsaklığı kabul et ki başkaları özgürlüğe kavuşsun. Hayatını halka hizmette sıkıntı, mutsuzluk, yoksunluk içinde, her türlü tattan uzak olarak geçir, her türlü bahtsızlığa göğüs ger, katlan. Böylece acılı, yaralı ve yoksun yaşa ki sonraki kuşaklar iyi yaşayabilsinler.

Ama neden? Hiçbir cevap yok. Sadece şiirle, sanatla, müzikle ve psikolojik telkin yoluyla maddî insan böyle bir işe yöneltilebilir. Böylece sonuç ve ürün alma umudu taşımaksızın kendilerini, başkalarının yararı için hiçe sayabilirler.[67]

Böyle bir dünyagörüşü (sosyalist ve insanperest bir dünyagörüşü de olsa) bireyciliğe neden olur. Böyle bir dünyagörüşünde insan bilinçli, akıllı, mantıklı, akılcı ve uyanık olursa kendi isârının, tüm ömrünün yarar ve lezzetlerinin sermaye ve olanaklarının feda edilmesinin, daha sonra kendine hiçbir etkisi olmayacak olan başkaları için telkinlerden geçip gelen boş ve ahmakça bir iş olduğunu anlar; başkalarının bireyin ahmak olmasını istediğini, bu toplumun ve "toplu ruh"un bireyin özverisine gereksinim duyduğunun -ki o toplu ruh edimde bulunan ve düşünen bir kişiliktir-, onun çıkarlarını kendi çıkarlarına yeğleyecek, canlarını bile cömertçe ona bağışlayacak bireyler aradığının, çünkü toplumun çıkarlarının bireylerin bencil olmamalarını, çıkarlarını ona feda etmelerini istediğinin farkına varır.

[67] Elbette bu, bu duygularla, şiirle, sanatla, müzikle ve hiçbir güç ve telkinle harekete geçirilmeyen "dindar insanlar"ın övünç vesilesi olmamalıdır. Çünkü dindar, geri olduğu zaman dindar olmayan bilinçli ve uygar birinden çok daha geridir.

Öyleyse toplum ve toplu ruh, bireyin ve çıkarlarının, çabalarının, sıkıntılarının, olanaklarının, yeteneklerinin ve kendisinin bile kendi hizmetinde değil, toplumun hizmetinde olmasına hep gereksinim duymuştur. Din, nasyonalizm, sosyalizm, türe tapma, insanlık vb. -ki tümü de toplu ruhun tecellileridir- bireyi toplum yolunda özveriye çağırmak için ahlâk ortaya çıkmıştır. İyi ve kötü için böyle bir ölçüt -kendisini topluma feda eden herkes değerli ve iyidir. Kendisine dönen, sadece kendi kişisel çıkarlarını ve bireysel yaşantısını ganimet bilen herkes bozuk ve değersiz bir insandır- toplumun ölçütüdür. Değerleri yaratan ve bireylere telkin eden bu toplumdur. Yoksa akılcı mantık, "Niçin kendimi ve hayatımı topluma feda edeyim; hangi etken, hangi güç beni bu işe zorlayabilir?" sorusuna cevap veremez. Bu telkinlere, bu kahramanlık oyunlarına ya da duygulara ve benzerlerine kapılan, ahlâkî öğütlerle, ruhsal ve düşünsel tebliğlerle bu işe zorlanan duygusal insanlar dışında bunun bir açıklaması yoktur. Öyleyse ahlâkın doruk noktası isârdır: Başkaları için malın isârı, huzurun isârı ve sonunda canın isârı. Bir felsefe, bir öğreti ve din, isârı açıklayamazsa ya da bir din, bir dünyagörüşü, bir felsefe ya da bir öğreti -maddî ya da maddî olmayan- birey delil istediğinde onun bu delile dayanarak başkalarının kurtuluşu için kendisini ateşe atmasını anlamlı kılabilecek şekilde düşüncesi, eylemi ve görüşü için dışarıdan bir neden, ilgi ve kefil sunamadığı için bireye "Toplum için kendini feda et ve kendini başkalarının bekası için kurban et." diyemezse temelsizdir, ahlâkının bir temeli yoktur. Çünkü halk yolunda özveride bulunmak, hedef için can vermek, özveri ve kahramanlık güdüsünün insanda tecellisi -kendisini ölüme sunan bal arısında ve petek kraliçesinde olduğu gibi- bulunsa, toplum için son derece yararlı da olsa o zaman özveri değerini yitirir.

2- Hayır ve Şer İlkesi

Bana göre, din dışı ve Tanrı karşıtı felsefelerde yapılan en yüce ahlâkî çözümleme, Sartre'ın ahlâkla ilgili yaptığı çözümlemedir.

Marksizm'in ahlâkî olarak açıklayamadığı şeyi Sartre telafi etmeye çalışmıştır. İşte buradan yola çıkarak, egzistansiyalizmin, maneviyata ve insaniyete, yani hümanizme Marksizm'den daha çok yöneliş gösterdiğini söylüyorum.

Kişi, başkalarının da yapmalarını istediği bir edimde bulunduğunda, edimi "hayır"dır. Hiç kimsenin yapmasını istemediği ve sadece kendisinin söz konusu olmasını istediği bir edimde bulunduğundaysa, edimi "şer"dir. Sartre, "Dünya boş ve koftur, varlıkta Tanrı, hedef, hesap ve gözetme yoktur. Hayır ve şer etkeninin anlamı olmadığı için ve edimlerimizi açıklığa kavuşturacağımız ve düzene sokacağımız bir kayıt bulunmadığı için, bu durumda, hayır ve şerrin temeli, kişisel yargı ve duyguya dayalı içsel bir temeldir." diyerek böyle bir yorumda bulunmaktadır.

Bu, işin gevşekliğinin belirtisidir. Öyle ki cahiliye dönemi Arabistan'ında her Arap, çocuğunu sevme yönündeki beşerî güdülerinin ve duygularının tersine, kız çocuğunu diri diri gömüyordu. Yüreği sızlıyordu, ağlıyordu, fakat büyük bir beşerî özveri duygusu taşıyordu. Kafasındaki utancı ve zilleti önlemek için böyle bir şeyi yapıyordu. Her adamın böyle bir yiğitliği taşımasını, bireysel ve kişisel duygulara kapılmamasını ve ailesini utanca düşürmemesini istiyordu. Sartre'ın gözünde bu edim, hayırlı bir edimdir. Çünkü herkesin ölçü alarak edimlerini değiştirebileceği, hayır ve şer diye ayırabileceği başka bir kayıt bulunmamaktadır.

Varsayım olarak diyelim ki edimler hayır ve şer diye ayrılır, edimin hayır ve şer olduğu konusunda tanıda bulunmak benim kendime kalmıştır, yaptığım ve başkalarının da yapmalarını istediğim her şey hayırdır ve benim yaptığım ama başkalarının yapmalarını istemediğim her şeyin de şerdir -örneğin kasapsam ve kedi ve köpek etini şiş kebaplık et diye satarsam şer bir iş yapmış olurum; çünkü başkalarının da böyle bir işi bana yapmalarını istemem. Eğer iyi eti normalden daha ucuza satarsam, hayırlı bir iş yapmış olurum; çünkü herkesin, her meslek erbabının böyle bir şey yapmasını isterim-. Yine diyelim ki Sartre'ın deyişiyle kendimizden, istek ve ta-

nımızdan başka kayıt ve ölçüt yoktur. Fakat bundan sonra, cevabını Sartre'ın düşünmediği bir soru ortaya çıkmaktadır.

Sartre, buraya dek doğru gelmiştir; ama seçen sadece bensem, benim istek ve teşhisimin dışında başka bir ölçüt yoksa ve ben herkesin yerine seçim yapıp edimde bulunuyorsam -ve buna göre her birey genelden sorumludur-, yararlı olan şerri reddedip zararlı ve tehlikeli hayrı seçmeye beni zorlayan etkenin ne olduğu üzerinde düşünmemiştir.

Eğer hayrın, şerrin, seçimin ve ahlâkın temeli benim kendimse kimsenin benden yakınma, bana öğüt verme ve beni mahkûm etme hakkı yoktur. Benim davranışımın hayır ve şer olduğunu ölçen herhangi bir dış etken yoksa hangi etken ve ölçüt mahkûm etmektedir beni? Bunun hayır, onun şer oluşunu bilerek şerri seçiyorsam? Öyleyse hayır ve şer esasından, "emredici" ve "alıkoyucu" esasları, yani "ahlâkî seçimde dış icranın garantörü" gündeme gelmektedir.

3- Emredici ve Alıkoyucu

Ahlâkın üçüncü temeli, emredici ve alıkoyucu etkendir. Ölçüt sadece bensem ve benim dışımda böyle bir güç bulunmuyorsa o zaman, benim için tehlikeli, zararlı ve öldürücü olan hayrı hiçbir zaman seçmem ve çıkarımın ve huzurumun bulunduğu şerri de kesinlikle olumsuzlamam.

Öyleyse ahlâk, isâr esasınca, hayrın ve şerrin bilinmesi ve seçim anında bireyi yönelten ya da alıkoyan bireyüstü etkenin belirlenmesidir.

Günümüz İnsanının Bunalımı, Ahlâk Bunalımı

Söylediğim gibi, Sartre bu aşamaya kadar ilerlemişken onun ahlâk felsefesi sonunda topallamıştır. Fakat Marks, ahlâk konusunda Sartre'dan daha önce çıkmaza girmiştir. Çünkü toplumsal ve sınıfsal görüşte Marksizm, Sartre'ın egzistansiyalizminden daha öndeyken, yani daha realistken, ahlâkta daha geridir. Öyle ki son zamanda, Marksizm'de ahlâk konusu şiddetle söz konusu edilmiştir. Çünkü günümüz insanının bunalımı ahlâk bunalımıdır.

Sınıf çatışmasının, iktisat ve sömürü konusunun var olduğu doğrudur; ama bu, dünya yüzeyindedir. Bununla birlikte günümüz medeniyetinde ve çağdaş insan kültüründe en temel tehlikeyi oluşturan ve bütün düşünürlerin üzerinde düşündüğü en önemli konu olan şey, ahlâk bunalımı konusu ve bütün insanî ve ahlâkî değerlerin alt üst edilmesidir. Hem de burjuvazinin ya da kapitalizm düzeninin rolü -ki maneviyatı, tüm değerlere olan inancı ve manevi olan her şeyi insandan uzaklaştırmakta ve bununla savaşmaktadırlar- nedeniyle değil, aslında ahlâkî değerlere ve isâr esasına inanmanın, günümüzün akılcı insanı ve Dekartçı mantığı için dikkate değer olamaması, yeni felsefelerin, dünyagörüşüne uygun, insanî değerlerle uyumlu ve günümüz insanı için açıklayıcı bir ahlâk yaratıp dinin yerine oturtamamaları nedeniyle olmuştur bu. Çünkü ahlâkın altyapısı hep din olmuştur ve şimdi dini bir yana bırakınca bütün ahlâk temelleri yıkılmıştır. Çünkü ahlâk, dinin üstyapısıdır.

J. Isoule'nin deyişiyle, felsefe tarihinin başlangıcından, yani Aristo'dan -ondan önce de Sokrat'tan- bu yana, bütün çabalar, Tanrı'nın yer almadığı bir öğreti geliştirme, ahlâkı dinî altyapıdan ve temelden ayırma ve bu öğretiyi ahlâkın kendisine dayandırma yolunda olmuştur. Fakat bütün çabalar sonuçsuz kalmıştır. Ahlâkı, her zamanki altyapısından ayırmayı her istediklerinde ahlâk çökmüştür.[68]

Felsefede Materyalist, Ahlâkta İdealist

Günümüz insanının felsefî, düşünsel ve kültürel bunalımı, ahlâk bunalımıdır.[69] Çünkü isâr açıklanabilir değildir ve maddî ahlâkta, bireyi kendisine rağmen hayrı seçmeye zorlayacak bir dış etken bulunmamaktadır.

Burada Marksizm çelişkiye düşmüştür. Bir yandan materyalizme dayanırken, insanî maddîliğin temel olduğuna ve insan hayatında

[68] Jean Isoule: La Sainte Cité, c.1, Sonuç (Conclusion)

[69] Bu kayıtlar, şu anki ahlakî bunalımdaki iktisadî, sınıfsal ve siyasal etkenleri -ki daha güçlü etkenlerdir bunlar- görmezden gelmemem içindir.

iktisadın temel oluşuna inanırken, öte yandan, bir inanç yükümlülüğüne, toplumsal amaca dayandığı için, toplumsal düzende ve kendi çağında bilinçli ve aydınca, bireysel ve insanî yükümlülüğe, sınıfsal ve toplumsal sorumluluğa inanmaktadır. Onun diyalektik materyalizmi bir yandan maddenin ve iktisadın temel oluşu dışında bir şey anlayamazken ve bunu muhayyilesine sığdıramazken, öte yandan, Feuerbach'ın felsefî materyalizminden ya da Epicurus'ün Epikürizminden ayrı bir materyalizm olup[70] toplumsal önderliği, genel adalet ve eşitliği yaratmak ve tebliğ etmek istediği için doğal olarak, hedefin gerçekleşmesi için sorumluluk, savaşım ve bütün bilinçli insanların ve tek tek bütün kötüye kullanılmış sınıfın özverisini gündeme getirmekte ve kötüye kullanımla savaşım yükümlülüğünü söz konusu etmektedir. Öyleyse Marksizm'in maddîliği, sadece bilimsel bir konu değildir. Çünkü böyle olsaydı çelişki baş göstermezdi ve Marksizm için bireyin toplumsal sorumluluğu söz konusu olmazdı.

Marksizm, insanlar için, bu öğretiye inanan bireyin kendisini uğrunda feda edeceği iman, amaç ve yüce kutsal değerler oluşturmak istemektedir. Dolayısıyla Marksizm, bir yandan mutlak maddî altyapıyı ortaya koyarken öte yandan bir din ve iman olarak bir konu ve öğretiyi gündeme getirmektedir. İnsanlarla konuşurken ahlâkî ve dinî bir dile başvurmaktadır: Adaletin gerçekleşmesi için savaşın, devrim için kendinizi ateşe atın, kendi yükümlülüğünüzün gerçekleşmesi, başkalarının ekmeğinin, eşitliğinin ve kültürünün sağlanması için bütün çıkarlarını sağlamada, gerektiğinde canınızı bile vermekten çekinmeyin... Ve bu ikisi birbiriyle çelişmektedir. Çünkü ideolojisi ve toplumsal yükümlülüğü bulunan biri için toplum yolunda kendini feda etme ve özveri esasının açıklanamaz olması imkânsızdır.

Bir bireyin ya da grubun -aydın, bilgin, işçi- yükümlülüğü, halkın ideallerinin gerçekleşmesi yolunda bütün ideallerini ve çıkarla-

[70] Gerçi Epikür'ün kendisi Epikürizme inanmıyordu! Nitekim Marks da Marksist değildir ve çokları bu durumdadır!

rını, hatta kendi hayatını feda etmesi ise -bir tür manevi asalet, bir tür irfanî ya da dinî görüş doğrultusunda ve kendi hayatının, kendi çıkarının üstünde bir esasa inanmak doğrultusunda yüce bir yükümlülükse- ve öğretisi maddenin, iktisadın, gözle görülür gerçekçiliğin temel oluşuna dayalıysa ve insan için bu dünyaya ait maddî çıkarlar dışında bir şey söz konusu değilse, bu öğreti ve yükümlülük birbiriyle çelişir.

Çünkü zorunlu ve kaçınılmaz olan, materyalizmin sürekli olarak, hiç beklemeksizin individüalizme neden oluşudur. "Her ne varsa budur, insan ve hayatı da birkaç yıl ve birkaç kalem ihtiyaçtan ibarettir" inancı, şu ahlâk ve davranışı da ardından getirmektedir: Öyleyse ne varsa ben ve lezzetlerimdir. Çünkü maddî realist bir kişi kendi maddî çıkarlarını, başkalarının maddî çıkarları için terk ettiyse, realist olmayan bir davranış sergilemiş olur. Çünkü başkalarının ekmeği yolunda canımı verdiğimde bu ekmek benim için artık bir "iktisadî gerçeklik" değildir; insanî, manevî, madde üstü, iktisat ötesi bir konudur.

Materyalizmi kaçınılmaz olarak çelişkiye düşüren şey, maddî bir olayın manevi bir olaya dönüştüğü ve iktisadî ve gerçekçi bir gerçekliğin iktisat karşıtı ve idealist bir gerçek biçimini aldığı durumlardır.

Uhrevi bir sevap ya da Tanrı'nın rızasını kazanmak veya dinî bir görevi yerine getirmek için değil, sadece ve sadece işçilerin ücretinin artması yolunda savaşım uğruna kendi ücretini feda eden ve hatta kendi canını vermekten çekinmeyen bir işçi, maddî bir edimde bulunmamıştır. Onun için ücret konusu -ki bir miktar para, mutlak maddiyat dünyasının sembolü- mutlak bir idealizmdir. Bu, iktisat dışı bir davranıştır (kendi ücretini elden çıkarmaya neden olan bir davranış). Allah için riyazet çeken ya da canını Allah yolunda feda eden âbid bir arif ya da dindar bir mücahit gibi tıpkı. Bu iki davranış arasındaki ayrılık, hedefte ve sonuçtadır -iki tanedir-. Benim sözlerim ise davranışın açıklanması ve davranışın özü üzerine olup ikisi birden "ekonomizm" ya da "dünyanın, maddî hayatın ve maddî insanın asliliği" çerçevesine

sığamazlar. Çünkü felsefî materyalizm, ahlâkî individüalizme neden olmaktadır, yani Epikürizme. Yani işin özü şudur ki felsefî bakımdan mutlak maddîliğe; kör, sağır, hesapsız, duygusuz dünyaya inanan herkes, pratik hayat ve ahlâkî davranış açısından kendiliğinden, ahlâkî bireyselliğe, yani kendini gözetmeye ve anı ganimet saymaya sürüklenir. En güzel örneği, Camus'nün *Veba* adlı kitabının kahramanı Bay Paneloux'tur:

Oran şehrini veba kaplamış, insanlar bölük bölük ölmektedir. Kentin din adamı, halkın içinde, tehlikeli hastalıkla savaşım vermekte, ölümü karşılamaktadır; ilahî ve dinî görevi onu böyle bir sorumluluğa çağırmaktadır. Dünyada birine karşı sorumludur. Ama o, kendi kendine düşünür: Böyle biri olmadığında, dünyada benim ve bizim yaptıklarımızı gören hiçbir etken olmadığında, buna göre, bu kimsesiz ve hesapsız boşluk ülkesinde hizmet ve hıyanetim aynı kapıya çıkar. Çünkü işin içinde bilinç, değerlendirme, ölçüt ve yargı bulunmazsa, hayrın ve şerrin ne anlamı olabilir? Körler mahallesinde ister giyinip soylular gibi çık dışarı, ister çırılçıplak ve utanmazca çık, birdir. Sağırlar mahallesinde ister bağır çağır, ister övgüler yağdır, her ikisi de birdir, yani her ikisi de hiçtir, boştur. Bir göz olmadığında çirkin ya da güzel, bir kulak olmadığında konuşmak ya da susmak birdir.

Öyleyse, bütün işler eşit olduğunda, herkesin seçtiği en akıllıca iş, kerdisine lezzet veren iştir. En akıl dışı ve en kötü seçim ise bir kimsenin, böyle bir dünyada başkalarının hayatını veba tuzağından kurtarmak için kendi hayatını vebanın ağzına vermesidir. Hiçbir şey olmayan şu anda kesin ve olumsuzlanamaz gerçeklik şudur: "Ben varım ve benim şu birkaç yıllık yaşantım var, ötesi ve sonrası hiç". Ve "ben bu şeylerden lezzet alırım." Sonuç?

Hayyam şöyle bir sonuç almıştır:

Buğday özünden bir ekmek çıkarsa,
Şaraptan da arta kalırsa bir tortu.
O *zaman senle ben bir eyvanda otururuz,*
Her sultana nasip olmaz bir şenliktir bu!

Marksistler arasında tanınmış birisi olan ve Paris yakınlarında bir işçi üniversitesi kurmuş bulunan George Politzer, bu çelişkinin farkına varmış, *Felsefenin Temel Esasları* adlı kitabında (ki felsefesi de işçi tarzı felsefedir!) bu konuyu ele almış ve bir çözüm yolu bulmuştur. Orada *Politzer* şöyle demektedir: "Biz, hayatta, toplumda ve felsefede materyalistiz; ama ahlâkta idealistiz."

Fakat bu montaj nasıl olmaktadır? Bütün hayat boyunca materyalist olup birden bire idealist olmak nasıl olabilmektedir? Nasıl ve hangi yoldan, materyalizmden mutlak idealizme geçilebilmektedir? Bunun yolunu Politzer bulmamıştır, çünkü böyle bir yol yoktur.

Felsefede materyalist, ahlâkta idealist olmak, sorumluluk ile maddîlik arasında Marks'ın kaçamadığı bir çelişkinin bulunduğunu göstermektedir. Çünkü bunların hiçbirini göz ardı edememiştir. Çünkü aslında isâr, materyalizmde açıklanabilecek bir şey değildir ve özveriyi maddî akıl anlayamaz. Kaçınılmaz olarak da bireyi başkaları için ya da amacın gerçekleşmesi için özveriye -ki hayatın ve maddî çıkarların üstündedir- çağıramamaktadır. Ancak her dil ve düşünceden daha çok idealistçe, hayalperestçe ve zihinsel olan ad, san, kahramanlık ve gurur gibi kavramlara dayanmaktadır. Öte yandan, canını veren; fakat inancının yapısı mutlak maddî olan özverili bireyin davranışı ancak şu şekilde yorumlanabilir: Başkaları yolunda ya da inanç yolunda ortaya konulan özveri, insanda özel bir güdü ve toplumsal bir taassuptur... Bir davranışın güdüsel olması, bu davranışın değerden yoksun oluşu durumunu ortaya çıkarır. Çünkü her bir değer, özgür bilinç ve seçimden kaynaklanır. Bu yüzden değer (valeur) yaratan, sadece insandır, denilmektedir. Yaratılışsal, güdüsel ve doğal olan, oldukça değerli, yararlı, iyi, yüce ve saf güzellik olabilir ama değer olamaz.

Alinasyon

Alinasyon konusunu burada ele almış ve Edebiyat Fakültesinde "İnsan-ı Bîhod/Kendisi Olmayan İnsan" başlığıyla bağımsız bir konferans olarak sunmuştum. Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğrencilerince basımı da yapılmıştı. Şimdi burada sadece değinip geçeceğim. Bu konuyla ilgili her temelden dizine benzer tanımlar vereceğim. Böylelikle ahlâkî ve insanî tevhidin ele alınmasına ortam hazırlanmış olacak.

"Alinasyon", "aline" (aliéner) kökünden gelmekte olup insana cin girmesi anlamına gelmektedir. İşte bu anlamda, eskiden deliren biri için, "kendinden uzaklaştı, kendini tanımıyor, aklını yitirmiş, kendinde değil, bir başkası oldu" derlerdi. Yani divane ve mecnun olmuş, cin (dev) ona hulul etmiş (aline olmuş) ve aklını, duygusunu ve kişiliğini yiyerek onun insanî kimliğinin ve bireysel kişiliğinin yerine geçmiştir; o kendisini duymamaktadır, cini kendisi sanmaktadır.

Arapça'da mecnun (cin çarpmış anlamında), Farsça'da "dîvâne" (cine çarpılmış) ve Avrupa dillerinde "aline" (cine çarpılmış), hepsi de aynı anlama gelmektedir, yani cinin, insan kişiliğine geçmesi, cin ya da "dev"in insanın 'öz'ünün yerine geçmesi anlamına gelmektedir üçü de. Buysa eskiden her yerde delilik ya da "cunûn" hastalığının bu şekilde nedene bağlandığını göstermektedir.

İlk kez olarak Hegel, bu terimi 19. yüzyılda felsefesine sokmuştur. Ondan sonra öğrencisi Marks, bunu toplumbilimde ve insan-iş ilişkisinde kullanmıştır. Bugün bu terim, ruhbilimde ve insanbilimde oldukça yaygınlık kazanmıştır.

Alinasyon -sözlük anlamı bakımından ne olursa olsun- şu esası ortaya koymaktadır: Birtakım koşullarda insan, kendisini kaybedecek ölçüde hastalanır. Böylelikle, kendisinin gerçek ve doğal kişiliğini ve kimliğini tanımaz ve kendi gerçek ve yaratılışsal varlığını yitirir. Bu durum -ki insanın bozulmasıdır- insan dışı bir kişilik ya da kimliğin insana girmesinin ve geçmesinin sonu-

cudur. Sonuçta, insanın insan dışı bir varlığa dönüşmesi ya da insan bireyinin cin ya da şeytan biçimini alarak bozulması ortaya çıkar. Bu durumda, hasta insan, kendisinin esas, gerçek ve sağlıklı "öz"ü yerine cin ya da şeytanı duymaktadır. Bunun örneği, *Gâv* (İnek) filminde Meşhedî Hasan'ın, kendisini "Meşhedî Hasan'ın ineği" olarak algılaması, ahırda ot yemesi ve sahibi Meşhedî Hasan'ın dönmesini beklemesidir (İran'da yapılan en insanî film, bu *İnek* filmidir). Bugün bilim için, deliliğin nedeninin, cinin insan kişiliğine girmesi ve onun kimliğini bozması olmadığı kesinlik kazanmıştır; o eski anlamıyla alinasyon, bir gerçeklik taşımamaktadır. Fakat bilim cinin bu işte suçsuz olduğunu duyurup uzun geçmişi bulunan bu suçlamadan onu aklamakla birlikte, onun yerine, cinin yaptığını yapan, insana hulul edip onun gerçek ve yaratılışsal kişiliğini yok eden ve insanın gövdesinde insan özünün yerini alan başka etkenler keşfetmiştir. Bu insanımsı -ki şimdi bir insan hayaletidir- artık kendisini duymaz. Hatta her şeyi o kendisi olmayana -ki ona hulul etmiştir- nispet eder ve onu kendisi, kendisiniyse o olarak algılar. Sonuçta, bozuk ve "öz"süz bir insan olup çıkar.

Cin ya da şeytan gibi insanı, özellikle günümüz insanını delirten ve mecnun kılan bu etkenler nelerdir?

İnanç öğretileri (ideolojiler) ve bilim, çeşitli etkenlerden söz ederler. Ben burada tümüne değineceğim ve ayrıca bugüne kadar değinilmemiş olan ya da bu başlık altında değinilmiş de benim görmediğim, fakat alinasyon hastalığının ve dahi insanlık tarihinde ve insanların maddî, fikrî ve ruhî hayatında gündemde bulunan birçok bozulma durumlarının ve bozulma etkenlerinin tanınması esasına göre insanı aline eden ya da bozan etkenler arasında bulunduğuna ve insanı kendine yabancılaştırdığına inandığım başka etkenlere de değineceğim.

Burada, bütün tehlike etkenlerini -insanı, özünün insanda kalmasıyla tehdit eden tehlike etkenlerini- tevhidin rolünün en geniş alanıyla görülmesi bakımından zihinlerde gündeme getirmek için -anladığım ve hatırladığım kadarıyla- fihristimsi bir değinmede bu-

lunacağım. Bu etkenler, cin yerine, makine ya da aygıt olabilir, toplumsal düzen ve yaşama şekli olabilir; bunlar insanı herhangi bir biçimde bozabilirler.[71] Bir defasında söylediğim gibi, psikolog dostlarımdan biri -ki ruhsal hastalıklar uzmanıdır- şöyle diyordu: Bu sinir hastalıkları hastanesinde kimi zaman hastalık doruk noktaya çıkar ve delilik halini alır; resmî delilik. Örneğin, toplu olarak öğle yemeği için yemek salonuna giderler. Yolun ortasında biri durur. "Kardeş, niçin durdun?" diye sorduğumda, "Benzinim bitti." diye cevap verir. Çaresiz, ona bir bisküvi, su, ya da bir bardak süt vb. şeyler getiririz. Yürümeye başlar ve şöyle der: "Güzel, bu oraya kadar ulaştırır!" (Nesne aracılığıyla alinasyonun uç noktası.)

Onun yıllarca taksi sürücülüğü yaptığını ve yavaş yavaş makine aracılığıyla aline olduğunu ve kendisini makine olarak algıladığını görüyoruz. Bu, insanın, tüm boyutlarını nasıl alaşağı ettiğini ve nasıl dışsal bir nesnenin boyutları durumuna geldiğini göstermektedir. Bu, "aline olmak"tır ve bu konuyu Marks, "yetkin insan" konusunda, Herbert Marcuse ise "Tek Boyutlu İnsan"da ele almaktadır. Marks'a göre, bütün toplumsal düzenlerde, tarih boyunca "tabiî insan"ın gerçek hakikati olumsuzlanıp inkâr edilmiş olup aslında insanın gerçek hakikati "ihtiyaç"tır -yani doğaya teslim- ve çalışma etkenini ona tabiatın zıddı olma ve tabiata egemen olma duygusu vermektedir. Aslında çalışmak, tabiat karşıtı bir etkendir. Oysa insan yüzde yüz tabiî bir olgudur ve doğaya uyumludur.

Herbert Marcuse ise günümüz toplumsal düzeninde insanın tüm boyutlarının olumsuzlandığını ve onun için sadece kuru bir mantıksal boyut kaldığını; çok boyutlu olan varlığının gerçeğinin tek

[71] Alinasyonu çağdaş bilginler ve çevirmenler, son olarak, "ez-hod bîgânegî/kendine yabancılaşma" diye çevirmişlerdir ve uzun bir terim olmaktan (!) başka, gerçekte sonuna mastar eki getirilmiş bir cümledir ve aslında Farsça bir söyleyiş değildir. Farsça bilenler için anlaşılır değildir. Batılı filozofların ve toplumbilimcilerin bu konuda yaptıkları -ki felsefî ya da bilimsel bir konuyu anlatmak için amiyane ve hatta hurafelik bir terimi halk dilinden almaktadırlar- bizim için ders olmalıdır. Özellikle de bu terim halk dilimizde ve mesh/bozulma terimi de kültürümüzde vardır.

boyutlu bir varlık biçimine (unidimensionnel) dönüşüp bozulduğunu söylemektedir.

Marks, başlangıçta alinasyon konusunu ahlâkçı sosyalistler grubunda Hegel'in toplumbilimci ve toplumcu öğrencilerinden biri olduğu dönemden başlayarak almıştır. Ahlâkçı sosyalistler, Marks'tan önce burjuvazi düzeninde ve Orta Çağ kilisesinin din düzeninde insanın alinasyonu konusunu gündeme getirmişlerdir. Çünkü bunlar, her iki toplumsal düzene, hem eski (kilise ruhanîsi) hem de yeni (maddî burjuvazi) düzene karşıydılar. Çünkü hem sosyalisttiler hem de ahlâkçı; ayrıca insanın hem züht hem de para yoluyla aline olduğuna -yani tam olarak çelişik iki şey yoluyla, ne kadar doğru söylediklerini görüyoruz- inanmaktaydılar. Yani hem meslekten bir zahit olarak bir köşeye çekilenler tam ve yetkin insan değildirler hem de paraya tapanlar ve faiz yiyenler, insanî benliklerini hissetmemektedirler. Bütün boyutları alt üst olmuş, ters yüz olmuş ve bir nesne haline gelmişler, kendilerini para olarak algılar olmuşlardır. İşte burada İslam'ın hem ruhbanlığa ve hem de dünya düşkünlüğüne şiddetli karşı çıkışı tam olarak aydınlanmaktadır. Ayrıca burada, ruhbanlığın ya da ahiret tutkunluğunun (insan kemalinin göstergesi olan ahiretçiliğin değil) ve dahi alçakça maddî bencillik ya da burjuvazi ruhu veya para düşkünlüğü demek olan "dünya"nın bilimsel ve gerçek kavramı da anlaşılabilir.

Aline Edenler

1- Uydurma ya da Bozuk Dinler: Tarih boyunca bütün uydurma dinler insanı aline etmişlerdir. İnsanî güçleri ve insanda bulunan gerçek değerleri ve asaletleri olumsuzladıkları, her şeyi ruhlara, cinnîlere, gaybî güçlere ve görüngülerin, yıldızların uzaklaşmalarına bağladıkları için insanı kendinden uzaklaştırıyorlar; bahtsız, zavallı bir duruma sokuyorlar ve gözle görülmeyen güçlerin ve doğa ötesi sayısız etkenlerin oyuncağı kılıyorlardı. Geçmişteki insana bir bakınız: Onun gecesi gündüzü cinleri, devleri, perileri, uğursuz yelleri, bunca yıldız arasından iki yıldızın birbirine yaklaşıp uzaklaşmasının uğursuzluğunu, kötü ve şerli ruhları ken-

dinden nasıl uzaklaştıracağını düşünmekle geçmektedir. O, kendi karnını doyuracak güçte değildir; ama tanrılar (ilahlar) sürüsünü, ruhları ve yazgısında etki ve rolleri bulunan her şeyi hoşnut tutmalıdır. Hatta çocuğunu onlara kurban etmelidir. Kimi tapınaklarda, yeni damat, kendisinden el çekmeleri için karısını evliliğin ilk gecesinde onlara ve aracılarına vermelidir.

Bunlar hep insanın, tüm bu gaybî güçler, ruhlar ve cinler yoluyla aline olmasıdır. Ona, yazgısına, yaşayışına, düşüncesine ve ruhuna musallat olan onca etkenlerin sayısı, temsilcilerinin işleri daha bir yoluna girsin diye yıldan yıla artmakta ve etkileri günden güne çoğalmaktadır. Ve bahtı kara insan, sürekli yerde, gökte, denizde, ormanda, dağda, ovada, hatta hamam mahzenlerinde dalgalanan karaltıların, vehimlerin, gök tanrıları sürüsünün, sayısız ruhların ve irili ufaklı cinlerin gölgesi altında yaşamak zorunda olmaktan başka, her doğa olayından, doğadaki her renkten, her şekil ve durumdan korkmak ve onu başka bir bahtsızlığın, başka bir lanetin göstergesi saymak, hatta kimi nesnelerde gizemli güçler, gaybî ve tuhaf özellikler ve esrarlı güçler görmek durumundadır; hepsini kendi üzerinde, her hareketi ve durumu üzerinde etkili olarak bilmek, onlarla ilgili olarak yine büyücülerden, üfürükçülerden, muskacılardan, falcılardan, müneccimlerden, rahiplerden, cincilerden, ruhçulardan, acayip ve garip işlerin aracılarından ve uzmanlarından, din mütevellilerinden, tapınakların danışmanlarından bir sürü kimseyi canına, malına, namusuna, toplumuna, hayatına, düşüncesine, aklına, özgürlüğüne ve insanî kişiliğine musallat kılmak, ayrıca çalışma ve çilesinin ürününü bu sınıfa -ki bu sınıftakiler, ruh ve riyazet ehli olup başka bir âlemin işlerine dalmış kimselerdir ve sonuçta çalışma ve zahmetle bir ilgileri yoktur- haraç olarak vermek, onca korkudan, her yanından tehlike ve korku yağan ve hayatı ona vahşet evi olarak gösteren bir dünyadan, çaresiz, sadece şirk tapınaklarına, kiliselere ve bu rahiplerin, kâhinlerin ve din adamlarının vs. sıcak ve güven verici sığınaklarına kaçmak, onların ellerini ayaklarını öpmek, kurbanlar sunmak, adaklar adamak,

hatta kızını vakfetmek, oğlunu kurban etmek durumundadır (ki başlangıçta fahişelik, bu tür tapınaklarda yaygın bir dinî gelenek olup kadınlar aşağılık maddî hayattan, bencillikten ve evlilik dünyasından, evden ve aileden uzaklaşmaya, kendilerini tanrılara adamaya, tapınaklarda Tanrı kullarına, tapınakların ziyaretçilerine, ibadetçilerine ve mütevellilerine genel vakıf malı olmaya teşvik ediliyordu).

İşte burada tevhidin anlamı açıklık kazanmaktadır. Bu şirki anlamadan tevhit anlaşılamaz. Tanrı'nın çok değil, bir oluşu, konunun çok kapsamlı olduğunu göstermez. Çünkü tevhit, tüm bunları hiç durumuna getiren bir darbedir. Bütün varlıkta, bu âlemin tümünde, bu dünyada ve o dünyada, hiç kimsede, hiçbir şeyde, hiçbir yerde ve hiçbir zaman, hiçbir gücü, kudreti, etkiyi, etkeni, nedeni, rolü ve iradeyi yerinde bırakmaz ve bütün yalancı güçleri, mevhum korkuları, tehlike noktalarını ve etki nedenlerini yok eder ve insanı aline eden bütün güçleri ve etkenleri reddeder; tevhidin başlangıcı, insanın imanında ve dünyagörüşünde tevhide ortam hazırlayıcı keskin "Lâ" kılıcı, göksel tanrıları ve onların yersel temsilcilerini dünyada etkisiz duruma getirir.

Şirk dininde kargaşa, çelişki ve parçalanmayla dolu böyle bir dünyayı gördüğümüzde ve insanı masum, aldatılmış ve aciz bir kuş gibi şahinlerin, leş kargalarının, devlerin, şeytanların, korkunç gölge ve karaltıların, aldatma tuzaklarının, tutsaklık kapanlarının ve yağma tasmalarının elinde ve ağzında gördüğümüzde "Lâ havle velâ kuvvete illa billâh" şiarının -ki şimdi sadece ölümle ilgili olarak kullanılır, ölümü çağrıştırır- ne geniş anlamı -tüm varlığın genişliğince- olduğunu, ne denli derin -insan ruhunun ve insanlık tarihinin kültürünün derinliğince- olduğunu ve nasıl bir gücü -devrimci güç- bulunduğunu anlayabiliriz.

2- Büyü: Büyü de bozulmuş dinler gibi, insanı tüm hareketlerinde ve davranışlarında cinlerin ve kötü ruhların oyuncağı olarak görür, onu sağar ve insanı düşünsel olarak kötüye kullanır. Öyle ki cinlerin, insana hulul etmeye, zarar vermeye hazır olduğunu sanır. Bu bakımdan, sürekli olarak cinlere yakarışta ve övgüde

bulunma, onlardan korkup kaçma ve onlara sığınma durumundadır. Bu yüzden büyü ve büyücülük düzeninde insan, kendisini bağımsız olarak algılayamaz.

3- Şirk[72]: Dinler tarihinde dinlerin değişim ve evriminin bu aşamasında insan, efsaneler (mitoloji) aşamasından çeşitli tür tanrılarına, doğa güçlerine tapınmaya, ruha tapıcılığa (animizm), fetişizme ve mutlak büyücülüğe yükselmiştir. (Bununla birlikte her üst ve gelişmiş aşamada daha bedevi aşamaların din ve inançlarının kalıntıları yerinde kalmaktadır. Öyle ki büyücülük ve yıldızlara tapıcılık, tarihin evrim bakımından en son ve en yetkin aşamasında, yeni İslam tarihinde bile İslam'ın bu ikisiyle yaptığı şiddetli ve açık savaşa karşın var olmuş ve olmaktadır. Geçmişte Müslüman toplumların halife ve sultanlarının saraylarında bile cihat için de yıldızların uğurlu ve uğursuzluğu göz önüne alınırdı ve türlü büyülerle gizli ya da açık ilgileniliyordu. Hatta kimi dinî kitaplarımıza da bunun kalıntıları yansımıştır.) Şirkte, dinî toplum Tanrı'ya -onun açık ve evrensel kavramıyla ve ayrıca Tanrı'nın yüce ve metafizik sıfatlarıyla- tapıcılıkta belirli bir aşamaya varmıştır. Fakat Tanrı, dünyada birkaç kutupta, değişik ya da çelişik güç ve yönlerde tecelli etmekte ya da varlık âleminde var olan rütbe, güç, sorumluluk ve işlerden oluşan çeşitli mertebeler zincirinden oluşmuş bir manzume ve örgüt biçiminde bulunmaktadır bu aşamada.

Şirk, insanı birkaç ya da bir sürü ayrı ve çeşitli güçlerce yaratılmış, zorunlu, onlara bağımlı, onlardan etkilenen bir varlık olarak parçalamaktadır. İnsan, âlemin ve insanın işin içindeki bir sürü mabudun, yaratıcının, tanrının, aklın ve gücün ürünü ve oyuncağı olduğuna inandığında, onun bütün hayatı ve insanlığı, varlık olarak mabutlar arasında bölünmesine, ilişkisinin bu çeşitli ve

[72] İslamî görüş açısından, tevhidî olmayan her dünyagörüşü ve inanç, genel anlamda şirk olmakla birlikte özel anlamda şirkin (âlemdeki yüce Tanrı'nın yaratma gücüne, tedbir ve etkisine bir başkasının ortak olmasının) gereği, kendisiyle birlikte etken ya da etkenlerin de bir işte etkili olduğu sanılan tanrıya, hatta büyük tanrıya inanmaktır.

hatta çelişik kutuplar arasında tanzim edilmesine harcanmış olur ve kendini yolunu şaşırmış bir yalnız gibi hisseder. Her biri bir başka yöne giden bir sürü ayak izinin bulunduğu, her yönden ayrı bir ses ve çağrının duyulduğu bir çölde bulur kendini. Bozuk dinler geneldir. Şirk ise bir tür özel bozuk din olup insanı tanrıların sayısınca parçalar ve gövdesini kendisinin özünden arındırır. Evren parça parça olduğunda ve güçte, tedbirde, özde, felsefede ve amaçta vs. çelişki ve ayrılık bütününün yaratılışı gerçekleştiğinde insan da kendisini somut bir kimlik ve cevher, belirli ve bilinen bir varlık olarak göremez, hayatının ve yazgısının da kesin ve gerçek bir felsefe ve anlama sahip olduğunu düşünemez. Varlık alemindeki şirk, kesintisiz olarak, âlemin varlığındaki şirki, ardından da insanın varlığındaki şirki arkasından getirir. Buysa korkunç ve delirtici bir sıkıntıdır: Kendi özündeki kuşku ve şirk!

4- Züht: Züht diyorum ama sakınma ve arınma anlamında, özellikle de İslam'ın söylediği yüce, ileri ve olumlu anlamıyla, "takva" anlamında kullanmıyorum. Tersine, insan bireyindeki en temel doğal güdülerle savaşım, bunların olumsuzlanıp dışlanması ve öldürülmesi anlamına alıyorum zühdü. Bu güdüler, bir insanın "oluş" boyutlarından birer parçadırlar. Gerçek insan, tüm bu güdüleri varlığında bulunduran insandır. Züht -güdülerden biri olarak ya da bir hedef olarak- bireyin kendi eliyle gerçek insanın asil ve gerçek yönelişlerinin kimilerini ya da birçoğunu yerle bir eder ve ortadan kaldırır. Böylece insan, eksilmiş, yetersizleşmiş ve nâkıslaşmış olur.

Çünkü gerçek insan, doğa ve yaratılış insanıdır, yani yaratıldığı şekliyle varlığını sürdüren insandır. Allah, bu insanı çeşitli boyutlarıyla yaratmış ve övmüştür (İnsanı en güzel biçimde yarattık...).[73] Onun yaratılışsal ve doğal özelliklerinden birinde en küçük saf dışı etme ve değiştirme ortaya çıkaran her etken, insanı gerçek kimliğine yabancılaştırmıştır. İslam'da doğal ve hatta dış-

[73] 95/Tin Suresi 4 (Çev.)

sal şekildeki en küçük değişikliğin yaratılışın bozulması olarak algılanıp şiddetle yasaklanması buradan kaynaklanmaktadır.

Bir köşeye çekilme ve inziva isteğinin burada zühtten ayrı olduğunu belirtmeliyim. "Zulüm ve baskı düzeninde bir grup, mevcut durumla ve kirli insanlarla birlik olur. Arılıklarını korumak isteyenler, temiz kalmak isteyen bilginler, zeki insanlar ve büyük kişilikler, bir köşeye çekilip münzevi olurlar. Bu ise egemen düzen karşısında bir tepkidir." diye inananların tersine ben, bunların zalimlerin saldırıları için en güzel yol açıcılar ve engelleri ortadan kaldıranlar olduklarına inanıyorum. Büyük bir insan inzivaya çekildiğinde, kendi eliyle, zulme engel olan büyük bir kişiliği zalimin ayakları önünde kurban etmektedir. Böyle biri, maktulü kendisi olan bir katildir. O, caninin eli, arınmış iyi bir zâtın kanına bulanmasın diye caninin çıkarı doğrultusunda bedavadan cinayet işlemiştir. Bunlar, kendi kendilerini satanlardan daha kötüdürler. Çünkü kendi kendilerini satanlar, sadece kendilerini satmakta ve böylece kendilerini alçaltmaktadırlar; yani kendilerini halka gösterip sonra da zalime satmakta, başlarını halifenin sarayının penceresinden sokmakta ve kimseyi aldatmamaktadırlar. Fakat sahneden kaybolan, halkı kara yazgısıyla baş başa bırakan, kendi kurtuluşlarını ve cennetlerini sağlama derdine düşen, bir köşeye kıvrılan, başlarını Tanrı tapınağının deliğinden içeri sokan ikinci gruptakiler, çoklarını sahneden uzaklaştırmaktadırlar.

Ali (a.s), ne zaman inzivaya çekilmiştir? Ali'nin susması, inzivaya çekilmek anlamına gelmemektedir. Oluşturulan koşullarda Ali, hak istemeyi sürdürseydi ve yönetimi ele geçirmek için diretseydi yeni toplumun birlik ve varlığı ve genç İslam hareketi sarsılırdı. Ali, güç kazanma üzerindeki bu iç siyaset kargaşasında suskun kaldı. Ya toplumsal hayatta? Asla! Savaş (Bizans, İran ve iç savaş) sırasında dış düşman karşısında merkezi gücü ve düşünce birliğini korumak amacıyla iç anlaşmazlıklara ve bireysel haksızlıklara katlanmanın anlamı, tam tersine, siyasî sorumluluğu, toplumsal gelişme sorumluluğunu üstlenmek ve iman için ve halk yolunda,

hareket ve güç yolunda, halkın başarısını garantileme uğrunda en büyük görevi yerine getirmek demektir. Takva, bu anlamdadır. Yoksa bireyin, toplumsal hayatında insanî bir boyutunu geliştirmek için başka bir boyutunu öldürmesi demek değildir takva. Züht ise riyazet çekmek ve başka bir boyutu ve başka boyutları olumsuzlamak anlamındadır.

Eğer riyazetçi zahitlerle temasınız olursa, onların eksik oluşlarını tam olarak anlayabilirsiniz. Onların bir boyutta oldukça geliştiklerini; fakat insanî boyutlarda normal insan olmadıklarını pek çok şeyi anlamadıklarını ve genellikle öldürülmüş güdünün güç, yöneliş ve eğiliminin başka bir güdüye aktarılmış olduğunu anlayabilirsiniz. Örneğin İran'ın tanınmış siyasetçilerinden birinin kardeşi (Meşrutiyet devriminin başında birçok mertebede şehit olmuş ve Meşrutiyetin dibine dek hayatta kalmıştı), son derece zahit ve takvalı bir adamdı. Yani her türlü insanî ve gayri insanî davranıştan kaçınıyordu, bir tatsızlık olmasın diye. Yetmiş, seksen, doksan yıl yaşadı (bu gibi şeyler amma da yaşıyorlar!) ve bunca yıl boyunca dünyada sadece tek bir şeye önem veriyordu, o da yemek.

Meşhur bir söz vardır: "Eğlenirken kumandanlarla eğlenin; ama yemeğinizi zahitlerle yiyin." Bu söz, zahitleri ve riyazetçileri ne güzel tanımlamaktadır.

Sözünü ettiğim bu zahit kişiye sormuşlardı: "Siz ki doksan yıl yaşadınız, gençliğinizde cinsel güdüyle neler yaptınız?"

Sürekli olarak evradla, zikirle ya da dua okumakla meşgul olan ve Allah'ı zikretmekten geri kalmamak için kimseyle konuşmayan ve gece gündüz sadece sofra kurulduğu zaman önündeki dua kitabını ya da Kur'an'ı toplayan ve ancak dua ile yemek arasında bulabildiği küçük bir fırsatta kendisiyle konuşulabilen bu zahit kişi şöyle cevap verir:

"O günlerde genellikle, yağ daha boldu bugünkünün tersine ve daha sarıydı. Koyun yağı boldu. Her yemek tabağında yarım parmak kalınlığında yağ olurdu. Herkes eliyle yemek yerdi. Şimdiki gibi değildi. Şimdi yemeği elinle tatmak bile mümkün değil.

Elimi yemek tabağına, özellikle tavuklu fisincan yemeği sıcak, yumuşak ve yağlı olduğunda, çıplak parmaklarımı hafifçe ve yavaşça daldırırdım... Sonra... Bir hal değişimi olurdu... Bağışlayın... Suya ihtiyacım olurdu!"[74]

Makinizm: Makineleşme, insanın, sanayi toplumunda sınıf ve sömürü işlerinde aline olmasına neden olmaktadır. Böylesi bir sistemde zaman tam anlamıyla programlanmakta, insan çalışması teknik ve mekanik bir biçim kazanmakta, bireyin çalışması tek boyutlu olmaktadır. Her birey sadece küçük bir hareketle bir iş yapmakta -bir aracın tümünün üretimini gerçekleştirmekte- ve insan ömrü boyunca bu sınırlı ve anlamsız hareket dışında başka bir iş yapmamaktadır. Bunun en güzel örneği Charlie Chaplin'in *Asrî Zamanlar* filmidir.

Teknokrasi ve Bürokrasi: Teknokrasi ve bürokrasi, günümüz dünyasına egemen iki sistem olup hatta sosyalist ülkeler de -ki ilerleyip teknokrasi ve bürokrasi aşamasına girmişlerdir- bundan güvencede değildirler. Bu iki sistem insana bindirilmiş olan iki özel çalışma biçimidir. Bu idarî ya da teknik mekanizmada insan, bir vida, bir cıvata, bir conta vs. -iş makinesinin gerektirdiği her neyse- durumuna girmektedir, çeşitli boyutları ve seçme özgürlüğü bulunan bir insan durumuna değil. Ve ömrünün sonuna değin işin bütününü değil, özel bir işlemi gerçekleştirmektedir.

İşçi insan, makine ve bürokrasi düzeninde, gerçekleştirdiği edime karşı öz bilinç duygusu taşımamaktadır (aline olması, kendisini tanımaması ve ne yaptığını anlamaması işte burada anlaşılmaktadır).

Birey, banka ya da borsa kurumları gibi büyük bir kurumda ya da örneğin havacılık kurumunda çalışmaktadır; ama uçağın havaalanından kalkıp inişini sağlayan hareketler dizgesini -ki tek bir iş ya da işlemdir- yapmamakta, sadece bu esas işin bir parçasından sorumludur. Sadece şu vidaları sıkmakta ya da şu kâğıtları imza-

[74] Bu zahit kişi edepli bir üslupla(!), yediği yemeğin zevkinden ihtilam olduğunu ve gusletmesi gerektiğini söylüyor. (Fecr)

lamaktadır -Reis Bey'dir- ya da sadece Reis Bey'in durumunu, mizacını, ilgilerini ve huzurunu gözetmektedir -mer'us/memur beydir- veya sadece para saymaktadır veya bir bölümden gelip bir bölüme giden şeridin yanında bu bölümde durup bir cıvatayı somuna geçirip sıkmaktadır. Bunların hiçbiri iş değildir, bir işi -anlamı bulunan bir işi- oluşturan yüzlerce devinimden biridir. Otuz yıldır anlamsız ayrıntıya ilişkin bir devinimi yineleyen kişi, kendi davranışının bilincinde değildir. O, kendi yönetiminde, birbiriyle uyumlu olarak bir eyleme ya da bir mala dönüşen devinimler bütününden habersizdir. Anlamlı işi yapan, şirket ya da fabrika sistemidir; insan anlamsız devinimleri yineleyip durmaktadır. Dolayısıyla o, anlamsız soyut -kendisi açısından- bir devinimi ömrünün sonuna değin gerçekleştirip durmaktadır. Gerçek insan eylemde bulunan, iş yapan, buna karşı bilinçli olan, eyleminin sonuç ve hedefinden haberli olan ve bu hedef yolunda, bu sonucu kazanmak ve yaratmak yolunda eylemi şekillendiren, onu öncülerini planlayan, seçen, araçları ve çalışma biçimini yaratan bir varlıktır. Bu ise bunların hiçbirini yapmamaktadır.

Tohumu eken, hasat eden, harmanda taneyi samandan ayırıp değirmene götüren, un yapan ve sonra da ekmeğini yiyen çiftçininkinin tam tersidir durum. Çiftçi, yaptığı işin bilincindedir. Eylemini kendisi seçmiştir, eylemi ereksel nedeninin sonucudur; aline olmamıştır. Bürokrasi ya da teknokrasi sistemindeki birey ise etken olmayan ve bir parça ya da bir şube durumuna gelmiş olan insandır. İş sahibi değil, hizmetlidir. İş sahibi -gerçek anlamıyla- bireyi istihdam eden yani kullanan, sonra da çaptan düştüğü için emekliye ayıran, sakata çıkaran bir idare ya da fabrikadır.

Emekliye ayrılınca yıkılanları hiç görmediniz mi? Bu gibi kimseler, varlık felsefelerini yitirmiştirler. Kendi kendisinde değildir. Yerleştiği ve yapıştığı yerin (makam) dışında hiçbir şey değildir. O, orada resmî görevlilerin yönetimi bölümünün dördüncü dairesinin sayın başkanı olarak bulunmuştur. Görüldüğü gibi, koyunun kırkbayırı gibi çektikçe gelen şu upuzun cümlenin tümünde tek kelime insan adı yoktur. Sadece konum ya da

makam adı bulunmaktadır ve bu birey, bu cümleyi kendi adı olarak algılıyordu ve konum ya da makam yoluyla aline olmuştu. Yani kendi gerçek benliği ve gerçek kişiliği yerine onu algılıyordu (kendine yabancılaşma, kendisi olmayanın, kendisine hulul etmesi). Emekli olup eve geldiği ve artık resmîlik taşımadığı şu anda aslında adının bulunmadığını görmektedir. Şimdi zorla, kendisine, çevresindekilere ve hatta karısına, otuz kırk yıl önce adının, Hacı Hüseyin'in oğlu Hasan Bey olduğunu anımsatmalıdır. Kendisi bile böyle temiz bir kişiliğe yabancıdır.

Çalışan insan, çalışma sırasında çalışma şekline egemendi hep ve çalışma şeklini kendisi belirliyordu. Ama şimdi ona egemen olan çalışma şeklidir, iş makinesidir, iş aracıdır. O ise büyük bürokrasi binasında bir tuğla gibi ya da bu makine binasında bir cıvata gibi tutturulmuştur. *Asrî Zamanlar* filminde, işçinin saatinin kolundan çözülüp çarkın dişlileri arasına girdiğini, kendisinin de saatini çıkarmak için makinenin içine girdiğini ve büyük makinenin onu yuttuğunu, çarkın içinde ve türlü dişliler arasında tutsak ve ezilmiş olarak kaldığını, bağırmaya bile gücünün yetmediğini, çünkü bir halkanın, boynunu şiddetle sıktığını görüyoruz. Bu, günümüz insanının makine aracılığıyla, yani bürokrasi ve teknokrasiyi doğuran Makinizm[75] aracılığıyla alinasyonunun sembolik tezahürüdür.

[75] *Makinizmin Esaretindeki Makine* adıyla Tahran Üniversitesinde verdiğim konferansta söylemiştim. Benim makinizme getirdiğim eleştiriye, kimi "kıyasçı ve telaşeci aydınlar" benim makineye olan inancımın zayıflığına yormuşlar ve sonuç olarak örneğin yolculuk için jetin eşekten daha iyi olduğunu bana kanıtlamışlardır! Oysa makinizm makine değildir; scientism nasıl bilim değilse ve natüralizm nasıl doğa değilse makinizm de makine değildir. Makinizm, makineye ve insana yüklenen sınaî rekabet kapitalizmi sistemidir. Makinenin kurtuluşu için makinizmi yıkmak gerekmektedir. Görüyoruz ki hüküm, fetva, mahkûm etme ve eleştiride gösterilen uygunsuz, yüzeysel, aceleci ve özensiz yargılar, okumuşlar arasında da kimi zaman avam ve onun mütevelli ve gözeticileri arasında olduğu gibi seyretmektedir! Çoğunlukla bir yazıyı yüzlerce kez reddetmek, suçlamak, ona saldırmak ve sövmek yerine o yazı "bir kez daha" okunursa güçlük giderilmiş olur. Hatta kimi konularda "tek bir kere" okunsaydı bir güçlük ortaya çıkmazdı.

7 - Sınıfsal Düzen: Sınırlandırıcı her etken insanı aline eder. Sınıfsal düzen, insanı, sömüren ve sömürülene, efendi ve köleye dönüştürmektedir ki hiçbirisi de tam insan değildir bunların. Ya Ionesco'nun deyişiyle gergedandırlar ya da Kafka'nın değişiyle dönüşüm geçirmişlerdir. Sınıfsal düzende sınıfsal çelişki etkeni toplumdadır. Bu etken, tek bir insanı, bir özü, bu insanlık dışı kutuplara ayırmaktadır.

İnsan, sınıfsal düzende aline olmaktadır. Çünkü insan, sömürülmüş sınıfta yer aldığında kendini ve kendi olanaklarını sağlıklı insandan daha az duyumsamaktadır, sömüren sınıfta yer aldığındaysa konum ve sınıfının kendisine verdiği güçleri kendi özsel güçlerinden saymakta ve özelliklerini ve olanaklarını, bir insan bireyi olarak kendi gerçek olanaklarından daha çok duyumsamaktadır. Küçük ama derinlikli olan *Sömürenin Portresi Hakkında Bir Önsözle Birlikte Sömürülenin Portresi* kitabının yazarı Albert Memmi'nin deyişiyle sömürü, sadece sömürgeleştirilmiş dünya insanını başkalaştırmakla kalmamış, Avrupalı insanı da sömüren insanlık dışı bir çehreye dönüştürmüştür. Söylediğim gibi işte bu sınıfsal etken, insanı parçalamakta, mazlum, mahrum ve mahkûm bir varlık ya da katil, zalim, hâkim ve gâsıp bir varlık haline getirmektedir; insan Hâbil ve Kâbil'e dönüşmektedir. Kâbilci düzenin sürmesi, nüfuzu ve gücü, tekelci egemenlik ve mülkiyet, sonuçta da sınıfsal düzen, tek insanı (Âdemoğlunu) insanlık dışı dört tipe ayırmaktadır ki bu dört tipin her biri, hayvanî bir tipin özelliklerini kendi insanî gerçek, yaratılışsal ve uyumlu özelliği yerine algılamakta ve kendilerine hulul ettirmektedirler: Kurt, tilki, fare ve koyun gibi.

8- Aşk ve İman: Aşk da bir tür aline edicidir. İster insanî aşk olsun, ister ilâhî aşk olsun fark etmez. Vahdet-i vücuttaki sufiyâne şekline en büyük örnek Hallaç'tır. O şöyle diyordu: "Cübbemin içinde Allah'tan başkası yok." Bu, insanın aline oluşunun en güzel itirafıdır. Hallaç'ın bu duyguyu taşıdığının gerçekliğinde kuşku yok, ama Hallaç'taki bu duygu gerçek değildir. Avam ve avamın temsilcileri, bu ikisi arasındaki farkı -duyguda insanın sadık olu-

şunu ve insanda duygunun sadık oluşunu- ya anlamadılar ya da anladılar ama "anladık" demeyi uygun görmediler.

Hallaç'ın seçtiği ölümden, duygusunda sadık olduğu ve söylediğini gerçekten bulduğu anlaşılmaktadır. Fakat bulmuş olduğu şey bir hastalıktı; o durumda kendisini gerçekten hissetmiyordu ve Allah'ı kendi yerinde görüyordu.

Cüneyd-i Bağdâdi şöyle diyordu: "Benim boğazımdan ve dilimden, yıllardır sadece Allah konuşmaktadır." Tıpkı kendisinin taksi olduğunu sanan adam gibi o da kendisinin Allah olduğunu sanıyordu. Ya da şu dervişin hikâyesini duymuşsunuzdur: Veda etmek ve Mekke'ye gitmek üzere yola çıkmak için tarikat pirinin yanına gelip şöyle der derviş: "Mekke'ye gitmek istiyorum, Allah'a ısmarladık demeye geldim." Hazret, çubuğunu yere koyup şöyle der: "Uzak yola gitme, gel beni tavaf et." (Efendiye bakın, kendisini Kâbe yerine koyuyor). Kâbe Allah'ın evi demektir, fakir de Allah'ın hakiki ikâmet yeridir. Kâbe'den daha iyidir. Kâbe, sudan topraktan yapılmış, buysa candan yürekten...

İşte bu güzel mi güzel sözlerden bir özet!

Yanlış insan, işte bu!

Yerel aşklardan ise bir başkası delicesine sevilir ya da bir mürit olarak kendinden geçmişçesine birine bağlanılır, şuursuzlar ve cahiller bile keramet sahibi olarak görülür. Denir ki bizim efendi, sıradan konuları anlayan kimselerden daha büyüktür. Onlar, sadece biz sıradan kişilerin anlamadıkları konuları anlarlar. Böylesi kişiler, şeyhi karşısında sadece akletme ve ayırt etme gücünü yitirmekle kalmaz, dinini, hatta duygularını da olumsuzlar.

Derler ki takvasıyla, dünyevi işlere bulaşmamasıyla mutaassıp ve inançlı birkaç müridin gözünde tanınmış ve bilinmiş bir şeyh vardı. Şehrin hilekârları, bu şeyhin dünya işlerinden o kadar da habersiz olmadığını, kısacası buluğa ermemiş çocuklara karşı özel bir dünyevî ilgisi bulunduğunu keşfettiler!

Ortalığı karıştırıcı böyle bir buluşun sevinciyle hemen müritlerin yanına gittiler. Bu faciayı şeyhin bağlılarına iyice anlatmak için

büyük bir özen ve çaba gösteriyorlardı. Müritler, birden onların hayallerini suya düşürdüler: Bu kadarcık şey için bunca muamma nedir? Bizim yıllarca bildiklerimizin yanında bu bir şey bile değil.

Onlar büyük bir şaşkınlıkla sordular: "Sizin kutsal şeyhiniz için livata nasıl önemsiz sayılabilir?"

Müritler açıkladılar: "Hayır, siz bilmiyorsunuz. Biz onunla yakından temasımız olduğu için biliyoruz. Onun bu amelden kastı, Allah etmesin, nefsine kulluk değildir. Bu iş onun mizacına yerleşmiş."

Ne olursa olsun, seçme, bilinç, beğeni, kabul, değerlendirme, tat alma, şeyhin, sevgilinin ve maşukun güzelliklerini ve erdemlerini yüceltme ve övme, sınırı aştığında ve delilik ve çıldırma aşamasına geldiğinde aşk ve bağlılık, bireyi başka bir birey aracılığıyla aline eder.

Bu olgu, dört şekilde somutlaştırılabilir:

a- Sufiyane ya da ilahî alinasyon, tasavvufî vahdet-i vücutta ve Hulûliye fırkasında görüldüğü gibi. Bâyezid-i Bistâmî şöyle der: "Ben, kabuğundan sıyrılan yılan gibi Bâyezidlikten sıyrılıp hepten O oldum." Belki de Cüneyd'in şu sözü, böyle bir dönüşüme neden olan ortam ve koşulların anlaşılmasında okuyucunun zihnine yardımcı olacaktır:

"Ben ışığa baktım ve ışığa bakmayı otuz yıl sürdürdüm, sonunda ışık oldum."

Hallaç, sufiyane alinasyonun, yani etkeni ruhanî bir aşk olup cezbe, tapınma ve dinî sevgi sonucu ortaya çıkan halden kaynaklanan "mabut yoluyla aline olma"nın anlaşılmasında iyi bir örnektir. Elbette bununla cezbenin doruk noktasına ulaşarak, coşkulu bir ihlâsla Allah'a kullukta bulunmak ve Allah'ın celali ve gücü karşısında hayrete kapılmak -ki Ali'de daha da belirgindir- arasında fark olduğunu anlatmaya gerek yok. Çünkü bu durum -güçlü ve yoğun olmakla birlikte- insanın öz bilincinden ve Allah bilincinden kaynaklanmaktadır. Hayret, bir "mutlak hakirlik"in bir "mutlak azamet" karşısında bulunmasından kaynak-

lanan doğal bir durumdur. Bu mesafeyi, bu mutlak azameti ve bu mutlak hakirliği hakir ruh ve düşünce anlayamaz hiç kuşkusuz. Aline olmuş birinin ruh ve düşüncesi de böyledir; böyle bir kişide bu ikisi de felç olmuştur.

b- Kutsal veya ruhanî alinasyon: Kimi zaman kimi tiplerin yüzünde bir tür ruh hali ya da çekim hissedilmektedir ki belirli bir adı, belirli bir kavramı yoktur bu durumun; ama kalpleri mıknatıs gibi çekmektedir. Bu çekim, ne bilimsel, ne düşünsel, ne sanatsal, ne toplumsal, ne siyasal, ne de ailesel bir erdemdir; hiçbir şey değildir, ama yine de bir şeydir. Bence bir insanın yaratılışının ve dinî duygusunun derinliğinden su yüzüne çıkan bu çekim, daha çok dinî çevrelerde ve insanlar arasındaki dinî ilişkide belirgindir. Bu, yaygın söyleyişle ruhanîlik ya da kutsallık adı verilen şeydir ve dinlerde resmî ruhanîlik sınıfı kurumunu ortaya çıkaran ilişkinin ta kendisidir. Sadece İslam, bunun yerine hikmeti ya da bilgiyi ya da fıkhı veya zikri[76] yerleştirmiştir. Tüm bu terimler, anlam olarak benzer terimlerdir ve özel bir inanç bilinci, derin bir İslamî tanıyış kazanmak ve hidayet bilgisi elde etmek amacıyladır. Bu yüzden bugün de dinî merci, dinî lider ya da şer'î hâkim en iyi bilen olmalıdır. Oysa hiçbir dinde en iyi bilmek şart değildir. Din âlimi, din uzmanı, din öğretmeni ve din araştırmacısı başkadır; ruhanî liderlik başka.[77] Manevi bağlılık da

[76] Bu kelimeler, eski İslam kültür ve bilimlerimizde belirgin terimsel anlamlar kazanmışlarsa da (hikmet=felsefe, ilim=insanî, doğal ve dinî uzmanlık alanlarında özel bilgiler, fıkıh=hukuk, kanunlar, bilimsel ve yan hükümler, zikir=Kerbela faciasını veya bir derdi anmak...) bunlar temel anlamlar değildir. Hikmetten amaç, düşünceyi aydınlatan, insanî öz bilinç ve tanrısal bilinçtir. Fıkıh ise İslam'ı tanımak ve dini anlamaktır. Zikir, her şeyden daha derin olarak, yaratılışın ilahî cevherini ve ruhu anmak ve hatırlamak, maverâi zatın hazinesinin derinliklerine göz açmak, "Allah'ın ruhu"nun, "Allah'ın hususi öğretimleri"nin, "Allah'ın özel emaneti"nin taşıyıcısı olan ve bunu canlılarla birlikte bulunduğu doğada unutan insanın Allah'ın halifesi oluşunu anımsamaktadır!

[77] Birkaç kez çeşitli şekillerde değindiğim bu konuyu (ilk kez *İslam Şinâsî* kitabında -ders notlarında değil- ele almıştım) açıklarken ruhanî kelimeşinin Hıristiyanlığa ait bir terim olduğunu, bizde sonradan kullanılmaya başlandığını,

denilebilecek bu tür, dinlerde, Kur'an'ın deyişiyle rahiplere ve din âlimlerine kulluk biçiminde ortaya çıkmaktadır. Doğu tasavvufundaysa daha çok veliye kulluk biçiminde, mürşide, kutba ve delile tam bir itaat ve mutlak bir yöneliş olarak, somut bir şekilde görünüm kazanmaktadır.

İslam'da onun yerine "âlimin bulunduğunu, din önderleriyle halk arasındaki ilişkinin cismanî-ruhanî ilişkisi, karanlık-aydınlık ilişkisi ve fizik-metafizik ilişkisi olmayıp son derece basit ve mantıklı bir biçimde öğretmen-öğrenci ilişkisi olduğunu belirtmiştim. Fıkıhla ilgili amelî taklit, İslam'da halk ile din âlimleri toplumunun bilimsel gücü ve bilimsel uzman arasındaki ilişki "zorunlu" -yani toplumun doğal gereksinimi- olarak ortaya çıkmıştır, tıpkı tıp bilginleri topluluğu ya da makine mühendisleri veya toplum bilimleri hocaları gibi. Fakat öteki dinlerdeki ruhanînin gücü, "resmî" olarak -yani topluma egemen olan yasal bir hüküm ve resmî bir gelenek olarak- söz konusudur; İslam'da halkın seçimi söz konusuyken, ötekisindeyse halkın başı üzerinde duran bir "kanun sopası"dır. Bu konuyu "resmîler"den bir grup, her yerde, benim ruhanîliğe bütünüyle karşı olduğum biçiminde yorumlamıştır. Birkaç yönlü çıkar elde etmek için ortaya attıkları bu şayiayı işbirliği edip programlar düzenleyerek "tevatür" haline getirdiler. Kimileri içinse "tevatür" -burada ve bu şekilde bile- bir belgelilik ve haberde doğruluk kaynağıdır! Hangi bilinçli, uyanık, insaflı, dikkatli, yargılamada ihtiyatlı, araştırıcı ve bir kitabı kendisi okuyup kendisi değerlendirecek ve anlayacak kadar bağımsız insan bu saplantıya düşmez ki? (Çünkü kimilerini gördüm; bu tür suçlamalarla, uydurmalarla ve saptırmalarla zihni bulanmış bir durumda gidip söz konusu kitabı açmış, oturup incelemiştir. Şaşırtıcıdır ki gözleri gene bu uydurma, saptırma ve yalan yargıları kitapta okumuştur! Ya da daha önce nasıl anlatıldıysa kitabı okuyunca yine öyle anlamıştır). Oysa ben, ruhanî toplumuna değil, ruhanî kelimesine karşıyım. Karşı olmamın nedeniyse, gerçek İslam âlimlerinin şanını ruhanîlik sıfatı verilmesinden daha yüce görmemdir. İlim havzasını, âlimleri, araştırmacıları, İslam müçtehitlerini savunmak amacıyla bu konuları ortaya attım. Yoksa ilim havzasının asaletini, kişiliğini ve büyük değerlerini içte ve dışta her zaman övmekte olan ben, bu konunun gündemde olduğu sıralarda dini ilim toplumumuzun batının kültürel sömürü saldırısı karşısında bağımsızlığını koruyan, kuşatılmayan ve hâlâ ruh, düşünce ve hareket yaratıcı gücü bulunan tek sistem olduğunu söylemiştim. Onun dokunulmazlığının bekçiliğini yapmak sadece din adamlarının değil, Doğu'da, Batı kültürünün sürekli saldırıları karşısında durmaya çalışan bütün aydınların görevi olduğunu, bu durum karşısındaki her kalem ya da her dilin veya her cephe almanın, doğrudan doğruya sömürünün uşaklığını yapmak anlamına geleceğini belirtmiştim. Ayrıca, "talebe"nin fikir proleteri olduğunu ve günümüz dünyasında varlığını sürdüremeyeceğini, öğrenci olan ayda otuz ila kırk tümen geliri

c- Kahraman övücülükten doğan alinasyon: Millî ve siyasî kahramanlara delicesine tapınmaktan, öndere faşistçe tapıcılıktan, hatta spor şampiyonlarına, pehlivanlara ve sinema yıldızlarına tapınmaktan kaynaklanan alinasyondur bu.

d- Âşıkane alinasyon: Aşk edebiyatında, mitolojide, hikâyelerde,

bulunan ve gelecekten yoksun bir hiç olduğunu(!) ama aynı zamanda çevrenin baskısına karşı onca direniş gösteren, aşk ve iman taşıyan bir gence, bu derece yaşamaya ihtiyaç duyarak yaşayan bir öğeye kimsenin bir şey yapamayacağını dile getirmiştim. Fakat ne olursa olsun, görevleri şayia çıkarmak olanlar, durum ve koşulların gerektiğine göre ve sipariş edilenler doğrultusunda işlerini görmektedirler; sözün gerçeğinin ve davranışın gerçekliğinin gerektirdiğine göre değil. Bu yüzden, kimse Filistin'den, Batı ve Siyonizm karşısında dışarıdaki Müslümanlarla birlik olmanın zorunluluğundan söz etmeye cesaret bulamasın diye, ansızın her yerde, Sünnîliğe ve velayet sahibi olmayışa (velayetten amaçları İsrail soyunun on iki oluşunun kanıtlanmasıdır!) saldırmaktadırlar. Dolayısıyla böyle bir suçlama şu anda gereklidir. Suçlanan kişi, bütün eserlerinde, düşüncelerinde ve hayatın Peygamber soyunun aşığı da olsa bütün insanlık tarihini Şia bakışıyla da görse ve Alevi Şiîliğe herkesten daha çok dayansa da bir şey değişmez!

Veya ruhanî ve aydın hep birbirinden ayrı iki alanda bulunmalı ve aralarında kötümserliğin kara bulutları dolaşmalıdır... Öyleyse aydınlar arasında itibarı bulunan falan kişi ya da kurum, ruhanîliğe karşı olmakla suçlanmalıdır; "özel kişiler"den bir grup da onlara karşı suçlama üretmekle uğraşmalıdır. Sonra da acemice savunmalar gelir ardından, iki toplumsal yüzde görünüm kazanan tek iman, tek ruh ve tek amaç, birbirine düşman iki kutup şeklinde gösterilmelidir. Suçlanan kurum ve böyle bir kargaşaya kurban giden bir birey, ilim havzasına, aydın ve değerli âlimlere en ciddi inançları taşısa ve bu inancını defalarca gösterse de bir şey değişmez! Konunun onunla bununla ilgisi yoktur.

Tüm bu girişler ve ortam hazırlamalarla birlikte, kuşkusuz bugün, bizim ilim havzamız, bu mikropların tarlası olmayacak kadar uyanıktır. Bizim gerçek ve büyük âlimlerimiz, bu kirli ellerin onların yüksek dokunulmazlık binalarına ulaşmayacakları kadar bağımsızdırlar. Ayrıca bizim bugünkü aydınlarımız ve okumuşlarımız da bu maceraların anlamını bilecek ve her sesin hangi gırtlaktan çıktığını anlayacak kadar bilinçlidirler. Sonuç olarak halk da artık mal değildir. Her aileye, kitap, risale, kaset girmiştir. Kitap bir kapıdan girdiğinde yalan, pencereden çıkmakta ve yuvasına dönmektedir. Bugün kitap, her evin kapısını çalmakta sürekli aldatmacanın yemi olmuş en ufak, en karanlık zaviyeleri fethetmektedir. Kitap, kendisine yalan yakıştırılmayacak tek konuşmacıdır; yalancılar her ne kadar sayıca fazla, çok güçlü ve oldukça korkmaz da olsalar!

şiirde ve sanatta, âşığın maşukunu bulduğu ya da kendisinin hangisi olduğunu bilmez olduğu çokça yinelenmiştir. Aline anlamına gelen Mecnun şöyle demektedir:

"Ey kan alıcı, eğer kanımı alırsan
Korkarım neşteri Leyla'nın damarına vurmandan."

9- Bilgi hastalığı, kitap hastalığı: Başka bir tür alinasyon da aydın ve okumuşun bilgi hastalığı ve kitap hastalığı yoluyla alinasyonu -ki biz de şu anda buna yakalanmış durumdayız- olup son derece korkunç ama yüz ağartıcı bir alinasyondur. Çünkü ne halk anlamaktadır, ne de aline olan taraf. Kitap hastalığında insan, bir kitap kurdu olup çıkmakta ve dünyası hep kütüphanedir. Kitap ciltleri arasında öylesine kendinden geçmektedir ki dünyanın ve hayatın tüm gerçekliklerini yazma ya da basma kitaplarda görmektedir. Aklî bir konu ortaya atsan ya da duygusal bir gerçeklikten söz etsen şöyle der: "Ben, bunu hiçbir kitapta görmedim." Şu anlamda ki görmediği için onun dünyada bulunmadığını ve kimsenin de ondan söz etmeye hakkı olmadığını sanmaktadır. Kitap için, insana ve kendisine vermediği değeri vermektedir. Daha doğru söyleyişle, aslında kendisi yoktur; kitaplar ondadır, kitaplar onda düşünmekte, konuşmakta, duygularını dile getirmekte, onaylamakta ya da olumsuzlamaktadır. O, insan görünümlü bir kütüphanedir. Kitap hastalığıyla bilgi hastalığı, bir tür zihinsel hastalık yaratmakta ve duyumsanabilme gerçekliklerinden uzak sözel, mantıksal, zihinsel kavramlarda boğulma durumunu ortaya çıkarmaktadır. Toplumlardan, uygarlıklardan ve kültürlerden birçoğunun yok oluşu, âlimlerin ve bilginlerin bilimin, bilimsel zihinselliklerin ve sözel ya da zihinsel konuların kendileri aracılığıyla aline olmalarından doğada, hayatta ve toplumda aramaları gereken bilgiyi kitaplarda aramalarından kaynaklanmaktadır.

İnsanların hayatı, toplumun ve zamanın kaderi kulaklarının dibindeydi ama anlamıyordu, duymuyordu, görmüyordu. Bunun yerine, en büyük hassasiyetler, onu boğup tutsak eden hassaslıklardı. Bunlar, hissedilebilen ve dokunulabilen gerçeklikleri

doğrudan doğruya görmemekte, anlamamakta; hatta duymamakta ve onların tanımını kitaplarda aramaktadırlar. Kitapların sustuğu yerde onlar da sağırlaşmaktadırlar. Bu, felsefe, tasavvuf, hatta scientism, bilim, sanat, "sanat için sanat oyunu" vb. biçiminde ortaya çıkan kitap hastalığıdır. Sanat için sanat, yazarlık için yazarlık, aline olmaktır. Çünkü yazar ve şair muhatap ve muhataplar tanımaz, yazarlık için yazıp durur. Onun için esas olan edimin kendisidir. Öyleyse kelime yoluyla, yazmak yoluyla, şiir söylemek yoluyla, oyun yoluyla, sanat yoluyla, inceleme yoluyla, hükümler çıkarma yoluyla, tarihsel araştırmalar yoluyla, felsefî kavramlar yoluyla, irfanî duygular yoluyla vs. aline olduğu gerçekleri dışsal gerçeklikten değil, sadece zihinselliğinden çıkardığı anlaşılmaktadır. Felsefe, soyut zihinsellik yoluyla insanın aline olmasıdır. Tasavvuf, soyut duygular yoluyla insanın aline olmasıdır. Son yüzyıllara ait edebî, fikrî, felsefî ve dinî eserlerimiz arasında toplumsal gerçekliklere, hayata ve insanların yazgılarına olan yabancılığın, bu düşünce hazinelerinin ve bu latif duygu aynalarının hiçbirinde toplumun çehresinden en küçük bir çizgi bile bulunmayacak ölçüde olduğunu görüyoruz.

10- Para: Para, insanların aline olmalarının en büyük etkenidir - para ve zühdü ilk kez söz konusu eden ahlâkçı sosyalistlerden aktarıyorum-. Züht -maddî hayattan yüz çevirişin sembolü- insanı nasıl aline ederse, para da - maddî ve bu dünyasal olan bu hayata yönelmenin sembolü- insanı aline eder.

Paralı insan, paraya bağlı olan -kendinden kaynaklı değil- değer ve olanakları kendisine bağlamaktadır. Toplum da böyle bir duygu taşımakta ve paranın değerlerini ona bağlamaktadır. Hem kendisi hem aile ve hem de toplum, onun saygınlığına ve kişiliğine inanmaktadır. Oysa saygınlık ve kişilik, onun parasının malıdır, kendisinin değil. Düne değin her şeyden yoksun olan, evinize geldiğinde eşikte oturarak yiyip gitmesi için az bir yemek verdiğiniz kişiyi bugün başköşede oturtuyorsunuz, o gelince ateşte sıçrayan üzerlik tohumu gibi yerinizden sıçrıyorsunuz. Çünkü kazanç elde etmeye başlayıp ya da kaçakçılık yapıp mal

mülk elde edince ve para biriktirince para ona saygınlık ve kişilik bağışlamıştır.

Bölgenin saygınlarının, büyüklerinin, makam sahiplerinin, mutemetlerinin bir listesini yapın, bunca lakapların onların insan oluşlarıyla ya da paralı oluşlarıyla ilgili olduğunu göreceksiniz. Meclislerde kişilere gösterilen saygının hangisinin kendisiyle, hangisinin parasıyla ilgili olduğuna bir bakınız.

Paranın toplumda birtakım güçleri vardır. Parayı taşıyan dışsal bir güç, o güçleri kendisinden sanmakta ve kendisini para olarak algılamaktadır. Öyle ki kendisini gelir listesi karşısında, gelir çizelgesi karşısında, aynanın karşısında oluşundan daha iyi görmekte ve duymaktadır. Kendisini orada, buradakinden daha çabuk bulmaktadır. Bir faiz yiyiciyi göz önüne getirin; bütün insanî, dinî, ahlâkî ve hatta akrabalık duyguları, özellikler, onun için para sesi vermektedir ve altın rengi taşımaktadır. "Şeytanın çarptığı"[78] tabiri, Kur'an'ın çarpıcı tabiridir. Para düşkünü insanın alinasyonu ya da ona para şeytanının ya da cininin girmesi -ki bu, ahlâkçı sosyalistlerin söyleyişidir-, faiz yiyici hakkındaki bu ayetin çevirisidir sanki.

11- Medeniyet: Medeniyet, hem şehirlilik anlamında hem de medeniyet olarak adlandırdığımız anlamda insan için güçlü ve üstün bir aline edicidir. Toplumsal sistem ve şehirlilik ilerlediği ölçüde, insan bireyinin olanak ve yeteneklerini -Allah'ın, tabiatta insana bağışladığı olanak ve yetenekleri- üzerine almaktadır. Bundan önce, çocuğumu eğitmeyi, ailemi ve kişiliğimi korumayı kendim üstlenmem gerekiyordu. Fakat şimdi tüm bunları toplum üstlenmiştir ve bu yeteneklere beni gereksinimsiz kılmıştır. Artık, imkânlarımı kendimde hissedemez olmuş ve bu yeteneklerden yoksun kalmışımdır.

Köy sisteminde birey, tehlike karşısında kendisine yönelmektedir ve kendisini sorumlu, savunmacı olarak duymakta ve anlamaktadır. Oysa şehir sistemlerinde birey kendisini savunmaya kal-

[78] 2/Bakara Suresi 275 (Çev.)

kışmaz hiç. Çünkü savunmayı ve bütün öteki işleri topluma bırakmıştır. Bir öğretmense öğrencisini okulun müdürüne şikâyet etmektedir. Öteki çeşitli yetilerin durumu da böyledir.

12- Hedef: Direksiyonun başına oturup sürücülük yapan biri olarak ben, kendimi duymam, sadece ve sadece tehlikeyi, kazayı, yol işaretlerini, freni, dişlileri, gazı ve direksiyonu anlarım, işime ve hedefime boğulup giderim, kendimden geçerim. Ya da bir konuşmacı olarak konuşma yaptığım şu anda kelimeleri tek tek seçerim, birbirine eklerim. Hedefim, konferansımın size özel bir anlamı ulaştırmasıdır. Fakat ortaya koyduğum edimlerimin hiçbirine karşı herhangi bir duygu taşımıyorum, öz bilincim yoktur. Kendimi hedefte yok etmişimdir ve şu anda hedefi kendim sanmaktayımdır. Gerçek varlığım, şu anda bu kelimelerin üreticisidir; ama şimdi kendi varlığım olarak algıladığım şey, sadece görüşüm, inancım ve konuşmadaki hedefimdir; şu anda ben yok olmuşumdur. Heidegger'in söyleyişiyle, "Her işin, her zihinsel edimin, her bilimsel düşüncenin ya da her sanatsal ve edebi yaratının veya her maddî ve teknolojik üretimin veya her toplumsal ve siyasal eylemin ardında insan kurban edilmiştir." Yani uygarlık, insanların öz bilinçlerinin değerli ve son derece yoğun anlarının feda edilmesi pahasına gerçekleşmiştir. Çünkü uygarlık, insanların çalışmalarından, manevi ve maddî üretimlerinden oluşan bir dizgedir. İnsanlar ise bu ürünleri, bu maddî ve manevi nesneleri yaratırken öz bilinç taşımamaktadırlar. Bir kişi bir işe girdiğinde artık kendisi değildir, çalışma ve hedeftir.

Sartre, bu konuda, susayan ve bardağı almak isteyen güzel bir kızı örnek vermektedir. Yumuşak ve uyumlu hareketlerle elini uzatır, bardağı alır, parmakları arasında sıkar, su doldurur, ağzına yaklaştırıp içer. Fakat susuzluk ve su gereksinimi dışında, bu edimlerin hiçbirinin bilincinde değildir. Oysa bu devinimlerin her biri, ona susamış olan ve onun güzellik ve çirkinliklerini düşünen bir şair ya da fotoğrafçı için incelenmeye değerdir. Fotoğrafçı tüm bunları duymaktadır; ama kızcağız duymamaktadır. O devinimleri ve güzellikleri gerçekten gerçekleştiren olmakla bir-

likte bu "gerçek kendi"ne karşı öz bilinçten yoksun olup sadece ve sadece susuzluğu ve su içmeyi duymaktadır.

13- Toplum: Bence bundan 26 yüzyıl önceki Çin'in dinî filozofu olan Lao-Tzu, medeniyet içindeki insanın bilgi ve toplum yoluyla alinasyonundan herkesten çok söz etmiştir.

Sosyal Yardım Yüksek Okulunda ele aldığım bir konuda insanın dört zindan içerisinde bulunduğunu söylemiştim: Birinci zindan tabiattır ve insanlar, ilkel ve uygarlıktan uzak oldukları ölçüde ilk zindan olan doğa zindanına düşmekte ve yağışın belalarına, iyiliklerine ve bereketlerine, kuraklığa ve iklim koşullarına tutsak olmaktadırlar.

İnsanın, yani seçerken, üretirken ve düşünürken özgür olanın özgürlüğünü kısıtlayan her etken, insanı olumsuzlayıcıdır. İnsanı aline eden, yani yetenek ve olanakları insanın elinde olan doğa etkenleridir. İkincisi tarihtir. Ben İslam, Şiîlik ve İran tarihinin sonunda yer almasaydım, örneğin Safevîlerden sonraki dönemden sonra gelmeseydim ya da Rönesans tarihinin, Büyük Fransa Devrimi'nin, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının bitiminden sonra doğmamış olsaydım, başka bir insan olurdum. Bu ikilik, iki tarihin bulunmuş olmasından ve bunların benden iki tür insan oluşturmuş olmasından dolayıdır. Birçok milletlerin dinlerini tarih seçmiştir. Kendi dinlerini kendileri seçenler oldukça azdır. Hiçbirimiz, kendi dilimizi seçmemişizdir, geçmiş değişimlerin ve olayların tarihidir Fars dilini bizim dilimiz olarak yükleyen. Bunlar, dışarıdan yüklemedir; doğan bir insanın yolu üzerinde egemen bulunan önceden oluşmuş etkenlerin, engellerin ve zorunlulukların (les contraints) yüklemesidir. Dolayısıyla tarih bizim yerimize oturmuştur ve tarihsel kişiliğimiz ve tarihsel varlığımız olan şeyi gerçek varlığımız ve gerçek kişiliğimiz yerine algılamaktayız. Bu tarihsel alinasyondur. Ya da feodalite sisteminden şehre gelen ve işçi olan bir köylü başka bir şekle girmektedir; burjuvazi, kapitalizm, sosyalizm ve örneğin toprağa bağlı kölelik sisteminde toplumsal sisteminin gerektirdiği şekle girmektedir.

Böylece toplumun yarattığı ve bana aktardığı niteliklerin, özelliklerin, değerlerin ve olanakların tümünü özsel özelliklerim ve kendi insanî bireyim olarak algılamakta ve kendime bağlamaktayım. İşte böylece toplumun değişimi, yani tarih, cin olmuştur, ben de onun mecnunu olmuşumdur. Ben kendi tarihsel kişiliğimi kendi insanî kişiliğim olarak bulmuşumdur.

Dördüncü zindan, "ben" zindanı, kişinin kendi zindanıdır. Yine Heidegger'in burada bir sözü vardır. Der ki her kişinin iki "ben"i, iki varlığı bulunmaktadır: Biri şu anda hissettiğimiz mecazî varlıktır. Öteki, bu görünen varlığın altında gömülü ve bilinmez kalan gerçek varlık (existence authentique)tır. Bu varlık, zevklere sahip, arınmış, yıkanmış, bağımsız, tam ve çok boyutlu varlıktır. Onu Allah yaratmış, tabiat beslemiştir ve şimdi yalancı, dayatılmış ve yabancı kişiliğin kabuğu altında gizlenmiş, gömülmüş ve kurban edilmiştir.

Dolayısıyla tarihsel, coğrafî ve iklimsel özümüz olan mecazî özümüz yoluyla bu çeşitli sistemler ve olgularla aline olmuş özümüz, eksilmiş, bozulmuş, sapmış ve çarpılmıştır. Bu mecazî öz, dördüncü zindanımız olup bizim insan oluşumuzun gerçek beni onun içinde tutsaktır.

Öyleyse toplum, iklim, coğrafya ve tarih, insanı aline etmektedir. İnsan olmak, iklimsel, tarihsel ve coğrafî beşer oluşun zindanındadır hep.

14- Materyalizm: İnsanın dünyayı, insanı ve hayatı algılayışı, inancı ve bakış biçimi, insanı aline edebilir.

Materyalizm de insanı aline etmektedir. Dünyayı bilinçsiz maddî bir leş olarak kabul ettiğinden kaçınılmaz olarak da insanı bilinçsiz maddî dünya cinsinden bir maddî nesne olarak tasavvur etmektedir. Oysa gerçek insan, öz bilinçli, iradeli, özgür ve maddî dünyadan gizil olarak bağımsız bir varlıktır. Maddî dünyaca doğrulmuş olmayıp aynı zamanda maddî dünyayı doğuran, değiştiren ve ona egemen olandır. Bu yüzden materyalizm, kendiliğinden insanı aline etmekte, onu maddî bir nesne olarak

tanıtmakta -oysa insan, fizik ötesi bir nesnedir- ve onun fizik ötesi gerçek değerlerini ve insanî olanaklarını olumsuzlamaktadır. Dolayısıyla materyalizm bir tür maddî zühttür ya da maddî yolla insan özünün öldürülmesidir. İrfanî züht nefsin maddî boyutlarını öldürürken, bu, aşkın boyutlarını öldürmektedir. Nefse yemin eden sadece Kur'an'dır.

15- İdealizm de dinî ve din dışı çeşitli şekilleriyle insanı aline etmektedir. Çünkü insan, fizik ötesi arzular ve özsel değerler, boyutlar ve yetenekler taşırken aynı zamanda onun gerçek yapısı topraktandır. Varlığının bir ucu varlık ötesindeyken, bir ucu da toprağın, balçığın, maddî olgunun, hayvanî güdülerin ve tadın, çilenin, eğilimin ve kaçışın kaynaklandığı hayat gerçekliklerinin derinliğindedir. Ama felsefî ve ahlâkî idealizm, tasavvuf, din ve felsefe olarak, nihilizmin ya da Heidegger ve Jaspers'in (Sartre'ın değil) egzistansiyalizminin boyutlarından biri olarak, herhangi bir biçimde gerçek insanı ya da insan gerçekliğini olumsuzlamakta, insanı sadece gerçek ötesinde, fizik ötesinde söz konusu etmekte ve yarının insanı, tam insan olarak insanın kendisine telkin etmektedir.

İdealizm, insanı ikinci yarısında aline etmekteyken, materyalizm de birinci yarısında aline etmektedir. Marks'ın deyişiyle felsefî materyalizm, fizik dünyayı insandan ve idealizmden, insanı da fizik dünyasından soyutlamaktadır. Dolayısıyla her ikisi de felsefedir, hiçbiri gerçek değildir.

Yeni felsefî, toplumsal ve ideolojik öğretilerin her biri, bir şekilde, kendilerine göre bir şiddet ve zaaf derecesinde insanı aline etmekte ve ayrıca aslında aline olmuş insanı gerçek insan ya da insan gerçeği olarak algılamaktadır. Şu anlamda ki her toplumsal, ahlâkî ve itikadî öğreti, ne olursa olsun, insanla ilgili özel bir tanıma temeline dayandığı ve insanın türsel varlığını kendince bir biçimde yorumladığı için, doğal olarak, felsefî, siyasî ya da ahlâkî öğreti olarak taşıdığı her türlü düşünsel, eylemsel ve toplumsal yön belirlemeler, bu yorumlamadan kaynaklanmaktadır. Çünkü ne olursa olsun, her ideoloji ya da her felsefe veya her ahlâk ya da her toplumsal iktisadî sistem ve hatta her sanat ve edebiyat hareketi insana yöneliktir, konusu insandır ve kendine özgü

çözüm yolları, çağrılar, eleştiriler, amaç gütmeler, geleceğe bakış barındırmakta ve en sonunda da gereksinimlere cevap vermeyi, uygunsuzlukları gidermeyi kendi içinde taşımaktadır. Tüm bu konular her öğreti ya da harekette gerçek insanın gerçekliğine getirdiği yorum ve onu algılayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Felsefî toplumsal ve ahlâkî öğretilerin ve hatta bugün yaygın olan çeşitli bilimsel kuram ve felsefelerin, çoğunlukla, aline olmuş insanı, gerçek ve yaratılışsal insanın yüzünde tanıdıklarını ve kendi düşünsel yapılarını insanın mecazî varlığı ve gerçek dışı ve doğa dışı gerçekliği üzerine kurduklarını söylerken şurası aydınlanmaktadır: Bu öğreti ve felsefeler, insanı aline eden etkenlerden sayılırlarken, aynı zamanda insanın aline oluşundan kaynaklanan bu öğretiler, nasıl olup da insanı aline edişte en fazla rolü üstlenmektedirler? Sosyalizm ve individüalizm bu türden olup Durkheim'e özgü söyleyişle şöyle denilmektedir: Eski toplumlarda birey (individu) yoktu; her toplum tek, ayrılmaz ve asil bir kişilik olup kendi elemanlarını bir gövdenin omurgası gibi kendisine çekmişti (sosyalizm), toplu ruh ve toplu vicdan (conscience collective) herkese egemendi ve her birinin vücudunda toplu ruh ve vicdan (kabile, kavim, millet, sülale ve hatta bir şehir, köy toplumu, bir aşiret ve aile) hayat ve hareket taşımakta, toplumun uzvu olan her gövdenin gerçek varlık ve kişiliğini oluşturmaktaydı; bireysel ve ondan bağımsız bir kişilik yoktu.

Bu, Durkheim'in sosyalizmidir; yani tek toplu varlığın esas oluşu ve toplumdaki bireysel varlığın olumsuzlanışı.

Bu ruh da insanı aline edici bir etkendir.

Bu konu çok derindir. Başlangıçta pek anlaşılamaz ve hatta hayal bile edilemezse de biraz dikkat gösterildiğinde insanın böyle bir sistemde nasıl aline olduğu anlaşılıp aydınlanır.

İnsan üç tür varlık taşımaktadır:

Birincisi: Tümel insan (tümel anlamıyla insan); mantıksal ve felsefî anlamıyla tümel, tek ve ortak bir varlık olup tüm birey ve tikelleri eşit olarak ona sahiptirler. Aynı zamanda da bütün birey ve tikellerin dışında bir kavramdır tümel. Örneğin ağaç, bir tümel

olup dut ağacı, ceviz ağacı, elma ağacı ya da gül (ki tümelin tikelidirler), hepsi eşit olarak ağaçtırlar ve aynı zamanda da mevcut ağaçlar milyarlarca kez artsalar ya da hepsi ansızın yok olup da sadece biri kalsa, hatta kalan teki de ortadan kalksa yine de ağacın tümelliği yani tümel ağaç hiçbir etki almaz. Bu durumda tikeli bulunmayan bir tümel olacaktır. Tıpkı deve gibi tümel bir hayvan olup tikeli bulunmayan bir gulyabani gibi. Ya da sadece bir tümel olan ve sadece bir tikeli bulunan güneş gibi. Bu durumda insan, bütün bireylerinin, yani geçmişte, günümüzde ve gelecekteki tüm insanların üstünde, gerçek anlamıyla tümeldir.

Tümel varlığın, gerçek bir varlık olmayıp aklî ve zihinsel bir kavram olduğunu, yani felsefe etkisindeki insan zihninin, mantıksal ve tümelci aklının tikellerinden ürettiği bir şey olduğunu söylemek istiyorum. Eğer bu akıl olmasaydı insan da olmazdı, sadece insanlar olurdu.

İkincisi: İnsan toplumu bir toplam anlamında, bir toplu varlık ya da insan toplumunun varlığı anlamında insan; millî, sosyal, türsel toplum gibi, ne olursa olsun "biz"im varlığımız.

Kuşkusuz, toplum gerçek bir varlıktır, belki de bireyin varlığından daha da gerçek. Kimilerinin, bireyselliği, bireyin esas oluşunu, toplumun itibar ve asaletini -ki bugün özel bir kuramdır- savunduğumu sanmamaları için bunu söylüyorum. Çünkü ben şahsen bu düşünce kutbuna şiddetle karşıyım. Hem kuramlarına -hümanist ve bilimsel bir kuram olarak- ve hem de daha çok kendilerine -bir güç, bir kutup ve özellikle toplumsal bir yöneliş ve rol, yani toplum karşıtı bir hareket olarak- karşıyım. Ruhbilim, genetik, demokrasi, özgürlük vb. bilimsel konulara girmekle birlikte bu bilimsel ya da bilimimsi perdeler ardında onların cahiliye kıyafetlerini tanıyorum. Çünkü toplumun asaletini ve egemenliğini kabul etmeyen bu kimseler, doğrudan doğruya kendilerini, kişiye kulluğun, bireye kulluğun ve hatta benliğe kulluğun kucağına atmakta ya da individüalizm hastalığının büyümesine ortam hazırlamaktadırlar.

Fakat burada ele aldığım şey, toplumbilimsel, ruhbilimsel, siyasî ve hukukî anlamda toplumun ya da bireyin asaleti konusu değildir, tersine insanın varlığı ve gerçek kimliği konusudur.

Toplumun, bireye dayalı bir kişiliği bulunduğuna ve gerçeklik taşıdığına inanmaktayım. Heidegger'in dakik söyleyişiyle insan adıyla anladığımız existence authentique, bireyler de somut olarak gerçekleşir, bu bireylerin[79] bir araya gelişinden oluşan toplu kişilikte değil. Çünkü kendisini oluşturan insan bireyleri dizgesinden bağımsız ve onlara mutlak olarak egemendir ve onların insanî varlıklarını ortadan kaldırmaktadır.

İnsan toplumu, nesnel bir varlıktır, dışsal bir gerçekliktir; kendi başınadır ve bireylerden bağımsızdır. Bununla birlikte, insanlardan oluşan adsal bir varlıktır. Yani ne zihinsel bir varlıktır -tümel insan gibi- ve ne de hakiki bir varlıktır -insanlar gibi-.

Örneğin, kültür bakanlığı kendi başına, bağımsız ve kalıcı bir nesnel varlıktır. Onun tüm organları değişken, ölümlü ve gelip gidicidir, ama bizzat olmasının yanı sıra adsal varlıktır. Nasıl olup da hem bizzat, hem de adsal olmaktadır? Aslında onun var oluşsal cinsi, kültürlerinin -ki bu toplumu oluşturmaktadır- varoluşsal cinsiyle bir değildir.

Üçüncüsü: İnsanın gerçek hakikati -adı insan olan o varlığın gerçek hakikati- insanlarda bulunmaktadır, var olmayan tümel insanda ve var olan ama insan olmayan toplumda değil. Dolayısıyla "ben" -ortak insan hakikati anlamında, ama tümel değil gerçek hakikat- Durkheim sosyalizminde, sosyolojizmde (toplumbilimin esas oluşu) ve de felsefî hümanizmde olumsuzlanmaktadır. İnsanlar arasındaki ilişkiden doğmuş olan "toplu ruh"u tüm insanların ruhlarının yerine oturtursak (kolektivizm, sosyolojizm

[79] "Birey" değil, "bireyler" diye kaydetmem, toplumun asaleti karşısında bireyin asaletinden -meşhur anlamıyla- söz etmediğini göstermek, yani "bireyin toplamı" ya da "bütün bireyler" veya "tek tek insanlar" veya tüm insanlar anlamında insan olduğunu belirtmek amacıyladır. "Birey", "toplum" ve "hepsi" arasında fark vardır. Ben "hepsi"nden söz ediyorum, insanların hepsinden: Halktan.

ve sosyalizm) insan, insanî özünü, kendi gerçek özünü ve varoluşsal kimliğini yitirir ve toplumun mutlak varlığı, toplu ruhun ortak konum ve bağıntısal varlığı -yani toplumu- kendisi yerine algılar. Bu ise, insanın başkası aracılığıyla aline oluşunun en güçlü biçimidir. Belki de günümüz insanının -toplu hayat toplumsal bağıntı ve toplumun adsal varlığı daha bir ağırlaşıp karmaşıklaştığı, güçlüleştiği ve baskınlaştığı ölçüde- varoluşsal yitikliğe düşmesi bundandır.

Hümanizm felsefesi -çeşitli anlam ve öğretileriyle- felsefe olduğu ve her felsefe de insanı aline ettiği için (çünkü felsefe, tümellerden ve soyut şeylerden söz etmekte, gerçeklikleri zihinsel biçimlere, mantıksal ve aklî bağıntılara dökmekte, olguyu doğrudan duymamakta, gerçeklikle karşı karşıya bir bağıntı içinde bulunmamakta ve onunla ilgili gözle görülür ve doğrudan bir bilgi taşımamaktadır) ve ayrıca zihinsel varlık olan ve yeryüzünde değil, filozofun aklı ve soyut tasavvurunda bulunan tümel insan varlığından söz ettiği için [insanı aline etmektedir]. Soluk alan, eti ve derisi bulunan, yaşamakta olan, gereksinimleri ve zaafları kendisinde güç ve erdemleri ölçüsünde bulunan ve onun gerçek hakikatinden sayılan bir hakikattir insan. Mantıksal, aklî ve tümel tanımlarıyla -felsefenin söz ettiği ve filozofun aklında anlam kazandığı biçimiyle- aşk, evlilik ve aile ile bir âşığın kalbinde duyduğu ve onu heyecana, kararsızlığa ve coşkuya sürükleyen şey arasında ya da on odalı bir evde veya iki odalı bir dairede yaşayan ve hatta adamın idari rütbesinin ya da kadının yemek yapışının etkili olduğu bir kadınla bir erkeğin durumu arasında fark vardır. İnsan, hayat ya da mutlulukla ilgili mantıksal ve felsefî tanımlara göre insanlardan söz eden, yaşayan ve mutluluğu yorumlayan filozofların, bu üç gerçekliğe yabancı oluşları ortadadır. Kimi zaman, düşünmeyen ama yaşayan sıradan bir köylünün, hayatın anlamını Schopenhauer'dan daha iyi anladığı açıkça görülmektedir. Charles Péguy "Çocukluk günlerine dönelim" diye feryat ederken ve Andre Gide, "Bostan arabasında Ciceron döneminden daha fazla bir ihtişam gizlidir." derken aynı şeyi söylemek isterler. Genç

sevgilisi karşısında platonik bir aşkla göksel miraca çıkan, ilahî cemali onda gören, aşka saygı için ayrılık derdini arayan ve bela köyünü arzulayan filozof yapılı irfanî düşünceli şair kuşkusuz hem maşukunu, hem de mabudunu anlamamıştır. O, hayallerin oyuncağı olup kelimelere boğularak yeryüzünden sökülüp göğü mekân tutmuş, güzel vehimlerin berzahında çırpınıp durmaktadır ve mutludur. Bu yüzden hiçbir hayat, filozofça yaşamak istemiş büyük düşünürlerin hayatlarından daha ters değildir hayata. Felsefenin sözünü ettiği insan, son derece doğru ve yüce olabilen bir insandır; ama ben ve bizi temsil ettiği insana oldukça yabancıdır. Kendim yerine bu insana inandıysam, kendime yabancılaşmış oldum. Felsefî alinasyon bu demektir. Bireyleri bütünüyle olumsuzlayan ve tümünü toplumun tecelli ettiği sosyolojizmde -toplumun varoluşsal asaleti- ya da Durkheim sosyalizminde -gerçek varlığın topluma dayandırılmasında- ise insan yine aline olmaktadır. Çünkü "ben", hep birlikte "kendim" olarak bulduğum insanî bir kimlik, ahlâkî bir kişilik ve somut olanaklar, yetenekler ve istekler durumundaki gerçek varlığımı inkâr etmiş, hepsini kendimden aşkın, üstün ve dışarıda bir varlığa nispet etmiş ve kaçınılmaz olarak da "ben toplumdur" duygusunu kazanmış olurum. Bu söz ise -ki yanlış olmakla birlikte sosyolojizmde doğrudur- alinasyon ya da insanın kendisine yabancılaşması olgusunu açıkça haber vermektedir. Çünkü insan mutlak olarak toplumdan doğmuş olduğunda, "kendisinden başkası" olan toplumu "kendisi" saymaktadır. Dolayısıyla insan, kendisine yabancılaşmış olmakta ve sonuçta bütün duygularını, bütün eğilimlerini, bütün isteklerini ve inançlarını kendi ötesindeki varlıktan bilmektedir. Dolayısıyla kendisini, toplumun "bir şey" yaptığı "bir hiç" olarak hissetmektedir. Benim mutlak olarak olumsuzlandığımı ve özümü yitirdiğim böyle bir duyguda, her duygu ve davranışıma karşı sorumluluk duymam da anlamsızdır. Çünkü insana, "Sen, sadece toplumunun suyunda ve toprağında yetişen (!) ve rengini, tadını, kokunu ve hatta varlığını tohumundan değil tümüyle çevrenden almış bir meyvesin." dersen, onun, kendisini bu niteliklerinden hiçbirinde ortak ve hak sahibi olarak görmemesi ve sorumlu say-

maması doğaldır. Çünkü insan için toplum içinde hakiki varlığın mutlak olarak olumsuzlanması, toplumsal gerçeklikle insan hakikati arasında, tek yönlü bir neden sonuç ilişkisi bulunduğuna ve mutlak zorunluluk ve tam egemenlik söz konusu olduğuna inanmak, insanı üstün bir cebrin uşağı, yok edici bir iradenin, insan iradesinin dışında bir kaza ve kaderin tutsağı kılar ve insan "Ben, Rüstem'in yiğitlik zamanındaki gibiyim." diyecek duruma gelir. Böylece bilinçli, özgür iradeli, seçici ve yaratıcı olan insan bir zorunlu olmayana bağlı, kendi dışındakinin mutlak ürünü olan bir nesneye bırakır yerini ve insanî öze yabancılaşır. Çünkü gerçek insan, dışsal varlığı bulunan, doğanın iradesi karşısında bir iradenin kaynağı olan, öz bilince ulaşan, doğanın, tarihin ve toplumun zorlaması karşısında başkaldırabilen, yıkabilen, yapabilen, değiştirebilen, yaratabilen, doğanın seçimi karşısında kendisi başka bir seçimde bulunan, günah işleyen, her şeyi kendine feda eden, kendini herkese feda eden, kendisi dünyada bir tanrımsı olup dünya cinsinden değil ona egemen bulunan bir varlık olan insan 'ben'de gerçek varlık taşımaktadır.

Şaşırtıcıdır ki individüalizm ya da bireyselcilik de insanı aline edicidir. İndividüalizm, bireyi insan ile eş anlamlı sanmaktadır, ben'i, gövde ile bir saymaktadır. Bireyselcilik bireye asalet verdiği ölçüde insanî itibarı eksiltir. İndividüalizm, hepsinin birey olduğunu, ama hepsinin insan olmadığını anlayamaz, kimi zaman birey, insanın karşıtıdır. İndividüalizm, mecazî varlık ile hakiki varlık arasında fark bulunduğunu göremez. İnsan olmak bir sıfattır, bir derecedir. Oysa birey olmak, bir varlıktır, bir tekliktir. Herkes aynı ölçüde bireydir, ama herkes ayrı ölçülerde insandır. 'Ben' beşer türünün varoluşsal birimlerinden kimisinde gerçekleşmiştir. Bu söz konusu birim, tanrısal öz, bilinç, özgürlük, seçme ve yaratıcılık olgusundan ibarettir. Bu dört boyut, Allah'a özel boyutlardan olup Allah'ta mutlak, bendeyse -insan varlığında- görelidir. Bu yüzden, fizik dünyasının bütününde sorumluluk taşıyan sadece insandır. Çünkü günah işleyebilen sadece odur. İnsan varlığından bu boyutları alan her etken ya da inanç,

onu aline etmiştir. İndividüalizm de sosyolojizm, natüralizm, materyalizm, historizm (insanın tam bir etkeni ve yaratıcısı olarak tarihin asliliği) ve biyolojizm (biyolojinin ve hayata ilişkin etken, öğe ve yasaların insan kişiliğini belirleyici olarak asliliği) gibi insanı -toplumda insanın öyle büyük bir sorumluluğu vardır ki dünyada Allah'ın halifeliğine kadar uzanır- içe kapanışın, kendine direnişin aşağılık, değersiz ve ölgün darboğazında, İslam'ın söyleyişiyle dünyaya kulluğun, toplumdan soyutlanmanın, insanî bağın olumsuzlanmasının, sorumluluk ve yükümlülüğün yok edilmesinin, insanın yaratılışının omzunda bulunan emanet yükünden kaçmanın, insanın yaratılışında yapılan anlaşmaya olan bağı koparmanın yarattığı zindanda tutsak etmekte ve onu ya her anı ganimet saymak demek olan Epikürcülüğe sürüklemekte ya da burjuva özgürlüklerine veya bireysel hakların, ticarî liberalizmin esas olduğu düşüncesine, bugünkü Batı kültürünün duygusuz ve yararcı hesapçı egoistliğine, zevk almayı, harcamayı temel alan felsefeye ve sonuç olarak da bireysel özgürlük düşüncesine itmektedir. Bireysel özgürlük düşüncesinde, sadece gücü olan bireyler tüm özgürlüklerden, hatta yağma, ticaret, bozgunculuk, vurup kırma, halka ve halkın yazgısına musallat olma özgürlüklerinden yararlanabilmektedirler. Bunların güçleri ve paraları, sadece kanun kitapları arasında ve siyasî bildirilerde özgürlükleri bulunan, ama bundan yararlanmak için kelimelerden başka kaynakları bulunmayan kitle hayatının uçsuz bucaksız alanında rahatlıkla işlemektedir.

Cehalet, Çıkar ve Korku: Beşerî Sapmanın Temel Etkenleri

Benim inancımda bütün beşerî sapmaların -ahlâkî bakımdan ya da psikolojik ve insanî teşhisler bakımından- kökleri bu üç etkende bulunmaktadır. Eğer dördüncü bir etken daha bulursanız bana bildirin. Bu etkenler hem insan bireyini bozmakta, hem de toplumu pisliklere, fikrî sapmalara ve ahlâkî bozukluğa düşürmektedir.

Bireyin ve toplumun bozulması, ikisi de birdir. Çünkü hıyanet eden kimse sadece toplumu mutsuz etmekle kalmaz, kendisini

de hain durumuna getirir. Albert Memmi'nin dilinden şöyle demiştim: "Sömürgeci, sadece doğu ülkelerini ileri ve uygar insan haline getirmekle kalmamış, kendisini de insan şeklinden sömürgeci şekline sokmuştur." Bir malı çalan bir hırsız, kendisinin çok daha değerli bir servetini yitirmiştir ki bu insanî sadakattir.

Toplumsal etken bakımından, sınıf çatışmasını, tekelci düzeni ve sömürü düzenini sapmaların etkeni olarak aldım ve söyledim. Ama burada konuyu ahlâkî ve bireysel etken olarak ele alıyorum. Aynı sınıfsal düzende sömürülen sınıfında yer alan ve adaletsizliğe karşı savaşım yerine boyun eğip dua ettiğini gördüğümüz bireyin davranışı korkudandır, korku ise tehlikeden. Onun boyun eğmesi ve hoşnutluğu, onun durumunun açıklaması değildir. Öyle ki yoksul, ırgat, köylü ve işçi sınıfının, örneğin derebeylik ya da sermayedarlık düzeninde sömürüldüğü yolundaki eleştiriye ve işçiye "Bu ay işimiz var ama günlük olarak beş tümene razı mısın değil misin?" denilmesine, başka bir yol bilemediği için işçinin de kabul etmesine karşı dinî düşünürlerden biri şöyle cevap vermektedir: O, sermayedarın teklifini kabul ettiğinde, sömürü söz konusu olamaz; zorlama yoktur, seçim vardır. Her iki taraf da hoşnutsa şer'î bakımdan da bir sorun yoktur, çünkü bu sömürü değildir. Bir baskı olmadığı için burada kimseye zulmedilmemiştir! Hoşnutluk adaletse, öyleyse bütün fesat mekânları, güven mekânlarıdır; çünkü tarafların hoşnutluğu söz konusudur, diyecek kimse yoktur! Eğer bu ırgat, bu öneri karşısında boyun eğerse, onun boyun eğip hoşnut olmasına neden olan şey korkudur. O, kabul etmezse elindekileri de yitirmekten, bu "baş eğme ve zoraki hoşnutluk düzeni"ni değiştirmek isterse her şeyini yitirmekten korkmaktadır.

Sömürücü sınıfta ise sömürücüyü başkasından yararlanmaya iten etken çıkardır. Bir duygu, kişisel ve ahlâkî bir eğilim ve insanî bir sürükleniş olarak söylüyorum bunu. Bireysel ve toplumsal etken ayrılmaz olmakla birlikte, burada amaçladığım bireysel etkendir. Çünkü burada insanbilimsel bir konudan söz edilmektedir, tarihten değil; ruhbilimden söz edilmektedir, zihniyetten

(subjectivité) söz edilmektedir, ayniyetten (objectivité) değil. Söylediğim gibi, insan ve çevre arasında (bilinç, insan iradesi, tarihsel ve toplumsal etken) karşılıklı neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Yani her hareketteki tam etken, çevre baskısıyla insanın seçme özgürlüğü arasındaki ilişkide ortaya çıkan edim ve etkilenmeden ibarettir.

Burada öğretim yöntemi açısından insandan -bir etken olarak- söz ediyorum ve insan etkenini bağımsız olarak algılıyorum; her ne kadar bilimsel açıdan insan, neden olmakla birlikte aynı zamanda sonuç ve tam tersi olsa da. Koruma ve kazanmaya da sahip olma ve isteme biçiminde görünüm kazanan korku ve çıkar etkeni (ki bir insan gerçekliğinin olumlu ve olumsuz iki yönüdür), insanları sınıfsal, ruhsal ve ahlâkî bakımdan dört tipe (temele) ayırmaktadır (*İslam Şinâsî*'de üç tip demiştim): Kurt, tilki, fare ve koyun. Fare kimdir? Halkın azık ambarına doluşup yemeye koyulan, doyunca çalmaya, gizlemeye, depolamaya (hazine) girişen ve para yığmaya başlayan -oysa yığıp gizledikleri ne yemeye yarar, ne de başka bir işlerine- ve gereksinimlerinden ve kapasitelerinden fazla şeyi toplayıp depolayan kimselerdir fareler. Sermayedar ve sömürücü dünyalıkçı faredir; paranın kuludur, dişlerinin fazla gelişmemesi için sürekli olarak kemirmelidir, eğer kemirmezse, dişleri olağan üstü uzayıp onu incitir. Bu yüzden her şeyi, halıyı, tahtayı, kitabı kemirip un ufak eder. Hem de gereksinimini karşılamak ve açlığını gidermek için değil, hastalığını yatıştırmak için. Çünkü dişleri anormal ve hastalık şeklinde gelişmektedir. Fare, parayla aline olanların ve eşekliğin şerrine tutulanların sembolüdür.

Faiz yiyici tip hakkında Kur'an'ın "şeytanın çarptığı" -şeytan onun beynini karmakarışık etmiştir- şeklindeki tabiri, insanın para yoluyla alinasyonunun tam anlamını vermekte olup sözel bakımdan ve söyleyiş olarak da ahlâkçı sosyalistlerin burjuvalar ve para tutsakları hakkında söylediklerini anlatmaktadır. Oysa uzun uzun anlattıklarını Kur'an iki kelimeyle dakik olarak ortaya koymaktadır.

Bu yüzden, bilinç ve sorumluluk konusunun gündeme geldiği insanî bakımdan -ahlâk, ruhbilim ve insanbilim konusunda- mülkiyet düzeninin, sınıflarda ve sonuçta da bireyi yöneten ya da yönetilen, sömüren ya da sömürülen sınıfa yerleştiren toplumsal çevre zorlamasında etken olduğu doğrudur. Toplum, bireyi ırgat ya da faizci, işçi ya da sermayedar kılmıştır. Yoksulluğu, yoksulun seçiminin değil, sınıfsal düzenin yarattığı doğrudur, ama ben yoksulluk üzerine değil, yoksul üzerine, zulüm üzerine değil, mazlum üzerine konuşuyorum burada. Yoksulluğa niçin katlanmaktadır? Niçin zulmü kabullenmektedir? Niçin reddetmemektedir?

Ya bilmemektedir: Cehalet.

Ya da korkmaktadır: Korku.

Ya da bireysel bir ayrıcalık -sınıfının yazgısından ayrı olarak- kazanma umuduyla uyum göstermektedir: Çıkar. Bu yüzden söz konusudur sorumluluk. Ben'in insanî asaletine inanılmadan sorumluluğun bir anlamı olamaz.

Cehalet ise -ki kimi zaman sapma etkenidir ve kitlede çoğu zaman bu etken işbaşındadır- bilimlerin, fizik, hukuk ya da fıkıh gibi maddî ya da insanî veya dinî bilimlerin reddi anlamına gelmez. Tersine insanın onunla tanımlandığı özel bir bilinçtir bilimlerin reddi. Bir aydında gözlemlediğimiz özel bilinç, gerçeklikleri bilmekten ya da zihinde bir şeyin şeklinin belirmesinden ibaret olmayıp hidayet ilmidir; "olma" bilgisidir; aydın görüşlülük, aydın düşüncelilik, hakkı bulmak ve yönü teşhis etmektir bu bilinç. Bu, insanî ve toplumsal sorumluluğun yarattığı bilinçtir. Bu bilinç, tahsille, öğrenimle, kitapla ve incelemeyle kazanılmaz; her ne kadar onu güçlendirmede etkiliyse de... Bu bilinç, dünyagörüşünden kaynaklanır.

Bütün düşünürlerin ve ayrıca peygamberlerin sözünü ettikleri şey, bu bilincin varlığıdır. Yunan'da "sofya", Zerdüşt dininde "men" ve Veda mezheplerinde "vidya" ve Kur'an'da (İslamî kitaplarda değil) "hikmet" budur.

Bu, günümüzde Avrupalı düşünürlerin "Prometeci bilgi" dedikleri şeyin aynısıdır. Bu, Promete'nin gökten getirip insana bağışladığı tanrısal bir ateş; ateş gibi sıcaklık (hareket) ve ışık (görüş) doğuran bir bilgidir.

Peygamberler insana hikmet vermek için gelmişlerdir. İlk İslam'ın dilinde (Kur'an ve hadis) ilimden söz edildiği her yerde bu bilgi amaçlanmaktadır. Işığa benzetilen bu bilgidir. Yoksa fizik, toplumbilim, fıkıh ve usul, bilimdir, görüş ve aydınlık değil. "İlim, çok öğretmek ve öğrenmekle elde edilen bir şey değil, Allah'ın dilediğinin kalbine düşürdüğü ışıktır."

Bu, bir bilginde bulunmayabilen insanî öz bilinçtir. Okuma yazması olmayan (ümmi) biri de ona mazhar olabilir. Bedevi Ebuzer'de varken akademisyen İbn Sina'da olmayan bu bilinçtir.

İşte bu bilinç, bir ateş gibi, cehalet gecesinde uykuya dalmış uyuşuk kitleye düşüp hepsine yön bağışlar, hepsini harekete geçirir, herkese toplumsal sorumluluk duygusu kazandırır ve bireye -bilgili ya da bilgisiz bireye- kendi çağında, kendi halkı içinde peygamberce bir yükümlülük verir.

Peygamberler, tarihte aynı şeyi yüklenmişlerdi ve bugün de peygamberlerin vârisleri olan aydınlar yüklenmektedirler. Bu ilmin -ışık, ısı, ateş ilminin- reddi cehalettir, mutsuzlukların ve boyun eğmelerin büyük bir bölümünün nedenidir.

Tevhit ise evrensel bir düşünce birliği ve bir dünyagörüşü anlamında bu ilmin alevleniş merkezi olabilir:

"Ki mübarek bir zeytin ağacından yakılır ki o ağaç ne güneşin doğusundadır, ne de batısındadır. O ağacın yağı, ateş dokunmaksızın neredeyse aydınlık verecektir. Nur üstüne nurdur. Allah, dilediğini nuruna hidayet eder. Allah, insanlar için misaller getirir. Allah, her şeyi çok iyi bilendir." (24/Nur Suresi 35)

DOKUZUNCU DERS

Hac: Tevhidin ve İslam'ın Somut Tezahürü

Önceki konularda çeşitli bakış açılarıyla tevhidi gördük ve dört boyutunu inceledik: Birinci boyut maddî, fiziksel, irfanî ve genel söyleyişle materyalist ve idealist dünyagörüşü karşısında bir dünyagörüşü olarak tevhittir. İkincisi, insan türünün zamanla izlediği hayat yolu üzerinde tarih felsefesi ve tarihsel rol olarak ve ayrıca, insanlığın başlangıcından bugüne ve son zamana değin şirke -çeşitli şekilleriyle- dayalı tarih felsefesi karşısında verdiği ve vereceği tarihsel savaşımdaki misyon ve mesaj olarak tevhittir. Üçüncüsü, insanların bir toplumda ayrılığa düşmelerine, parçalanmalarına, bölük pörçük olmalarına yol açan sistemleri açıklayarak savunmayı üstlenen soy, sınıf, kavim ve aile temellerine dayalı sınıfsal ve aristokratik kültürler karşısında, insan toplumu sisteminin toplumsal görüş türü ve düşünsel altyapı türü olarak tevhittir. Dördüncüsü de materyalizm, egzistansiyalizm, hümanizm, radikalizm ve çeşitli boyutlarıyla mistisizm (irfan, tasavvuf ve mezhepler) gibi ahlâkî düzenler veya insanî değer sistemleri karşısında bir ahlâkî altyapı olarak ya da insanı şekillendiren ya da insanı besleyen bir felsefe olarak tevhittir. Konu, kuramsal, felsefî ve ruhsal yön taşıdığı ve kavranılıp anlaşılması güç olduğu için, özellikle de bizim arınmamış zihinlerimizde oldukça geri, cahilce, avamca ve kasıtlı olarak sokuşturulmuş öğelerle karışmış olduğundan din, İslam, tevhit ve dinî ve ahlâkî duygu gibi konuların gerçek anlamlarıyla tanınması, bu konulardan hiç haberi olmayanlarınkinden daha güç olduğu için tevhidî bir bakışla, tevhidin çeşitli boyutlarının tezahürü olan özel bir İslamî geleneği çözümlemek istedim. Sözünü ettiğim gelenek hacdır.

Hac, bir kelimeyle öteki gelenekler arasında bir gelenek olmayıp tevhit gibi -ki tevhidin, bütün inançların altyapısı olduğunu, inançları tevhidin yanı başında değil, tevhidin üzerine kurmak ve genişlemesine değil uzunlamasına bir sınıflama yapmak (benim *İslam Şinâsî*'de yaptığım ve bugün sınıflama şeklini düzeltmem gerektiği gibi) gerektiğini söylemiştim- öteki dinî geleneklerin ve amellerin yanı başında herhangi bir amel ya da bir gelenek olarak

algılanmamalıdır. Çünkü hac, bütün boyutlarıyla İslam adını taşıyan bir sistemin sembolik, somut ve remzî tezahürüdür. Şu anlamda ki İslam -sunduğum şekildeki gibi- altyapısından -ki tevhittir- son noktasına varıncaya dek -ki Allah'a dek varmaktadır- toplam olarak, tek bir ruh, tek bir yön ve tek bir sesle, birçok amelî, fikrî ve hissî parçaları kendinde barındırmakta olup tüm bunlar, hacda gösteri metni olarak yer almıştır. Her birey onu kendi hareket, sembol ve remizleriyle hacda gösterime koymaktadır. Her birey, ömründe bir kez, İslam metnini, bu soyut kavramların somut tezahürü gösterisini, bu sahnede gösterime koymalıdır. İşte inanç ve duyguların hareketlerle anlatımı.

İtikadî ya da felsefî ya da duygusal kavramları mücessem kılmak oldukça büyük bir sanat işi ve aşkın bir sanattır; aşkın sanatın (sanatın en zor türüdür, özellikle yükümlü de olursa) en güçlü işi, soyut kavramları -ideleri- somut hareketler şeklinde anlatmaktır. Bu sahnede tevhit, dört boyutuyla -ki felsefî ve itikadî öğretidir- ve İslam bütün boyutlarıyla -ki duygulardan, inançlardan ve amellerden oluşan bir sistemdir- tecessümün sembolik gösterisi olarak ortaya konur. Bu sahne eserinde bütün insanlar, oyuncu olarak katılmak sorumluluğunu taşımaktadırlar. Fakat milyonlarca bireyin bir metni oynadığı bu gösteride roller paylaşılmamıştır, başrol ve yardımcı rol oyuncuları yoktur. Tam tersine herkes başrol oyuncusudur ve gösterinin kahramanı rolünü oynamaktadır ki çoğunlukla bu kahraman İbrahim'dir.

Bu sahnede, kahraman ve karşı kahraman, madde ve mâna, uşak ve bey, köle ve efendi, kadın ve erkek rolleri yoktur. Her insan bireyi bu rollerin tümünü kendisi yüklenmiştir. Bu durum, İslam'da her bireyin değer, mahiyet ve hakikat olarak bütün insanlarla eşit olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Bu yüzden İslam'da, biri bir insanı öldürmüşse, herkesi öldürmüş gibidir. Biri, bir insanı manevi ve insanî olarak diriltirse bütün insanları diriltmiş gibidir.[80] Ve insanbilimin ilk dersi işte burada

[80] 5/Mâide Suresi 32: "*Kim bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya*

verilmektedir: *"Hepiniz çobansınız ve hepiniz bir sürüden sorumlusunuz."* Her birey eşit olduğundan sonuç olarak insanlığın önderliği sorumluluğu kimi bireylerin üzerlerinde değil, tek tek her bireyin üzerindedir.

Şimdi tevhitte ele aldığım konulardan[81] sonuca varmak amacıyla kelâmî, zihnî ve bilimsel kavramlara girmek, felsefeye, duyumlara, işraka, irfana, ilimlere, toplumsal ve insanî konulara sarılmak yerine, nasıl İslam hacda ideolojisini somut bir gösteri biçiminde anlatmışsa ve bu gösteride inançları gerçekleştirme ve somutlaştırma sorumluluğunu tüm bireylere bağışlamışsa ben de haccı somut bir örnek olarak tahlil etmek istiyorum. Bu konudan çıkan sonuç olarak söylemem gereken şey, açıklamayı gerekli saydığım bu geleneğin ayrıştırma ve çözümlemesinde bulunmaktadır. Böylece hem felsefî, soyut ve bilimsel konularla zihinsellikler dokunulabilir, görülebilir somutluklar biçiminde açıklanmış olacaktır, hem de *İslam Şinâsî*'de bir öğreti biçiminde ele aldığım şeyi, burada bir gösterinin tahlili biçiminde incelemiş olacağım. Ayrıca bu yolla, hac, asaleten tanınmış olacaktır. Ne olursa olsun bu gelenekle inançsal ve toplumsal teması bulunanlar, yeni bir tasvirde, bu çok eski geleneği -ki öğretimizde, toplumumuzda ve inancımızda söz konusu olan en temel konulardandır- tanımış olacaklardır böylelikle.

Bu arada ister istemez yineliyorum: Bunun ardından gelen -her zamanki gibi- deneyim (expérience) olarak bu törene katılmakla ve bu töreni incelemekle kazandığımız duygu ve düşünceyi söylemek istiyorum; beğenip beğenmemekte, tümünü kabul etmekte

karşılık olmaksızın bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir canı yaşatırsa bütün insanları yaşatmış gibi olur."

[81] Önceki derste tevhidin, ahlakta uygulayımsal bir etken, güç ve garantör olduğunu ve tarih felsefesinde, toplumsal düzende, insanın ve dünyanın tanınmasında bir tür öğreti, ruh ve görüş olduğunu belirterek bir insanı "insan olmak"tan uzaklaştıran tüm şeylerden -tüm gereksinimlerden, dertlerden, hastalıklardan, insanlığa sıkıntı veren yokluklardan- kurtaran tek güçlü ve büyük etken olduğunu dile getirmiştim.

ya da reddetmekte ya da Kur'anî Müslüman'ın yaptığı gibi dinleyip en iyisine uymakta özgürsünüz.

İşe başlamak için, ilk başta, öğreti olarak söz konusu ettiğim konuları numaralandırıp dizin haline getireceğim. Böylece konular öz bilinçli zihninizde gündeme gelmiş olacak. Sonra da haccın tevhidî irdeleme ve çözümlemesine ulaşmış olacağız.

Konunun şekli şudur: Hac, "İslambilim" adıyla bilimsel ve ideolojik anlatımla dile getirdiğim şeyin bütününün somut sembolik tezahürüdür.

İslam'ın Altyapısı Anlamında Tevhit

İslam'ın birden çok temeli yoktur -temel kesinlikle birdir ve birkaç temelin olması olanaksız ve anlamsızdır; çünkü temel, yani ağacın gövdesi, ağacın binlerce dalı da olsa, birden çok değildir- ve bu temel, altyapı olan tevhittir. Tevhidin dışındaki her şey üstyapıdır. Dolayısıyla birkaç dünyagörüşü taşınamaz. İslam'ın dünyagörüşü tektir: İnsanî dört boyutuyla ilahî dünyagörüşü. Birincisi: Özel anlamda dünyagörüşü, yani tevhidin bakış açısıyla varlığı algılayış niteliği. İkincisi: Tevhidî risalette tarihin niteliği, yani hareketi ya da açıklanışı. Üçüncüsü: Toplumsal düzen ya da tevhidî görüşte beşerî toplum. Dördüncüsü: Tevhit öğretisinde ahlâk ya da insanın nasıllığı ya da insanî değerlerin açıklanışı. Bu, İslam'ın altyapısı anlamında tevhittir.

İslam'ın Tevhit Temeli Üzerindeki Üstyapısı

İslam ideolojisini elinde tutan üç kol bulunmaktadır:

1- İnsanbilim: İnsanı biz nasıl adlandırmaktayız, yani İslam nasıl adlandırmaktadır?

2- Tarih felsefesi: Yani İslam, tarih felsefesini nasıl ele almıştır? Yani insanlığın başlangıcından beri akıp gelen ve süreğen karşıt bir akımla çatışma içindeki bir hareketin gerçeğinden sürekli bir akım olan devinimi nasıl ele almıştır İslam? Bu devinim bu ana değin sürmüş, bugün de sürmektedir ve gelecekte de sürecektir; tarihin başındaki biçimiyle. İnsanlığın geleceğinde devrimci belirleyici bir özel nokta olana değin.

3- Toplum felsefesi: Bu öğretide toplumu toplumbilimci edasıyla algılama biçimi.

B. İslam ideolojisi

Bu üç kol üzerinde İslam ideolojisi yer almaktadır (İslam'ın sunduğu ve tek kelimeyle Peygamberin risaleti olan inançlardan, hükümlerden ve çözüm yollarından oluşan bir bütün).

C. Ümmet

Sonra: Ümmet (yani bu ideolojiye dayanan ideal beşerî toplum).

D. İdeal İnsan

Sonundaysa ideal insan (İslam'ın bu öğreti esasınca ve ideal insan için inandığı özel değerlerle yaratmak istediği insan).

Bireylerin tüm yükümlülüğü ve aynı şekilde bu ideolojiye inanan toplumların yükümlülüğü olmaktır; yani değişmek ve nesnel insanların ve toplumların o değerlerle donanmış o ideal insana doğru sürekli gidişleri ve hicretleridir. Bu ümmet, ideal toplum olup adalet ve önderlik temeline, "hikmet" ve "kıst"a dayalıdır. O ideal insan, tabiatta Allah'ın halifesidir, Allah'ın özellikleriyle yaratılmıştır; Allah'ın şekliyledir, denilmesi bu anlamdadır. Yani Allah'ın tabiatıyla ya da ilahî tabiatla yaratılmıştır ve Allah'ın halifesi odur. O dört boyutuyla tevhit, aynı şekilde İslam ideoloji bütünü, aynı şekilde ideal insan, aynı şekilde ideal toplum; İslam'ın yaratmak istediği. Yani Müslümanlar, o ideal toplumu yaratma sorumluluğunu taşımaktadırlar. Tüm bunlar, hacda sembolik olarak, düzenli, bilinçli ve dakik hareketlerle gösterilmiştir.

Sanat konularından ve tiyatrodan haberli olan kimseler, özellikle yeni ekollerde, büyük sanatçıların, soyut ideleri somut hareketler şeklinde göstermek yolunda nasıl çabaladıklarını bildiklerinden haccın nasıl bir kavram ve felsefesi bulunduğunu ve ne denli bilinçlice sahneye konulup yönetildiğini daha iyi anlayabilirler.

Üzerinde sürekli olarak, her yıl insanlığın, bütün inançlarını, ideallerini, çıkarımlarını, görüşlerini, değerlerini ve amaçlarını ser-

giledikleri ve inanç öğretilerinin tümünü bu hareketlerle yorumladıkları bir sahnedir bu.

Ben-Biz

Tevhidin şu konularla yüz yüze çatışma içinde olduğunu, sürekli olarak savaşım içinde bulunduğunu söylemiştim; bu konulardan biri "ben"in temel alınışı, ötekiyse "ben ve biz" konusudur. Bunlar, çeşitli felsefî, dinî ve ahlâkî öğreti ve ideolojilerin sahip oldukları iki bakış ve iki yönelişi oluşturmaktadır. 'Ben ve biz' konusu, hem toplumbilimsel, hem ruhbilimsel, hem felsefî, hem ahlâkî ve hem de dinî bir konudur. Bunların tümünü burada ele almam olanaksız ama ne olursa olsun, şu anlamda özetleyebilirim: İster dinî, ister felsefî, ister ahlâkî olsun, ister bireysel yaşayış biçiminde, ister evrensel ve felsefî görüş biçiminde olsun iki tür yöneliş bulunmaktadır. Birincisi, "ben"in temel alınmasıdır. Bu yönelişte birey, ahlâkî olarak -ahlâkî individüalizm olarak adlandırılabilir- yaşamakta, kendisi ve birey için bütün hareketlerin ve bütün insanî ilişkilerin yönünü başkasından ve başkalarından kendisine doğru çevirmektedir. Bu, bireyin temel alınışıdır -ahlâkî individüalizm. Felsefî individüalizm ise şu anlamdadır: Felsefî individüalizm, gerçek olan ve gerçeklik taşıyan şeyin birey olduğunu, toplumun gerçek olmayıp adsal bir varlık olduğunu, toplumun bireylerden oluşan bir dizge olduğunu, kendisinin tek başına hiçbir şey olmadığını söyler.

Örneğin, bir milyon tuğlayı üst üste yığsanız hiçbir yeni şey oluşmamıştır, tuğla dışında başka bir gerçeklik bulunmamaktadır. Bir milyonu ikiyle çarpsan iki milyon eder, başka bir şey etmez. Dolayısıyla, insan dediğimizde nerede yer almaktadır insan? Bireyde. Toplum, bireyden bağımsız nesnel bir gerçeklik değildir. Tersine toplum, bireyler demektir, başka bir şey değil. Bu, 19. yüzyıldan bugüne oldukça yaygın toplumbilimsel ve aynı şekilde felsefî ve ideolojik bir konudur. Bu konu 19. yüzyılda, "Birey mi esastır yoksa toplum mu?" şeklinde söz konusuydu. Şimdi toplum mu esastır yoksa birey mi? Bugün aynı konu gündemdedir, oysa şu anda bu konu eskimiştir. Bununla birlikte bizim aydın-

larımız arasında hâlâ tartışılmaktadır. Avrupa'daysa bilimde şu anda böyle bir konu yoktur. Artık onun yerine, ruhbilim ve toplumbilimin temel oluşu konusu gündemdedir. Yani gerçekten ruhbilim mi esastır, yoksa toplumbilim mi? Bu iki bilim, şimdi birbirleriyle savaşmaktadırlar. Elbette gün geçtikçe toplumbilim ruhbilimin elinden fırsatları, aynı şekilde olanakları ve yeni alanları almaktadır. Öyle ki bugün, ruhbilimin elinde güdü, hafıza ve heyecan gibi oldukça kısıtlı konular dışında bir şey kalmamıştır. Ahlâkî, irfanî ve dinî konularda da başka bir biçimde "ben ve biz" konusu gündemdedir. Doğu irfanında vahdet-i vücut biçiminde ya da vahdet-i vücut dışındaki idealist tasavvuflar ve mezhepler biçiminde söz konusu olan şey, bireyin -benin- mahkûm edilmiş kirli bir varlık oluşudur. Burada amaç, ben'in gerçek mutlak varlığa kurban edilmesidir. Çünkü "ben" göreli mecazî bir varlıktır, bu yüzden, mabut ve tanrı olan mutlak ölümsüz üstün varlıkta, mutlak kemâlde yok edilmelidir. Dolayısıyla bireyin ilahî zatta yok oluşu, riyazet biçiminde, nefsi öldürme yani kendini öldürme biçiminde, bireye lezzet, doyum ve hoşnutluk veren her şeyle savaşım biçiminde ve duymak, düşünmek ve çalışmak biçiminde -kendisi için değil hepsi onun için, Allah'ın zatında yok olmak içindir- [ortaya çıkmaktadır.]

"Özün Allah'ta yok oluşu" ve "Allah'ta beka buluş", bu yönelişin temel kavramları olup bizim öğreti ve kültürümüzde de çokça gündeme gelmektedir. Buna göre, burada birey, mutlak zatta bütünüyle yok edilmektedir. Faşizm ve hatta sosyalizm -felsefî, toplumsal ve insanî anlamlarında- gibi toplumsal sistemlerde de -ki dinî değil, felsefî konudur- bireyin gerçekliği ve varlığı bulunmamaktadır. Gerçek ve esas varlığı bulunan ve kendi gerçek varlığını gövdelerde sergileyen, toplumdur.

Dolayısıyla her birey, insanî kişiliği kendinden olmayan birey olup bu bireyin hissettiği -ya da yalan yere kendine mensup kıldığı- kişilik, bireyin toplumdan aldığı toplu insanî kişiliktir.

Nasyonalizm, faşizm, nazizm -nasyonal sosyalizm-, sosyalizm ve sosyolojizm şöyle demektedir: Toplum temel olduğuna göre hak,

değer, çıkar ve maslahat adını alan her şey toplum adını taşıyan toplu varlığın ve bütünün tekelinde olmalıdır. Bireyin ise, toplum karşısında hiçbir hakkı ve maslahatı bulunmamaktadır, çünkü yoktur. Sahip olamaz, iradesi ve etkisi bulunamaz, çünkü yoktur. Ona yönelmiş çıkarlar söz konusu değildir. Öyleyse birey, topluma açıkça kurban olmakta ve varlığı açıkça yok edilmektedir.

Bu yüzden faşizm, bireyleri toplumun çıkarı olarak, dolayısıyla da kendi çıkarı olarak gördüğü şeye kurban etmekte, gerçek ve esas varlığı bulunan toplumun ayakta kalabilmesi için bireylerin toptan öldürülebileceğini itiraf etmektedir. Peki, toplum -esas varlık- nerede cisimlenip görünüm kazanmaktadır? Devlet ve yönetimde. Yönetim ve devletin gerçek gücü ve varlığı kimde görünüm kazanmaktadır? Önder bireyde. Öndere tapmak işte bu anlamdadır, bireye taparlık değil, topluma taparlık anlamında. Çünkü önder, birey değildir. Gerçek varlıktır, tüm toplum ölçüsünde vardır. Tüm bireyler rahatlıkla ona kurban edilmektedirler. Çünkü o, toplumun esas gerçek varlığını kendi varlığında tecelli ettirmektedir.[82]

Bu iki çatışık tez karşısında, yani bireyin temel oluşu (individüalizm) ya da toplumun temel oluşu (nasyonalizm, sosyalizm) teziyle Tanrı'nın temel oluşu (théisme) ya da insanın temel oluşu (hümanizm) tezi -ki hep çatışık iki kutup ve birbirine ters iki yön biçiminde dinde, felsefede ve siyasette gündemde bulunmaktadır- karşısında İslam'ın üçüncü bir kuramı bulunmaktadır. Eğer bireyi temel alırsak, toplum karşıtı bireyselciliği ve bencilliği din, felsefe, irfan ve ahlâk adına ortaya atmış oluruz. Eğer toplumu temel alırsak, artık bireylerin insanî haklarının altyapısı ve açıklaması olmaz, katliamlara felsefî, ahlâkî ve siyasî açıklamalar getirilmiş olur. Artık ne birey kendisi için bir değer bulunduğuna inanır, ne de toplum kimseye değer verir. Her iki durumda da

82 Hegel bile bu tür saçmalıkları söylemektedir, işte burada, karşılaştırma yapılıp bütün öğretiler aydınlığa çıkartıldığında, İslam'ın insanî değerlerinin ne olduğu da anlaşılmış olur. Bu yüzden: "Hüseyniye'de Buda dersi de verilmelidir!"

gerçek insan, toplumsal çevre ya da bireysel varlık -var olduğu biçimiyle- yoluyla aline olur.

Eğer dinde, insanı Allah -üstün zat- karşısında -Yunan görüşündeki gibi- temel olarak alırsak evrensel şirki yaratmış (temel bir zâtı -Allah'ı-, daha küçük bir temel zât -insan- karşısına yerleştirmiş) oluruz. Eğer Doğu'nun sûfiyane görüşündeki gibi, insanın temel oluşuna değil, Allah'ın münhasıran temel oluşuna, üstün ve aşkın zatın tek temel oluşuna -insan karşısında- inanırsak, insanî değerleri metafiziğe kurban etmiş ve bir tür zahitçe riyazet ve intiharla insanlığın tür oluşunu reddetmiş oluruz. O zaman vehimciliği ve insanî bozulmayı, insanın ruhanî miracı biçiminde kendimize ve insanlığa yutturmuş, bütün insanları, fani zât (insan) ile bâki zat (Allah) arasında aracı olan birkaç bireye kurban etmiş oluruz.

Öyleyse individüalizmle, ahlâkta bireye kulluğa, toplumsal düzende toplumun temel oluşunun olumsuzlanmasına, bireyin temel sayılmasına ve egoizme, felsefedeyse evrensel temel olmaksızın insan bireyinin esas oluşuna varmış oluruz.

Toplumun temel oluşu ya da Allah'ın temel oluşu -vahdet-i vücut anlamında- ile de insanlığın, insan gerçekliğinin ve insanın gerçek varlığının ve temel cevherinin olumsuzlanmasına varmış oluruz. Bu durumda, tüm çabalar, insanın yetiştirilmesi yerine, insanın Allah karşısında yok edilip olumsuzlanışına harcanmalıdır (Doğu tasavvufunda ve dininde bulunan kavramı ve bu terim altında tanınan şeyin genel anlamını söylüyorum).

Burada, İslam'ın özel ve özgün görüşünün ne olduğunun anlaşılması için konuyu bir başka türlü ele almak gerekmektedir.

Güçlük, "ben" gerçeğinin aydınlanmamasındadır. İşte bu yüzden, bireyin ve individüalizmin olumsuzlanışına yöneldiğimizde insanlığı ve insanî cevher ve gerçekliği redde düşmüş oluruz. Bireyin kanıtlanmasına, bireyin gerçek oluşuna yöneldiğimizdeyse dünyagörüşünü, toplumu, toplumsal gerçekliği ve sosyalizmi -Durkheim'in sosyalizmi anlamında- redde ulaşmış oluruz.

İslam Şinâsî'de, özellikle de *Kevir*'de -"Ben Hangisiyim?" makalesinde- ben'in anlamını aydınlatmaya çalışmıştım.[83]

"Ben" Nedir?

"Ben", açık bir gerçektir, bir varlıktır. İnsan mahiyetinin, birey mahiyetinin bir oluşundan kimse kuşku duymamıştır -herkes bir bireydir ve bir de kimlik kartı vardır herkesin- tersine onun var oluşundan kuşku duyulmuştur. Yeni felsefede "Düşünüyorum, öyleyse varım" diyen ilk kişidir Descartes. André Gide ise "Hissediyorum, öyleyse varım." der. Albert Camus de "Başkaldırıyorum ve itiraz ediyorum, öyleyse varım." der. İkbâl ne der? "Gidiyorsam dalgayım, gitmiyorsam değilim." (Yani eğer bu su kıyıya, kıyıdaki kayalıklara çarparsa dalgadır, yoksa değildir.) Hareket etmeyen dalga yoktur. İşte burada hareket varlıkla örtüşür. Gerçek varlığın böyle olduğunu görüyoruz. Bizim zihnimizle, "boy" ve "ağırlık" ile birlikte bulunan şey, filozofun değil, kantarcının anlatması gereken kiloluk varlıktır.

"Ben Hangisiyim?"de şaşırtıcı bir çelişki, ayrılık ve dağınıklık duygusuna kapıldım; "oluşta kuşku"ya, bundan da kötüsü "hangisi oluşta kuşku"ya -Allah hiçbirinize vermesin, çok kötü bir derttir bu- ve insanın neliğinin kendisinin türlü varlıklarında yitmesi duygusuna kaptırdım kendimi.

Bu ruh durumu, geleneksel ve miras alınmış din döneminden, seçilmiş ve öz bilinçli din dönemine ulaşmaya çalıştığım bunalım dönemlerine aittir. Bu, herkesin herhangi bir şekilde geçirmiş olduğu bunalımlı bir dönemdir. Gençlerin bunalım çağları, iyi yönlendirilirse en büyük özsel devrime -içlerinde- ve sıçrayış ve gelişim etkeni -varlıklarında- biçimine, iyi yönlendirilmezse en büyük düşüşe dönüşür. Ve ne yazık ki iyi yönlendirilmemektedir. Çünkü bugün bu kuşak, eskiden olduğu gibi, miras alınmış geleneksel kalıplarda tutulamaz. Bugünün kuşağı, kendi kendine doğmakta ve kendini yeni baştan doğurmaktadır. Bu yüzden, va-

[83] Bu yüzden, kimi eleştiriciler "Kendisinden ne kadar çok söz ediyor, hep ben ben, diyor!" diye suçlamışlardı beni!

roluşsal ve düşünsel bir mana bulunmazsa bozuk ve kötü bir doğuma dönüşür ki miras olarak aldığı önceki varlıktan bile kötü bir varlığa doğmak işten bile değildir.

Heidegger'in deyişiyle, her bireyin bir "mecazî ben"i, bir de "hakiki ben"i (otantik) bulunmaktadır. Benim inancıma göre bu, tek bir gerçekliği ve değişmez bir cevheri bulunan, tarih boyunca yaşayan, çeşitli bedenlerde var olan ve yalancı benlerin altında gömülü bulunan insanın ta kendisidir. Her birey, insanı kendi içinde gömülü olarak tutan bir mezar gibidir. Her kişi, Allah'ın ruhunu içinde gizleyen kokuşmuş çamurdur. Her kişi, insan oluş tohumunu içinde saklayan bir tarladır. Kişi, eğer onun bilincinde olur, ona su ve güneş verirse, yetiştirip çiçeklendirirse, insan oluş ağacı, "mecazî ben" mezarlığından kurtulup gelişir: *"Kökü sâbit, dalları gökte olan güzel bir ağaç..."*[84] -kökü toprağın derinliğinde (madde), başı gökte (Allah) olan temiz bir ağaç-. Bu böyle bir gerçekliktir. Bu "insan oluş" tohumunu varlığının kabrinde çimlendirip filizlendiren kişi, zafere ve kurtuluşa erişir. Onu toprağın altında gizleyense umutsuz kalmış ve bir yarar elde edememiştir -*"Onu (nefsini) arındıran felah bulmuştur. Onu gömense ziyana uğramıştır"*-[85]. Dolayısıyla her felsefe, her din ve her toplum, her kültür ve eğitim sistemi, bireyi, toplumu, insanı ya da Tanrı'yı temel aldığını söylediğinde, hangi "ben"i temel aldığını açıklığa kavuşturmalıdır.

İslam'da "ben" feda edilmekte, olumsuzlanmakta ve kurban edilmektedir. Ama bu, ne Allah'ta yok oluş olarak, ne de toplumda mutlak yitiş olarak -ki hiç olmaktır- değil, bireysel ben'in olumsuzlanması ve yalancı, göstermelik mecazî benin, varlığın ayağının dibinde ya da gerçek insanî ve aşkın bende yok oluşu olarak söz konusudur.

Acaba yine bir tür individüalizme varmadık mı? Acaba gene şuna ulaşmıyor muyuz: "Ben", varlık kazanan ve karşısında da bireysel

[84] 14/İbrahim Suresi 24 (Çev.)

[85] 91/Şems Suresi 9-10 (Çev.)

bir benin olumsuzlandığı bir bireydir. Yine toplumun temel oluşuna, insanın temel oluşuna, "biz"in temel oluşuna ve ilahî zâtın, mutlak zâtın temel oluşuna ulaşmıyor muyuz? Acaba bu egoizm -sonunda aşkın egoizm- değil midir?

"Sakınmak" Değil "Takva"

"Gerçek ben"le ilgili olarak, "Gerçek ben, her bireyde gömülüdür ve insanla eşittir. Adı insan ve âdemdir" şeklinde yaptığım başlangıçtaki tanımda, "göstermelik yalancı ben", "aşkın insanî ben"e feda olduğunda bencilik ve bireycilik ekolü gerçekleşmiş olmaz. Tam tersine bu şekilde tanrıcılık, hümanizm ve bizcilik öğretisi gerçekleşmiştir. Çünkü mahkûm ve mecazî bireysel ben feda edilip "aşkın hakiki ben" bireyde rüşde erip filizlendiğinde, o aşkın ben, bireyde ve bende var olan insanî benimizdir. O, "bireysel ben"de yer almış olan ilahî bendir. Dolayısıyla bu anlamda, "insanî ben"e ve "aşkın ben"e dayanmak, kendiliğinden, "insanî biz"e, "toplumsal biz"e, "mutlak zat"a ve "mutlak ben"e -Allah'a- dayanmak demektir. Allah'ın ruhu olan, âdem ve insan adını taşıyan ve artık bireylerden ayrı bir birey olmayan bu ben, bir kişilik değildir. Bütün renkler, boyutlar, süsler ve birey olarak öteki bireylerden ayırıp belirginleştiren bütün göstergeler saf dışı bırakılmaktadır. Bireysel belirginleşme reddedildiğinde ortak insanî kişilik sübut bulur. Bu özelliklerden yoksun hakiki varlık, insanî türsel varlığın ve göreceli bireysel bende mutlak tecellinin ta kendisidir. İşte böylelikle her nefis, herkesle eşit olmaktadır. Bu yüzden, İslam'da nefsin öldürülmemesine çalışılmaktadır. "Nefsin katli", her iki anlama da gelmektedir. ("Nefsi öldürmek", İslamî değil tasavvufî ve doğulu bir terimdir.) Nefis, beslenmelidir, temiz ilahî iklimde, vahyin, bilincin ve olgunluğun ışığı altında, güneşin gülümseyişinde, ayın parlayışında, günün görünüşünde, gecenin gizlenişinde, göğün yüksekliğinde ve yerin genişliğinde yetiştirilip filizlendirilmeli[86], temizlenmeli ve bütün belalardan,

[86] *Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına, güneşi takip ettiğinde aya, onu açığa çıkarttığında gündüze, onu örttüğünde geceye, gökyüzüne ve onu bina edene,*

hastalıklardan, zaaflardan -ki bu insan ağacının olgunlaşmadan yoksun kalışına etkendir- korunmalıdır. Bu takvadır, olumlu, bilinçli ve bilimsel bir iştir; olumsuz bir iş olan "sakınmak" değil.

İslam'da Ahlâk Felsefesi

İslam'da ahlâk felsefesi, bir anlamda "ben"in öldürülüp reddedilmesi yoluyla beslenip canlandırılmasıdır. Ama nasıl "yalancı ben" saf dışı bırakılıp "hakiki ben" ihya edilebilir? Acaba bir köşeye çekilip hayali kılıçlarla, duygusal ve farazi kırbaçlarla o göstermelik, yalancı ve ikiyüzlü beni ortadan kaldırıp o "ilahî ben"i kendimizde keşfedebilir miyiz?

Hayır, bu bir tür sapkın hayalcilik ve aldatıcı bencilliktir. Buda'nın dediği gibi bu, yalancı bene bir tür dönüştür, bir tür dinî gurur, ruhanî bencilliktir; riyazet, ibadet, ruhbanlık, inziva vs. adlarıyla.

Öyleyse yalancı ben, nerede ve nasıl yok edilebilir? "Büyük ben" nasıl canlandırılabilir? İnsan toplumunda mı, ilahî zatta mı?

İslam'da bu ikisi çatışmazlar, birbirlerine ters düşmezler. Tersine birbirlerine gerek duyarlar. Allah'a ulaşması için "ben", "biz"de reddedilmektedir. "Ben"in "biz" için reddedilmesi, bireyin ilahî beninin Allah'a doğru yöneltilmesidir. Dolayısıyla İslam'da "ben", ne Allah'ın zatında, ne toplumsal çıkarlarda ortadan kaldırılmakta ve ne de Allah'ın ve toplumsal çıkarların karşısında gerçeklenmektedir. Tersine, "insanî ben"in -bütün insanlarla eşit benin- gerçeklenmesi, beslenmesi, gelişip olgunlaşması için ortadan kaldırılmaktadır "yalancı ben". Öyleyse "yalancı ben"imi "biz"e feda etmişsem, Allah karşısında ve Allah için de kendimi ortadan kaldırmışımdır. Aynı zamanda da kendi "hakiki ben"ime asalet vermiş, ona dayanmışımdır.

yere ve onu yayıp döşeyene, nefse ve ona bir takım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki "nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir." (91/Şems Suresi 1-10)

Yalancı Ben

Bir varlığı ya da insanî varlıklardan bir dizgeyi ya da insan varlığından bir tipi parça parça eden, her parçayı öteki parçaların karşısına yerleştiren, özsel bir sürekliliği bulunan insanlığı, millî özelliklere, sınırlara ve renklere ayırıp parçalayan ve insanlıktan bir parça "ben oluş" kazandıran özelliklerin tümü birkaç türlüdür:

"Soysal ben": Buna göre "biz beyazlar", "o siyahlar" karşısında bir tür bireyselliktir; toplu değil nisbî bireyselliktir.

"Kavmî ve millî ben"

"Sınıfsal ben": "Uşak" karşısında "efendi ben", "efendi" karşısında "uşak ben", "yönetilen" karşısında "yöneten ben", "köle" karşısında "sahip ben", "yoksul" karşısında "varsıl ben", "işveren" karşısında "işçi ben"; bunlar insan birimini parça parça eden duvarlardır.

Burada "sınıfsal ben", "bireysel ben"e de dönüşmektedir; iki kişi yan yana oturduklarında, özellikleriyle, giyimiyle, işgal ettiği yer ve konumla, ötekisinden -ki o da bireydir- ayrıdır. Bu ikisi hem iki bireydir, hem de iki sınıftır. Onlardan her biri kendi sınıfıyla eşittir, onların ilişkileri iki benin ilişkisi değil, iki sınıfın ilişkisidir. Dolayısıyla "sınıfsal ben"de, her sınıf milyonlarca insanı içinde barındırsa da her birey, sınıfının milyonlarca bireyiyle eşittir.

"Ailesel ben": Aristokraside özellik, haysiyet, övünç, övünçsüzlük ve benzerleri birbirlerinden ayrılmaktadır ve aileye -ailenin tek tek her bireyine- bireysellik vermektedir.

"Meslekî ben": Çırak karşısında usta, mürit karşısında mürşit, memur karşısında âmir, esnaf, üniversiteli, asker vs. Say babam say!

Şu anda tek tek saymaya fırsat bulamadığım başka "ben"ler var.

Her bireyin bir sürü "yalancı ben"i bulunmaktadır. Yani bir soya bağlı oluşuyla bir anda bir kavme, bir sınıfa, bir aileye ve mesleğe de bağlıdır. Hatta dinler de inananlarına öteki benlerden ayrı olan

bir "ben oluş" vermektedir. Bu yüzden dinler yalancı, din gerçektir. İslam, dünyada dinleri değil, sadece bir dini kabul etmektedir; gerçekliği bulunan ve bir yönde gerçek olan dinlere, Âdem'den tutun da ahir zamana varıncaya değin, ister İslam Peygamberi'nden önce olsun ister sonra -yani onun öğretisine inananlara-, İslam adını vermektedir. Dolayısıyla Müslümanlar hem İslam Peygamberi'nden önce var olmuşlardır, hem de İslam Peygamberi'nden sonra. Çünkü İslam bir dindir, bir varlığın gerçekliğidir, bir akımdır; bir hareketi vardır İslam'ın. Ve bir insanın varlığı da bir zat, bir varlık, bir insandır; aynıdır, bir soydur. Çeşitli "ben"ler hep yalancıdır, çeşit çeşit soysal, kavmî, sınıfsal, ailesel, meslekî ve hatta itikadî kişilikler yoluyla görünüm kazanmaktadır. Ki eğer onları yontup ortadan kaldırırsak, tüm boyaları silersek, boyasız, beyaz ve aydınlık bir öz kalır ve hepsinde aynı olan bir ışık doğar içeriden. Bir inanç, bir duygu beşerî bir özdür. "Gerçek ben" ise, her bireyin kendini ortadan kaldırarak ulaştırdığı "o"dur. Bu "o", hem ilahî varlıktır, hem de aşkın insanî cevherdir. Bu yüzden İslam, bireyi, Allah'a ulaşmak için Allah'ın halkında yok olmaya çağırmaktadır.[87]

Kültürel ve Tarihsel Kopukluk

İnsanlığı hep tehlikeli bir hastalık tehdit etmektedir; sürekli olarak büyük olaylar, fetihler, katliamlar, yıkımlar, doğal etkenler

[87] Ben, Mevlâna'ya saygı ve inanç duymakla -ki onu insanlık tarihinde büyük sanatçılar, bilginler, duyumlar ve ruhlar arasında beş altı kişiden biri olarak görüyorum- birlikte onun toplum için zararlı olduğunu düşünüyorum. Hep Aynulkuzât ya da Mevlâna gibi büyük ârif ve İşrakilerin yetenekli ve vefalı öğrencisi olmak istemişimdir. Upanişad ve Buda -ve benzerleri- gibi büyük ruhlarla olmak istemişimdir. Bunlar, ahlak, eğitim, arınma ve tezkiye öğretmeni olarak ruhu beslemektedirler. Fakat toplumun böyle bir yöneliş içinde olmasından hep korkmuşumdur. Çünkü kimi öğeler, toplum için zararlı, birey için yararlıdır; kimi zaman da birey için zararlı olan, toplum için yararlı olabilmektedir. İslam, her iki boyutun -toplum ve bireyin çıkarları- çelişkisini ortadan kaldırdığı için benim için değer taşımaktadır. Büyük irfan -ki ruhu onarmaktadır- ile güçlü aklı -ki toplum ve uygarlığı kurar- birbirine katıp öyle yoğurmuştur ki sonradan çıkmış olan filozof ve kelamcılar olmasa bu iki boyutun birbirinden ayrılması olanaksızdır.

ve belalar, kültür devrimleri, çatışmalar, dış dinlerin ve kültürlerin saldırıları, bir kuşağın geçmişle olan bağını koparmıştır, bir kavmin, bir insan toplumunun tarihini birbirinden ayırmıştır. Şu andaysa bilinçli etkenler, tarihsel zincirin oluşmaması için, özellikle tarihsel bağları, sürekli ve görkemli kültürel mücadeleleri ve büyük insan üretim sermayeleri bulunan Doğu'da iş başındadır.

Tarihsel bağların kopması, geriye, durmadan tekrar tekrar geriye dönüş demek olan cahilî bir uzaklaşmaya neden olur. Toplum, Sisyphos'un[88] yazgısına tutsak olur.

Kültürde, ruhun gelişiminde, insanlıkta, uygarlıkta, bilimsel deneylerde, ahlâkî deneylerde, ahlâkî ve toplumsal ilişkilerde bir yolu kat ederek doruğa ulaşır ve orada tarihsel bir kesiklik ve bir anda oluveren bir kopuklukla başladığı noktaya geri döner. Şimdi yeniden cahiliyetten başlamalıdır.

İslam toplumu ikinci ve üçüncü yüzyıllarda cahilliği Endülüs'te kökünden kazımıştır. Gerileme ve Emevî yönetimi dönemi olmasına karşın İspanya İslam toplumunda okuma-yazma bilmeyen tek kişi bile yoktur. Kültür öylesine güçlüdür ki kötü öğelerin, zulüm yönetimlerinin ortasında olmasına karşın insanî hayat ve hareketini sürdürmüştür. Fakat çok zaman sonra, İslam ilimlerinin merkezi olan özel bir bölgede okuma-yazma bilen kadın sayısı sadece 48'dir. Üstüne üstlük, bu toplumun tüm çabası, bu kırk sekiz lekeyi(!) silmek ve başka bir yere sürmektir. Çünkü Peygamberin şöyle dediğini duymuşlardır: "Kadınlara sadece iki şey öğretin; ip eğirmeyi ve Nûr suresini." Oysa Mekke'de sadece 11 ila 17 kişinin okuma yazma bildiği Peygamber döneminde, Peygamberin hanımları Aişe ve Hafsa, her ikisi okuma-yazma bilmektedir. Yüzyılların ardından, doruğa ulaştıktan sonra toplumu yeniden cahiliye dönemine döndüren tarihsel kesintidir

88 Sisyphos: Yunan mitolojisinde kurnazlığın simgesi olan Korinthos kralı. Hadep'teki dev bir kayayı iterek tepenin doruğuna çıkarmakla cezalandırılır. Ne var ki, kaya tam doruğa vardığında yeniden aşağı yuvarlanır. Aynı olay sonsuza dek sürüp gider. (Çev.)

bu. Yunanistan'a bir bakınız: İki bin beş yüzyıl boyunca felsefenin beşiği, sanat, felsefe ve demokrasinin parladığı bir merkezdi. Şimdi ise Amerika'nın da kabul etmediği ya da kabul ettiğini itiraftan utandığı kimselerin merkezidir. Küçük Asya, Bizans İmparatorluğunun en büyük merkezi -tarihimizde Bizans'tan ve uygarlığından ne duyuyorsak hepsi burasının uygarlığıdır, İtalya'nın değil- sonra da İslam uygarlığının merkezi olmuştur. İki yüz, üç yüzyıl öncesine değin, büyük dehalar, büyük kültür merkezleri, dünya uygarlığı buradaydı. Toplumsal düzenin ve kültürün değişmesiyle; aşırı taklitçi modernleşme çabalarıyla, kültürel değerlere ve yabancı kültürsüzlüğe saldırmakla geleneksel ve kültürel bir toplumda kopukluk yaratıldı; boş, cılız, yoksul ve kültürsüz bir kuşak ortaya çıktı. Bu kuşağın, geçmişiyle, eski kültür ve uygarlığıyla hiçbir bağlantısı kalmamıştır.

Buna göre tarihsel ve kültürel kopukluk ve yabancılaşma, beşerî bir bela olup bugün de İslam toplumu -özel anlamda- ve Doğu -genel anlamda- ondan ızdırap duymaktadır. Toplum, tüm insanî miras ve övünçlerinden, manevi öğe ve sermayelerinden ayrılmış, kökleri topraktan çıkmış ve ölümcül bir zehirlenmeyle karşı karşıya kalmış bir ağaca dönmüştür. Tarihsel kopukluk yoluyla, bir kuşak, önceki kuşaklardan ayrı düşmekte, tüm başarılarını, değerlerini ve stoklarını yitirmektedir. O zaman, örneğin dört bin yıl önce köleliğe karşı, Karun ve Firavun düzenine, şirk düzenine karşı, en büyük başarıları elde etmiş ve İbrahimlerle, Musalarla, en büyük, en derin düşünsel ve insanî öğretilere sahip olmuş bulunan İslam'ın süreğenliği kopmakta ve İbrahim'in hareket ve kültüründen kopan kuşak, Peygamberden önceki putperest Arap cahillerine dönmektedir. Hatta Peygamberin kendi kıyamı, İslam'ın çeşitli ülkelerdeki onca büyük İslamî başarıları, İslam'ın ruhu, uygarlığı ve tarihi, birkaç yüzyıldan sonra bütünüyle durmakta ve bu kültürden, hareket ve akımdan, mevhum ve kırık betimlemeler dışında bir şey bilmeyen bir kuşak oluşmaktadır.

Tarih felsefesi anlamıyla tevhit, olaylar, hareketler ve erekler makasının kestiği şeyi bitiştirmeye çabalamaktadır. Tevhit, tüm in-

sanlık tarihine kesintisiz, süreğen ve devingen bir birlik kazandırmakta ve tarih boyunca sadece tek bir din, tek bir cihat, tek bir gerçeklik ve tek bir insan bulunduğuna inanmakla her kuşağı, bu akıma çağlar, yüzyıllar ve çeşitli ülkeler boyunca bağlamaktadır. İşte bu şekilde, tarihsel birlik ve bütünlük ve Âdem'den son zamana değin tek ve süreğen bir akımın olduğuna inanmak, her kuşağı, bir zincir halkası gibi ona bağlamakta, her bireyi sanki bütün insanlarla, bütün çağlarda yaşamış hale getirmektedir.

Tefrika

İnsanlar, tarih boyunca sürekli olarak, iktisadî, siyasî ve sınıfsal etkenler ile ırkçılık, kavimcilik ve aynı şekilde bireysel egoizmler yoluyla birbirlerinden ayrılmışlar ve ayrılmaktadırlar. İnsan sürekli bir biçimde tarihte parça parça olmaktadır. Dolayısıyla beşerî tefrika, yaygın ve işler şekilde, çeşitli biçimler, bahaneler ve adlar -kavmiyet, mezhep, soy, sınır, tabiat, iş, sınıf ve aile- altında insanlık tarihinde ve hayatında süregelmiştir. Tefrika ve parçalanma, tek insan gövdesinin parça parça olması demektir.

Parçalama

Parçalama da tefrika anlamına gelmektedir; fakat insan karşıtı tefrika insanın insanla ve bir insan kümesinin başka bir insan kümesiyle olan ilişkisini zulüm ve tecavüze -yasal ve şer'i biçimde ya da hiçbir biçim olmaksızın- göre belirler.

Sürekli bütünsel iki şekilde parçalama ise, iktisadî bakımdan, sınıfın sınıfı, ulusun ulusu sömürmesi biçimindedir; millet milleti, sınıf sınıfı sömürmektedir. Siyasal bakımdan da zorbalığın bir millete egemen olma (istibdat) ve milletlere egemen olma (emperyalizm=imparatorluk) çabasıdır.

Bu (parçalama) da insanlığın her zaman süren hastalığıdır, tarihe sürekli egemen olan sistemdir; adalet, özgürlükçülük, İslam, tevhit öğretisi ve İbrahim'in yolu, insanlık tarihi boyunca sürekli bir hareket biçiminde, egemen sistem karşısında yer almıştır.

Peygamber başını toprağa koyunca, kendisinin "Kara gecenin parçaları birbiri ardınca gelir." şeklinde tahmin ettiği gibi olur durum.

Kölelerin kurtarıcısı Musa susunca Harun düzeni -onun varisleri- gelir ve Firavun'un ve Bel'am'ın vârisi olur.

Aynı şekilde, aşk, barış ve sevgi peygamberi İsa ölünce varisleri -kesişler- yeniden Sezar ve Kayser düzenini -olandan daha kötüsünü- onun adına sürdürürler ve sadece adlar değişir. Sezar'ın adı Papa, senatörün adı Kardinal olur vb...

Her peygamber ve önder ölünce, düşmanları, onun veliahtları olarak, düşmanlarının düzenini sürdürürler. Bu, tarihe egemen olan "düzen"dir, ötekisi ise tarihin hep mahkûm "hareket"idir.

Sûkûn ve Sûkûnet

Bu konuyu tam olarak anlamak için *Muhammed Hâtem-i Peyamberân* adlı kitapta yer alan "Ez Hicret tâ Vefât/Hicretten Vefata Dek" başlıklı makaleye başvurmalısınız. Orada, toplumların sürekli olarak, tarihte toprakla bütünleştiklerini, insan bir yerde kaldığı sürece kabile, kavim, toplum ve hatta imparatorluk biçiminde durağanlaştığını, geleneksel çerçevelerde, kalıtsal tasma ve zincirlerde ve kalıplaşmış toplumsal sistemlerde donuklaştığını, hareketin öldüğünü, bu durumun ansız bir devrimin gelip onu harekete geçirinceye değin sürdüğünü toplumbilimsel açıdan ortaya koymuştum.

İnsanlık tarihinde, hicret kırbacı, geri, durağan ve devinimsiz kavimleri zaman çizgisinde, yeryüzünde ve donuklaşmış uykulu içlerde harekete geçirmiştir.

Dolayısıyla donukluk ve durağanlık her yerde görülen sürekli bir hastalık olup büyük toplumları ve uygarlıkları yok etmekte ya da bataklık gibi lığlaştırıp kokuşturmaktadır. Yunan, şehir-devletlerin (cité-état) çerçevesi ve bunların sınırlı ve kapalı surları içinde donduğu için yok oldu ve Roma için kolay bir lokma durumuna geldi. Roma da ülkeler alma ve fetihler grafiğinin ardından gücü ve sistemi sabitleşerek donuklaştı, durağanlaştı ve öldü.

Zamana Yabancılaşma

Belirli bir zamanın, büyük bir insanî devinimin, kurtuluş bağışlayıcı beşerî öğretinin gereksinimi olan bir hareket, çeşit çeşit ik-

tisadî, siyasî ve fikrî etkenler aracılığıyla gelenek haline gelmiş ve durağanlaşmıştır. Zaman devingen, ama geleneğin durağan olduğunu biliyoruz. Kalıtsal, olduğu yerde sayan ve tek düze bir toplumsal gelenek haline gelen ve mutaassıp ve donuk biçimlerde donuklaşmış durumda kalan bir dinin, ister istemez zamanla arası açılır. Çünkü zaman sürekli devinimdir, oysa gelenek, değişmez ve tek düze donuk bir şekildir. Bu yüzden, bölgesel ve kalıtsal gelenekler şekline gelmiş şeyin maskesini kendimiz kırmazsak, dinin ruhunu, hedefini ve hareketini bu donmuş kalıpların içinden kurtarmazsak, zaman kalıp, içerik, hak, batıl tanımaz, kükreyen bir sel gibi dur durak bilmeden duran, donmuş, yere yapışmış ne varsa kırıp yok edip geçer.

Bizse bu donuk kalıpların içinde, insanı şekillendiren en değerli öğeleri, gelişimimizi, iman sermayelerimizi yok ederek geçmişe yollayacağız; zaman da bunların üzerinden geçip gidecektir. Bugün, zamanın İslam kültüründen, inançlarından ve onun en önemli değerlerinden nasıl hızla uzaklaştığını görüyoruz ve biz hiçbir şey yapmıyoruz. Zamanın hareketiyle tanışık olan biz, bu ayrılığa, imanımızın geri kalışına ve zamanımızın ileri gidişine her gün tanık olmaktayız. Zamanda hareket ediyoruz zorla; ileriye yöneliyoruz zorla, ama karanlıkta. Çünkü kervandan geriye kalan bir ateş gibi bıraktık İslam'ı, kalsın biz geçelim diye. Zamandaki bugünkü hareket böyledir. Yolun lambasını arkada, önceki duraklarda bıraktık ve gece vakti bilinmeze doğru hareket halindeyiz. Zamandan ayrılış ve zamanın hareketi zorunluluğu, bütün dinlerin, uygarlıkların, öğretilerin, devrimlerin ve hareketlerin hastalığıdır. Toplumdaki her öğreti, her hareket, her devinim ve her devrim, işte böylece ölmektedir; zamandan ayrılmakla, zamanla birlikte gelmemekle.

Allah'ın İslam'ı koruduğu ve İslam'ın bize gereksinimi olmadığı doğrudur. Çünkü bize gereksinimi olan bir İslam'ın ancak kendine yararı olur ama İslam'a gereksinimi olan biziz. Şu ne aptalca kaygısızlıktır ki İslam her elden gittiğinde huzur içinde ve hiç

üzüntü duymadan şöyle denilmektedir: "Üzülme, Allah, İslam'ı kendisinin koruyacağını vaat etmiştir." İslam için tasalandığımızı kim söyledi? Biz Müslümanlar için tasalanıyoruz. Senin bu kaygısızlığın şuna benzemektedir: Neyin varsa hırsız alıp götürür, yoksul, aç, muhtaç kalırsın. Ben de senin gönlünü alırım, paralara üzülme, hiç üzülme, para kaybolmaz, karşılığı merkez bankasında saklıdır diye.

Hedefsizlik: İnanç ve Amel Arasında Yabancılık

Bu, bize ve toplumumuza özgü istisnaî bir hastalık değildir, değişik oranlarda her yerde görülmektedir, ama kimi şeylerde biz birinciyiz. Amel ve inançların uyumsuzluğu, belirtilerini açıkça gördüğümüz tuhaf bir hastalıktır. Biri gelip bir işe el atar, sadece hayırlı bir iş yapmak için. Ne ki zamanla uyumlu olup olmadığına hiç bakmaz. Oysa Tahran'da bugün su deposu yapmak, hayırlı bir iş olmaması bir yana, hedefsiz ve anlamsız bir iştir. Dinî işlerde de sadece bir iş dinî bir gelenek olduğu için yapılmaktadır ve kişi için sadece yapılış şekli söz konusudur. Bu yüzden Müslüman ya da Müslüman olmayan bireylerin ameller bütününde tuhaf bir tutarsızlık ve uyumsuzluk görülmektedir.

Onların amellerinden kimileri büyük ve insanî bir hedefi gösterirken, öteki amelleriyse bu amellerin karşıt noktasını göstermektedir. Örneğin Hüseyin'i anma toplantısına katılır, ağlar, orada Hüseyin'i yüceltir, ama zulmün elinde araç olur kolayca. Ya da dinî şiarlara inanır ve sıkı sıkıya sarılırken aynı zamanda, söz ve kalemiyle toplumu sapmaya ve gerilemeye sürükler. Ali'ye inanır; her şeyini yitirme pahasına batıla evet demeyen adama inanır, ama hareketiyle, vücuduyla ve ameliyle, her aşağılığa, her alçaklığa ve her cinayete "evet" der, boyun eğiş, onun fizyolojisinde bile göze çarpmaktadır; her şey karşısında -önemsiz ve aşağılık da olsa- otomatik olarak eğilir. *"Onlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler ve rükûa varırlar'*[89] ayetini Ali (a.s.) hakkında tefsir etmek-

[89] 5/Mâide Suresi 55 (Çev.)

tedirler. O, Allah huzurunda rükûa varırken, halka bağışta bulunmaktadır. Bunlar ise, efendinin huzurunda rükûa varırken, halktan almaktadırlar. Onlar, inanç ve amel arasındaki bu çelişki ve uyumsuzluğu duyamazlar. Kur'an'a inanır, onu ciltlemeyi, süslemeyi ve yüceltmeyi hiç ihmal etmez, inançsal bakımlardan Kur'an'ı dua kitabından üstün bilir. Ama amelde, bir kez bile okumamıştır, okumamaktadır Kur'an'ı. Dua kitabı onun için Kur'an (okunacak)'dır. Kur'an, onun için sadece yazı-tura atmakta ve istiharede kullanılan kutsal bir şeydir. Eşitliğin ve insanlığın doruk noktada sergilendiği yer olan hacda, aşağılık bireysel hayatı için dalkavukluk ve meddahlık etmektedir. Parası olmayanı aşağılamakta ve kendinden daha aşağı ama paralı olana saygıda kusur etmemekte ve onun önünde eğilmektedir. Hacer ve İbrahim'in sünnetine katılmakla birlikte, bunların hiçbiri, ona göre bir uyumsuzluk taşımamaktadır.

Bu insan, "Anne, Baba! Biz Suçluyuz"da söylediğim gibi hacda bin kez sorar "Nasıl?" diye. Ama bir kez olsun "Niçin?" diye sormaz. Yüz kez gidip dönmüş ve hep şunu sormuştur: "Efendim, benim bu plastik terliğimin üzerinde bağcık motifi var -elbette bu kalıptan ileri gelmektedir- bunun günahı var mıdır? Biliyorsunuz, ayakkabı dikişli olmamalıdır." Ama bir kez olsun, aslında hacca niçin geldiğini sormamış ve düşünmemiştir.

Çelişkiyi anlamaz. Onun zihni donmuştur, durağanlaşmıştır. Kendisini insan bireyi olarak kabul edemez, Allah yerine -Kur'an'ın dediği gibi- din âlimlerine, ruhbanlara, güçlülere ve para babalarına tapar, fakat taptığını bilmez. Çünkü ruhanî ya da servet sahibi veya güç ve makam sahibi kimse aracılığıyla aline olmuştur. Dine ve insana bağlı olan insanî saygınlıkları, ilahî değerleri, makama ya da paraya bağlı olan güçleri, bunlara bağlı ve mensup olan bireylere ait görür ve onların karşılarında basitçe bir düşünmeye bile gücü yoktur.

Bilinçli ve düşünür din âlimlerinden biri olan bir dostum -yeni yetişen seçkin aydınlar arasında benzerini az gördüğüm bir Alevî

Şiîliği âlimi-[90] şöyle diyordu: "Mescitte, kılığıma bakarak bir hanım, kendisi için istiharede bulunmamı istedi (ne yazık ki avam, aynı tür giysiyi giyen kimseleri aynı gözle görür ve yükümlülüklerini bu sınırlar içinde sanır). Tartışmanın yeri olmadığını gördüğümden bir istiharede bulunmak için tespihi alıp kıbleye döndüm. Dua ve kendimi hazırlamakla meşgulken siparişçi hanım, "Efendi! Lütfen niyetini de siz kendiniz tutun." demez mi?

[90] Şaşırtıcıdır ki İslam'da hem en güçlü uyuşturma ve geriletme etkenleri ve hem de en güçlü tahrik ve ayağa kaldırma öğeleri aynı din âlimleri topluluğunda bir arada bulunmuşlardır, İslam tarihine bir bakın. Hilafet döneminde herkesten çok (Sünnîlikte) ve Safeviler döneminde her zamankinden çok (Şiîlikte), toplumu uyuşturmaya neden olan ve halkın zihinsel kavramlarla, duygularla, zararsız ve tehlikesiz kin ve tehlikelerle güç sahiplerinin, hilafetin ya da içinde bulunulan zaman kendilerinin malı olan herkesin çıkarına oyalanmasına yol açan etkenler de yine aynı grup ve toplumdandırlar. Çünkü din her güçten daha güçlüydü ve halkının düşünce ve inanışına her şeyden çok egemendi. Öte yandan, uyanış, hareket ve topluma bağımsızlık bağışlama etkeni, dıştan gelen düşünsel, kültürel, iktisadi ve siyasal saldırı karşısında direniş etkeni, kitleye hayat ve hareket bağışlama etkeni, bu din görünümlü tüm sapmalara karşı duruş ve direniş etkeni olan çehrelerin çoğunluğu, yine bu toplum ve grup içinden çıkmıştır. Paris'teydim. Bizim grup başkanımız olan -elbette çoğu kez başkansız meskenlere başkanlık ediyordu- bir bey, "öğrenciler encümeni" adı altında bir toplantı düzenlemişti, insanı komplekse sürükleyen o çok aydın öğrencilerden biri laf üfürmekle meşguldü, "Müslüman duymasın, kâfir görmesin" türünden jest ve tavırlarla! Konu, tanınmasının ve sevgili vatanın sorunlarının araştırılmasının zorunluluğu idi; nesnel, bilimsel ve beş bin kilometre öteden direkt bir biçimde. Paris'in aristokrat kafelerinden birinde İran'ın köylü kitlesiyle temas kurulmalıydı (tıpkı İsviçre gölü kıyısında, İran'ın halk kültürünü ve mahalli dillerini derleyip araştıran Bay Cemalzâde gibi!). Ruhanîliğin ve dinin İran'da ya da İslam toplumlarında toplumun gerilemesinin ve duraklamasının en büyük etkeni olduğundan söz ediliyordu (sekiz-dokuz yıl öncesine aittir). Sonra saldırmaya başladılar:

"Din toplumu geriletti, düşünme ve akletmenin gelişmesini toplumun elinden aldı. Din genel olarak nesnel gerçeklerden, evrimden; hareketten ve uygarlıktan uzaklaştırmaktadır". Başladılar iki yüz yıllık standart lafları söylemeye. Ben İran'dan yeni gelmiştim, kalkıp arz ettim: Ben sizin kadar aydın değilim, yeni geldim. Ben bu bilimsel ve oldukça felsefi konuları bilemem, fakat ben şu son yüz, yüz yirmi yıla bakıyorum, tarihe bakıyorum başından bu yana batıyla bütün askeri, siyasi ve iktisadi antlaşmalarda, hep doktorların, mühendislerin,

Hedefsizliğin nereye vardığına bir bakın? Bu hanım ne için gelmiştir, hangi ihtiyacını gidermek istemiştir?

Hac'da kendim, insanın anlayıp hissedebileceği en güzel değerlere tanık oldum. Yine orada, insanın anlamayacağı en geri çirkin cehaletlere de tanık oldum. Örneğin bir grup, "niyet kıraati" (!) yapmak için oturmuştu. "Niyet etme teknolojisi" öylesine karmaşık ve güçlüydü ki niyet etmenin aslını unutmuşlardı ve tüm çabaları harf ve kelimeleri tıpkı Araplar -hem de mevcut Araplar değil, mevhum Araplar- gibi telaffuz etmeye harcanıyordu. Bu,

Avrupa'da okumuşların, yani "bizler"in imzası bulunmaktadır, hiçbirinin altında hiçbir din adamının imzası bulunmamaktadır. Tümü Necef'e değil, Avrupa'ya gidenlerce imzalanmıştır! Bu bir yana, direnişçi çehreler olarak, ta başından beri, batının saldırıları karşısında, aslında sömürünün girişini sağlayan, saptırıcı yenileşme olgularına karşı savaşan ve hatta siyasal sistem, iktisadi sistem, üretim, pazar, hayat, toplumsal etiket, inanç, ideoloji, aydınlık adı altında ve bu deccal eşeğine yol açan çeşitli bahanelerle ortaya sürülen bütün iktisadi ve hatta ahlaki ve toplumsal semboller karşısında direnen kimselerin hepsi bu din adamları topluluğundan çıkmıştır, ilk başkaldırı, Tömbeki başkaldırısıdır. İlk başkaldıran çehre ise Mirza Hasan Şirazî'dir ki o da bunlar arasından çıkmıştır. İran'a giren ilk sömürü ayağı bankaydı. Bankanın İran'a gelmesini öneren ilk kişiyse din karşıtı, yenilikçi bir aydındı -Mirza Malkum Han- ve buna karşı duran ilk kişi de yine din adamları "arasından çıkan Seyyid Cemaleddin Afgani'ydi...

Bu yüzden aynı toplumdan hem bozuk din yayılmış ve gerçek İslam'ı yok etmek ve halkı uyuşturmak için İslam tarihi boyunca, hilafet döneminden tutun da sömürü dönemine varıncaya değin, aynı yerden destek alınmış, hem de sapma, kirlenme, zulüm ve dış tecavüz karşısında uyanış, sorumluluk, karşı duruş ve direniş etkenleri de yine bu merkezden baş göstermiştir. Öyle ki İslam toplumunda gerçekleşen devrimler ve toplumsal hareketlerin her birinde iki olgunun yinelendiğini görürsünüz: Biri özgür, bilinçli ve sorumlu âlim çehrelerinin çıkışı, ötekiyse bu değişimlerin asıl merkezi olarak 'mescidin faal merkezîliği, toplumcu ve halkçı yükümlülüğüdür.

Bu yüzden "İslam, halk ve zaman" üçgeninde düşünen ben ve benim gibilerin hem buraya olan umut ve imanları, hem de umutsuzluk ve inançsızlıkları artmaktadır! Bu yüzden ayırmak gerektiğine inanıyorum: Âlim mi, ruhanî mi? Alevi Şiîliğinde mi, Safevî Şiîliğinde mi? Bu farkı koymazsak hem gerçekliğe zulmetmiş, hem de yanlış karşısında akılsızlığa düşmüş oluruz. Bizse ne zalim ve haksız olmak istiyoruz, ne de ayırt etme yetisi olmayan ahmaklardan olmak istiyoruz!

hedefin ve amellerle inançlar arasındaki uyumun yok olmasıdır. Örneğin İslam gibi, bir hedefi bulunan ve amelleri, ibadetleri, hükümleri, iktisat, siyaset ve kullukla ilgili konuları bütünüyle mantıksal bir uyum, sağlam ve bilinçli bir doku içerisinde olan neden-sonuç ilişkisi, birbiriyle bileşim ve uyuşum taşıyan ve herkesin görevi hedefe ulaşmak için bir giriş olan bir harekette şimdi İslam'ın varlık felsefesi, vahiy ve mesaj olan o hedef ortadan kalkmaktadır. Bu dizgenin darmadağın olmuş parçaları, birbirleriyle bağıntılı olmaksızın ve o hedef ve amaç göz önünde bulundurulmaksızın gerçekleştirilmektedir.

Amel ve inanç, hayat ve düşünce, davranış ve iman arasındaki bağlantının kopması, aracın hedefe dönüşmesi, yolun amaç olması, dinin şiarlara sıkıştırılması imanın törenlere, inancın işaretlere (hatta bedensel işaretlere) indirgenmesi, tapınmak ama tanımamak, inanmak ama anlamamak, sonuçta da bütün mantıklı ve bilinçli ilişkilerin altüst olması ve birbirinden kopması, bütün değerlerin dağılması, insanı yiyip yutan ve biçimini değiştiren korkunç hastalıklardandır.

İkicilikler

İki görüşlük, felsefî ve insanbilimsel şaşılık, iki ayrı şeye kulluk, iki ayrı yönde inanmak, insandaki ve tabiat ile tabiat ötesi arasındaki çelişki; tüm bunlar ikicilik (düalizm) anlamına gelir. Tevhit ise tüm bunlara uyum ve birlik kazandırır.

Sürekli olarak, maddeyle mana arasında -ki İslam ekmeği ve namazı bir uyum, bir bakış ve görüş içerisinde algılar- dünya ile ahiret arasında -ki tevhit, bu ikisi arasındaki süreğen çelişkiyi gidermekle kalmaz onlar arasında bir neden-sonuç ilişkisi oluşturarak aralarında tarım ve ürün arasında olduğu gibi bir uyum olduğunu öngörür- akıl ve aşk arasında -ki felsefe tarihi boyunca birbirlerinin yanı başında, birbirlerine uzak ve birbirleriyle savaşım içinde olmuşlardır- ayrılık ve savaş olagelmiştir.

Konfüçyüs ve Lao Tzu'dan tutun da Aristo ve Eflatun'a, İbn Sina ve Ebu Said Ebulhayr'dan tutun da Descartes ve Pascal'a varın-

caya değin felsefe, ahlâk ve ruhbilimde akılcı insanlar, duyumcu insanlardan ayrıdırlar. İşrak, duyum ve ilham bir yanda, akıl, mantık ve çıkarsama öte yandadır. Pascal'ın deyişiyle: "Aklın anlamadığı kanıtları vardır kalbin. Allah'ın varlığına akıl değil, kalp tanıktır."

Tarihte, dinî duygu, bireyi toplumdan Tanrı'ya doğru sürüklemiştir hep. Toplumsal, iktisadî ve siyasî düzen ise bireyi Tanrı'dan ve fizik ötesinden gündelik maddî toplumsal yaşayışa sürüklemiştir.

Çaba ve tevekkül de hep karşı karşıya bulunmuşlardır. Çünkü çaba, hedefe ve başarıya ulaşmak için somut yeteneklere ve maddî çalışmaya dayanan insanî bir görüştür. Tevekkülse, her türlü başarıyı ve hedefe ulaşmayı Allah'a dayanmada görmekte ve kendi bireysel çaba, irade ve seçimini yazgısında, mutluluğunda ve mutsuzluğunda etkisiz olarak bilmekte olan insanî bir duygu ve inanıştır. Çaba, maddî insan görüşünün tezahürüyken, tevekkül, ilahî ve madde karşıtı insanın manevi, irfanî ve ruhanî duygusunun tezahürüdür. Hesapçı akıldan kaynaklanan maddî çabayla, hesapsız aşktan kaynaklanan tevekkül, dinlerde ve felsefî öğretilerde biri ötekine feda olmaksızın ya da ötekinin yan birimi veya ötekinin karşısında değersiz ve önemsiz olmaksızın iki temel olarak ya da iki esas neden ve etken olarak birleştirilemezler.

Dünya ve ahiret ikiliği, zahitlik ve varsıllık ikiliği, ruh ve cisim ikiliği, gerçek ve güç ikiliği, ruhanîlik ve maddîlik ikiliği, bireysellik ve toplumsallık ikiliği, daha derin anlamıyla; kulluk ve rablik[91], isyan ve baş eğme, gurur ve huşu, kılıç ve namaz, arifin halveti ve mücahidin savaşı, Buda'nın huzuru ve Sartre'ın huzursuzluğu, mutlak öznellik ve mutlak nesnellik, savaşmak ve aşk beslemek. Halk için, Allah için ve kendisi için... İkiliği bu türdendir.

[91] Kulluk tamamen Rablıktır!

MATERYALİZM ve İDEALİZM

Tüm öğretiler ya tek gözlüdürler (Materyalizm, Berkeley'in felsefî idealizmi v.s.) ya da şaşıdırlar ve iki görüşlüdürler (Buda, Veda, Zerdüşt ve Mani dinleri v.s.). Oysa tevhit, tıpkı tabiat gibi, insana tek bakışlı iki göz vermektedir. Nasıl yani? Yani hem yeri görmektedir hem göğü, hem ekmeği hem namazı, hem dışta olanı hem içte olanı, ama her ikisini uyumlu, yönü ve kaynağı aynı olarak görmektedir. İki karşıt yüzü de görmektedir, ama tek bir madalyon üzerinde. Onun için varlık, çatışıklardan oluşan bir varlıktır bir oranda. Mutlak bütünsellikteyse tek ruhu ve aklı bulunan tek bir gövdedir.

Kuşkucu Dünyagörüşü (Scepticisme)

Kuşkucu dünyagörüşünde dünya "bilinmez" üzerine kuruludur ve insan da kuşkuya dayalıdır. O dünyada, nelerin olup bittiği ve yaratılış hedefinin ne olduğu bilinmemektedir. İnsan, kuşkulu bir dünyada anlaşılmaz bir yazgı ve bilinmez bir dayanak karşısında, yönsüz, ikirciklidir ve kendinden geçmek dışında atlatılamayacak bir huzursuzluk duymaktadır. Kuşkulu dünyada insan, maddî ve günlük hayatında bile belirli bir yol seçemez asla. Varoluş kuşkulu olduğunda, her düşünce, seçim ve araştırma da kuşkulu olur. Çünkü doğru, güzel ve çirkin için bir ölçütün bulunması olanaksızdır.

Saçmacı (Absurde) Dünyagörüşü

Dünya ve dünyadaki işler sadece bir hiçtir. Bu dünyagörüşü, eskiden var olmuş ve bugün de oldukça yaygınlık kazanmıştır. Dünyayı saçma gören insan, kendisini, hayatı, kendisinin başkalarıyla olan ilişkisini ve başka her şeyi, ciddi, anlamlı ve hedefli olarak algılayamaz. Varlığa inanmayan bir insan, insana iman duyamaz. Saçmacı dünyagörüşü, hayata ve bütün insanî görünümlere etki eder. Öyle ki bugün saçmacı sanat, saçmacı tiyatro, saçmacı edebiyat ve saçmacı roman, resmîlik kazanmıştır.

Bu tabiîdir. İnsan, tabiatın ardındadır ve dünyanın ayrılmaz parçasıdır. Dünyaya baktıkça kendisini çaresiz görmektedir. Varoluş

saçma üzerine kurulduğunda, her iş mecazdır. Çünkü her şey boş ve anlamsız olduğundan iyiden ya da kötüden, çirkinlik ya da güzellikten, hizmet ya da hıyanetten, cellâtlık ya da şehitlikten söz etmenin bir anlamı yoktur; hepsi de birdir. Çünkü hiçbiri de hiçbir şey değildir.

Burada, bu dünyagörüşünün ilk ve en büyük kurbanının insan olduğunu görüyoruz. Saçma insan, insanlığı ortadan kaldıran insandır.

Ben Merkezci Dünyagörüşü (Egocentrisme)

Yunan sofistleri, yeni hümanistler ve bu cümleden olarak egzistansiyalizm, insanı varlık okyanusunda bir başına bir ada olarak görürler. Yeni egzistansiyalizmin ve Camus öğretisinin gereği, Tanrı'nın ve gayb dünyasının yok sayılmasıdır. Bu öğreti, Lucrece[92] öğretisinin devamıdır. Bu öğretide tanrı, tanrılar ve fizik ötesi vardır, ama bizim yazgımızda etkisi yoktur. Biz kendimiz için varız, hayat ve hedefimizi fizik ötesine ve iradesine göre belirlememeliyiz. Bizim kendi irademiz var ve bağımsız olarak kendi hayatımızdan sorumluyuz. Lucrece şöyle diyordu: Tanrılar vardır, ama kendi aşklarıyla, kinleriyle ve savaşlarıyla meşguldürler, onların insanlarla işleri yoktur.

Bu tür bir dünyagörüşü şirktir. Bir tür varoluşsal ikicilik (düalizm) olup tanrıya, hesaba, kitaba inanmakta, evrende bilinç ve hedefin bulunduğunu kabul etmekte, ama evrende birbirleriyle bağlantıları olmayan bir sürü çelişik gücün, zatın, buyurganlığın, yön ve hareketin bulunduğuna inanmaktadırlar. Burada insan, dünyada bir garip olarak algılanmaktadır; doğada temeli olmayan, fırtınalı bir okyanusta başıboş dolaşan bir gemi olarak. Şirk

[92] Lucrece, İsa'nın ölümünden sonra 70 yılına dek yaşadı. Albert Camus ve Sartre -Camus'dan daha az olarak- görüş ve öğretilerini ondan aldılar. (Lucrece ve öğrencisi olarak Albert Camus'un öğreti ve eserlerinin felsefi ve toplumbilimsel çözümlemesi için Meşhet Edebiyat Fakültesi'nde verdiğim Tarih Bölümü dördüncü yıl medeniyet tarihi derslerinin Edebiyat Fakültesi Öğrencileri Örgütünce çoğaltılmış teksirlerine bakılabilir.)

dünyagörüşünde birey, parça bölük olmuştur. Tarih ise, tarihsel şirk dünyagörüşünde, birbirinden kopuk bir akım, birbiriyle hiçbir bağıntısı olmayan olay ve oluşlar dizgesidir. Hepsi aynı yolu yürümezler, tarihin nereye ulaşacağı bilinmez. Çünkü önderlerin, siyasetçilerin, askerlerin ve fatihlerin oyuncağıdır. Fakat tevhit, tarihi uyumlu tek bir hareket olarak, kesintisiz süreğen bir akımda insanlığı kesin başlangıç noktasından alıp somut bitiş noktasına değin götüren bir hedefli ve bilinçli bir hareket olarak görmektedir.

Tevhit, tefrikayı, ırkçılığı, sınıfları, kümeleri, sülaleleri, insanî mertebeler zincirini toplumda açıklayan tüm öğretilere indirilmiş bir darbedir. Tevhit, tüm bunları yok etmekte ve beşerî toplumsal düzene birlikçi bir görüş kazandırmaktadır. Çünkü sınıflara ve tefrikaya dayalı bir toplumun açıklanışı, tevhitle değil, şirk dünyagörüşüyle uyumludur.

Bundan önce ayrıntılı olarak söylediğim gibi tevhit, bireyi ve toplumu yıkıntıya çeviren üç etkeni, yani cehaleti, korkuyu ve çıkarı yok etmektedir. Bu etkenlere, daha önce işaret ettiğimiz türlü alinasyonları da eklerseniz, insanın kendisi oluşunda, şaşırtıcı, hassas, gelişkin, karmaşık ve aşkın bir varlık olduğu kadar tehditle, bozulma, koflaşma, saçmalaşma, hayvanlaşma ve hatta nesne ve eşya olma tehdidiyle karşı karşıya olduğu da açığa çıkacaktır.

Yükümlülüğü, Allah'a doğru olmak, Allah'ın benzeri olmak[93] olan insanı doğa, tarih, toplum, hatta kendisi, hayat, duygu, bağ, gereksinim, inanç, konum, koşullar, kültür, uygarlık, dinler, küfürler, felsefeler, sanatlar ve hatta iyilikler, güzellikler ve değerler aline edebilirler. Her melek, şeytan olabilir; bir cin onu deli edebilir, çarpabilir.

[93] Bu konunun sonunda konu zincirinin mantıksal uyum ve bağıntı içerisinde olmadığını, ortaya atılan konuların birinin Halep'ten, birinin Şam'dan olduğunu söyleyebilirsiniz. Doğrudur. Ama bu gerçeğin suçudur, insanın dünyadaki zor yazgısının, karmaşık, fırtınalı ve tehlike dolu "konum"unun gerçeğinin!

İnsan, gerçek kendisini ve kendi aşkını nasıl besleyebilir ve onun varoluşsal takdirinde ve yaratılışının mucizevî olanaklarında bulunan kendi yaratılışının ilahî planını kendisinde nasıl gerçekleştirebilir?

O zaman dört yandan onu gizli ve açık darbeleri altına alan ve gün geçtikçe daha bir güçlü, daha bir fazla ve daha bir üstün olan ve insan yükseldikçe onu düşme tehlikesiyle karşı karşıya bırakan bu insan karşıtı amansız saldırılar karşısında kendisini nasıl koruyabilir? Kendi insanî özünü unutmaz mı? Yitirmez mi? Elinden kaçırmaz mı? Yapısı değişmez mi? İnsanlığın bugünkü tehlikesi, sel, veba, kıtlık ve çiçek hastalığı değildir. Sayısız insanın ölümü tehlikesi değildir. Bugünkü insanlığın tehlikesi insanlık tehlikesidir. İnsanın özünün ve aşkın insanlığının türselliğinin değişmesidir. İnsanlık, insanlar olmakla değil nesne olmakla, yok olmakla karşı karşıyadır. İnsanlık, nüfusun değil nefsin ölümü tehlikesiyle yüz yüzedir.

En sonunda, bu kendinin yabancısı paranın, gücün, makinenin, şirkin, vehmin, sınıfın, soyun, baskının, düzenin ve hayatın çarptığı, bu kurt ya da tilki olmuş kişi, bu sıçan ya da koyun olmuş kişi, dünya ya da ahiret yoluyla âline olmuş bu kimse; bu -her nasıl ve her ne şekilde olursa olsun- insan olmaktan çıkmış ve ona karşı garipleşmiş kimse, kendisini yeniden nasıl keşfedebilir, kendi yaratılışsal özüne nasıl dönebilir, nasıl kendisi olabilir?

Söylemek istiyorum: Tevhitle.

Ama bu kelimede -tüm varlığı ölçüsünde ağır, zengin ve varsıl bir kelimedir- bulunan anlam yükünün ağırlığı, bu kelimedeki şaşırtıcılığı da aşan öte şaşırtıcılıklar, onun yükünü çekmekten aciz bırakmaktadır kelimeleri. Dil -onu eksik, yüzeysel ve oldukça yoksul kılmaksızın- ondan söz edebilecek güçte değildir.

Belki de bu yüzden vahiy dili de -beşerî kelimelerle konuşması gerektiğinden- onu tüm temel kavramlarıyla -ki her birinin yüzlerce boyutu bulunan görünümü vardır, her biri her bilinç ve duygu ışığının parladığı, bitmek bilmez çeşit çeşit görünümler

kazanan bir prizmadır- sözler yoluyla değil, hareketler yoluyla anlatmayı yeğlemiştir.

Her birinin bir sembolü olan hareketler, her birinin anlatımdan daha çok anlam taşıma, duyma, dile getirme ve ilham etme kapasitesi bulunan semboller...

Büyük bir sahnede, doğanın içinden, dağ, dere, düzlük ve ovanın yer aldığı sade ama düzenli, birbirine bağlı ve zamanla bağıntılı görkemli bir gösteriyle tevhit, dünyagörüşü, tarih, toplum ve insandan oluşan dört boyutuyla, ideolojik üst yapısıyla ve ayrıca son yönüyle -ki yaratılışın namusunu, varlığın uyumunu, insanın ereksel takdirini anlatmaktadır- açıklanmıştır, nesnel bir cisimlenişe kavuşmuştur. Öğrenci, onu anlamak için, onu tüm ruhuyla, bedeniyle, davranışıyla, etinde, derisinde, duygu ve düşüncesinde tecrübe etmektedir.

Nerede?

Hacda.

EKLER

Birinci Dersin Soru ve Cevapları

Soru: Gâip imamla, gerçekte hiç olmayan imam arasında ne gibi fark vardır? Buna göre, İmam-ı Zaman'ın varlığına inanmanın anlamı nedir?

Cevap: İmam-ı Zaman'ın varlığına inanmanın ne anlam taşıdığı, "İntizâr Mezheb-i İ'tirâz/İtiraz Mezhebi: Bekleyiş" (bu metni İrşad yayımlamıştır) adlı konuşmamın konusu olmuştur; bu sorunun cevabı o yazıda bulunmaktadır. Gâib imamla gerçekte hiç olmayan imam arasındaki fark ise, evde benimle babam arasındaki fark gibidir.

Soru: Acaba imamlar, ideal toplumu İslam ideolojisiyle mi oluşturdular?

Cevap: Bu cümlenin yüklemini değiştirirsek sorunun cevabı olumlu olur: Acaba imamlar, ideal toplumu İslam ideolojisiyle mi oluşturmalıydılar? Evet.

Soru 1: Biliyorsunuz ki Allah'ın varlığını kabul, insanın ruh ve kalbinde ispat ve hatta araştırma olmaksızın bulunması gereken bir durumdur (Şeriati: Bilemiyorum). Şimdi niçin ayrı bir konu olarak ortaya konuluyor? Siz, yazılarınızın birinde, her sonucun bir nedeni bulunduğunu ve bu durumun sonsuza dek, insanın algılayamayacağı, durmak zorunda kalacağı bir yere dek sürdüğünü yazmıştınız. Yine bu konu, o adına, varlığın derinliklerinde bir varlık bulunan kişi için kabul edilebilirdir ve bu yargıyı daha da güçlendirir, demiştiniz. Ama Bertrand Russel kitaplarından birinde okuduğuma göre şöyle demektedir: "Ben, beşerin üstünde bir güç olduğunu kabul ediyorum, ama onu yaratan kimdir?" Sonuçta, bu konu, Russel'ın yandaşı olan, kitaplarını inceleyen ve gerçekte varlıklarında bir işrakın bulunmadığı kimselere intikal etmiştir ve bu kimseler bu yolla onu izlemişlerdir. Bu filozofun bir ölçüye değin bilimlere ve bu cümleden olarak matematiğe vâkıf olduğunu bilerek, siz ne dersiniz?

Soru 2: Bir kişi, incelemelerinin etkisiyle, kendisi için şu sonuca varmıştır: Hiçbir şey, mutlak olarak doğada bulunmadığına göre,

bizim mutlak olarak tanıdığımız biri de bulunmamaktadır. Bunun, bilimsel ve mantıksal bir ispat olmadığını biliyorum, ama ona bilimsel bir cevap verebilmek, hatta onu ikna edebilmek için ne demeliyim?

Cevap 1-2: İkinci sorunuzdan, birinci sorunuza bir cevap çıkarabilirim. Birinci sorunuzda buyurdunuz: Allah, işrâkî olduğuna ve herkesin kalbinde bulunduğuna göre, araştırma ve ispata gerek yoktur. Oysa ikinci sorunuzda Allah'ı sizin için tahkik ve ispat yoluyla kanıtlamamı istiyorsunuz (elbette arkadaşınız için). Öyleyse Allah'ı araştırmaya ve ispata gerek duymaktayız. Eğer gerçekten işrâk gücüyle yakîne ve ilmelyakîne ulaşanlar varsa ne mutlu onlara. Fakat konular, işrâk ve irfan yoluyla -ve akıl yürütme yoluyla değil- yakîne ve Tanrı'ya ulaşan bireylerin ihtiyaçlarına göre ele alındığı zaman, fikrî ve felsefî çıkarsama yapılmış olmaz. Bilakis, Tanrı ve din meselesi ve dinî inançlar meselesi, akıl yürütme yoluyla ele alınmalıdır. Bir kimsenin iman etmek için bu akıl yürütmeye ihtiyacı yoksa ne âlâ. O, son noktaya ulaşmıştır. Fakat aynı kişi akıl yürütmeye yine de ihtiyaç duyar. İman etmek için değil tabii, bilakis imanını başkalarına ispat etmek için buna ihtiyacı vardır. Nitekim ikinci soruda bunu benden istediler. Birinci soruda Bertrand Russel'la ilgili şöyle buyurdular: "Ben Russel'ın, kitaplarının birinde, mutlak yaratıcının ve fizik ve insan ötesinin varlığına inanıyorum ama o kimseyi kim yaratmıştır, diye yazdığına inanıyorum."

Kendilerinin işaret ettikleri konu, Bertrand Russel'in makalelerinin birinde bulunmaktadır. Bu sözleri Russel, Katolik kilisesine bağlı filozof ve bilgin düşünürlerden biriyle yaptığı söyleşi sırasında söylemiştir. Bu söyleşide Bertrand Russel, bu kuramı (kendilerinin aktardıkları cümleyi) kendi kuramı olarak değil, karşısındakine bir cevap olarak söylemektedir. Ne demek istediğim tam olarak anlaşıldı mı? Russel, "Ben, insanın yaratıcısı olan fizik ötesi mutlak olan bir varlığa inanıyorum, ama onu kimin yarattığını bilmiyorum." demiyor, tersine bunu, Tanrı'yı kanıtlamakta olan karşısındaki kişiye eleştiri olarak söylüyor. "Ben, dün-

yanın ve insanın yaratıcısı olan bir mutlak olarak senin Tanrı'na inanıyorum, ama sana onu kimin yarattığını sormuyorum." diyor Russel. Dolayısıyla bu, Russel'in kuramı değil, karşısındakine felsefî bir söyleşide yönelttiği bir sorudur. Burada ruhanî keşişin Russel'a verdiği cevap, benim Russel'a vermek istediğim cevaptır. Bu, benim dilimden, bir teksirden aktardığınız cevaptır. Fakat yarım bir aktarma yapıldı. Yani ben, daha sonra çürütmek amacıyla giriş bölümünü eleştirdim, konuyu sonradan çürütmek için söz konusu ettim. (Siz de benim söz konusu ettiğim konuyu gündeme getirdiniz. Getirdiniz ama çürütülüşünü söz konusu etmediniz). Ben şöyle demekteyim: Nedenler zincirinde (Tanrı tanır bir kişinin Russel'in sorusuna verdiği cevap) ve nedensellik yasasına göre A'nın B'ye, B'nin C'ye, C'nin D'ye neden olduğuna ve tümünün de nedeni olan bir milyar olguya inanırsak, burada ikiden çok yolumuz yoktur: Birinci yol olarak, "Onu kim yaratmıştır, sonuç var olduğuna göre, nedeni nedir?" diye sorarız. "Nedeni nedir?" diye sorduğumuzda onun kendisi de "sonuç" olmaktadır, tıpkı öteki sonuçlar gibi. Tıpkı şu soru gibi: Suyu ne kaynatır? Ateş. Öyleyse ateş sonuçtur. Onun ardında bir neden aramalıyız. Bunun nedenini bulduğumuzda yine "onu ortaya çıkaran etken nedir?" sorusu çıkar karşımıza. Bu durumda bu neden de bir sonuçtur. Bu böyle sürüp gider. Sonunda bir yerde durmamız gerekecektir. Çünkü zaman sınırlıdır ve bizim inandığımız neden-sonuç sisteminde sonsuz ve mutlak, teselsül açısından yanlıştır. Doğanın ise bizim anladığımız zihinsel betimlemede başı ve sonu bulunmaktadır. Neden-sonuç zinciri, sınırlı ve tikel bir olaydır ve bu zincir hiç durmadan izlenilemez. Kaçınılmaz olarak, neden-sonuç zincirinde bir yerde -zihinsel olarak- durmamız gerekir. Şu anlamda ki artık zihinsel olarak nedenini soramayacağımız bir nedene ulaşırız. Eğer onun da nedenini sorarsak yine zincire takılmış oluruz. Benim yaptığım çıkarsama, hem Russel'ın ve hem de söyleşide bulunduğu kişinin inandığı nedensellik yasasına inanmaya göre yapılmıştır. Bunu tek delil olarak dile getirmiyorum. Eğer her ikimiz -ben ve siz- nedensellik

yasasına inanıyorsak, buna dayanarak zincir ve döngü içerisine düşmemek gerekir. Kaçınılmaz olarak zinciri bir yerde, kendisinin ardında bir nedenin bulunmadığı ve başka bir nedenin nedeni olan bir yerde durmamız gerekir. İşte bu iki kişi, söyleşi sırasında burada durmaktadır. Ama nedensellik yasasına inanmazsak, Allah'ın ispatı konusu -benim inancıma göre- daha güçlenir. Her olguyu doğrudan doğruya Allah'a bağlamamız gerekir bu durumda. Kant, "Tabiatın ve her şeyin göreli olduğu bir yerde bir mutlak olarak Tanrı yoktur." denilmesine karşılık şöyle der: "Doğrudur tüm varlıkta ve tüm tabiatta mutlak bulunmadığı için de -iyi dikkat ediniz- mutlak varlık olarak Tanrı vardır."

Varlık dediğimizde şunu kastediyoruz: Mir Fendereskî[94] (bizim kendi filozofumuzdur ve bu sözü çok üstündür) der ki zihinsel varlığın kendisi de nesnel varlıktır; çünkü bir varlıktır, cinsi zihinsellik cinsindendir. Öyleyse nasıl bir nesne varlıksa ışık da varlıktır. İnsanın zihniyetindeki zihinsel ide de bir varlıktır. Öyleyse özdür ve varlığı bulunmaktadır. Sonunda, varlık türleri dünyadadır: Biri, zihinsellik cinsinden olan varlık, biri ahşap cinsinden olan varlık ve biri de yıldız cinsinden bir varlıktır. Bu görüşe göre Kant'ın sözü daha iyi anlaşılabilir. Şu örneği Kant'ın anlaşılması için vereceğim:

Evrende mutlak yoktur, ama her birimizin zihninde mutlak varlıktan birtakım anlamlar bulunmaktadır. Neden? Çünkü evrende mutlak yoktur dediğimizde, zihnimizde dış dünyada varlığını olumsuzladığımız mutlak varlığın bulunduğu anlaşılmaktadır. Güzel, benim zihnimde bulunan bu mutlak varlık, bir yerden gelmiş olmalıdır; dış dünya göreli olduğu için mutlak, ondan kaynaklanmış ve benim zihnime girmiş olamaz. Eğer benim zih-

[94] Mir Fendereskî, idealistlerin, objektivistlerin ve realistlerin savlarını çürütmektedir. Çünkü Avrupa'da Eflatun ve Aristo döneminden Berkeley ve Sartre vb. dönemine dek -Feuerbach'ın Berkeley'le olan anlaşmazlığı gibi- şu konu gündemdedir: Temel olan, zihinsellik ve zihinsel idedir, aynî alem ise zihinsel ideyi doğurmaktadır. Bunun tam tersi olarak da materyalistler şöyle derler: Maddi ayni dış âlem temeldir ve zihinsel olan bulunmamaktadır.

nimde ortaya çıkmışsa ben de göreli bir varlığımdır, demektir. Öyleyse mutlak kavramını yaratamam. Öyleyse benim duygumdaki mutlak kavramı ne benim varlığımın sonucudur, ne de doğanın varlığının sonucudur. Bu durumda mutlak bir varlığa aittir.[95]

Alexis Carrel'in güzel ve değerli bir cümlesi vardır[96]: "Tanrı, anlamaktan başka bir şey bilmeyen kimseler için geç anlaşılırken[97], sevmekten başka bir şeyi anlamayan kimseler içinse kolaylıkla gül kokusu verebilir."

Soru: Merhum Frantz Fanon, size yazdığı bir mektupta şöyle demiş: "İslam, kulluk ve toplum olanaklarından çok sömürü karşıtı bir kapsam, Batı karşıtı bir yapı taşımaktadır." Fanon'un söylediği İslam'ın bu sömürü karşıtlığını Kur'an'da göstermenizi rica ediyorum.

Cevap: Fanon'un İslam konusunda işaret ettiği sömürü karşıtı kapsam konusu, İslamî bir inanç olarak değildir. Yani mektupta, İslam'ın inanç esaslarının temelde sömürü ve Batı karşıtı bir kapsama sahip olduğu şeklinde gündeme getirmemiştir bu konuyu.

[95] Burada dinleyicilerden biri felsefi konuyla ilgili ve ayrıca Şeriati'nin söz ettiği konunun ikinci bölümüne karşı eleştiride bulunmaktadır ki bantta anlaşılmamaktadır. Şeriati ise şöyle cevap vermektedir: Söylemediklerimden dolayı beni eleştirmek istiyorsanız, idama mahkûmum! Söylediğim sözlerden dolayı eleştirin beni. Elbette felsefi konular test değildir. Fakat buyurduğunuz gibi, benim Allah'a inanışım bu delillerden dolayı değildir. Elbette, birtakım deliller okudum ve biliyorum, fakat iman bu yolla doğmaz. Telkin yoluyla da imanın gerçekleştirildiğini söylemiyorum ki telkin edelim de sonra iman gerçekleşsin. Güzel. Başka bir şey gerçekleşebilir ve biz onun Tanrı oluğunu hayal edebiliriz (tıpkı öteki zihinsel ve duygusal kavramlar gibi). Duygunun aynı zamanda bilimsel ve mantıksal açıklaması da olmalıdır. Yoksa boş duygu ancak edebiyatın işine yarar! (Derleyen)

[96] Ne yazık ki kitaplarda sadece teknik icatları yayımlamaktadırlar. Örneğin biri iki ağızlı ibrik yapsa hemen kayıtlara geçer, ama yapı değeri televizyondan, elektrikten ve elektronikten daha fazla olan cümlelerin icat ve keşfinden kimsenin haberi yoktur. Beşeri icatlardan biri yukarıdaki cümledir işte.

[97] Zihne geç ulaşıp geç anlaşılır.

Bumedyen'in[98] işbaşına gelmezden önce söylediği bir sözünü aktarayım. (Ondan bu sözü aktarmam oldukça anlamlı olacaktır, çünkü bunu Frantz Fanon'un sözüne cevap ve açıklama olarak aktaracağım.) Bu aynı zamanda arkadaşımızın sorusuna da cevap olacaktır: "Herkes, Asya'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da sömürüye kurban olan soylardan, kültürlerden ve toplumlardan söz etmektedir, ama en büyük sömürüye uğrayanın İslam olduğundan kimsenin haberi yok. İslam, sömürüye uğramış tüm ülke ve toplumlardan daha çok kurban edilmiş ve sömürünün kültürel, düşünsel, tarihsel ve ahlâkî saldırısına uğramıştır. Buna neden olan nedir? Nedeni İslam'ın sahip olduğu sömürü karşıtı kapsamdır. Sömürünün, hepsinden çok, on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında, onu felce uğratmak ve huzura kavuşmak için İslam'a saldırması, İslam inançlarının da hemen -General Soustel'in deyişiyle- siyasî harekete dönüşmesindendir. Bu, toplumsal hareket ile dinî inançlar arasında bir duvarın bulunmadığı İslam düşünce tarzının özelliklerinden biridir. Dolayısıyla sömürü, Asya ve Afrika ülkelerine saldırmak ve onları anlamak için girdiğinde, İslam'ı manevi ve ahlâkî bir kültür ya da gaybî bir inanç olarak değil, kendi toplumunu yönetmek ve yönlendirmek savında olan bir karşı set olarak karşısında görmektedir. İslam'ı ve tarihini bildiği için sömürgeci, bu İslamî düşünme tarzının özelliklerini hepsinden önce felç etmesi, bu kışkırtıcı özellikleri İslam'ın elinden alması gerektiğini görmektedir. Böylece, güven içinde, İslam'ın ülkelerini ele geçirebilecektir.

Dolayısıyla, hem son derece toplumsal olan ve hatta parlamento ve mabedi birbirinden ayrılmaz durumda bulunan İslam düşünce

[98] Bumedyen (Cezayirli lider -Çev.), Franz Fanon hayranlarından biridir, yani biriydi. Şimdi nasıl olduğunu bilemiyorum. Uzun süredir kendisinden haber alamadığım bir arkadaşımın hanımı (eskiden beri fikirdaş idik ve çok özel düşünceleri vardı) bana şöyle yazmıştı: "Falanca genel müdür olalı beri, bütün düşünsel rahatsızlıklarından kurtuldu" Şimdi Bumedyen'in rahatsızlığının da ortadan kalkmış olması olasıdır. Fakat ben, henüz genel müdür olmadığı dönemlerden söz ediyorum!

tarzı, hem son iki yüzyılda sömürüden yediği büyük darbeler hem de İslam tarihinin Batı'yla (Bizans döneminden, Anadolu, Roma, İspanya ve sonra günümüz Avrupa'sı) sürekli bir çekişme içinde olduğu bin yıl ve İslam ve Hıristiyanlık arasındaki savaşın tarihte hep Doğu-Batı savaşı olarak ortaya çıkışı -bunların tümü- sömürü ve Batı karşıtı içerik denilebilecek -Frantz Fanon'un deyişiyle- yeni bir içerik vermiştir İslam'a. Bu yüzden, Afrika'nın Müslüman olan ya da olmayan ülkelerinin coğrafya haritalarına baktığımızda, sömürü karşıtı aşamaya ve bağımsızlığa ulaşan Afrika'daki sömürge ülkelerin bağımsızlığa ulaşma süreleri, Müslüman olup olmadıklarına bağlıdır.

Afrika haritasını bir kez daha göz önüne getiriniz: Afrika'da sömürü karşıtı savaşın ilk öncüleri İslam ülkeleridir. Toplumlar, İslam ülkelerinden uzaklaştıkça, onlarda sömürü karşıtı savaşım daha geç başlamaktadır. Nasıl aslında sömürü karşıtı savaşım Afrika'nın kuzeyinden güneye doğru akış halindeyse (19. yüzyıldan şu ana dek) İslam da kuzeyden güneye doğru -coğrafya bakımından- ilerlemiştir. Bu ikisi birbiriyle uyum içindedir.

Ben, sömürüyle savaşmak için, sömürü karşıtı bütün toplumların öncelikle Müslüman olmaları gerektiğini söylemek istemiyorum -böyle bir şart koşmuyorum- ama İslam toplumlarının, İslam'ın sadece bir din olarak (dinin Latin Amerika'da ve Batı'da taşıdığı kavram olarak) değil, sömürü karşıtı saldırıcı güçlü bir sistem olarak -ki bu dinin kendisi de toplum gibi Batı karşıtı bir içeriğe, sömürü karşıtı bir yapıya sahiptir- algılanması gerektiğini söylemeliyim. Oysa Latin Amerika'da sömürü karşıtı savaşımcılar, Katolik mezhebini böyle algılamamaktadırlar ve algılamamalıdırlar. Çünkü Katolik mezhebi, Latin Amerika'da esas olarak, Amerika veya Batı kilisesinin yarattığı bir mesajdır. Latin Amerika'daki din, Amerika ya da Avrupa'daki dinin bir şubesidir. Hıristiyanlığı Latin Amerika'da yaymakta olan dinî liderler, büyük dinî çehreler, dinî kurumlar ve kiliseler, Amerika ya da Avrupa sömürü gücünün beşinci koludurlar. Öyle ki aynı Hıristiyanlık, Uzak Doğu'da, azınlık fırkası olmakla birlikte, hem Batı sömürüsünün merkezi,

hem de hâkimidir. Dolayısıyla kendiliğinden, Amerika ve Batı karşıtı savaşımcılar, sömürü karşıtı, yani Amerika ve Batı karşıtı bir temel diye Hıristiyanlık dinine dayanmazlar. Fakat bizim aydınlarımız Doğu'daki benzer eylemlerinde din karşısında, benzer bir yöntemi seçerlerse büyük bir yanlışa düşmüş olurlar.

Bu konu üzerinde çalışanlardan biri, Afrikalı Marksist Ömer Uzgan'dır. Yazdığı araştırma kitabında şunları söylemiştir: "Uzakdoğu ve Latin Amerika'da bu ideolojiyle toplumun yazgısını tümden değiştiren hiziplere benzer hizipler, İslam ülkelerinde, sahip oldukları hazır çevreye karşın istisnasız olarak başarısızlığa uğradılar." Sonra, birer birer, İslam ülkelerinin tümünü, bu hiziplerin tarihiyle birlikte inceleyip şu sonuca -bu sonucu Henri Martine *Express* dergisinde aktarmıştır- varmıştır: "Bu ideolojiler, İslam toplumunun başka cinste bir ülke olduğunu ve orada başka bir biçimde çalışmak gerektiğini kavrayamamışlardır."

İkinci Dersin Soru ve Cevapları

Soru: Aydın, ideolojiyi ihya ederse, kültürü bir yana mı bırakmalıdır?

Cevap: İdeoloji ve kültür arasındaki çelişki olarak anlattığım eğriye yöneltilmiş çok güzel bir soru bu. Burada, dünyanın tanınmış öğretilerinden bir öğreti olarak tanıyabileceğimiz öğretinin Spengler'in öğretisi olduğunu açıklayayım. Kimi sözlerimin yanlış anlaşılabileceğini de ayrıca açıklamalıyım. Bunlardan biri, bir öğretiden ya da bir düşünürden söz ederken ya da bir görüş ve kuramı birinden aktarırken oldukça övgülü konuşmamdır. Buysa, genelin zihninde, benim, bu kişinin ya da öğretinin tam partizanı olduğum izlenimini doğurmaktadır. Bu anlamda değildir bu. Bizim şu anki toplumumuzdaki gerilik belirtilerinden biri mutlakçılıktır. Avam insanın zihni mutlakçıdır. Avam insan, tüm dünyayı, insanları ve mezhepleri, hak-batıl, çirkin-güzel ve kötü-iyi (hiçbir şey bunun dışında olamaz) olarak sınıflandırmaktadır. Sonra bu sınıflamaya göre, her şeyle ilgili olarak yargıda bulunmaktadır. Bu yargılara göre de her şeye ve herkese karşı eylemde bulunmaktadır. Bu yargıları ve değerlendirmeleri, çok yönlü bir

bakışa dayanmamaktadır: Tek bir temele, tek bir beğeniye ya da tek bir beğenmeyişe dayanarak iyi davranan bir beyi gördüğünde onu mutlak olarak iyi olan ve hiçbir kusuru ve eksikliği olmayan biri olarak değerlendirir. Ya da onun üzerinde kötü bir etki bırakan başka biri içinse bu kötü izlenimi, o kişinin bütün ruh düşünce ve yaşayış boyutlarının kötü temel üzerine oturduğu algısına yöneltir onu. İdeolojik ve bilimsel konularda da böyledir durum. Toplum avamca düşündüğünde, toplumun bilginleri de avamca düşünürler. Çünkü toplumun bir ruhu ve bir görüşü vardır. Bireylerse birbirleriyle bağıntılı kaplar gibi toplum ruhunun sıvısını içlerinde taşımaktadırlar. Herkes aynı yüzeydedir ve avamla bilginlerin de aynı yüzeyde olduklarını görürüz.

Bilgin bir adam Avrupa'ya gitmişti. Orada bir otele girmişti o toplumun tarihini, kültürünü ve iktisadî sistemini tanımaksızın. Hatta onlarla konuşmak için onların dillerini de bilmiyordu. Örneğin otelci ya da onunla görüşen veya onun için çay getiren kişi kendisine birkaç kez 'mösyö' demişti. Sonra Avrupa'dan döndüğünde yolculuktan iyi bir anısı vardı. Uzun süre, bu tek kelimeden dolayı Avrupalıların erdemlerinin bedava tebliğciliğini yapmıştı. Avrupalıların erdemlerini dile getiren dallı budaklı ilginç öyküler anlatıyordu ki Avrupalıları utandırıyordu nerdeyse: "Efendim, Avrupa buradan apayrı bir yer. Orada caddede yürürsünüz ve sonra yorulup bavulunuzu caddenin ortasına bırakırsınız, canınız nereye isterse -yolculuğa ya da başka yerlere- oraya gidersiniz. Sonra yedi sekiz gün sonra dönersiniz, bavulunuzun yerinde olmadığını görürsünüz. Şaşırmayın. Orada duran polise sorarsınız: "Bayım bizim bavulumuz nerede?" "Sizin miydi?" der polis. Filan yere bıraktık, der ve gidip kendisi getirir. Bu tip efsanelerden nicelerini anlatır. Oysa orayı tanıyanlar, bavul bir şey değil, adamın kendisini...* Burada bıçak çekerler, sustalı çıkarırlar. Oradaysa çocuklar yedi kurşun çekerler.[99]

[99] Le Monde'da yazdığına göre, birkaç daireden oluşan binada adamın biri, küçük çocuğunu karşı daireye (ya da alt veya üst kata) gönderir. Bunlar, birbirlerini de pek tanımazlar, ama aynı binada yaşadıklarını bilirler. Çocuk gidip şöyle der: "Babam lütfen yedi kurşun vermenizi, operasyonu olduğunu, kur-

Bir keresinde tesadüfen bir doktora gitmişti. Doktor da onun İran'dan geldiğini ve iyi parası olduğunu anlayınca, "Tam zamanı, hemen çaresine bakalım efendim." demiş. Uygun olmadığı halde adamı ameliyat edip tümüyle perişan etmiş. Bu kişi de oradan döndükten sonra tüm Avrupa'yı açgözlülük, katillik, paraya taparlık, düşmanı ve yabancıyı ezme temeline göre yorumlamaya başlamıştı.

Bu genelleştirme ve tek bir olaya dayanarak mutlak yargıda bulunmak, hep uzak durmamız gereken avam zihninin ürünüdür. Falanca, falan kişinin mürididir. Eğer o kişiye -ki onun şeyhidir- iyi bir adam ve büyük bir âlimdir, ama organik kimyayı bilmez, alanı başkadır, derseniz, şeyhini karaladığımızı düşünerek size çevirir bakışlarını. Efendi, her şeyi bilir, bütün kuşların dilini bilir. Bu, mutlakçılıktır.

Bu durumda, bu kişi birine kırılmışsa ya da biri onun inanç ve beğenisinin tersine davranmışsa, onu mutlak olarak olumsuzlar ve artık onun hiçbir şeyini kabul etmez. Oysa bilimsel zihin, asla kötü ya da iyi demez, asla yanlış ya da haklı demez; şu bakımdan iyi, şu bakımdan kötüdür, der. Şu bakış açısından iyi, şu bakış açısından iyi değildir; şu bakımdan güçlü, şu bakımdan zayıftır, der. Bu, değerlendirme tarzıdır ve Allah'ın yaptığı değerlendirme de budur Allah, bir bireyi yargılarken, onun bütün kötülük ve iyiliklerini yargı tartısında tartmakta ve sonra hüküm vermektedir. Bu, doğru yargıda bulunmak isteyenlere verilmiş bir tür derstir. Kimi zaman ben, düşünsel ya da aklî bakımlardan birini överim. Bu, ona inandığımın belirtisi değildir. Ya da bir eleştiride bulunduğumda bu, onu bütünüyle olumsuzladığımı göstermez. Bunlardan biri de Spengler'dir. Spengler, kalemi beni şiddetle etkisi altında bırakan tanınmış çağdaş yazarlardan biridir (eserlerini okuyup bu derecede etkisi altında kaldığım çağdaş Avrupalı yazar sayısı oldukça azdır). Onun kendine özgü bir kalemi vardır. Ne

şunları sabah getireceğimizi söyledi!" O da çocuğun istediğini verir -ödünç tencere verir gibi-: Misafirimiz var, tencerenizi verir misiniz!

edebiyatçılar ve romantistler gibi akıcı ve fantezili şeyler yazar (fantezili süslü, içeriksiz ve derinliksiz cümleleri bulunan Lamartine gibi), ne de filozoflar gibi karmaşık, kuru ve çirkin şeyler yazar. Tam tersine en derin insanbilimsel, tarihbilimsel ve felsefî düşünceleri, son derece latif şiirsel ve irfanî bir anlatımla dile getirir. Her iki gücü de kendinde toplayan bu tür insanlarımızın sayısı oldukça azdır ve Spengler bu özelliğin doruk noktasını yakalamıştır. Fakat inanç bakımından ona inanmıyorum. Ona inanmamam bir yana, bu konuda şiddetle karşıyım. Çünkü o faşisttir, bense faşizmin düşmanıyım. Yani ona karşı kinim var. Ona sadece karşı olup batıl olduğunu söylemek bir yana ona kişisel kinim var. Fakat anlatım gücü, düşünce derinliği ve ruh zarifliği bakımından Spengler'e -ki faşisttir- karşı son derece saygı duyuyorum. O, iki konuyu birbirinden ayırt etmektedir: Biri kültür, ötekisi ise uygarlık.

Diyor ki kültür, toplumu hayata, devinime ve yaşamaya zorlayan harekete geçirici ruhtan ibarettir. Fakat bu kültür, gittikçe uygarlığa toplumbilime, ruhbilime, felsefeye, bilim ve sanata dönüşmektedir. Uygarlık oluşur, ama kültür yok olur. İşte burada toplum, gücünün doruğundayken donuklaşır. *Batı'nın Çöküşü*'nde (Spengler'in büyük eserlerinden biri) ve *Karar Yılları*'nda (en güzel eserlerinden biri) şöyle diyor:

"Batı dağılmakta ve gerilemektedir. Çünkü kültür ölmüş ve artık Doğu da yeni kültür doğurmamaktadır, ama Batı'nın bütün gücü uygarlık yaratmaya dönüşmektedir. Uygarlık, toplumsal sistemin ve hayatın çıkarlarının iskeleti, tarih boyunca insanlık yaşayışının manevi ve maddî birikim ve kaynağıdır. Kültür ise, iman, hayat, hareket, devrim, onarım ve yıkımdır. Bu ikincisini Batı yitirmiş ve insanların tüm çabası, donuk ve sabit bir şey olan uygarlığı yaratmaya dönüşmüştür."

Elbette ben, Spengler'in söylediği şekildeki kültürü kabul etmiyorum. Çünkü o ırksal kültürü benimsemektedir. Batı ırkını, Cermen ırkını kültürü doğuran ırk olarak görmekte ve öteki ırkları aşağılamaktadır. Dolayısıyla buradan, o bize, düşünce ve

inanç tarzımıza düşmandır. Spengler, kültürü ideolojiye -konuşmamda- verdiğim anlamda anlamlandırmakta ve o bakış noktasından ele almaktadır.

Tam tersine benim, adını kültür koyduğum şeyi uygarlık diye adlandırmaktadır. Nedeni nedir? Bunu, Öğretmen Yüksek Okulu'nda yaptığım "kültür ve ideoloji" adlı konuşmada somutlaştırmıştım. O konuşmada, kültür ve ideoloji farkından neyi amaçladığımı dakik olarak anlatmıştım. Bu konuda fazla bilgi edinmek istiyorsanız Meşhed Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde verdiğim medeniyet tarihi derslerine bakınız. Bu dersler yaklaşık olarak 200-300 sayfalık teksir halindedir.

Kültür ve ideolojiyi hep birbirinden uzak olarak mı algılamak gerekir? diye sormuşlar. İdeolojiye dayanmak isteyen biri, kültürü bir yana mı bırakmalıdır? Hayır, kesinlikle. Kültür aziz bir şeydir, uygarlık da değerli bir şeydir. Ama kültürün ideolojisi olmazsa iskelete ve "institution"a dönüşür, üniversiteye, akademiye, eski ve yeni ilim havzalarına, matbaaya ve kütüphaneye dönüşür. Ruhu, hedefi ve hareketi kalmaz. İstatistik için iyidir. Ama bunlar, ideolojiyi ruh olarak özlerinde taşırlarsa, o zaman uygarlık ve kültür yeni bir iman giysisine bürünen bir gövde haline gelir. Böylelikle, taşlaştırıcı ve alıkoyucu bir durumda bulunan kültür ve uygarlık, bilimsel ve kültürel sermayeler olarak yeni ideolojinin elinde bulunurlar ve onu zenginleştirip donatırlar. Öyleyse uygarlık, kültür ve bilimler, ideoloji olmaksızın yığınlar dizgesinden ibarettir; aynı şekilde bir toplumun felsefe, sanat, bilim, tarih ve edebiyat adıyla yığılmış ürünlerinden ve tarihsel miraslarından oluşan bir dizgeden başka bir şey değildir bu durumda. Bunların ideolojileri olmazsa, değerleri olmaz tıpkı kimsenin barınmadığı büyük yapılar gibi. Ama tüm bunların ideolojileri olursa değer kazanmış olurlar. Dolayısıyla ideolojiye dayanırsak kültürü olumsuzlamamalı, tam tersine kültürü ideolojinin hizmetine sokmalıyız. Tarihte, bir dinin, hareketin ya da öğretimin kültür ve ideoloji eğrilerinin ters yönde hareket ettiklerini söylersek, bilimsel zorunluluğun böyle olduğu, ideolojinin her za-

man düşüşe, kültürünse yükselişe gittiği anlamında anlamamak gerek bunu.

Bu, tarihin acı bir gerçeğidir; bu acı gerçekle savaşmamız gerek bizim. Yani ideoloji ve kültür eğrisini tek bir eğri üzerine yerleştirmemiz gerek. Şimdiye değin ideoloji ve kültür aynı çizgide olmadıkları halde onların aynı çizgiden hiç ayrılmadıklarına da inanamayız. Toplumsal bir devrimin sapması şuradadır: Devrim gerçekleşirken ideolojiye dayanmaktadır, fakat sonra devrim duraklayıp donuklaşır, kültür ve uygarlığa dönüşür. İşte bunun tersine, bilimsel sistemi ve uygarlığı, birer araç olarak ideolojinin hizmetine sokmak ve bu iki grafiği aynı çizgiye oturtmak gerekir. Anlaşıldı mı ne söylemek istediğim?

Soru: Materyalist dünyagörüşü, tarihin belirleyiciliği ya da bilimsel belirleyicilik görüşüyle aynı mıdır? Yukarıdaki soruya cevaptan başka bilimsel belirleyiciliğin açıklanmasını ve onun tasavvufî ve zühdî belirleyicilikle karşılaştırılmasını da rica ediyorum.

Cevap: Akıllılık ettiniz ve iki soruyu tek soru şeklinde bir araya getirdiniz. Sorunun biri şu: Materyalist dünyagörüşü, tarihin belirleyiciliği midir? Tarihin belirleyiciliği, aynı ideolojik iskelette -ki ben burada çizdim- dünyagörüşünün içinden çıkan boyutlardan biridir. Materyalizm, maddeci dünyagörüşüdür. Materyalizm, dünyagörüşüdür. Tarihin belirleyiciliği ise diyalektik materyalizmin dünyagörüşünde tarih felsefesinden ibarettir. Öyleyse ikisi bir değildir. İkinci olarak da bilimsel belirleyicilikle tasavvufî belirleyiciliği (metafizik belirleyicilik demek istiyorsunuz) karşılaştırmamı istediniz. Tarihte, bilimsel belirleyicilik ya da materyalist belirleyicilik -sizin deyişinizle- ile tasavvufî belirleyicilik, metafizik belirleyicilik ve ilahî belirleyicilik -benim deyişimle- kaynak açısından birbirleriyle çatışıktırlar, fakat etki açısından ikisi de birdir. Kaynak açısından, Allah'ın mukadder kıldığı şeyin olacağına inanırsam, şu anlamda ki bireysel ve toplumsal yaşayışımı belirlemede en küçük bir etkim olmazsa ilahî belirleyiciliğe ve meşiyyete (providence) düşmüş olurum.

O materyalist ise, biz maddî bir olguyuz -öteki maddî olgular gibi- bu yüzden neden-sonuç yasalarının belirleyiciliğinin oyuncağıyız, diye inanırsa maddî belirleyiciliğin ağına düşmüştür. Ben ve o, bu durumda bir şeyde ortağız: Her ikimiz de insan iradesini olumsuzlayan bir şeye inanmaktayız. Bununla birlikte iki şeyde anlaşmazlık var aramızda: O, insan iradesini ortadan kaldıran şeyin maddî yasalar olduğunu düşünürken, ben ise insan iradesini ortadan kaldıran şeyin ilahî takdir olduğunu düşünmekteyim. Tam olarak açıklık kazandı mı? Zaman olur ki maddî olanla manevi olan, dinî olanla din karşıtı olan, birbirleriyle ortak olurlar. Şu anda avam insanımızın zihninde olan cennet, materyalist bir cennettir, materyalist burjuvazi cennetidir. Ölümden sonra cennete (şu anda zihnimizde bulunduğu anlamıyla cennete) inanan biriyle, fizik ötesine kesinlikle inanmayan ve bu dünya yaşayışına, refahına ve zevkine inanan maddeci bir burjuvalı, bir açıdan birbirine zıttır: Mümin ölümden sonrasına inanmaktayken, kâfir ölümden sonrasına inanmamaktadır. Ama bir yandan da birbiriyle fikirdaştırlar. Fikirdaş oldukları yön, her ikisinin de insanî gereksinimi bilinen maddî nesnelerle ve sofralarla özetlemesi ve her ikisinin de bir cennete inanmasıdır. Ama o mümin, cennetin yerinin ölümden sonrası, kâfir ise ölümden öncesi olduğunu söylüyor. Öyleyse anlaşmazlık "yer" konusundadır.

Soru: Niçin Yahudilikle Hıristiyanlığın çözümlemesini yapmadan bıraktınız?

Cevap: Evet. Ben, İslambilime, arkadaşların düşündükleri gibi başlamadım. İslam Peygamberinden sonrasını kastetmiyorum İslambilimde. Dolayısıyla İslambilime, İslam'ın İbrahim'den başladığı anlamında başladım ve onda Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam -her üçü de- yer almaktadır ve buna değineceğim. Dolayısıyla, İbrahim'in öğretisini İslambilim adıyla tanıtırsak tüm bunlar aydınlık kazanır. Ben onları bağımsız dinler olarak anlatmadım bilerek. Bu yolla İslam'ın tek bir din -çeşitli şekilleriyle- olduğunu göstermek istedim.

Soru: Anlattıklarınızdan anladığım kadarıyla kültür ve inancın birbirinin karşıt iki yönü bulunmaktadır. Oysa sizin İslam'ı algılayışınız ve ondan çıkarımınız derinlemesine tanımaya ve bilmeye dayanmaktadır. Çünkü siz, büyük bir olasılıkla, bilim, araştırma ve irdeleme sahnesine girmeden önce İslam'ı başka türlü tanıyordunuz. Benim bu sözüm doğru mu değil mi? Cevabınız belirsizliği giderecektir.

Cevap: Evet.

Soru: İnsanın karşısında durmak yerine Tanrı karşısında yer almak daha iyi değil midir? Çünkü insan, tarih boyunca kendisini temize çıkarmakta ya da temize çıkarılmaktadır. Örneğin, Firavun'a saldırıp onu mahkûm ettiğimizde cevap olarak şöyle diyor: "Benim hiçbir zaman bir kusurum olamaz. Gerçek kusur, gücü bana veren kimsenindir." Bu durumda bu karanlık ve zulümle kuşatılmış tarihin sorumlusu kimdir? Ben mi, sen mi yoksa Tanrı'nın kendisi mi?

Cevap: Yine belirleyicilik (cebir) konusunu dile getirdiniz. Her şeyi Allah yarattığına göre, yapılan her şey Allah'a aittir. İslam'da Cebriyecilerle ihtiyar (seçme özgürlüğü) yanlıları arasındaki ayrılıklardan biri -oldukça tatlıdır- şudur: Cebriyeci bir âlim, seçme özgürlüğüne inanan bir âlimin yanına gelir (O zaman ilim canlı olduğu için karşıt öğretileri savunan kimseler bile birbirleriyle arkadaşlıklarını sürdürürken bir yandan da birbirleriyle düşünce savaşına girişiyorlardı, ama insanî bakımdan birbirleriyle dosttular. Düşünce bakımından birbirimizle uyuştuğumuz, ama insanî bakımdan birbirimizle uyuşamadığımız çağımızın tersine. Karşı olacağımız bir düşünce yok zaten. Bir iki görüşüp konuşunca düşünce ayrılıklarımız ortadan kalkıverir. Görüşmezsek, eleştiri, köstekleme, tekmeleme vb. gırla gider. Fikir ölünce o zaman birbirlerinin başlarını kazırlar).

Cebre inanan kişi, seçme özgürlüğüne inanana şöyle der: "Seçme özgürlüğüne inanan sen, Allah'ın iradesi karşısında başka bir iradeye mi inanıyorsun? Öyleyse sen müşriksin. Bunun itirazı tam anlamıyla açık mı? Biri ben bu hıyaneti kendi iradem ile yaptım,

derse Allah'ın iradesi karşısında başka bir iradenin olduğu anlaşılır ki bu şirktir. Öyleyse ilahî cebre inanmamız gerekir." Fakat seçme özgürlüğüne inanan kişi cebrîye şöyle cevap verir: "Ey cebrî! Sen, hıyanet ve pisliği Allah'a nispet eden biri misin?" En az 2700-2800 yıl sürmüş bir dava olduğunu görüyoruz bunun. Bunu bu gece çözüme kavuşturabilir miyiz biz? Kimi sorunların çözüm yolu, onları asla gündeme getirmemektir. Bu sorunlardan biri de işte bu cebir ve seçme özgürlüğü sorunudur. Bizim daha ivedi sorunlarımız var bir yığın. Onları çözümleyelim de ondan sonra gelelim cebir ve seçme özgürlüğüne. Bunlardan biri, hayatımızın cebir ve ihtiyarıdır; henüz çözümlemedik bu sorunu. Bunu çözmeden felsefî cebir ve ihtiyar sorununu çözmeye girişebilir miyiz?

Bilal'ı göz önüne alın. Ümeyye bin Halef'in kölesidir. Onun cebir ve ihtiyar konusu nedir? "Allah yarattığında, benim yaptığım bu irade, önce Allah'ın bilgisindeydi. Acaba onun bilgisinde bu, neden miydi, değil miydi?" gelip görmelidir bunu. Hayır bayım. Çok basit, çıplak ve açık: Şu anda ne olduğunu hissettiğimiz, kaçış yolunu bildiğimiz ve kaçılabilecek olan bu cebirden kaçalım, sonra Allah'ın yüklediği ödevi belirtiriz.

Soru: Bugün İslam'ın açıklık kazanması konusuna bir ideoloji olarak değindiniz. Bu İslam'ı tanıtma biçimi konusunda kapsamlı bir açıklama yapmanızı rica ediyorum.

Nasıl? Doğrudan savaşla mı? Uzun süreli savaşla mı? Bu işi kim yapmalı? Âlim mi, herkes mi?

Cevap: İyi bir soru. Arz ettiğim gibi, ideolojiye dönmemiz gerektiğinden söz ederken, birinci aşamada yapılması gereken, toplumsal sorumluluk duygusu taşıyan bilinçli insanların düşünen bir grup olarak bu ideolojik bilinci kendilerinde yaratmaları ve bu ideolojik bilinç doğrultusunda olgunlaşmalarıdır. Bu, birinci aşamadır; ikinci aşama daha sonra ele alınmaktadır. Buna göre biz, birinci aşamadayız ve ben sadece bu aşama üzerinde (bulunduğumuz aşamada) düşünmekteyim, gelecek aşama üzerinde değil; gelecek aşamada, geleceğin koşullarına göre ne yapacağı-

mıza bakmamız gerekir. Şu anda toplumumuzda bir düşünür -entelektüel- azınlığı bulunmakta olup birkaç kola ayrılmaktadır: Birincisi, bir grup entelektüeller, yani beyinler ve beyin gücüyle İslamî bilimlerde çalışan ve ne gibi yükümlülükleri olduğunu bildiğim kimselerdir. İkincisi, beyin güçleri bulunan ve yeni bilimlerde çalışan ve toplumsal bir işlevi bulunmayan kişilerdir. Bunlar modern yaşayışın araçlarıdır ve ücretlerini de alırlar, yaşarlar.

Kendileri de modern olup modernizmin aracıdırlar. Bu tür entelektüeller yeni harcamalara aracı olmaktadırlar. Üçüncüsü, bir yol seçmek isteyen bilinçli düşünürlerdir. Bunlar iki türlüdür: Birincisi, yollarını seçmiş bulunanlardır. Fakat bu birtakım çözüm yollarından ibaret olup insanın, kapağını açıp biraz ısıtarak yediği konserve gibidir. Fakat düşünen, bilinç taşıyan, toplumsal sorumluluk duyan, toplumsal asalet taşımak isteyen ve inanç taşıyan bir grupta bulunan bir başka tür düşünce daha vardır: Bunlar, seçmek istemektedirler. İdeolojisini seçmek isteyen ve inançları bulunan bilinçli ve toplumsal sorumluluk sahibi bu düşünür grup için şunu söylüyorum: İslam'a bir ideoloji olarak dönelim ki böylece hem tarih ve kültürümüzle bağlantı sağlayalım, hem dindar kitlemizle bütünleşelim, hem dünyanın kültürel saldırısı karşısında kültürel bir kimlik kazanmış olalım ve hem de toplumsal savaşım için bir sermaye elde etmiş olalım.

Birinci aşama tamamlandığında ve bu grup, bu ideolojiye göre hazırlanıp bilimsel ideolojik bir bilinç kazandığında toplum düzeyinde ikinci aşama başlar. Bir sonraki aşamada toplumsal koşulların nasıl olduğuna bakmak gerekir. Çalışma taktiği, hep toplumsal koşullara göre belirlenir. İşte bu yüzden, önceden kehanette bulunmamak ya da idealist tahminler yapmamak gerekir. Birinci aşamada bu işi kimin yapması gerektiğine, bu işi âlimlerin mi yoksa herkesin mi yapması gerektiğine dair sorunuza gelince, buna cevap olarak "herkes" dedim. Âlim ya da herkes değil, daha çok herkes. Çünkü âlimler de sermayedarlar ve güç sahipleri gibi, yüksek bir toplumsal makama ulaştıklarında kendiliklerinden muhafazakârlaşmakta, toplumsal koşulları değiştirmek isteme-

mektedirler. Yeni değerler karşısında yeni bir cephe almak ve sembol ve tezahürü oldukları eski değerleri yıkmak istememektedirler. Böylece kendi kendilerini frenlemektedirler. Arkadaşlardan biri anlatıyordu: "Sınıf arkadaşlarımızdan biriyle tartışıyorduk. Sonra da ne yazık ki biz 'molla fren'iz dedik. Arkadaş dedi ki keşke "molla fren" olsaydık, biz "molla geri vites"iz!

Soru: Bizans İmparatorluğu, Hıristiyanlığı kabul ettiğinden dolayı mı birliğe doğru yürüdü, yoksa imparatorluğun birliğini kabul ettiğinden dolayı mı Hıristiyanlığa doğru yürüdü? Bizans, Hıristiyanlık tevhidini kabul etmekle mi birliğe doğru gitti, yoksa imparatorluğun birliğini kabul ettiği için mi Hıristiyanlık yönüne gitti?

Cevap: Güzel bir soru. Soru açık mı? Yani Bizans İmparatorluğu birliğe doğru gittiği için mi kendiliğinden Hıristiyanlığa yöneldi, yoksa Hıristiyanlığa ulaştığı için mi kendiliğinden birliğe yöneldi (çünkü Hıristiyanlık tevhit diniydi)?

Bu ilişkiyi bir keresinde 'toplumbilim'de nasıl bir toplumbilim ilişkisine inandığımı anlatırken söz konusu etmiştim: Neden ile sonuç arasında sürekli karşılıklı neden-sonuç ilişkisi. Toplumbilimde hiçbir zaman, bu nesne 'neden', bu nesne de 'sonuç'tur denilemez. Bu birbirine bağlı iki nesne arasında sürekli olarak karşılıklı neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Şu anlamda ki Roma, imparatorluk sistemi olduğu için toplumsal bakımdan birlik istiyordu. Bu, kendiliğinden, Roma'nın Yunan şirkini değil, Hıristiyanlık tevhidini almasına neden olmuştur. Sonraysa aldığı bu Hıristiyanlık tevhidi kendiliğinden, Roma İmparatorluğu'nun birliğine yardımcı oldu. İyice açıklık kazandı mı? Öyleyse Hıristiyanlık tevhidiyle Roma İmparatorluğu birbirlerinin neden-sonucu olup birbirleriyle, Roma İmparatorluğu'nun gerçekleşmesi yolunda karşılıklı etkileşimlerde bulunmuşlardır.

Soru: Siz ikinci bölümü belirttiniz, oysa İslam bunun tersinedir. Onları birliğe sürükleyen şey tevhidin kabul edilişidir. (Şeriati: Anlamadım.) Siz çeşitli konuşmalarınızda her iki yönü de söz ko-

nusu edip savundunuz. Biz şimdi sizin hangi sazınıza göre oynayalım?

Cevap: Bu artık sizin seçiminize bağlı!

Soru: Doktor, siz cennet konusuna değindiniz, ama ben avamca ve âlimce algılayış tarzını anlamadım. Farklılık yönü neredDuring? Benim söylediğim ve tasavvur ettiğim avamca görüş, bizim cennet ve cehennem konusundaki tasavvurumuzdur. Bu tasavvur, âlimce olabilir. Ben, yaptığım küçük araştırmaya göre (aynı şekilde bir araştırmacıdan işittiğime göre) Kur'an'daki 1600 dolayındaki ayetin, yani Kur'an ayetlerinin dörtte birinin ahiret ve cennetle ilgili olduğunu biliyorum. Şimdi biz bunu bir önderin şanıyla nasıl uyumlu görebiliriz? Bir önder, bizim için -kitle içinne denli muammalı konuşabilir? Cennet ve cehennem konusundaki ayetlerin tümü (örneğin cennetin altından akan ırmaklar ya da bağlar ve üzümler) muamma ve remiz yönü taşısalar, biz bunları söyleyen kişiyi önder kabul edemeyiz. Bunları oldukları gibi benimsemenin nehirlerin, hatta hurilerin varlığına inanmanın ne sakıncası var? Hiçbir sakıncası yok. Başka bir husus da şu: Eğer böyleyse, ilk Müslümanların tümü yanılmış olurlar. Çünkü savaş sırasında, "Eğer öldürülürsek cennete gideriz, eğer öldürülmezsek Allah yolunda cihat etmiş oluruz; fetih ve zafere kavuşmak ne güzel bir şey" diye inanıyorlardı. Hepsi, cennetin mızrak ve kılıçların gölgesinde oluğunu söylüyor ve cennete gidebilmek için bütün yaralara, kılıçlara ve mızraklara katlanıyorlardı. Ayrıca şu da var ki her hareket, bir ölçüde müjdelerken bir ölçüde de korkutmaktadır. Yani yine aynı cennet ve cehennem konusu. Bu bakımdan bunu biz, bütün hareketlere uyar kabul edebiliriz.

Cevap: Çok teşekkür ederim! Konuları iyi ele aldınız; benim cennet ve cehennemi mutlak olarak ortaya getirmediğimi dikkate alarak. Avamın zihnindeki cennetin hangisi olduğunu söyledim. Bu cennet, zevke düşkün burjuvazinin zihnindeki cennettir. Sonunda yer olarak farklıdır. Ama doğrusu, siz şimdi Ebuzer'in "hûru'l-îyn" düşüncesiyle savaştığı yargısında bulunsanız, sizin üzerinizde bunun ne etkisi olur? Onun kılıcı, "hûru'l-îyn"e etki etmelidir.

Öyleyse Ebuzer'in zihninde bulunan cennetin "hûru'l-îyn" cenneti olmadığı anlaşılmaktadır. Bir mücahit kılıç vurup cihat eder, işkence görür ve hatta ölümü karşılar; bunu gerçekten sadece "hûru'l-îyn" için mi yapar? Hem beylerin hem de hanımların okudukları şu dua gibi "Ve zevvecenâ min hûri'l-îyn" Oysa ilk Müslümanların, Huneyn'den sonra sloganları şuydu: Savaşın, eğer ölürseniz cennete gidersiniz (o Epikürist anlamıyla cennet), diri kalırsanız ganimet elde edersiniz. Bu, bütün bedevi ve vahşi Arap kabilelerinin Peygamberin çevresinde toplandığı ve sadece siyasî bir anlaşma ile savaşa geldikleri bir konumda söylenen bir slogandı. Bunlar, İslam Peygamberi'nin yanında Huneyn'de savaşsalar da bir grup bedevidir. Bunlar ashabın -Muhacir ve Ensar'ın-dışında kalanlardır. Muhacir ve Ensar, "Öldürülürseniz cennete gidersiniz, muzaffer olursanız ganimet alırsınız." sloganıyla gitmemişlerdi cihada. Bunlar, cennet ve cehennemden, ganimetten -o anlamıyla- çok daha büyük idealleri bulunan insanlardı. Bundan çok daha yüksek düşünüyorlardı çok. İslam Peygamberi'nin eğittiği ashab için (Ashab, Muhacir ve Ensar'dır, bedevi kavimler değil. Bunlar sadece bin küsur kişi civarındaydılar.) yüce insanî ve ilahî erekler doğrultusunda değil de "yağlı lokmalar" ya da "tûba gölgesi" veya "hûru'l-îyn" elde etmek için bir alışveriş olduğunu söylemek oldukça aşağılayıcı ve karalayıcı olur. Böyle olsaydı, insanlık için bir değeri olmazdı. Çünkü bir alışveriş yapmış olurlardı. Ölümden sonra yeşil ve mutlu bir bahçeye, yiyip içmeye ulaşmak için cihat eden, işkence gören, kılıç yiyen, hayatı, ailesi ve kendisi riske giren kişi, bu dünyada bu hedeflere ulaşmak için çabalayan kişiden bile daha mahkûmdur düşünce açısından. Çünkü her ikisi aynı şeydir. Bu peşin, o ise veresiyedir. Hangisi daha mantıklı ve akılcı?

İslamî eğitimin ashab üzerindeki tezahürü Ali'nin dilinde görünüm kazanmaktadır: "Rabbim, kimileri sana cehennem korkusundan dolayı taparlar. Bunlar, korkak ve ödleklerdir. Kimileri sana cennete tamah ederek taparlar. Bunlar, tüccarlar ve alışverişçilerdir. Kimileriyse sana senin için taparlar. Bunlar özgürler-

dir." Bu yüzden özgürlerin cennetleri, yiyicilerin cennetlerinden başkadır.

Başka bir konudan da söz ettiler: Kur'an'da yer sofraları, ırmaklar, lezzetler ve benzerleri diye belirtilen şey, peygamber rehber olduğuna ve Allah, insanın diliyle konuştuğuna göre insanın dilindeki söyleyişten başka bir söyleyiş kullanmaz. Dolayısıyla şehidin yazgısının sonunda bekleyen tasavvur edilemez nimetleri normal beşerî kelimelerle anlatamadığı için bu şekilde anlatmıştır. Bu, orada yemek ve uyumak adıyla var olan şey, çok büyük ve insanî anlamlar taşımaktadır, ama bunun anlatımı için, kaçınılmaz olarak, Kur'an'ın muhatabı olan geri insanın -ki o biziz- kelimeleri seçilmiştir. Ne demek istediğim tam anlaşılıyor mu?

Öyle ki biz şimdi kendi dilimizde de bir yazar ve şair olarak aynı işi yapıyoruz. Düzeyi insanlardan biraz daha yüksek olan bir şair, düzeyi başka insanlardan biraz daha yüksek olan bir yazar ya da romancı yeni anlamları, yeni duyguları, yüksek çileleri, daha büyük tatları, arzuları ve aşkları anlatmak istediğinde kelime bulamaz. O görkemli, derin ve gizemli acılar için çaresiz, 'ateş', 'yara' ve 'yanış' kelimelerini seçer. Oysa bu kelimeler neyle ilgilidir? Gövde ve deriyle. Bir insanın içinde açılan o melekût, derin ve irfanı bilinç için seçecek kelimesi yoktur. Ne söylemelidir? Hiçbiri, kendi anlamında olmayan sabahı, güneşi ve yüreği kullanır.

Bir insanın -büyük bir insan-, kendi yalnızlık düşüncelerinde düşüncesi yerden daha yukarılara sıçrar, varlığın fezasında dalgalanıp devinir. Onca düşünceden sonra, o aşamaları anlamayan bana bunları anlatmak ister. Şöyle der: "Düşünce kuşum, göklerde, bulutların ardında kanatlandı." Ne kuş vardır, ne bulutların arkası ne de kanatlanma vardır, ama bu kelimeleri kullanmadan anlatabilir mi? Dolayısıyla eğer bu kelimeleri sözlük anlamlarıyla kullanırsak cenneti bir burjuvazi cenneti olarak, sonuçta ölümün öte yanında coğrafî açılardan tasavvur etmiş oluruz. Aşk, iman ve büyük idealler yolunda kendini feda etmenin anlamını bilen büyük insanları cennet tüccarları olarak algılamamız, şehadetlerini aşağılamamız ne kadar küçültücüdür, öyle değil mi?

Gelecekte "şehadet geleneği" hakkında bir konuşma yapacağım. Bu konu, bunlardan çok daha derindir, alışveriş değildir. Bizim kültürümüzde şehadet, insanî kahramanlık olayı da değildir. En büyük insanî ziynettir. Tarihimizin övünülesi en büyük simaları şu şekilde betimlenmiştir: Her birinin kırmızı şehadet cübbesi vardır. Şehadet ise, bir asalet -hûru'l-îyn için bir alış veriş değil- bir gelenek ve bir temel olarak algılanmıştır. Göstergesi ise günlük dilimizde kullandığımız söyleyiştir (Eğer anlamını anlamıyorsak anlayışımızı yitirmemizdendir, ama söz olarak hala dilimizde bulunmaktadır). Adı, 'şehadet derecesi'dir. Ne demektir şehadet derecesi? Umarız herkese kısmet olur.

Soru: Bugün sanat ve edebiyattan bir parça -özellikle Avrupa'da ve sonraysa ülkemizde- şeklinde olan oyunculuk, İslam açısından nasıl yorumlanabilir? Tiyatro sanatı, bir tür düşünce ve duygu anlatımı olarak görülebilir mi?

Cevap: Evet, sadece görülebilir değil, görülmelidir. Şimdi ben konuşuyorum, dilim oynamıyor mu? Ben, tavırlarımla konuştuğum, hareketlerimle konuştuğum bir sanat yaratırsam, yeni bir dil keşfetmiş olurum ve bu dilin değeri, bu dille söylediğim sözlerin değeriyle bağıntılıdır. Ne söylemek istediğim tam olarak anlaşılıyor mu? Avamca bir şey söyleyeceğim: Efendim, televizyon kötü mü yoksa iyi mi? Mikrofon iyi mi kötü mü? Sonu buraya varmadı mı? Ne demek yani? Tiyatro iyi mi yoksa kötü mü? Film iyi mi kötü mü? Bunlar ne biçim sorular? Bunlar, anlatım dilidirler, tıpkı kelime gibi. Sanat, kimi zaman kelimeyle yapılır (parçaları hep kelimedir). Bir sanat eserinin yapısı kelimeyle yapıldığında şiiri, düz yazıyı ve sözü oluşturur. Kimi zaman hareketlerle yapılır ve tiyatroyu oluşturur. Kimi zaman sesle yapılır ve müziği oluşturur. Kimi zaman da renkle yapılır ve resmi oluşturur. Tüm bunlar, düşünce ve duygunun anlatım dilidirler. Dolayısıyla her dilin değeri, hangi görüşü, hangi duyguyu anlatmak için hizmete sokulduğuna bağlıdır. Biz, bu sanat eserlerini bir yana bırakıp onları lanetleyip mahkûm edersek, tümünü muhalifin eline bırakmış oluruz ki bu bizim liyakatsizliğimizin göstergesi olur.

Bütün bunların haram sayılması, bizim bu çağın en yüce ve en etkili dillerini hizmete sokmaktaki beceriksizliğimizi ve yetersizliğimizi açıklamaktadır. Ne yazık ki tarihte üç şey birbirinden ayrıldı ve bu, her üçünün de zararına oldu: Felsefe, din ve sanat. Bu üçü birdi ve bir memeden süt emiyordu. İnsanlık tarihinde bu üçü aynı duyguyu ve aynı yükümlülüğü taşıyordu ve aynı cinstendi. Bu üçünü birbirinden ayırdılar. Din, hem derin felsefî düşünceden (Yunan felsefesi ve bu tür oyunlar anlamında söylemiyorum); hem de sánatta bulunan dilden, çözümlemeden, duygudan ve güzelliklerden yoksun kalarak sanat ve felsefeden uzakta yüzeysel ve kuru gelenekler şekline girdi. Felsefe dinden ve sanattan uzaklaştı ve zihinsel, malihulyalı ve sözel düşüncelere daldı. Sanat da felsefe ve dinden uzaklaştı, hem derinliğini, hem de aşk ve ruhunu yitirdi ve kof oyunculuk yaratılan şekline girerek bugünkü burjuva hayatının kofluğunu ve kayıtsızlığını açıklama aracı oldu. Dolayısıyla en büyük yükümlülük, bir tek gövdenin bu üç parçasını birbirleriyle barıştırmamızdır. Böylece sanat hem felsefenin derinliğini, hem de dinin derinliğini kazanmış olacaktır. Felsefe ise dinden, iman, yükümlülük, duygu ve coşku almış olacak, din de felsefe ve sanattan hem anlatım, hem de açıklama kazanacaktır.

Diyelim -bu çok tuhaf bir şey- Ebuzer adıyla bir tiyatro yapmak istesek, efendim din elden gitti, diye bir sürü yaygara kopar. Fakat diyelim ki "şebîh"[100] düzenlemek istiyoruz, o zaman din ihya oldu derler. Şebîh ile tiyatro arasındaki fark, şebîhin çirkin, geri ve ahmakça bir şey, tiyatronunsa modern, etkili ve yüce bir şey olmasıdır.

Yoksa kötü olan, eski olan, çirkin olan her şey dinî midir? Yeni olan, geçmişi bulunmayan ve "efendi"nin tanımadığı her şey küfür müdür? "Eşek kadar bir adam" Sekine rolünü oynar; problem yok, dinîdir! Sonra davul, zurna ve zil müziktir, ama çirkin olduğu için ve nefrete neden olduğu için dinî bakımdan bir sakıncası yoktur, "gınâ" değildir.

[100] Bir tür dinî piyes (Çev.)

Soru: Niçin bütün ilahî peygamberler doğudan çıkmışlardır?

Cevap: Bunu daha önce söylemiştim.

Soru: Lütfen İslam ideolojisini biraz açıklar mısınız?

Cevap: Aslında şimdiden itibaren İslam ideolojisi ile ilgili her şeyi açıklayacağım.

Soru: *Egzistansiyalizm ve Beşerin Asaleti* adlı kitaptan (Sartre'ın eseri) aşağıdaki iki konuyu göz önüne alalım: 1- Egzistansiyalizm, fen adamlarından ve filozoflardan başkası için değildir. (Şeriati: Egzistansiyalizm üç türlüdür. Sartre'ın ve Heidegger'in egzistansiyalizminden söz ediyor ve Sartre'ın diliyle söylüyorum: Biri, kafeler egzistansiyalizmi, biri filozoflar egzistansiyalizmi, biri de insan egzistansiyalizmidir. Biz şu anda onun kafeli olanına sahibiz.) 2- Ne kendimizde, edimlerimize hareket veren asil bir ruh durumu bulunabilir, ne de ahlâkî esaslarda bizim edimlerimizin nedeni ve onaylayıcısı olabilecek kavramlar bulunabilir (Şeriati: Evet bu doğrudur). Bu iki hususa dikkatle, acaba bu öğreti, ideal toplumu yaratmak için, bireyler, seçim ya da beşerî konumu anlamak için başka öğreti ve ideolojilere gerek duymadan, yeterli görülebilir mi?

Cevap: Hayır.

Soru: Seçme özgürlüğünü korumak ve kendine sadakat ve asalet yaratmak için hiçbir düşünsel ortama ve kılavuzluğa gerek yok mudur?

Cevap: Neden olmasın?

Soru: Bütün bireylerin sadık olduklarını düşünerek, beşerin seçtiği şeyin hep iyi olduğunu kabul edebilir miyiz?

Cevap: Asla! Sartre'ın düşüncesinin en büyük doruk noktası olan yerde Sartre egzistansiyalizminin zaafı vardır yalnızca ve o da ahlâk konusundadır. Ahlâk konusunda, insanın dışında benim seçimimi üstlenip belirleyen başka bir temel (Tanrı vb.) bulunmadığına göre seçici olan benim kendimdir, der. Öyleyse ben, iyi ve kötüyü nereden ayırabilirim? Şöyle der: Sen, başkalarının

da yapmalarını istediğin bir iş yapmak istersen bu iyidir ve başkalarının yapmalarını istemediğin bir iş yapmak istersen, bu da kötüdür. Bir dükkâncı sahte mal satmak istediğinde bunu sadece kendisinin yapmasını, başkalarının sahtekârlık yapmamalarını ister. İyi bir iş yapmak istediğindeyse bütün dükkânların böyle davranmalarını ister.

Dolayısıyla ikincisi ile ilgili olarak Sartre "bon sens" (iyi niyet) deyişini kullanmakta ve şöyle demektedir: "Yani sen bir şeyi seçtiğinde, bir iş yaptığında, bu seçime değin genel bir yasa ve bir insanlık kuralı ortaya koymuş oluyorsun." Sözü tam anlaşıldı mı? Örneğin diyelim ki sıradan bir bireyim. Odama gidiyorum ve bir kravat seçip takmak istiyorum. Burada hangi kravatı seçersem seçeyim hiç önemi yoktur. Ama büyük ve sevilen bir sanatçıysam benim kravat seçimim iktisat ve moda üzerinde, güzellik ve genelin taklidi üzerinde etkili olur. Çünkü o taklit eder ve sonra kravatın satışı artar, sonra üretimi artar, sonra iktisadî savaşımlar ortaya çıkar, sonra piyasa birbirine girer. Burada seçim sırasında benim için ikilem ortaya çıkar. Niçin? Çünkü bu seçimde sadece benim bireysel gereksinmem karşılanmamış, benim seçmemi bekleyen yüzlerce bireyin gereksinmesi de benim seçim türümde kendini göstermiştir. Öyleyse, seçim ânı, benim için nasıl seçmek ve en iyiyi seçmek konusunda bir ikilem ve ızdırap ortaya çıkmış olur.

Öyleyse iyi niyette (yani işte iyinin esas oluşunda) birey, sevdiği ve başkalarının da yapmalarını istediği bir işi yaptığında (yani herkesin yapmasını istediği iyi bir iş yaptığında) bu durumda bütün insanlar için de bir ödev ortaya koymakta ve çalışma kuralı sunmaktadır. Dolayısıyla her birey, her seçimi sırasında, iyi niyetle davranırsa, bütün insanların sorumluluğunu üstlenmiş olur. Buna göre her birey bütün insanlardan sorumludur: "Hepiniz çobansınız ve hepiniz bir sürüden sorumlusunuz." sözü bunu anlatmaktadır.

Zaaf konusuna gelince (bu, başkalarının ve on dokuzuncu yy. düşünürlerinin sahip olmadığı Sartre düşüncesinin doruk nok-

tasıdır), işte burada aksamaktadır. Sorun şu: Adı hayır kuralı olan bir kuralı bütün insanlar için ortaya koymak istediğimde hangi nedenle iyiyi tam olarak seçip ortaya koyuyorum? Hangi nedenle? Yüzlerce seçim arasından halkın yazgısı için en iyi olanı seçmeye ve başkaları için kötü de olsa benim açımdan iyi olanı seçmemeye beni hangi etken zorlamaktadır? Seçim ölçütü olmaması bir kusurdur.

Egzistansiyalizmde iyinin seçilme zorunluluğu, iyi niyet üzerinedir, bireylerin iradeleri üzerinedir. Bundan başka bir de iyinin kendisi meselesi var. Kızını diri diri gömen filan Arap iyi bir edimde bulunduğu duygusunu mu yoksa kötü bir edimde bulunduğu duygusunu mu taşımaktaydı? O hayırlı bir seçim yaptığı ve iyi insanların da onu izlemeleri gerektiği duygusunu taşımaktaydı. Acaba o, egzistansiyalizm açısından doğru bir seçim mi yapmıştır? Evet. Sartre, bu edimde de zorunlu olarak "evet" demelidir. Bu, onun öğretisinin zaafını göstermektedir. Ancak, o böyle bir seçimde bulunmaz. O, canını başka bir ulusun özgürlüğü için verir.

Sartre'da şu çelişki bulunmaktadır: Bir yandan o denli toplum karşıtı ve bireysel bir açıklamada bulunurken öte yandan, insanlık yolunda ve başkalarının özgürlüğü uğrunda kendini bu denli feda etmektedir. Onun düşüncesiyle eylemi arasındaki çelişki nereden gelmektedir. Kendisi, biyografisiyle ilgili olan *Kelimeler* adlı kitapta (burada bir ara söylediğim gibi) şöyle demektedir: "Ben sadece ve sadece iki kişi tarafından eğitildim, yetiştirildim. Strogoff ve Parveillan. Her ikisi de sadece ve sadece Tanrı'nın eğitip yetiştirdiği kimselerdi. Oysa ben Tanrı'ya inanmam."

Bu çelişkidir ve benim söylediğim bunu çözmektedir.

Üçüncü Dersin Soru ve Cevapları

Soru: Lütfen söyleyiniz, bir kişinin bir hedefe ulaşmadaki düşünce çizgisinde, bu kişi için, başkaları aracılığıyla bir başkasının düşüncelerinin sunulması, bu düşünceler doğru da olsalar niçin hıyanet olsun?

Cevap: Benim, oturduğum bir evim vardır. Evde bir yangın çıkar. Ev bireylerini bu yangını söndürmekten alıkoyan her çağrı ve eylem hıyanettir, isterse bu Allah huzurunda namaza çağrı olsun.

Soru: Kur'an'da Furkan Suresi'nde, "Kameran munîran" (aydınlık bir ay) buyrulur. Oysa ay, ışığını güneşten alır ve "kameran mustenîran" (ışık alan bir ay) olmalıdır. Konunun aydınlanması için açıklar mısınız lütfen?

Cevap: Elbette "mustenîran", buyurdukları gibi ışık almak anlamınadır, yani bir şeyin başka bir ışık aracılığıyla aydınlanması. Ama şunu arz etmek isterim: Eğer bir şey, başka bir ışık aracılığıyla aydınlanırsa kendisi de aydın olmaz mı? "Münir" aydın anlamına gelir, ışık veren anlamına değil. Aydın ve ışıklı, kendisi ışıklı olsun ya da başka yerden ışık alsın, her iki durum için de geneldir. Gündüz, hem güneşe, hem de yeryüzüne aydınlık diyebiliriz. Fakat güneşin ışığıyla ayın ışığı arasında Kur'an'da bir fark vardır: Ziya ve nur farkı. Ziya çoğuldur, nur ise tekildir. Yani ay, nuranîdir ve yeryüzüne ışık verir. Kur'an, sadece bunu söylemektedir. "Münir"in bunun dışında bir anlamı yoktur ve bizim bir şeyle ilgili algımızla bağıntılıdır. Zaman olur, biz ayın kendisinin ışık verdiğini ya da ışığı başka bir küreden aldığını tartışırız. Konuyu bu yuvarlağın aydınlık olduğu ve yeryüzüne ışık verdiği yönünde ele alırsak bu durumda "münir" niteliği, onun için mutlak hale gelir, ışığın kaynağının neresi olduğunu söz konusu etmeksizin.

Soru: "Medeniyet Tarihi" dersinde Medine'nin bir site, bir kültür, bir uygarlık, bir toplum olarak söz konusu olduğunu, bir siyaseti, bir kültürü, bir ideolojisi ve bir sınıfsal sistemi bulunduğunu ifade buyurdunuz. Fakat sizin andığınız örnek bir toplumda sınıfsal sistem ne anlamda varlık taşımaktadır? Gerçek İslam toplumunda sınıf var mıdır?

Cevap: Meşhet'te "Medeniyet Tarihi" dersinde, Medine'yi "şehir-devlet" diye çevrilen "site" ya da "polis"ten ibaret olan bir toplumbilim kavramı olarak anlamlandırdım. Bunun anlamı şu: Site ya da polis, eski Yunan düzeninde ya da eski uygarlıklarda bir

ülke şeklinde algılanan bir şehirdir. Oysa "İslambilim"de İslam'ın ideal Medine'sinden söz ettiğimde bunun Yunan uygarlığındaki site tanımıyla hiçbir bağlantısı yoktur. Orada ideal bir toplum olarak bundan söz ediyorum ve ideal toplum, sınıfın bulunmadığı toplumdur.

Soru: Ayete, hakiki varlık ve özün bir belirtisi olarak anlam verildi. Kendisi bir ayet olan zararlı sinek -örneğin- hakiki özden ne gibi bir belirti taşıyabilir?

Cevap: İlginç bir soru. Kur'an da bunu ayet anlamında almakta ve nesnelerin ya da canlıların yararlı ve zararlı diye sınıflandırılmasının özsel ve dışsal bir sınıflandırma olmayıp göreli ve adsal bir sınıflandırma olduğunu göstermek istemektedir. Dolayısıyla tevhit dünyayı kötü ve iyi, hayır ve şer diye, iyi ve kötü varlıklar diye bölümlere ayırmaz. Bütün varlıklar ayettirler ve varlığa egemen olan ruhun kendilerine yüklediği evrensel yükümlülük uyarınca davranıp yaşamaktadırlar. Nesnelerin ya da varlıkların kendimizle olan ilişkilerine göre varlıkları iyi ve kötü diye ayıran biziz. Bu sınıflama dünyagörüşüne bağlı değil, beşerî hayata bağlıdır. Dünyanın Ahura alanı ve Ehrimen alanı şeklinde ikiye ayrıldığı ikicilikte nesnelerin kendisi de Ahura'nın güdümünde olan nesneler ve Ehrimen'in güdümünde olan nesneler diye ikiye ayrılır. Hatta Avesta'da bazı kelimeler Ahuralık, bazıları da Ehrimenliktir. Örneğin din ya da mezhep için bir kelime vardır. Küfür ve kötü olan dinin adı din değildir, "kîş"dir. Hayır ve hak olan dinin adı ise "kîş" değil "âyîn"dir ya da din. Çünkü din kelimesi Avesta'da ya da Pehlevî dilinde vardır; "dâdistân-i dinî" (dinî mahkeme) evrakı gibi. Dolayısıyla ikili sınıflandırmada, evrensel ikicilik uyarınca eşyanın kendisi bizzat, zulmanî ve nurani, kötü ve iyi, Ahuralık ve Ehrimenlik diye sınıflandırılmaktadır. Ama tevhitte böyle bir sınıflandırma yoktur. Fakat insan beninin ya da biz insanların yaşayış alanında nesnelerin ya da hayvanların, alıkoyucu ya da onaylayıcı olarak var olması doğaldır. Bu zararlı ve kötü oluşları, nurani ya da zulmani oluşları, bu nesnelerin özüne ait bir şey değildir. Bu, bizimle olan ilişkilerindeki role ait

olup bizim onlarla olan bağlantımızda yaptığımız yargıya göre bir şeydir.

Soru: Öyleyse sözünü ettiğiniz "Hâbilî" ve "Kâbilî" nedir?

Cevap: İnsanla olan ilişkidir; Hâbil'in ve Kâbil'in dünyasında yoktur. Kâbil ve Hâbil sistemi, tarihin sisteminde vardır (Tarih sistemi, insanın yaşayış sistemidir). Hâbil ve Kâbil kutbu, beşerî toplumlarda vardır. İnsan beninde balçık ve Allah'ın ruhu vardır. Ama dünya tek parçadır, birdir; vahdet vardır dünyada. Derste, Şeytan-Allah tezadının dünyanın yaratılışında değil Âdem'in yaratılışında söz konusu olduğunu söyledim. Dünyanın yaratılışında şeytan yoktur, şeytanın rolü yoktur. Varlıkta şeytan, Cebrail gibi, Âdem gibi, dağ, yıldız ve deniz gibi başkalarıyla hiçbir farkı olmayan bir yaratıktır. Allah ile olan ilişkide şeytan, mutlak bir kuldur; tıpkı bütün öteki nesne ve varlıklar, tıpkı melek ya da madde, tıpkı kıvılcım ve insan gibi. İnsanın yaratılışında, Âdem'in yaşayışında, bireyin ahlâkî vesveselerinde, İnsanın manevî hayatında, insanların aralarındaki ilişkilerde ve amaçlarda söz konusudur Şeytan-Allah konusu. Öyleyse "Allah'ın ruhu-balçık" dediğimizde dünyadan değil, insandan söz ediyoruz demektir. Allah-Şeytan dediğimizde dünyadan değil, insandan söz ediyoruz demektir.

Dünyada sadece Allah'ın ruhu vardır, çatışma yoktur, rakip yoktur. Çatışma insandadır. Dolayısıyla seneviyet ve ikicilik esası, İslamî dünyagörüşünde, şirk dünyagörüşünün tersine, varlıktan koparılmış ve insanın ahlâkî alanıyla sınırlandırılmıştır.

Soru: İnsan iradesi nedir?

Cevap: İnsan iradesi, insanın iki olanağı arasında seçim yapma gücünden ibarettir: Şeytanî olanak, ilahî olanak. Dolayısıyla şeytan, insan iradesinde, insan için bir tür seçimdir. Allah'ın, insan için başka bir tür seçim oluşu gibi. Dolayısıyla, insan -ya da Âdem- Allah'ın ruhu artı balçıktan yaratılmıştır ya da Allah-Şeytan eşittir insan, dediğimiz zaman, burada fizyolojiden söz edilmemektedir. Gerçekte bu beşerî varlığın balçıktan ve ruhu

da Allah'ın ruhundan yapılmış olması söz konusu değildir. Gerçekte bilimsel bakımdan biz ne balçıktan, ne de Allah'ın ruhundan yapıldık. Allah'ın ruhu ve balçık, insan beninin birbirine zıt iki imkânıdır. Bu, hiçbir öğretide -maddî ya da madde dışı- bulunmayan bir olgu ve gerçektir. İnsanın ikiliği herkesçe kabul edilir. Egzistansiyalizm bile kabul eder bunu.

Âdem'le ve Hâbil ile Kâbil'le ilgili olarak konuşurken bir öğrenci beni eleştirdi -çok iyi bir eleştiriydi bu-. Bu eleştiri şu: Ben, Âdem'den söz edilince, insan türü gösterilmek istenmektedir, ama Kâbil ve Hâbil'den söz edilince insan tarihi amaçlanmaktadır, dedim. Âdem, henüz tarihe girmemiştir. Ama Hâbil ve Kâbil, insanın tarihe girişidir. Çünkü tezat başlamış ve iki insan karşı karşıya gelmiştir. Sonra şöyle dedi: "Âdem'in kendisi de yaratılınca zevç ve zevce şeklinde yaratıldı, yani iki insandır, öyleyse tarihe girmiştir." Âdem ve Havva ilişkisi, Hâbil ile Kâbil'in ilişkisinden başkadır. Hâbil ile Kâbil ilişkisi, birbirine karşı çelişik ve çatışık iki insan kutbunun ilişkisidir. Oysa Âdem ile Havva ilişkisi, bir eş, bir insanın insan adıyla tamamlanması olarak söz konusudur. Âdem artı Havva, eşittir insan. Kâbil artı Hâbil, eşittir tarihî olay. Âdem, insanın bir yarısı, Havva da öteki yarısıdır. İkisi ise bir insandır. Dolayısıyla orada çelişki yoktur. Tersine tamamlama vardır burada. Ama Hâbil'le Kâbil arasındaki ilişkide birbirinden bağımsız iki insan, çıkar çatışması içindedir. Öyleyse tarih başlamıştır.

Soru: ...*

Cevap: Toplumsal ilişkileri gelenek (sünnet), görüngüleri de ayet olarak adlandırırsak, insanla ilişkide, gelenekler ve ayetler, hayır ve şer diye ayrılırlar. Ama öz olarak, o anlamda ne hayır vardır, ne de şer. Dünyayı hayır ve şer diye ayıran insanın kendisidir. İnsan olmazsa, ne hayır olur, ne şer.

Soru: Siz, bu dünyada mutsuz olan herkesin, o dünyada da mutsuz olacağından söz ettiniz. Mutsuzluk ve çaresizlik konusunda biraz daha fazla açıklama yapar mısınız.

Cevap: Benim mutsuzluktan amacım -tek kelimeyle- şudur: Ahiret dünya amelinin sonucudur. Dünya ve ahiret ilişkisi tezat ilişkisi değil, nedensellik ilişkisidir. Ahiret, bizim yoksunluğumuzu, zilletimizi ve zaafımızı gidermek üzere bize verilmiş bir karşılık değildir. Ahiret, bizim bu dünyada kendi elimizle yazdığımız bir kitaptır. Ahiret, insanın, iki eliyle önceden yapıp göndereceği şeyleri kendi gözüyle gördüğü gündür.[101] Öyleyse o birey yapmamışsa ya da eli boşsa orada eline bir şey vermezler. Orası dilenme yeri değildir.

Soru: Sizce Farsça yazılmış en önemli kitap hangisidir?

Cevap: Cevabı, bir fetva gibidir. Meşhet'te büyük bir âlim vardı. Onun, bir şehirden gelmiş konuğu vardı. Bir grup da onu görmeye gelmişti. Onunla şakalaşıyordu. O şehirle de alay ediyordu. Sonra şöyle dedi: "Konuğumuz, o şehrin en âlimidir. O şehrin bilginlerinin tümü onun öğrencileriydiler ya da öğrencileridirler. İlmî bakımdan onunla yarışacak kimse yoktur. Ama kendisi, bir eşek kadar bile anlamaz." Toplumbilimle ilgili olarak Farsçayla yazılmış en önemli kitaplar ise...!

Soru: Aydın ile halk arasında nasıl köprü kurulabilir?

Cevap: Aydın ile halk arasındaki bu köprüden *'Nereden Başlayalım'* adlı konuşmamda söz etmiştim. Aydın meselesi -benim inancıma göre- bir uzmanlık, bir fizikçi, bir kimyacı, bir cerrah meselesi gibi değildir. Aydın, her kültürde, her zamanda ve her toplumsal sistemde farklıdır. Bu yüzden büyük bir aydını Fransa'dan İran'a getirirsek olaydan uzak bir kara düşünce olur bu. Tersine Avrupa'ya, Amerika'ya giden bir İranlı fizik, kimya ya da cerrahi okursa İran'ın işine yarar. Ama o, ben orada aydın bölümünde okudum ve şimdi ben aydınım, diyemez. Aydın, kendi toplumunu dakik olarak ve doğrudan -çeviri yoluyla değiltanıyan, zamanını kavrayan, zamanının hareketini önceden görebilen, kuşağının gereksinmesini anlayan ve dolayısıyla bu tanımaya dayanarak sorumluluğunu toplumunda koruyan ve bu

[101] 78/Nebe Suresi 40 (Çev.)

yolda eylemde bulunan kişidir. Bu, aydındır, toplumbilim okumasa da dünya ideolojilerini tanımasa da. İşte bu yüzden, kimi zaman, toplumbilimleri ve ideolojileri okumuş, ama sıradan bir mütercim olma işine yarayan büyük bilginlerimiz var bizim. Oysa bir mal satıcısı (eşek satıcısı) ya da Settarhan veya Bakırhan adlı bir haydut, büyük bir aydındır.

Soru: Buyurduğunuz konuları göz önüne aldığımızda, tevhidî dünya görüşleri olmayan kişiler, nasıl olup da kendilerinden geçmekte, özveride bulunmakta, kendilerini sorumlu duymakta ve savaşım vermektedirler?

Cevap: Ne güzel bir soru. Öğrenciliğimden, sonra öğretmenliğimden ve sonra da hem öğrenci hem öğretmen oluşumdan bir deneyimim var. Sizin de bu deneyiminiz var. Henüz bölümlerin bulunmadığı liselerde -o zamanlar sonuna kadar da bölüm yoktu- yaşları oldukça ilerlemiş çocuklar vardı. Özellikle millî liselerde birinci sınıftan son sınıfa değin üç dört kuşak bir arada bulunuyordu. Lise ikinci sınıfta ben henüz çocuk olduğum için ön sırada otururdum. Sınıfın arkasında üç dört kez hapse girmiş, kaçak mal satmış, bıçak çekmiş ve yirmi tümen verip kaydolmuş biri vardı. Bu sınıflarda küçük çocuklar, sadece bu ders kitaplarını okuyorlar ve anne-babalarının öğütlerini dinliyorlardı. Bunlar, iyi not alan, hocalarının sevdikleri öğrencilerdi. Ama sınıfta her işten anlayan sınıfın dayıları vardı. O kadar çok şeyden haberleri vardı ki öğretmen onların yanında gözü kulağı kapalı bir adam gibiydi. Onlar konuştuklarında öğretmen kızarırdı. Varın siz düşünün biz çocukları. Bunlar, sinemaya, kahveye gitmiş kimselerdi ve yaşları da büyüktü. Bu yüzden ders çalışmıyorlardı. Ya zorla, ya zorunluluk yüzünden, ya öğretmen beyle iyi geçinmekle ya da tehditle not alıyorlardı. Gelenek ve genel yargı şuydu: Bunların matematiği ve tabiî bilimleri iyiyse onların -ki matematikte ve fen bilimlerinde bütünüyle kusursuzdular!- edebiyatları güçlüdür (!). Edebiyatları güçlüyse sadece ve sadece matematik bilmedikleri için güçlüydü. Kıyas yoluyla edebiyatların mutlaka iyi olduğunu söylerlerdi.

Bu, maddiyat ve maneviyata benzer tıpkı: Diyoruz ki Doğu maneviyat merkezidir, Batı ise maddiyat merkezi. Bu oldukça büyük bir yanılgıdır. Eğer Batılılar da böyle söylüyorsa, işine geldiği içindir, inanılmamalıdır. Orada madde olduğu ve burada olmadığı ve biz aç ve yoksul olduğumuz için, maneviyatımızın güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Ne maneviyatı? Yoksulluk ve cehalette maneviyat mı olurmuş? Maneviyat nedir? Maneviyat, zihinsel ve hayali bir şey değildir. Maneviyat da uygarlık ve bilim gibi çalışmayı gerektirir. Uygarlığa, gelişmeye, yeteneğe ve bilince gereksinim vardır maneviyat için. Bilgisizliğin ve yoksulluğun bulunduğu bir toplumun maddî hayatı olmadığı gibi manevi hayatı da yoktur. Maneviyattan artakalan artık gelenekler vs.dir. Kuru ve boş sevecenlikleri, "Eve buyurun." -ki eğer eve gelirse rahat edemeyecek- gibi komplimanları maneviyat sanan İranlılar gibi tıpkı. Eskiden maneviyat vardı. Doğu, mana ile dolu bir tarihtir. Batıysa maddeyle doludur bugün. Bir öğe olarak zamanı unuttular. Bugün Batı, Doğuya gelip yağmalamakta ve Doğuyu aç bırakmakta, açları da yağmacıya araç olma yolunda kışkırtmaktadır. Nasıl maneviyat olabilir ki? "Dünyada tevhide inanmayan ve aynı zamanda da maddeci olan kimseler, yarına ve Allah'a inananlardan daha çok özveride bulunmaktadırlar." -gerçek de bunu göstermektedir- sözünüze gelince, bunlar Allah'a kulluk ettikleri ve onlar da maddî oldukları için değil, onlar, erekli insanî maddeciler oldukları ve bunlarsa hiçbir şey olmadıkları içindir bu. Allah ve yarın diye bir kuruntuya, geleneksel, kalıtsal olarak ve telkin sonucu inanmaktadırlar[102].

[102] Eski zamanlarda, toplumda herkesin kılıcı ve kalkanı vardı: Zamanın imamı Mehdi'yi bekliyoruz, İmam zuhur edince hemen silahlanıp hazır olalım, amacıylaydı bu. Bu, gelenek olmuştu ve herkesin evinde bir kalkanla kırık bir kılıcı -ki kimi zaman yas töreninde işe yarıyordu- vardı. Bu, kılıç ve kalkanı bulunduran kişi İmam'ın askeridir ve hizmete hazırdır, anlamına geliyordu. Ruslar 20 Şehriver'de Meşhet ordu karargâhını almışlardı. Sıcak silahı bulunan herkesin karargâha teslim etmesi çağrısı yapıldı. Hacıağayı yolda, kalkanını ve kılıcını götürürken gördüler. Ağaya, "Şu anda imam zuhur etse, ne yaparsın? Sıcak silah dediler, sen soğuğunu niye götürüyorsun?" dediler. O şöyle dedi: "Bedeni korumak vacipler cümlesindendir."

Hangi tevhitten hangi tanrıya taparlıktan söz ediyoruz? Hangi inançtan söz ediyoruz da sonra ölçüyoruz? İnsanın, beşerî güdüsü uyarınca birtakım erdemleri vardır, ama insanî erdemlerini dine dayanarak açıklayan ve sonra dinini de yitiren dinli insanın artık hiçbir şeyi kalmaz. Bu yüzden, dinî olmayan bir dinliden daha aşağı bir hayvan yoktur. Bunun için, dindışı toplumda bana şöyle diyorlar: Başkalarının sana yalan söylememeleri için sen de yalan söyleme, zulmetme ki zulüm görmeyesin -işte maddî sitem- topluma hizmet et ki toplum da senin hizmetinde olsun, toplumun için özveride bulun ki toplumda başı dik yaşayasın. Bizi, akılcı, maslahatçı ve toplumsal ölçütlere göre eğitmekteler. Pekâlâ. Aynı esas uyarınca da davranmaktadırlar (eğitim ve uygarlık esasınca). Bizim dinî görüşte ise, tüm bu edimler, Allah rızasına ve yarının yazgısına teslim edilmiştir. Sonra benim Allah'a, yarına ve fizik ötesi yazgıma olan inancım ortadan kalktığında ahlâkî ve insanî meseleler -ki her insanın bu tür meseleleri vardır- altyapısını yitirir. Tam olarak açıklık kazandı mı? Burada biz, Allah'a tapanla maddî olanı karşılaştırmadık, tersine, bir inanca göre yetiştirilmiş bir maddîyi, kesinlikle hiçbir inanca göre yetiştirilmemiş biriyle karşılaştırdık.

İnsanlığı, insanlar için bir eğitim sistemi olarak ortaya koyabiliriz. Ama insanlığın tevhidi olmazsa, evrensel altyapısını yitirir. Örneğin, radikalistler, 1800 yılında, çocukları din dışı ahlâkî değerlere göre yetiştirelim diye bir bildiri yayımladılar. Dediklerini de yaptılar ve kendi çağlarında olumsuz bir sonuç gördüler. Yani insanları hayır, özveri, isâr, başkaları için, toplum için ve bir inanç için feda etme esasına göre eğitirsek, özveri, isâr ve kendini feda ediş evrensel altyapısını ve bilimsel temelini yitirir ve altyapısız bir idealizm şeklini alır. Bu nedenle de Jean Isoule, Sokrat zamanından bu zamana kadar, tanrısal inanç altyapısından yoksun insanî ahlâkî bir sistem yaratmaya çabalayanların çabalarının boşa çıktığını söyler.

Soru: ...*

Cevap: Bu bizim açımızdandır. Allah için gayb ve şehadete gelince, hepsi şahadettir.

Soru: ...*

Cevap: Allah, bizim açımızdan gaybdır. Ancak Allah, kendi duyu, bilgi ve özü için gayb değildir.

Soru: Aydın olan benim, dünyayı anlamsız bir leş olarak görmemem ve iyinin kötünün ayrılması için, kendim için, tanrının olmadığını gördüğüm ve duyduğum halde sahte bir tanrı yaratmam bir aldatmaca değil mi acaba?

Cevap: Pekâlâ, neden olmasın? Fakat burada bir kompliman var: O da "ben aydın" şeklinde yazmanızdır. Bu hatırlatmayı, Allah'a kulluk eden kimselere haksızlık edilmemesi için yapıyorum. Çünkü Allah'ı kabul eden bizim de en azından aydın olmamız mümkündür.

Fakat benim derste ele aldığım bu konuda Allah'ın varlığını kanıtlamadım ben. Çeşitli dünya görüşlerini insanî açıdan çözümledim, Allah'a dayanan dünyagörüşüyle Allah'tan başkasına dayanan dünyagörüşünü karşılaştırdım. Ben, kanıtlamadığım gibi, reddetmeye de gelmedim. Gördüğünüz gibi, maddî dünyagörüşünü de reddetmedim -dersimin konusu bu değildi-. Natüralizmi ya da materyalizmi, hatta şirki de inkâr etmedim. Benim konum, metafiziksel konuların kelâmî inkârı ya da ispatı değildi. Benim konum, iki, üç, dört dünyagörüşünün insanî ve bilimsel çözümlemesiydi. Bunlardan biri, Allah'a ve tevhide dayalı dünyagörüşüdür: Bu dünyagörüşünün bunlarla karşılaştırılması ve onun öteki dünya görüşleri karşısında olumlu değerlerinin değerlendirilmesi. Ortaya koyduğum şeyde anlaşılamaz bir yer varsa belirtin. Ama ele almadığım şeyde bir sorun varsa bırakın ele alayım.

Soru: ...*

Cevap: Ben bilim dışı bir iş yapmıyorum dememiş ki Allah. Fakat Allah, âlemin işlerinden hiçbirinin nedensiz olmadığını söyler. Ne

ki bu nedenler ve etkenler, sonuçla olan ilişkide kimi zaman bilimseldir. Şu anlamda ki bizim ilmimiz onu anlayabilir. Bir şeyin bilimsel olduğunu, bir şeyin bilimsel olmadığını söylediğimizde bu, "bilimsellik gerçeğin kendisiyle uyumludur; bilimsel olmayan da gerçeğin kendisiyle uyumlu değildir" demek değildir. Bu mesele bilimseldir dediğimizde, bizim bilimlerimiz -ki zihnimizdedir- onu çözümleyebilir demektir; mesele bilimsel değildir dediğimizde, bilim bunu çözümleyemez demektir. Mucize bizim bilimlerimizle açıklanabilirse mucize değildir, ne kadar olağanüstü de olsa. Öyle ki renkli televizyon oldukça olağanüstüdür. Ama şu anki bilimimizle açıklanabilir olduğu için mucize değildir. Ama küçük bir eylem -örneğin doğa yasalarının tersine bir an yeşil kalan bir yaprak- mucizedir. Çünkü onu açıklamak için teknik ya da bilimsel bir olanak yoktur. Bunu kim yapsa "mucize" gerçekleştirmiş olur. Mucize, adı mucize konulduğu için mucizedir. Bilim ve tekniğe sığmayan olaylara mucize diyoruz. Yani var olan bir gerçekliktir, ama teknik onu yapmaktan, bilim de onu anlamaktan acizdir. Bu gerçeklik bizim açımızdan bilim dışıdır. Kimileri bu mucizelere bilimsel açıklama getirmekteler. Oysa o, üstesinden gelemediğimiz bir şeydir. Oldukça da yakıştırmaktadırlar. Ama bu başka bir konudur. Gerçeği şu ki Kur'an dilinde mesele ve olayların kimileri doğal değildir -mucize gibi-, bir algılayış dâhilinde değildir. Kur'an, "Vahiy tabiat yasalarının tersinedir, tabiat dışıdır, bilimsel yasaların tersidir." demez. Yağmurun yağması, tabiat yasalarına uygundur, tabiatın bir parçasıdır. Bizim yaptığımızın tersine -ki kimilerine gaybî mucize, kimilerine maddî yasalar diyoruz- Allah, her iki olguyu -bizim açımızdan bilimsel bir açıklaması olan yağmurun yağışını ve de bizim açımızdan, inansak bile bilimsel açıklaması olmayan vahyin inişini- tek bir kelimeyle, "ayet" kelimesiyle açıklamakta ve her iki olgunun bir olduğunu göstermek istemektedir. Ancak senin açından metafizik ve fizik diye bölünmüştür olaylar. Kimileri bilimseldir, kimileri bilim dışıdır. Kimileri nedensellik esasınca, kimileriyse nedensellik dışı esaslara göredir. Doğru anlaşıldı mı?

Açıklama: Aşağıdaki konu beşinci ders kasetinin sonunda anlatılmış olup metinle uyumlu olmadığından 'ekler' bölümüne alınmıştır.

"Şehadetten Sonra" adlı konuşmamda şöyle demiştim:

Hüseyin'in devrimine, Hüseyin'in diriltmek, kalıcılaştırmak için şehadeti seçtiği dine inananlar, o mesaja ve bu öğretinin insan toplumunu kurtaracağına, onu takip eden topluma izzet kazandıracağına inananlar, bir öğretinin, bir devrimin ve bir dinin iki yüzü bulunduğunu bilmeliler: Kan ve mesaj. Hüseyin birincisinin, Zeynep ikincisinin sembolüdür. Bu yüzden Hüseyin ile birlikte ve onun yolunda gidenler Hüseynî bir iş yapmışlardır. Geriye kalanlarsa Zeynebî bir iş yapmalıdırlar, yoksa Yezidîdirler demektir.

Öğretiye inanıyorsak (ve en azından kendimize doğru söylüyorsak), gerçekten duygu ve imanımız bu öğretiyle gerçek bir uyum içindeyse, dinimiz varsa ya da en azından özgürsek, donuklaşmış, sapmış ve toplumumuzu da donuklaştırmış olan imanımızdan sorumluyuz demektir. Hayat bağışlayıcı, harekete geçirici, Mesih'çe diriltici, vahşiyi uygarlaştıran, köleyi hürleştiren bu imanı (tecrübe bunu, göstermiş ve örnek de vermiştir) harekete geçirme sorumluluğunu taşıyoruz demektir. Bu imanı, yüreklerden alıp zihinlere ve akıllara aktarmalıyız ki böylece yüreğe yeniden geri dönsün. Bilinç kazanmalı ve bilinç aşılamalıyız; işte bu aydınlık yükümlülüğüdür. Bir toplum bilinç kazanırsa artık aydının onun için program sunmasına gerek yoktur. Bu iş için -bilinçlenmek ve bilinç vermek için- yeni bir dili, çağımızın dilini tanımalıyız, çağımızın öğretim sistemini tanımalıyız, çağımızın kültürünü anlamalıyız ve bilimsel bir bakış, bilimsel ve ciddi bir öğretim sistemi ve düşünsel donanım elde etmeliyiz. İşte böylece, bu çağların, bu güçlerin ve tarihin aldatmacalarının ardında gizli bulunan o ilk kaynaklara ulaşmış oluruz ve çağımızdaki pınarlar için temiz berrak suyu getirmiş oluruz. Bu iş için bir dershane, ortam ve inanç öğretimi havası yaratamaz, sadece birtakım bilgiler aktarabilir. Bu dershane -ki bu şekilde süreceğini umuyorum-

yan öğretiler şekline ayrılmalıdır ve biz, çağımızın teknik olanaklarını kullanmalıyız.

Bu yüzden İslam Peygamberi, Mekkeli (muhacir) ve Arapların fasih konuşanlarından olan büyük sahabelerinden hiçbirini müezzin olarak seçmemiştir (Bunlar küçük örneklerdir, sünnet bunların toplamıdır). Bilal'ı, Arapça telaffuzu iyi olmayan Habeşli yabancıyı şu yüzden müezzin olarak seçmiştir: Bilal'ın etkileyici bir sesi vardır. Bu çağın dili "ses"tir. Bu yüzden, "Kur'an'ı en güzel şekilde sesli olarak okuyun." diye buyurmaktadır Peygamber. Ezanın da güzel bir gırtlaktan çıkmasını, Bilal'ın güzel ve etkileyici sesiyle kulaklara ulaşmasını istemiştir. Bunların tümü, kendi çağının etkileme araçlarını, anlatım ve mesaj araçlarını kullanmaktır.

Safevîler zamanında, ravzalar, nezirler, şebihler ve benzerleri (bunlardan kimilerini bugün de görüyoruz ve bütün şekilleri Doğu Avrupa'dan alınmıştır) Şiîliği ve onun kendine özgü inancını kendi çağında (kimin için olduğundan söz etmiyoruz şimdi) sadece şehirlerde ve şehir halkının içinde değil, uzak köylerde ve kasabalarda da (ki onlar için Şiîlik-Sünnîlik konusu, kelam ve tarih konuları söz konusu değildir, bunu gerektirecek kültürleri yoktur) ortaya koyan, her bilginden ve filozoftan daha fazla olarak, Şiîlik tarihinin kutsal kişilerini canlandıran en büyük etkenlerdir. Bunlar, kendi çağlarında bu duyguların, bu düşüncenin yayılması ve düşünce ve ruhların cezbedilmesinde araçtır. Bu araçların kasıtlı ya da kasıtsız olduklarını tartışmıyoruz, işin tekniği önemlidir.

Bugün iki şey yapmak gerek, yoksa hiçbir şey yapılamaz. Kalmak için değil, İslam'ı bulmak ve yükümlülüğü bizim omuzlarımızda olan şu mesajı duyurmak için: Hem bilinçli İslam'a -bilimsel maddeler olarak- araştırma, inceleme ve yeni bakış yoluyla ve akıllıca ulaşmalı, hem de bunu duyurmak ve mesaj haline getirip kulaklara ulaştırmak, çağımızda ve yeni kuşağımızda etkili kılmak için, karşımızdakinin elinde bulunan araçları (tekniği, dili, dünyanın beyin yıkamak, düşünsel sapmalara yol açmak, ahlâkî

sapmalar yaratmak, hatta bu kuşağı bomboş hale getirmek için kullandığı kaynakları) hizmete sokmalıyız. Böylece hem imanımızı, sözümüzü ve mesajımızı yeni mesaj ve anlatım silahıyla donatmış, hem de bu şekilde karşımızdakini silahsızlandırmış oluruz.

Biz şimdi, hem iman, düşünce ve kültür oluşturabilen, hem de düşünce ve kültürü yok edebilen kitle iletişim araçlarının tümünü karşıtımızın tekelinde görüyoruz. Onlarla savaşım için gösterdiğimiz tek çaba, bunların haram olduklarını söylemektir ki bu yeterli değildir. Radyo ve televizyonun, film ve tiyatronun etkisini -ki bugün vücutla dolu, uyuşturucu, ahmaklaştırıcı maddelerle dolu kaplar ve eşekleştirici araçlar haline gelmişlerdir- toplumumuzda ve kuşağımızda "caiz değil", "satın almayınız" ve "haramdır" laflarıyla eksiltmek olanaklı değildir. Bunları hizmete sokmak gerek, kendi çağımızda yaşamamız gerek, araçları düşmanın elinden, karşıtımızın elinden almamız gerek. Lafla, karşıtımızın planlarını, programlarını engelleyemeyiz. Bu araçları kullanarak, inançlarımızı silahlandırmakla, sadece bilimsel bilinçle, İslam'a uyumlu, bu çağın ihtiyacıyla uyumlu bir ideolojiye sahip olmakla değil, anlatım dilini ya da eğitim dilini, düşünceleri çekiş dilini ve yeni düşünceler yaratma dilini -ki bugün dünyada karşıt kutupların elinde bulunmaktadır- kullanarak kendimizi düşmanın bizimle savaştığı silahla, her kutbun -bizden başka- elinde bulunan silahla silahlandırmalıyız. Yoksa yavaş yavaş çağımızdan geriye gideriz; biz kalırız ve zaman bizden ileri gider. Sonra da yavaş yavaş dilimiz ve anlatımımız çağımız için yabancı olur. Böyle olduğu da görülmüştür.

Dinî ve mezhebî toplantılar üzerinde istatistikî bir araştırma yapınız. Dinleyenlerinizden yüzde kaçının otuz yaşından aşağı, yüzde kaçının otuz yaşından yukarı olduğuna bir bakın. Bu, geri kaldığınızın dakik bir göstergesidir. Sonra tiyatrolara, filmlere, sinemalara, tiyatro eseri okurlarına, yeni sanat eserlerine, sergi salonlarına bir bakın. Hepsi adresini yitirmiş kuşakla doludur. Yeni seçim için korkusuz olmak gerek. Ebuzer'in kardeşi diyor:

"Kardeşim, inanç da eskiyince atılması gereken bir giysi gibi midir?" Ebuzer şöyle cevap verir: "Evet, inandığın şeyler, eğer gerçekten eskimiş ve artık giyilecek gibi değilse, eski bir elbise gibi fırlatıp atmalısın." Kim taşır yeni bir iş yapmanın korkusuzluğunu? İnançlarını, mukaddeslerini ihya etmek için, o mesajı -bu çağda duyurma yükümlülüğünü taşıdığımız mesajı- aktarmak için hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayan kimse taşır bu korkusuzluğu. Onuru zedelenmeyen, sövgülere, saldırılara aldırmayan, umutsuzluğa kapılmayan, kışkırtmalara kapılmayan ve kendi içine kapanmayan kişidir o. O, zamanını bir an bile boşa harcamaz. Yükümlülüğünü bu çağda gerçekleştirmek için bu çağda yapılması gereken işi yapma kaygısını taşır. Sadece hayatından, zevklerinden, huzurundan ve hatta hayatta kalmaktan değil, kitle içindeki onurundan bile geçme çabası taşır, temel bir hareketi başlatabilmek için.

Biz düşünsel bir devrime, İslamî bir devrime gereksinimliyiz, kaypak, baş eğici, teslimci, geleneksel İslam'ı, bir inanç İslam'ına, itirazcı bir İslam'a, zamanın yazgısına egemen bir İslam'a ve tarihin dizginlerini elinde bulunduran bir İslam'a dönüştürmek için. Bu iş için, kem küm etmekle, korkmakla, "henüz erken" demekle, "uygun değil" demekle, "inşallah yedi yüz sekiz yüzyıl sonra" demekle çalışılamaz, çünkü fırsat yok. Aklımıza gelen şey ve sizden beklediğimiz şey uyarınca -ki bu gereksinmenin bizden çok sizde olduğunu biliyoruz- daha iyi çalışmakla ve halkı uyandırıp onlara bilinç vermekle bütün ukdelerimizi çözmeliyiz.

Belirteceğim şu dört gruptan her birinin adını yazınız. Elinizdeki olanaklara ve koşullara dayanarak kendiniz, aranızda bulunan ve bu bölümlerle ilgili bilimsel donanımları olan dostların yardımıyla, her gün daha da artan olanaklarla ve bu dershanede bulunmamakla birlikte din için başka bir iş yapmak gerektiğini bilen, ama bunu nasıl yapacaklarını bilmeyen kişilerin yardımıyla toplu olarak bir program hazırlayabilirsiniz. Bu dört grubu açıklıyorum:

Birinci Grup: Bu türlü türlü fırkaları, bu ayrılıkları İslam toplumunda Doğu'nun ve Batı'nın ortasında duran bu büyük ve güçlü gövdeyi lokma lokma yapmak, sonra da rahatlıkla yutmak için yarattıkları düşüncesine dayanarak Müslüman'ın uyanması amacıyla Cemaleddin Afgânî'nin şiarını seçtik. Bu şiar hepimizin şiarıdır: Kur'an'a dönüş, avamın ve âlimin Kur'an'a dönüşü, müçtehidin, fakihin, toplumbilimcinin, siyasetçinin, savaşımcının, mücahidin, sanatçının, edebiyatçının ve aydının vs. Kur'an'a dönüşü, hem bilinç kaynağı olarak, hem tarihte ortaya çıkmış olan şeyin -ki ona muhtacız- yine yenilenmesi amacıyla ve hem de birbirimizi her yitirişimizde, kendimizi her yitirişimizde -ki hem birbirimizi, hem de kitabı yitirdiğimizi görüyoruz- birbirimizi ve kendimizi bulmak için ona dönmeliyiz. Çünkü o, bizim miat yerimizdir. Bu grup, Kur'an'ı tanıyış (Kur'an-bilim) adını taşımaktadır. Kur'an-bilim kelimesini, başka adları çağrıştırabileceği için söylüyorum. Örneğin, bir dönem tefsir yapsak Hz. Mehdi'nin zuhuruna dek tamamlanmayacak şekilde başladığını görürüz bu işe. Biri şöyle diyordu: "Bakara Suresi fil kadar oldu. Bu durumda Fil Suresi ne kadar olacak?" (Bunu göz önüne alarak yukarıda belirtilen grubun adına 'tefsir' demedik.)

Kur'an'ı birkaç boyutu ve yönüyle incelemek gerek, yani birkaç ders bulunmaktadır: Birincisi, Kur'an metni bir "texte" olarak okunup öğrenilmelidir. Metni, -okuduğumuz ders metinleri gibi- tanımalıyız. İkincisi, kitabiyat yöntemine dayanarak kitap üzerinde ayrıştırma ve çözümleme yapılmalıdır; büyük bir edebî eserin, büyük bir düşünce eserinin irdelenip çözümlenişi, eleştiri ve analizi gibi tıpkı. Bu durumda "Kur'an analizi" adını taşıyan bir ders olacaktır. Üçüncüsü, bu Kur'an-bilim grubu da Kur'an'ın çeşitli boyutları bulunduğu için ve çeşitli konularda ve çeşitli ortamlarda -bir grup sanatsal etkisi üzerinde, bir grup Kur'an müziği üzerinde, bir grup sözleri üzerinde, bir grup onun tarihsel izleri üzerinde, bir grup bilimsel ve doğal boyutu üzerinde ve bir grup da toplumbilimsel yönü üzerinde- birçokları çalışıp uzmanlaştığı ve çalışmak istediği için, Kur'an üzerinde bir yıllık, iki yıl-

lık, on yıllık çalışmalar yapan kimseler çağrılırlar, burada bütün araştırmalarını bir ya da iki ya da üç konferans şeklinde sunarlar. Biz, bu bir ya da iki yıllık dönemde hem düşünceyi tanırız, hem onun çözümlenişini, analizini ve hem de çeşitli konuları (çeşitli alanlarda çalışmış olan araştırmacıların onca yıllık araştırmalar bütününü) birkaç konferansla görürüz. Dördüncü ders, eğer yapabilirsek, çalışmalar sırasında toplu olarak şimdiye dek yapılmış çevirilerin yardımıyla, çeşitli dillere çeviriler hazırlamak şeklinde olup bu, topluma yapılan büyük bir hizmettir. Bu durumda birinci ders metni tanıma, ikinci ders kitabın analizi, üçüncü ders Kur'an üzerinde çalışmış araştırmalar aracılığıyla bilimsel konferanslar, dördüncü ders ise kitapların çevirisi şeklindedir.

İkinci grup, tebliğ grubudur. Tebliğ grubundan amaç, hazır, coşkulu ve sorumlu öğelerin şu iki yönden hazırlanmasıdır: Bilimsel ve düşünsel bakımdan donanmak (elbette bu donanım işe yaramaz olmamalı, kişi sonradan işine yaramayacak çeşitli bilimsel konuları okumamalıdır). Yani acil ve gerekli olan maddeler gerektiği ölçüde seçilmelidir. (Şöyle diyen öğretmen gibi olmayınız: "Ben otuz yıl ders okudum. Şimdi birinin bu beynimi alıp eve götürerek boşaltmasına ve boş kabını bana geri vermesine razıyım.") Bilgili görünmek ve tafra satmak için yarayışlı olan fazladan şeyler işe yaramaz. İnsanlara, ihtiyaçları olan şeyler verilmelidir. Onlara bilinç, uyanıklık ve derman verin. Bunları öğretmek, bu İslam'ı ortaya koymak ve bir tebliğci için gerekli olan nesnelerdir önemli olan. Ayrıca, konuşma alıştırmaları yapmak da gereklidir bu tebliğci için. Eski ilim havzasının erdemlerinden biri, daha çocuk yaşta, daha talebeyken hatipler yaratmasıydı. Ama ne yazık ki yeni kültürün oluşmasıyla bu zayıflamıştır. İlkokuldan fakülteye kadar yeni kültürün niçin... * yetiştirdiğini bilmiyorum.

Dolayısıyla tebliğ grubu, bu bireyin, toplumun her yerine girdiğinde orada aydınlık bir hava ve çevresinde düşünsel havadan oluşan bir mıknatıs yaratabilmesi için düşünce ve tebliğ kadrosunu eğitici grup anlamındadır. Eğitilen bu kadro, söylediğini

söyleyebilen, iyi sözleri iyi söyleyebilen bir kadrodur. Bu tebliğ grubu, İslambilimden bir miktar acil ders (benim söylediğim sözler anlamında değil, gerçek anlamda İslam) ile Kur'an'ı, *Nehcü'l-Belâga*'yı, Peygamberin ve imamların hayatlarını tanımakla, bir miktar İslam tarihi, toplumsal bilimler bilgisiyle ve bir miktar da dinleri tanımakla tebliğ için donanmış olur. Sonra alıştırma yapılır. Şu anlamda alıştırmadan söz ediyorum. Grup bireyleri hem sınıfta öğrenim görmekte -alıştırmalı öğrenim- ve hem de dinî çevrelere -gerçekten olanaklar elverirse- tebliğ için gönderilmektedirler. Böylece başkalarına hizmet ederken, kendisine de hizmet etmiş olur -ikisinin karışık olduğunu söylemiştim-. Toplumumuz ve dinimiz böyle bir kadroya ve böyle öğelere şiddetle gereksinim duymaktadır. Bu, mesaj yükümlülüğüdür.

Üçüncü grup, araştırma grubudur. Araştırma grubunda herkes her alanda (yazar olarak, çevirmen olarak, her türlü konu ve bölümde -görünürde dinle ilgili olsun ya da olmasın- toplumsal bir meselede, tarih, edebiyat, şiir, sanat, felsefe, özel öğretiler ve özel kişilikler üzerine) araştırma yapmakta özgürdür. Fakat bizim aramızda bulunan görüş uyarınca ve halkın yararına olan veriler doğrultusunda çalışmalıdırlar. Yani herkes, ahlâkî, insanî ve ideolojik yükümlülükler taşımaktadır. Bu araştırma grubuna araştırmasını sürdürmesi için çalıştığı her alanda, hem bilimsel olanaklar, hem teknik olanaklar ve hem de parasal olanaklar sağlanmaktadır. Sonunda da araştırmasının sonucunu konferans ya da çeviri vs. biçiminde sunmaktadır. Aynı şekilde çeviri işi yapabilir -ki toplum için bir araştırma işidir- hem de tashih yapabilir. Eski araştırmalardan ve araştırma belgelerinden birçoğunu ya da dünyada İslam üzerine ya da din üzerindeki konular çevresinde yapılmış çalışmaları veya toplumun yararına olan düşünceleri toplayabilir, çevirebilir de halkın ve araştırmacının kullanımına sunabilirse topluma ve bu düşünceye büyük bir hizmette bulunmuş olacaktır.

Dördüncü grup, sanat grubudur ki ben bu gruba sonsuz ümit ve inanç besliyorum. Deneyim göstermiştir ki -buna inandım-

bugün bir sanatçı, toplumda ve ruhlarda, mesaj bakımından, görüş değişimi açısından ve iman yaratmak açısından bir konuşmacıdan, bir hocadan, bir öğretmenden, bir hatipten, bilimsel bir konferansçıdan, hatta bir yazar ve çevirmenden daha etkili olmaktadır. Bunun örneği şudur: Bundan yirmi yıl önce, lisede öğrenciyken yazdığım, her yıl üzerinde çalıştığım *Ebuzer-i Gıfarî* (örnek olarak veriyorum ve aynı şekilde bir haber biçiminde, inşaallah) kitabına, eğer bir kelime bulsam ekliyorum. Bu şahsiyet, benim için hep kişisel bir yön taşımıştır. Çünkü bu ruhla ve bu personajla büyüdüm. Benim çok değerli öğrencilerimden -kulakları çınlasın- bir grup -iki üç kişi- gelip bunu mizansen ettiler. Sonra biri oynadı, biri de yönetti. Konular tekrarlanmış ve zihnimde yirmi yıldır yinelenen sözler yeniden söylenmiş olmakla birlikte benim için yeni bir eser gibiydi. Ebuzer'in biyografisinin yazarı olan kendim o hale geldim ki bu sanatçı beni Rebeze Çölü'ne sürdü ve konuşmakta ve ölmekte olan Ebuzer'in yanına oturttu. Din karşıtı şiddetli taassupları bulunan -biz iki tür taassuba düşmüş bulunuyoruz- ve fakültenin içinde yürürken benden yüz çeviren öğrenciler etki altında kaldılar (küfre karşı taassubu olan bir mümin de bu grubun mutaassıpları gibi o denli katı ki bu ikisi arasında ne gibi ilişkinin olduğunu bilmiyorum).

O şehadet konuşmasında -burada- kim olsa etki altında kalırdı. Benim anlatımımdan değil, konunun ve ruhun kendisinden kaynaklanan bir etkiydi bu. Ama mukaddeslerden biri bu üç saat boyunca dinliyor, sonra da arkadaşına, bak demedim mi, önce ey bacı, sonra da ey kardeş diyor diye? Sonra Allah'ın bu tür mevcudatı niçin yarattığını anladım. Bunlar ne kadar değerlidirler. Ben bu yüzden kendimden çok hoşnut oldum ve Allah'ın bana ve bizlerden çoklarına verdiği nimetten dolayı şükrettim. Elbette bu nimeti ne bilirdim, ne de şükrederdim. Bu nimet, bizim de onun gibi olmayışımızdır. Elhamdülillah olmadık. Bu, bana büyük bir ders vermekte ve bir insanın ve bir duygunun ne denli kirlenebileceğini göstermektedir. Burada "Âdem'in Veraseti"ni okurken bunlardan biri şöyle diyordu: "Hüseyniye-i İrşad demi-

yor, İrşad Müessesesi diyor. Çünkü Hüseyin'den hoşlanmıyor." Yine Allah'a şükürler olsun gerçekten. Bu müminlerden ve katı mutaassıplardan birinin benimle dinî ihtilafı vardı (Sen sadece bana küssün, bir de gözlerin beni görse nice olur!) Ama beni görmeye yanaşmıyordu. Sonra bu adamı gördüm. Salon boşaldıktan ve perde indikten sonra, perdenin arkasında çocuklarla konuşurken dediler, burada bir öğrenci var, durumu kötü. Gel onunla biraz konuş. Ben gittim baktım. Başını öne eğmişti ve çocuklardan bir grup çevresinde toplanmıştı. Salonda lambalar sönük ve salon karanlık olduğu için onu tanıyamadım. Omuzları titriyordu, üzüldüm ve onunla konuşamadım. Çaresiz yanına oturup sustum.

Bir saat boyunca tuhaf bir suskunluk içindeydim. Sonunda başını kaldırdı, onun ta kendisiydi. Tiyatro onu oldukça etkilemişti. Değişime uğratıcı bir etkiydi bu. Tuhaftır ki o kesinlikle Müslüman değildi; dış görünüş bakımından da Müslüman değildi. Sanat, yüreklerde iman yaratmada mucizevî bir etkendir. Öyle ki kara mucizeyi şimdi ellerine aldıklarını ve tarihte din adına yaptıkları şeyi, dinin etkisini yitirdiği bugün sanat biçimine dönüştürdüklerini görüyoruz. Bu, dinin sanat gibi, sanatın da din gibi düşünceyi, ruhu, insan tipini, toplumu ve tarihin akışını bu denli değiştirici olabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla, sanat nasıl görmezden gelinebilir? Ne mutlu ki öğrencilerden ve başka bireylerden kimileri öylesine bilince ermişlerdir ki kimi zaman bana şöyle demişlerdir: Biz, öğrenimi bitireli epey oldu, ama fazla bir maaşla istihdam edilirsek (sonra da ev, lüks, rekabet vs.) başka çizgiye düşeceğimizi ve bizi çizginin sonuna süreceklerini gördük (dünyada bütün gençlere egemen olan sistem; ister çirkince olsun, ister görünüşte soyluca olsun değişmez).

Bu nedenle, bu alanda imanımız ve inancımız için bir iş yapabilmek için, yaşamamaya karar verdik. Öyleyse nasıl ve kiminle çalışmalı? Ne yazık ki yazgısı o durumdadır ki dine olan inancı onu bir grupla birleştirmiştir. Ki bu gruba göre, bu sanat, çirkin ve nefret ettirici olursa dinî olur, ama güzel, etkileyici iman doğu-

rucu ve uyandırıcı olursa ne yazık ki dine karşı bir şey olur. Sorumluluk duyan, yeni şeylerden yararlanmak gerektiğini düşünen, bu araçları kullanıma sokmak gerektiğine inanan ve zamanımızın diliyle konuşmak gereğini gören bir grup da korkmaktadır, güçsüzdür, kuşkulu ve tereddütlüdür. Fakat şimdi -Allah'a hamdolsun- bilinç o dereceye varmıştır ki artık bu ortam uygundur, toplum bunu kabul etmektedir ve ne mutlu ki duyduğum kadarıyla oldukça tanınmış, oldukça takvalı ve temiz gruplar ve hatta büyük ruhanî kişilikler, bu gereksinimi duymuşlar ve bu alanda çalışmaya başlamışlardır. Bu ise umut vericidir.

Başlamak için bir sanat grubumuz var. Bu grup, şu anda tiyatro ve resim grubundan ibarettir. Tiyatro grubunda yine bir öğretim salonumuz olacak, bu alanda yetenekleri ve istekleri olanlar, çalışabilmek için temel ve genel öğrenim görmek isteyenler için. Aynı şekilde İslam kültürüyle ilgili büyük bir eser hazırlama çalışmasını sürdüreceklerdir. Bizce o simaları, o gerçeklikleri ve o gerçekleri tanıtma ve duyurma zorunluluğu vardır. Bu yolda bu yıl birkaç eser ya da en azından birkaç örnek veya "ne yapmak gerek?" sorusuna birkaç cevap şeklinde topluma sunmamız gerek. Sanat grubunun öğretim, çalışma ve sunma yönleri bulunmaktadır. Metinlerden kimileri hazır ve umarım Ebuzer bunların ilki olur.

Açıklama: Aşağıdaki konu, dokuzuncu dersin sonunda yer almakla birlikte metinle ilgili olmadığı için buraya alınmıştır.

Tevhit, bireyin ve türün hayatının kurtuluş ve hidayetinin açıklamasıdır. Tevhit, kurtuluş ve hidayeti amelî, fikrî ve yükümlü bir şekilde açıklamakta ve temin etmektedir. Hac ise tüm bunların remzî olarak sergilenmesidir.

Çizdiğim harita, tam bir coğrafî harita değildir, sadece amelî yön taşımaktadır. Bu haritanın açıklanması, bir öğretinin amelî olarak ortaya konulmasıdır. Bu büyük kâse -haritaya işaret ediliyor- yarımadanın Batı dağlık bölgesinin bir parçasıdır. Buranın, Afrika'nın bir parçası olduğu ve Kızıldeniz'in yarılması sonucu Arabistan çölü tarafına kaydığı ve Asya'nın parçası olduğu söy-

lenmektedir. Burada, ardında sahra Arabistan'ının bulunduğu sıradağlar vardır. Bir yandan bu sahra (yarımada) İran'ın güneyine kadar uzanırken, bir yandan da Cezayir sahrasına -Afrika'ya- kadar varmaktadır.

Kızıldeniz'in son kısmının yarılışı sırasında Afrika'ya ait olan ve Afrika'nın doğu kıyılarında bulunan birtakım parçalar ayrılarak bu büyük çölün batısında bu sıra dağları oluşturmuştur. Bunun kanıtı şudur: Bu dağlık noktalar, iklim bakımından Arabistan ülkesiyle uyumlu değildir. Burada Afrika bölgesine ait iklim yapısı bulunmaktadır. Oysa öbür yanda Asya'nın kuru iklimi bulunmaktadır.

Burada Kızıldeniz'e yetmiş kilometre uzaklıkta bulunan Mekke yer almaktadır. Mekke'nin kuzeyindeyse Medine bulunmaktadır. Dolayısıyla Mekke dağlık bir noktada bulunmakta ve bir dağ kâsesini andırmaktadır. Kâbe, küp biçiminde olup "Kâbe" kelimesi de bu biçimden kaynaklanmaktadır.[103] Allah'ın sembolü, İbrahim'in yadigârı ve insanlığın tavafının mihveridir Kâbe. Peygamberin söyleyişiyle Allah'ın yeryüzündeki eli olan Hacerülesved, "kara taş" demektir, başka bir şey değil. Şu tür şeyleri yoktur onun: Ed-durru ve'l-mercân, bahru'l-mevvâc, bihâru'l-envâr, muntehe'l-âmâl vs.

Bu sokaklar, dağ yolları şeklinde olup yukarıdan aşağı inmekte ve hepsi bir sahneye -Kâbe'ye- varmaktadır. Bu büyük sahnede Mescidiharam bulunmakta ve Kâbe -dünyanın en büyük açık hava mabedi- orada yer almaktadır. Bu dağlık noktalarda sokaklar dere şeklinde olup[104] bütün sokaklar ve yollar, bu kâseden

[103] Oldukça sıradan şeyler için, insanlar ve kitaplar için, koyunların kırkbayırı gibi bir türlü sonu gelmek bilmeyen gösterişli, kocaman adlar koyan bizlerin tersine, İslam'da ad koyma, oldukça sade ve hatta oldukça alçakgönüllülükle gerçekleştirilmektedir. Kitabın adı da Kur'an'dır, yani okunacak şey.

[104] Ebutalib Deresi denildiğinde, özel bir dere olduğunu sanmaktadırlar! Hayır, bunlar sokaklardır! Her sokak bir kabileye bağlıdır. Ebutalib zamanında, Beni Haşim kabilesi -Peygamber'in kabilesi- orada yaşamaktaydı. Yaşadıkları bu yerde üç yıl mahpus kaldılar. Onları şehrin dışındaki bir dereye götürdüler, anlamında değil elbette. Orada yaşanılmaz! Yanılgıya düşen çoğu büyük tarihçilerin tersine Ebutalib Deresi -ki şimdi adı budur- mezarlıktı ve bu bakımdan

şehrin asıl merkezine -Kâbe'ye- çıkmaktadır. Dostların birinin dediği gibi: "Azamete doğru ilerlediğimizde aşağıdan yukarı doğrudur (bütün edebiyatta da durum böyledir; azamet yukarıdadır, göktedir, dağın üzerindedir demek ister). Oysa herkes Kâbe'ye doğru gitmektedir; yukarıdan aşağıya. Yani aşağıya gitmekle birlikte yücelme ve yükselme duygusunu tatmaktadır. Bunun belki de güzel bir anlamı vardır: Azamet alçak gönüllülüktedir, dik başlılıkta değil."

Mescidiharam'da Hucr-i İsmail adıyla hilalimsi bir şekil bulunmaktadır. Hucr, etek anlamındadır, hücre vs. anlamında değil. İsmail'in eteği, kimin eteğidir? Hacer'in. Burada sembol, Hacer'in eteğidir. Şekil de etek biçimindedir. Bu, içinde İsmail'in büyüdüğü etektir. Hacer -kimi rivayetlerin doğrulamasıyla- Kâbe'de gömülüdür. Tavaf, her fırka ve her inanç için Ev'in çevresinde ve aynı şekilde Hucr-i İsmail çevresinde olmalıdır. Yani Hucr (etek), tavaf edilen yerin bir parçasıdır. Sadece Ev'i tavaf etmek de mümkündür, ama bu tavaf geçerli değildir. Şu mesele oldukça önemlidir: Neden Hacer'in -bir cariyenin- eteği, değer bakımından Allah'ın Evi'yle eş olarak yer almıştır?

Mekke'ye uzak ve yakın noktalar vardır ki Peygamber döneminden "Mîkât" adıyla[105] kalmıştır.

Kimse her yerden Kâbe'ye giremez. Mîkât'a gelmeli ve oradan Kâbe'ye doğru uyum içinde hareket etmelidir. Şehrin etrafında bir haram bölge bulunmaktadır. Orada caiz edimlerden birçoğu tümüyle haram olmaktadır, bir ota zarar vermek bile. Mekke ve Mescidiharam'ın doğu bölümünde, Arafat adını taşıyan bir çöl ya da düzlükle (27 kilometre kadar uzaklıkta) biten bir yol bulunmaktadır. Buradan hemen dönüşte Meş'ar'ul-haram adını taşıyan

adını Şa'b Ebutalib (Ebutalib'in gömülü bulunduğu yer) koymuşlardır. Ebutalib'i oraya -Müslümanların üç yıl mahsur kalışlarından sonra- toprağa verdiler. Oysa Şa'b Ebutalib -kuşatma döneminde- burada değildir (ki yanlışlıkla tarihte bundan söz edilmektedir). Burada genel bir mezarlık bulunmaktadır; şimdi ise Şa'b Ebutalib yer alır aynı yerde; onların oturduğu o aynı dağlık sokakta.

105 Mikat, zaman, görüşme zamanı ve buluşma zamanı demektir.

ve Mekke'ye birkaç kilometre uzaklıkta bulunan bir boğaz vardır. Bu noktada tam olarak Mekke'ye bitişen Mina adlı dağlık bir boğaz bulunmaktadır. Mina, kurban yeridir. Orada koyun kesilir. Orada kesim yerinden başka, üç şeytan adını taşıyan üç anıt yapı -ki hacılarca taşlanmaktadır- bulunmaktadır.

Hac törenine katılmak isteyen bir kişi, öncelikle mevsiminde gitmelidir, her zaman gidemez. Gitse bile hac değeri taşımaz. Umre ya da sıradan bir ziyaret olarak gidebilir hac mevsimi dışında. Dolayısıyla özel ve belirli bir zamanda değer taşır bu eylemler. O zaman olmazsa değerini yitirerek sıradan bir ziyaret durumuna gelir ve sıradan bir değer taşır. Bu şunu göstermektedir: Her amel -Allah'ı ziyaret bile olsa- zamanla uyumlu olmalı -kendi vaktinde olmalıdır. Bir an bile geçerse, erken ve olgunlaşmadan başlarsa aynı sonuç alınamaz. Öteki esas ise bütün insanların toplanmasıdır, haccın değeri buradadır. Bir birey, bu amelleri tek başına yapmak istese -ki başaramayacaktır- meyvesiz kalacaktır. Bunlar, Allah'ı ve Allah'ın evini ziyaretin değerinin -ki büyük bir gelenektir- bile şunda olduğunu göstermektedir: Birincisi amelin zamanında yapılmasıdır. Eylem, zamanla uyumlu olmalıdır. İkinci olarak da insanlarla elbirliği, gönül birliği ve uyum içinde olunmalıdır. Yani halka rağmen ya da insanları görmezden gelerek Allah'a varılamaz. Bireyden Allah'a doğru giden yol insanlarla birlikte aşılır. Özel bir hesap söz konusu değildir. Eğer biri Allah ile gizlice bağlantı kurmak isterse, insanların yazgısı onun amellerini ve özverisini bekliyorken yanlış yola sapmış ve sessizce cennete gitmek istemiştir. Gerçekte o şeytanî vesveselere kapılmıştır; onunla konuşacak değildir Allah.

Herkes birlikte, elbirliği içinde, özel bir zamanda "Mîkât"a (belirli noktalara) gelmelidirler. Burada bütün giysiler çıkarılır. Herkes bulunduğu her çizgide ve düzende, giyim kuşamda ve davranışlarda belirginleşen bireysel benlerinin özelliklerini reddetmektedir. Herkes tek tip ve tek renk giysiyle "özelliksiz renksiz ben" şeklini almaktadır. Hepsi insandır ve başka hiçbir şeydir. Hiçbir lakap, hiçbir özellik onları ondan ya da onu onlardan belirgin

kılmaz. Bu gösterinin özel giysisi içine girdiklerinde bütün giysiler, elbiseler, süsler ve örtüler reddedilmiştir. Bu üç gösteri, İslam'ı oluşturan bütün gerçeklerin sergilenmesi ve bütün zihinsel ideallerin ve inançların eylemsel ve somut tezahürüdür. Burada her şey, -bir sürü konu- haram ve yasaktır. Bu cümleden olarak bir başkasına emir vermek -sınıfsal davranışta bulunan sembollerden biridir- avlanma, hayvana zarar vermek, bitkileri koparmak sayılabilir. İnsanın ota zarar vermesi niçin haramdır? Çünkü tecavüzün kendisi remzî ve sembolik olarak birkaç günlüğüne reddedilmiş ve tatil edilmiştir. Hiçbir türün başka bir türe, hiçbir bireyin bir başka kişiye tecavüz ve tahakkümünün bulunmadığı -ki burada sembolik olarak anlatılmaktadır- insan hayatının idealinden ve insanın ideal hayatından bir remiz olarak bu gösteri gerçekleştirilmektedir. Hepsinden önemlisi de -bu durumda kimi zaman son derece küçük menâsik ve ameller bile çok büyük anlamlar taşırlar- aynaya bakılmamalıdır.[106] O bireysel ben feda edilmelidir, asla anımsanmamalıdır. Bireysel ben aynada görülmemelidir. Hayatında hep birlikte olduğu beni Mikat'ta terk etmiş ve söyleşmeye gelmiştir.

Kâbe'ye girildiğinde tavaf konusu gündeme gelir. Tavaf, yedi kez yinelenir. Burada Hacerülesved bulunmakta olup onun en iyi sembolik yorumunu Peygamberin kendisi yapmaktadır: "Hacerülesved, Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir."

Bireyler tavafa girdiklerinde Hacerülevsed'e dokunmalıdırlar. Bu, kabilelerin birlikteliğinin, biatinin ve anlaşmasının göstergesidir. Başkalarının, kendisiyle biat ettikleri her birey, sağ elini Hacerülesved üzerine koyuyordu, ötekiler de sağ ellerini o elin üzerine koyuyorlar ve bastırıyorlardı. Bu el veriş, biat etmenin, buyruk altında olmanın, uyum içinde olmanın ve ona rey vermenin göstergesidir. Bir birey -birey ya da kabile ya da önder olarak- bir başka bireye biat ettiğinde başka ellerle olan tüm biatlerini kesmektedir. Hayatta binlerce şeyle ve kişiyle biat eden ve hayatlarını

[106] On İki İmam Şia'sında ihramlıyken aynaya bakmak haramdır (Çev.)

çeşit çeşit anlaşmaların, bağlılıkların ve biatlerin elinde rehin eden bireyler, Allah'ın eline ellerini koymakla onunla biat etmekte ve o öteki bağların, anlaşmaların ve biatlerin tümünü kendilerinden uzaklaştırmaktadırlar. Sonra yedi kez dönmektedir. İsmail'in evinin, Hacer'in evinin ve de Hacer'in kabri ve eteğinin, Allah'ın evinin yanında tavaf edilen yerin bir parçası olduğu bir dönüş. Burada Safa ve Merve adında iki tepe bulunmaktadır. Bu iki tepenin arasında ise sa'y yapılmaktadır; yine yedi kez sa'y. Sa'y, Hacer'in durumunu sembolize eden bir gösteridir (Kâbe, Zemzem'in yakınındadır).

Hacer (O, her türlü soy ve toplumun övüncünden uzak olan kara derili bir kadın, çevresindekiler arasında yabancı ve soy bakımından aşağı bir kadındır, cariyedir. Kocası bir çocuk edinmek için almıştır onu, başka hiçbir şey için değil.) çocuğunu, yaşamak için hiçbir şeyin bulunmadığı, ot bile bitmeyen bir yere götürme ve Allah'a ümit besleyerek bırakma buyruğu almıştır. Bu buyruğu kabul eder ve çocuğu buraya bırakır. Fakat sonra kalkıp dağların arasında ve çevresinde -bu söylediğim dağlık bölgede- yavrusuna su bulmak için koşturur. Burada, beşerin zihnine, dinlere, felsefelere ve ahlâklara iki çatışık olgu montaj edilmiştir. Bu yüzden herkes yedi kez tavaf ettikleri gibi yedi kez de sa'y etmelidir. Bu ikisi arasında neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır ki biri olmadan ötekinin anlamı yoktur.

Sa'y, koşuşturarak çabalamak ve çalışmak anlamındadır. Rahat rahat yürümek ve gezinerek sohbet edip müzakere etmek anlamında değildir. Sa'y -dilimizdeki anlamla aynı anlamda- bir hedef için çaba, devinim ve koşmaktır. Yedi kez oluşunun iki anlamı vardır: Birincisi, yedi kez, varlığın yaratılışını gösterir bir sözdür: Varlığın yaratılışı, yedi kez de ya da yedi aşama ve yedi basamakta ya da yedi günde olmuştur. Dolayısıyla yedi kez tavaf ve yedi kez sa'y ettiğimizde edim ve zihnimizde varlığın yaratılışının başlangıcıyla bir bağ kurmuş oluruz. Bu hareket, varlıkta ya da yoklukta ortaya çıkan ilk hareketle bitişir. Bu hareketin evreni yaratan tüm

hareketlerle bitişmesi, insanlığın ve yaratılışın başlangıcıyla bağlantı kurması gerçekleşir, "yedi" kelimesiyle.

Ayrıca bütün Hint-Avrupa dillerinde, yedi sayısı, altı artı bir ya da sekiz eksi bir değildir. Yedi, sayısız ve ölçüsüz demektir, çokluğun ve sınırsızlığın sembolüdür. Edebiyatımızda, folklorumuzda ve efsanelerimizde de vardır: Yedi aşk şehri, yedi aşama, yedi gök vs.

Dolayısıyla tavaf ve sa'yda -her ne anlam verirse versin- yedi kez döneriz ve her defasında da Hacerülevsed'de bir kez antlaşırız. Sadece altı artı bir kez bu eylemi yapmış olmamız söz konusu değildir. Ondan kavradığım ve duyduğum şeyin anlamı vardır. Yani ben, hayatımı sürekli olarak, bu merkezin çevresinde tavaf halinde olan bir varlık ya da bir yıldız biçiminde geçiriyorum. Ebedi olarak tavafta ve sa'ydeyim, sürekli olarak çaba ve telaştayım.

Tavaf, bir tür özel hareket olup geometrik bakımlardan da zihinsel ve manevi anlamıyla uyumludur. Tavaf, iki çelişik olgu üzerine kurulu tek harekettir: Biri, hareket, ötekisi ise değişmezlik. Hareket ve değişmezlik hep birbiriyle çelişme içindedir. Sadece tavafta, hem süreğen hareket, hem de süreğen değişmezlik bir araya gelmiştir. Süreğen bir tavaf halinde olan ben, asla bir adım bile durmam, her an başka bir durumda olurum, başka bir yerde olurum, "gitme" durumunda olurum. "Kalmama" durumunda olurum. Mutlak hareket ediciyim. Bunun yanında bu hareketlerin tümü, değişmez bir mihverde, tek bir hedef çevresinde sonsuz ve değişmezdir. İnsan beni, sürekli olarak, hicret, hareket ve devinim içindeyken idealinin yönünü ve mihverini hep korur ve değiştirmez. Değişmezlik ve hareket, birbiriyle birleşmiştir (oldukça zariftir). Her adımda bir başka yerdeyimdir ve bir an bile yerimde kalmamışımdır. Tavaf hareketinde bütün bu noktalar, odak noktasına göre değişmez uzaklıktadırlar. Sürekli hareket halinde olmak ve odağa olan mesafeyi hiç değiştirmemek (çok daha zarif olan şeyler de vardır: Tavafta eğer biri arkadaşını görmek için yüzünü çevirirse tavaf batıldır, bir adım dönerse tavaf batıldır), bu harekette hiçbir şeye aldırmamak, bu süreğen hare-

ketten bir adım geri durmamak. Zihinsel bakımdan bu hareketin başka bir anlamı vardır.

Bu, onun aşkı gösteren tek fiziksel hareket oluşudur: Özü feda etmek, bütün edimlerini, hareketlerini ve tavırlarını bir hedefe, bir bireye, bir kutba vakfetmek. Eğer bir film yönetmeni ya da bir ressam, "feda olma"yı ya da "aşk"ı, hareket ya da şekil olarak göstermek isterse, o şekil kesinlikle dairesel olacaktır. Bütün anları, bütün adımları, bir odak noktası çevresinde süren bir harekettir bu. Bu hareket, tevekkülün sembolüdür; O'nun buyruğuyla -insanı görevden alıkoyan bütün maddî yasaların, akılcı çıkar düşüncelerinin ve sürekli olarak gerçeği yok eden maslahatçıların tersine- davranan Hacer'in ediminin sembolüdür. Bu, Allah'a mutlak tevekkül olup sürekli tavaf şeklinde görünüm kazanmaktadır. Sonra Hacer (bizim gibi -ki Allah ona çocuğunu bırakmasını söylemiştir ve kendisinin de ekmek verme görevi vardır. Diş veren ekmek de verir, deriz- çocuğu bırakıyordu ve sonra da sırt üstü yatıyordu ya da zikir ve duayla meşgul oluyordu, çünkü Allah'tan göksel sofralardan onun için göndermesini bekliyordu. Böyle değil.) çocuğu bırakır ve buyruğa göre davranır. Çünkü böyle bir iş yapıp tevekkül etmekte ve çocuğu için su arayışında telaşa ve koşuşturmaya başlamaktadır.

Sa'y maddî çabadır. Tavaf ise işrakî, duyumsal, dinî ve ilahî tevekküldür: Bu ikisi birbirlerini gerektirirler. Tavafsız hac, sa'ysiz hac yoktur. Bu hareket, yeryüzünde bir tür toplu gösteriyi anlatmaktadır. Bu gösteri, tevhidin sembolik ya da maddî ve fiziksel biçimlenişidir. Tevhit, bütün varlığın sürekli hareket halinde olması anlamını taşır. Tevhidin dünyagörüşü, kapalı, donuk, durağan ve devinimsiz bir dünyagörüşü değildir. *"O, her gün bir iştedir"*[107]. Allah'ın kendisi, her an, her gün ve her aşamada bir iştedir. Dolayısıyla tevhidi dünyagörüşü, hareket ve değişmezlik dünyagörüşüdür, donuk ve cansız bir düzene dönüşmeyen uyumsuzluğa dayalı dünyagörüşüdür. Bu anlamda -tam anla-

[107] 55/Rahman Suresi 29 (Çev.)

mıyla bir manzume gibi- bütün varlığın değişmez bir manevi odak noktası bulunmaktadır. Bütün gövde ve zerreler, olay ve nesneler, varlığın odak noktası çevresinde süreğen bir hareket halindedirler. Bu tevhidî dünyagörüşünde -ki felsefî ve bilimsel bir konudur- birey, kendisini bu yaşta bu dünyagörüşünün gösteri aracı haline getirmektedir. Birey, bu sistem içerisinde o odak noktası çevresinde dönmekte olan bir gezegen durumuna gelmektedir. Uzaktan baktığınızda, yüz binlerce kişiden oluşan topluluğun dalgalanışını görürsünüz. Her birey, tam olarak öteki bireyin şeklini taşımaktadır, yani her bir "ben" insanî durumunda bütün insanlarla eşittir. Birey yoktur, insan tek bir şekilde biçimlenmiştir. Sanki bütün bireyler erimiş ve tek renk olmuştur. Tıpkı bir girdap gibi merkez çevresinde dönmektedirler, sürekli dönmektedirler. Çünkü bu onların hayat felsefeleri ve dünyagörüşü felsefeleri olup evren, bir merkez çevresindeki sürekli hareketten ibarettir: Tevhit.

Hac buradan başlar. Mekke'nin neresinde olursan ol, ihrama bürünebilirsin. Hatta otelinden, Mescidiharam'a ya da Kâbe'ye gelmek için aralıksız -belirli günde- hareket edersin, Mekke ve Kâbe'yi -ki senin kıblendir- terk edip Mekke'nin en uzak noktasına, menâsikten olan en uzak nokta durumundaki Arafat'a ulaşırsın. Arafat'ta öğleden akşamın ilk anlarına dek kalmak zorundasın. Hiçbir amel de vacip değildir. Sadece orada "kalmak" gereklidir. Sonra gecenin başlangıcında hemen hareket edersin. Gece Meş'ar'da kalmalısın. Hiç bir özel yer yoktur ve özel amelleri de bulunmamaktadır. Orada, bir sonraki menzilde şeytan taşlamak amacıyla küçük taşlar toplanmalıdır sadece. Burası Muzdelife'dir.[108] Burası dar bir boğaz gibidir. Hacılar -ki yaklaşık bir milyon kişidirler- kaçınılmaz olarak sıkışık bir durumda birbirleriyle yan yana durmaktadırlar. Büyük bir çölde grup grup, parça parça, kervan kervan, millet millet ve birey birey, birbirle-

108 Muzdelife yakınlaşma ve yakın anlamına gelen "zlf" (zelefe) kökünden gelmektedir. Filanca diğerinin zelfdeşidir derler. Bunun zülüfle ilgisi yoktur! Bu anlamda benim zülüfdaşım olamaz zaten!

rinden ayrılamazlar. Hem hareket halinde, hem de dururken - tıpkı bir boğazdan geçerken sıkışan bir sel gibi- birbirlerine yapışırlar. Muzdelife, bütün ziyaretçilerin ve bütün 'ben'lerin orada birbirlerine yakın olmaları, birbirlerine sokulmuş olmaları ve yan yana hareket etmeleri anlamındadır. Güneşin ilk ışıklarıyla (doğudan batıya geliriz ve Arafat doğudadır) insanlar, Mina'ya doğru hareket ederler ki yarın bayram günüdür. Güneş onların başlarının arkasından doğar ve Mina boğazında ise yüzlerine karşı parlar. Menâsikte, güneşin ilk ışıklarıyla Mina'ya girilmesi gerektiği vurgulanmıştır -Güneş doğmadan önce olmaz- bütün bireyler güneşin doğuşunu beklemektedirler Mina'ya girmek için. Bu, Mina'ya girişin ya da her hareketin zamanla uyumlu olduğunu göstermektedir. Zaman meselesini her yerde görüyoruz, her amelin bir zamanı vardır, haccın bir zamanı vardır, Mikat'ta da böyledir. Her amel kendine özgü gününde yapılır, amellerin zamanlarından önce ve sonra olmaları anlamsızdır, yanlıştır, bekle. Bu hareket şu anlamdadır: Zamanla uyumlu olarak onuncu günün sabahında Mina'ya girmelisiniz. Onuncu gün, aynı zamanda bayram gününün de doğuşudur. Yani başarının ve tüm amellerin başarıyla sonuçlanmasının güneşi demek olan bayram güneşinin doğmaya başlamasıyla Mina'ya girmelisiniz. Mina, hem savaş alanıdır, hem aşk alanıdır, hem zafer alanı, hem de bayram alanıdır. Mina'ya girdiğinizde ilk önce, taşlama işlemini gerçekleştirmeli ve sonra da kurban kesmelisiniz. Sonra ihramdan çıkmalı ve başınızı tıraş etmelisiniz. Burada, işiniz olmasa bile iki gün kalmalısınız sonra da dönmelisiniz. Ay sonuna kadar da -istediğiniz zaman- tavaf ve sa'ye devam edebilirsiniz. Önemli mesele şu ki büyük haccın başlangıcında niçin Kâbe'yi -ki hepsinden kutsaldır- terk edin ve Kâbe'ye en uzak noktaya gidin, demektedir? Oysa biz Kâbe'yi iman ve namazımızın kıblesi, İbrahim'in yadigârı ve İslam Peygamberi'nin en büyük övüncü olarak algılıyoruz. Niçin böyledir? Kâbe'nin, kendisine doğru dönüp namaz kıldığımız, her gün birkaç kez kendisine yöneldiğimiz, ölümümüzle yöneldiğimiz, kalbimizle sürekli yöneldiğimiz bir yer olduğunu

söylemek istemektedir. Demektedir ki Kâbe'de kalma, çünkü Kâbe'ye tapmak da puta tapmak demektir. Ondan uzaklaş, çünkü Allah Kâbe'de değildir. Bu anlamda Kâbe'ye varacak bilinç kazandığında -yoksa her yerde veresiye konuşulabilir- Kâbe'ye varmalısın, denemelisin. İkbal'in deyişiyle, Kâbe, yolunu kaybetmemen için bir işaret taşıdır. İşaret taşına ulaştığında, yolu bulduğunda artık işaret taşının yanında kalma, çünkü mezhep, yol demektir, gezinti yeri, put ve hedef değil. Seni Kâbe'den uzaklaştıran en uzak noktaya -Arafat'a- doğru yürü. Arafat neresidir? Hiçbir yer. Meş'ar neresidir? Hiçbir yer. Sadece bir boğazdır; ne merasimi vardır ne de görülecek eserleri ya da yapılacak amelleri vardır. Mina bir boğazdır, başka hiçbir özelliği yoktur, hiç kimsenin ayak izi yoktur, kimsenin mezarı yoktur, bir sahne yoktur orada. Bir varsayım olarak zihnime gelen şey, "ben"in kendisinin hiçbir şey olmadığı, Meş'ar'ul-haram'ın hiçbir yer olmadığıdır, tıpkı dünyada bulunan her kara parçası gibi. Aynı şekilde, Arafat da bir alandır, tüm öteki alanlar gibi. Önemli olan şeylerden biri adlardır, ikincisi bu üç aşamanın tertip dizgesidir[109]. Bu üç aşama konusunda, burada ya da istediğimiz her yerde (yerleri bir yana bırakın) düşünelim. Burası, hepimiz birlikte gelmemiz için belirlenmiştir, başka bir yer de belirlenebilirdi.

Arafat, bizim mitolojimizde, kıssalarımızda ve rivayetlerimizde vardır -İslam'ın kendisinde yoktur-. Âdem ile Havva yeryüzüne

[109] Bu ana dek yerler konusunda düşünüyordum. Ama aklımız gözümüzde olduğu için bu yerlerin nice olduklarını anlamıyorduk. Kimileri bu yerlere kutsallık bağışlamak için birtakım şeyler üretiyorlardı: Bunca yolu bir tepe için gitmiş olmamız! Buraya geldi çünkü yetmiş peygamber bu Mina mescidinde gömülüdür! Öyleyse kabir ziyaretine gelmişiz! Bayım Peygamber gömülü değildir orada. Öyle de olsa, onun için gelmedik, ziyaret için gelmedik. Hangi peygamber orada gömülüdür? Kutsallaştırmak istiyorlar, ama nasıl yapacaklarını bilmiyorlar! Ya da örneğin şöyle diyorlar: Dokuz yüz peygamber Kâbe'de gömülüdür. Değerleri kabre indirgediler! Niçin? Onun taşıdığı görüşten dolayı beyni, bir kadının ne denli övünce sahip olduğunu anlayamaz da ondan! Dolayısıyla onu erkekleştirmekte ve peygamberleştirmektedir, sonra da mezarlığa çevirmektedir orayı!

inişten sonra birbirlerini orada tanımışlardır ve bunun için buraya Arafat denilmektedir (Bunun gerçek olup olmamasıyla ilgilenmiyorum. Aslında bunlara değin konuşmuyorum. Çünkü bunları algılayamıyorum). Burada iki meseleye bağlanmaktadır: Birincisi Âdem ve Havva'nın tanışmaları (yani insan türünün tarihinin başlangıcıdır ve benim için bu esastır, ama gerçekten burada birbirlerini tanıyıp tanımadıkları konusunda fikrim yok, o zaman ben yoktum), ikincisi ise bu olayla uygun düşen "arefe" kelimesinin kendisidir. Arefe, tanıma anlamındadır. Dolayısıyla tanıma, bilme ve haberdar olmayı insanda ve beşer türünün başlangıcında göstermektedir. Aslında Âdem, tanıma ve bilgiye ulaşınca var olmuştur. Dolayısıyla biz Mekke'den -ki bizi geçmişe bağlamıştı, İslam Peygamberi'nin geçmişini, İbrahim'in geçmişini bugüne taşımıştı- tekrar İbrahim çağında kalmamak, tekrar İslam Peygamberi çağında kalmamak, dönmek ve bu büyük beşerî gösteriye tarihin başlangıcından başlamak için yola çıkmaktayız. Her birey, tarih boyunca bir dinin tarih birliği, insan birliği, Hâbilî/İbrahimî akımının birliği felsefesini -başlangıcından bugüne- sergilemektedir. Dolayısıyla Kâbe, oradan bizi -coğrafyada değil, tarihte- Arafat'a götüren bir araçtır. Coğrafya neyin sembolü olmuştur? Tarihin anlatılmasının sembolü olmuştur. Bu maddî konular ve somut hareketler, büyük felsefelerin, duyguların ve imanların sembolüdür.

Sonraki aşama -sadece aşama olarak düşünün- Meş'ar'ul-haram'dır Meş'ar, ism-i mekândır; bilinç yeri, bilinç makamı, bilinç alanı anlamında. Mina ise ideal ve aşk anlamındadır. Tanıma, bilinç, aşk ya da ideal, Dante'nin iki aşama olarak anladığı üç aşamadır. İlahi Komedya'da onu yönlendiren Virgil vardır önce; aklın ve tanımanın sembolü. Sonra Beatrice vardır; aşkın sembolü. Buradaysa üç aşama vardır: Tanımak -insanlık tarihinin başlama aşaması-, bilinç ve sonra da aşk aşaması: İlahi insan beninin kanatlanışının son ve doruk noktası, o benin balçıktan bu görüngüsel bene miracı. İşte burada, Allah'ın halifesi olan büyük insan beni yaratılır. İşte bu yüzden bayram edilmektedir. Hep,

çocuğun doğumu kutlanır ama burada çocuğun kurban edilişi kutlanmalıdır; oğlun kurban edilmesi, şehadeti ve iman yolunda ölümü seçişiyle bayram edilebilir ve insan zafere ulaşabilir.

Meş'aru'l-haram'a -oldukça ilginçtir- gelince:

Haram, tecavüzün, hıyanetin, zulmün ve tahakkümün olmadığı korunmuş bir yer anlamındadır. Günümüz insanı şuura ulaşmıştır ve meş'arda yaşamaktadır ama bu, meş'ar-i haram değildir. Bu, sadece tecavüz ve hıyanetin serbest olduğu değil şuura araç olduğu laubali ve pis bir meş'ardır. Onun meş'ari, cinayet alanı durumuna gelmiştir. Bu yüzden İslam, ne tasavvuf gibi bilinci olumsuzlamakta, ne de yeni uygarlık gibi bilinci mutlak olarak kabul etmektedir. Bilinci tanıma ve aşk aşamaları arasına yerleştirmekte, onun çevresine bir koruma alanı çekmekte ve onu korunmuş bölgeye yerleştirmektedir. Bu korunmuş bölgede cinayet olanaksızdır, bilinç tecavüz aracı olamaz burada. İşte böyle bir bilinç yoluyla ulaşılabilir ideale, zafere ve Allah'a. Meş'aru'l-haram'ın karanlık ve zulmetinde -bunlar ne tuhaf sınırlardır- silah toplanmalıdır. İnsanın savaşım için kendini hazırladığı bu alan, tanımadan sonra gelmektedir -cahilce değildir- cihat alanından öncedir; dolayısıyla da yerinde ve zamanındadır. Karanlıkta bu silahları toplar, ama bilinç ve haberdarlık ışığıyla. Zamanla birlikte ve aşk, zafer ve cihat güneşi olan onuncu günün güneşinin ilk ışıklarıyla birlikte kan ve aşk sahnesine girer. Kan, üç sahnede benlikle savaşır ve sonra İsmail'ini kurban eder. O zaman İsmail'in kurban edilmesi aşamasına ulaşır, bayram eder. Oğla tapınmak değil, Allah'a tapınmaktır bu.

Kimdir bu üç kişi? Burada sembolik olarak kendileriyle söyleştim ama somut olarak her yerde bulunmaktadır. Bu menâsikte tuhaf bir şey vardır -ne yazık ki fırsat yok, yoksa söylenecek çok şey var-. Bu sahneye girdiğinde, haramı tanıdıktan ve bilince erdikten sonra silahlanarak zamanında -tam olarak güneşin doğuş anında, güneşin doldurduğu açık ve aydınlık bir sahnede- savaşmalısın. Birinci gün menâsikte birinciyi terk et derler (ama kimse niçin diye sormaz) ikinciyi bırak, üçüncüyü vur derler. Milyonlarca

yüz binlerce kişi sahneye girdiklerinde savaşa başlamalıdırlar. Birinciyi bırak derler, yanından geçer. Hemen karşısında olmakla birlikte onunla bir işin olmamalı, yani kendini sahte, yalancı ya da sıradan savaş alanlarında işe yaramaz duruma getirmemelisin. İkinciyi de bırak üçüncüyü vur. Yani ilk başından üçüncüye saldır ve onu alaşağı et. O düşerse, bu ikisi küçük bir vuruşla ya da hiç vurmadan kendiliğinden düşer. Bu ikisini koruyan üçüncüsüdür. O kaldıkça, bunları ne kadar alaşağı etsen de ikinci kez, üçüncü kez, yüzüncü kez, milyonlarca kez yeniden üretir. Tarih budur işte. Bu yüzden ilk günden, sonuncusuna saldır ve onu vurunca ikinci ve üçüncü gün, mantıksal sıralamaya göre ancak altyapı ve esas temel alaşağı edilince hareket edilebilir. Bu üçüncüsü kimdir? Kimi zaman bunun Karun olduğunu düşünüyordum, kimi zaman Firavun olduğunu, kimi zaman Bel'am olduğunu düşünüyordum. Nas Suresi'ni ele alınca burada benim için anlattığını düşündüm.

Peygamber, Kur'an'ın sonunda Allah'tan şu mesajı almaktadır: De (kendin söyle) ki sığınırım. Yani peygamber olarak ben sığınırım, işin başında değil Kur'an'ın sonunda hem de. Kur'an'ın yer seçmesinin felsefesi vardır. Yani Kur'an'ı tamamladığında bile tehlikedesin. Öyle ki kurban da kestiğin bu meş'arda ve menasikte (yani İbrahimî doruğa ulaştığın bu meş'ar ve menâsikte) aynı şekilde her zaman benlik taşıyacağın için her gün her üçünü vurmalısın, çünkü aşka, ideale ve İbrahimî aşamaya ulaştıktan sonra da bu üçünün tehlikesinin vesvesesinde bulunursun. Bu yüzden savaşı o aşamada, cihat gününün ve menasikin sonunda, kurbandan sonra, bayram gününde ve bayramdan sonra da bırakma. Gaflet ve gurur her an, hatta o başarılara ulaştıktan, bütün aşamaları geçtikten sonra her şeyi yele verebilir. *"De ki sığınırım ben, insanların Rabbine, insanların padişahına, insanların Tanrısına."* Nas Suresi'nin 1-3. ayetleri, bu üç boyutu ve üç gövdeyi alaşağı etmektedir, bu üç gücü Allah'ın tekeline vermekle. Aldatıcı kimdir? "Hannâsın şerrinden", insanlardaki düşünceleri, inançları, insanî duyguları, sorumluluğu ve bilinci, düşünceler,

duygular içindeki iman ve dini yok eden, gerileten ve vahyin coşkularını şeytanın vesveselerine dönüştürmeye çabalayan hannâsın şerrinden Allah'a sığınırım.

Bu şer gücün varlığıyla birlikte tüm bunlar vardır. Bunları ne kadar yok etsen de o gene üretir. Şimdi, sabitlememek gerektiğine inandım. Yani örneğin bu Firavun'dur, bu Karun'dur, bu Bel'am'dır ya da tersidir, diye belirlememek gerek. Bunlar üç temel semboldür. İslam ise ölümsüz bir anlatımdır. Her sistemde bu mertebeler zincirinde her birinin hangisi olduğunu aydınlatmak ve belirlemek durumunda olan, bilinçli kişidir. Bir dönem ve sistemde sonuncusu Karun'dur. Başka bir dönem ve sistemdeyse sonuncusu Bel'am'dır. Daha başka bir dönem ve sistem de bu Firavun'dur. Biz ise her an onları belirlemek durumundayız. Bu, üç ölümsüz sembol, üç süreğen kalıptır. İşte bundan sonra İsmail kurban edilmelidir. İsmail, sadece çocuk değildir. İnsanların hayatında, Allah'ın huzurunda ve insanlar için kurban oluşu, aşkı, ahlâkı ve özveriyi dile getiren bir tip ve bir aşamadır sadece. Kendisi İsmail olan gencin nesi vardır? Oğlu olmayanın nesi vardır? Onun, İsmail'inden daha değerli gücü, makamı, ünü ve parası vardır ve İsmail'ini ve bin tane İsmail'ini kurban etmeye hazırdır.

İsmail'i (seni tutan ve seni insan hayatında, tarihte ve toplumdaki büyük ilahî yükümlülüğünden alıkoyan en değerli şey anlamında) boğazlamalı ve kurban etmelidirler. O, İbrahim için bir oğuldu, senin için başka bir şey olabilir. Her dönemde, kişiyi aşka ulaştırmayan, isâra çağırmayan, başarının ve zaferin doruğuna sürüklemeyen ve sürekli olarak o üç şeytanın vesveselerinin oyuncağı yapan bir İsmail vardır. İbrahim'in üç aşamada, "İsmail'i boğazla!" buyruğunu alınca tereddüt ettiğini gördük. Çoğunlukla şeytan o üç aşamanın ve üç kez tereddüt geçirmenin sembolüdür, derler, evet! Şeytanın üç kez tereddüde düşürmesidir. Ama niçin üç kez? Çünkü insan, insanî ve inançsal sorumluluklarını yerine getirmede bu üçünün oyuncağı olmaktadır hep. Sonra, İsmail'ini öldür; İsmail'in her neyse, her kimse, hangi konumsa, seni ken-

dine bağlayan ve alıkoyan ne ise onu öldür. Hedef yolunda en değerli bağını kurban ettiğinde aşk aşamasına ulaşırsın. Bu aşkla tasavvuf aşkı arasında fark vardır. Tasavvuf aşkı, insanı bu aşamaya ulaştırır ama bilinç ve tanımadan sonra gelmez bu aşk. Hint, aşk aşamasında kalmıştır, Arafat'tan ve Meş'ar'dan geçmeksizin. Avrupa uygarlığı ise Arafat ve Meş'ar'dan geçmiş, ama bu Müzdelife'de kalmış, aşk ve Mina sahnesine ulaşamamıştır.

Biz ise her üçünden de uzağız. Bu İsmail'i reddettikten sonra -ki ben kendim, o yalancı, göstermelik benim olabilir bu- ben kalırım geriye. Kalışım, bayram edişim, ihramdan çıkışım, özgürlük ve kurtuluşum şehadetten sonradır. İhram ise bendeki bütün bireysel kişilikleri silip yok eder. Aynı şekilde böyle bir toplanmaya giriş, bireysel "ben" oluşu, "biz"de -biz yoldaş insanlarda- eritir.[110] Allah'a ulaşmamız da "biz" yoluyladır. Kişilik, milliyet, sınıf ve sülale sahibi beni uzaklaştırdığımda, sadece insan toplumunda yer aldığımda ve Mîkat'tan, Allah'ın çağrısıyla ve bütün insanlarla bu büyük sahneye -ki burada yüz binlerce şekilsiz ve belirsiz "sen" bir birine kaynaşmıştır- girdiğimde, "ben" sembolik olarak "biz"e feda olur. Sonra, âşıkane tavaftayımdır hep. Sonra Hacer gibi, akıllıca -maddî hayatı elde etmek için- sa'y(çaba)dayım. Putperestliği, Kâbeperestlik, Hacerülesvedperestlik, peygamberperestlik ve imamperestlik şekline dönüştürmeyip Allah'a doğru giderim, tarihin birliğini tarihin başlangıcından -Âdem'den, Havva'dan ve tanımadan- başlayarak sergilerim. Oradan (Âdem'den) tanıma aşamasından sonrasına, haram bilincine ulaşmaya dönerim. Arafat (tanıma) ve Meş'ar (bilinç) aşamasından sonra Mina'ya ulaşırım. Bu mesafede -tarihin başlangıcından İbrahim'e dek olan mesafede- hareket ederim. Burada, bilinçli ve silahlı bir çabadan sonra (tarihe egemen olan şu üç putu yok etmek için: Cellât ve fare, kurt ve fare, tilki; bu hannâslar.) en değerli kimsemi, en de-

[110] İnsan, tavaf edilen yere -topluma- girdiğinde, "ben"in "biz"e girdiğini, bireyselliğin çözülmekte olduğunu, ince bir ırmağın büyük bir girdaba girişi gibi nasıl çözüldüğünü duyar!

ğerli şeyimi -kimi zaman bu ben olabilirim- kurban etme aşamasına varırım. O zaman insanların genelinde "ben"imi ve "kendi"mi eritmekle, İbrahim'in öyküsüyle bağ kurmakla, Âdem'e kadar gitmekle, geri dönmekle, bilgi, tanıma, ilim ve bilinç aşamalarından geçmekle ve yükümlü, temiz insanî bilinçten geçip aşka ulaşmakla o gerçek "ben"imin yalancı "ben"imden kurtuluşu aşamasına varırım.

Tüm bunlar, İslam'ın ve tevhidin sembolik olarak biçimlenişi olup her yıl bir nesil, bu gösteride oynamak ve kavuşmak üzere gönderilir. Kavuşma: Güçlerin ortadan kaldırıldığı şey Hacla kavuşur. Toplanma: Tefrikalar, kavmiyetler ve soyperestlikler ortadan kalkar, birbirine kaynaşır. Aynı şekilde, bütün sahte sınırları, bütün sahte aralıkları, bütün sahte perdeleri, bütün sahte örtüleri altüst eder; insana üç boyutlu sistemlerin bindirdikleri ve insanı parça parça eden ve yan yana koyan şeyi. Orada "ben", Allah yolunda kendini kurban etmekle insanlara ulaşır ve halkın ayağında sahte "ben"in eritilmesiyle Allah'a varır!

Tanıma ve anlama meselesi, bilme meselesinden ayrı bir şeydir. Tanıma ve bilme arasındaki ayrımı bilmeyen biri, ne bir şeyi tanıyabilir, ne de bir şeyi bilebilir, isterse tanınmış bir bilgin, büyük bir allame olsun. Bir kitap ya da bir ekol ile ilgili olarak pek çok şey bilen, ama ne o kişiyi, ne o ekolü, ne de o eseri tanıyan bir sürü insan vardır. İslam âlimlerinden kimileri, İslam'ı tanımaktadırlar. Kimileri ise İslam âlimidirler ama İslam'ı tanımıyor olabilirler. Bunun tersine kimileriyse İslam'ı tanımakla birlikte İslam âlimleri arasında yer almazlar. İslam, ne kültür, ne de ilimdir, İslam bir inanç ekolüdür. İslambilim de tahsil edilmesi gereken bir kültür ve bilimler dizgesi değildir. Elbette İslam ilimleri ve İslam kültürü, oldukça değerli ve zengin olup İslam uygarlığının övünç kaynağıdır. Ama İslambilim, İslam ideolojisi anlamındadır, İslam ilimleri anlamında değil.

www.fcr.com.tr